

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00509

SHMUESN VEGN BIKHER

Samuel Niger

Permanent preservation of this book was made possible

by Robin Siegel- Meares

in honor of

Priscilla Siegel

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

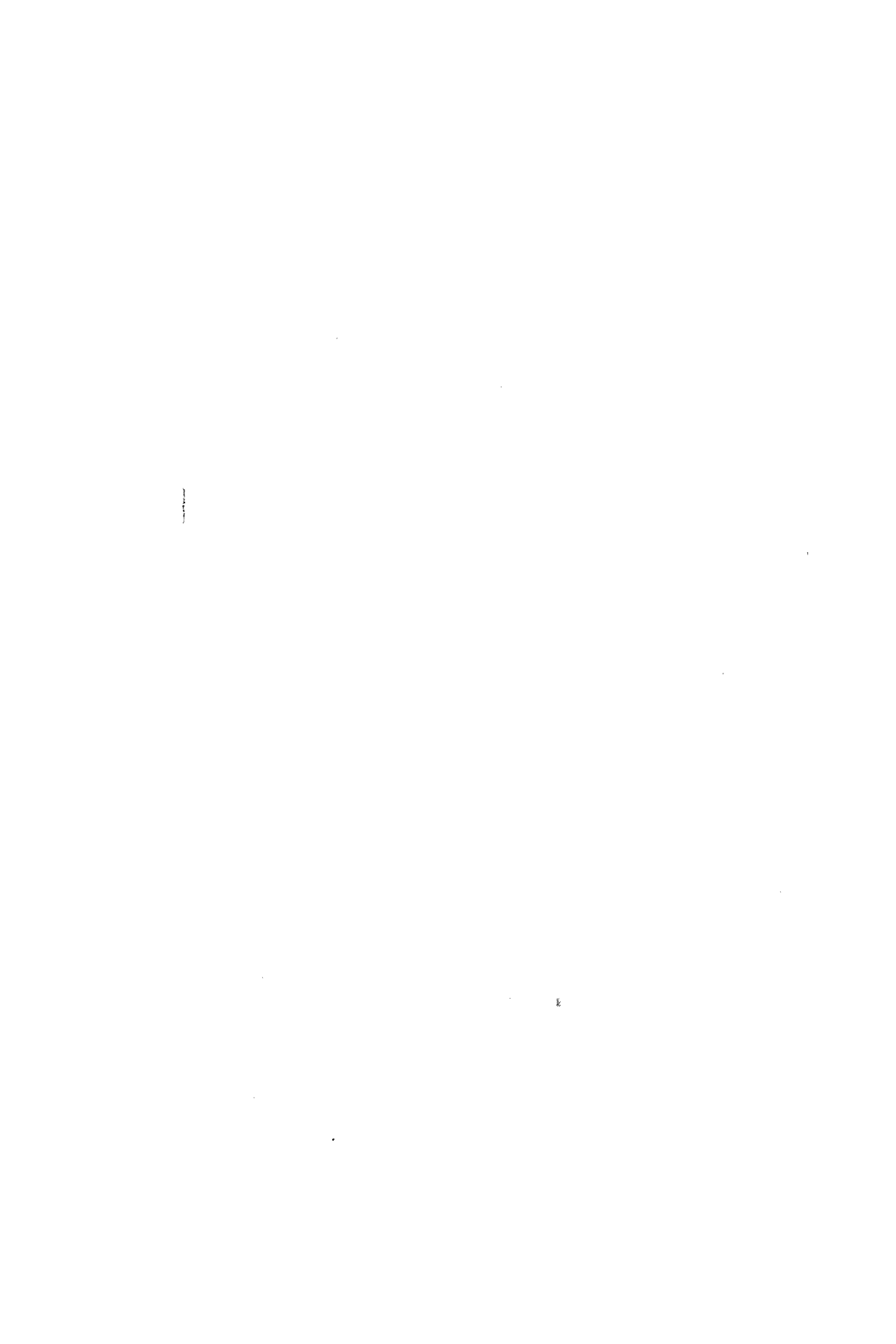
Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ש. ניגער

שמועסען וועגען ביכער

ערשמער מייל

פערלאג אידיש, ניו-יאָרק

תרפ"ב — 1922

Copyright 1922
by S. Charney

פאַרשמועסען

פארשמועסען

עס וועט זיך רעדען אין דעם בוך אויך וועגען אזוינע ווערק, וואס זיינען ארויס נאך פאר דער מלחמה, פאר דער וועלט־צייטער־ניש: זיינען זיי דען ניט אלט, ניט פארעלטערט געווארען? האבען די רויטע שפורען פון קריג ניט געמאכט קיין פאס, קיין שארפען גרענעץ צווישען דעם, וואס פריער איז געווען און דעם, וואס קומט דערנאך?

איך בין גרייט צו ענטפערען אויף דער פראגע אי יע, אי ניין, און איך פארנעם אין מיינע געדאנקען א אינעווייניגסטען דיאלאג:

I ליטעראטור — און קריג.

.א.

— האט דער קריג ניט אויפגעמישט א ניין, גאר א ניין בלאט אין בוך פון דער געשיכטע?

— געוויס.

— ווירקט ניט דאס בוך פון דער געשיכטע אויף דער געשיכט־טע פון בוך? איז מעגליך, אז דאס, וואס האט אָנגעמאכט אין אלע־מענס לעבען אזא צערודערונג, וואס האט חרוב געמאכט די יסודות פון דער אלטער פאלקסווירטשאפט, פון דער פאליטיק, וואס האט געמאכט אזוינע טיפע און שווערע שנויים אין די באציאונגען צוויי־שען פאלק און פאלק, קלאס און קלאס, מענש און מענש — איז מעגליך, אז דאס זאל ניט צווינגען אונז ווארטען אויף עפעס נייעס

אויך איז דער ליטעראטור? איז מעגליך, אז די גייסטיגע פראדוקציע זאל בלייבען די אייגענע, וואס פריער, ווען אלץ ארום איז געווארען אנדערש?

— צי איז אבער א ליטעראטור געווארען אנדערש? ווען אויבען איבער'ן ים בלאזען ווינטען, און שטורעמס שטורעמען, און דער אויבערפלאך פון וואסער בויגט זיך און ברעכט זיך און שוימט און שרייט מיט קולי קולות ביז'ן הימעל — בלייבען דען די אפגרינגע אונטען רואיג, ווי געווען?
— יע, זיי בלייבען רוחיג...

— ...און די ים-קעניגין, וואס זיצט דארט אויפ'ן שטילען דעק און קלייבט און שנירט אויפ'ן שנור די פערעל — שטעלט זי אפ איר שטילע ארבייט, הערט זי אויף כישופ'ן איר אייביגען כישוף, מחמת ערגעץ אויבען דארט טומעלט און רוישט?
— ניין...

— נו, איז די ליטעראטור, די קונסט, דען ניט גענליכען צו אט דער ים-קעניגין? קלייבט זי דען ניט אונטען דארט אין דער טיפער טיפעניש די אייביגע פערעל פון לעבען? אדער זי איז גענליכען גאר צו יענע ארעמע פייגלען, וואס מיט זייערע פליגעלעך בארירען זיי נאר דעם אויבערפלאך פון וואסער? ניין, איר, דער קעניגליכער קונסט, גייט ניט אז, וואס אויבען טוט זיך, איר ארט ניט פאר'ן אויבערפלאך, פאר'ן שוים פון לעבען...
— אבער ניט קיין וואסער שוימט: עס גיסט זיך בלוט... און טרערען רינען...

— דער כוס פון טרערען איז קיינמאל ניט לידיג געשטאנען; און ער איז ניט פול נאך... און בלוט? די ערד איז געדוואונט צו בלוט, און פאר דעם גייסט פון דער ערד — דער קונסט איז עס קיין ניין ניט, שוין דעם ערשטען מענשענעם זון האט זיין ברודערס בלוט פארגאסען...

— שרייט דען ניט דאס בלוט פון דער ערד, וואס האט עס אריינגעזויגען?

— עס שרייט דאס בלוט, די ערד אבער שווינגט: „און מארגען וועט די זון, ווי היינט, זיי נעכטען,

ווי אלע טאג, א ליכטיגע, ארויסגיין
פון מזרח זייט, געמינערט ניט א האר נישט,
און שא, שטיף, און גלייך ווי גאר נישט"...

די נאטור האט שוין ניט איינמאל אונז, מיט מילדער האנט
געשענקט א צוילינג — א שחיטה, מיט א פרילינג; דער גאר-
טען האט געבליט, די זון האט געלויכטען — און דער שוחט האט
גע'שחט'ען" ... צוליב דעם, "שוחט" האט דער פרילינג ניט אויפ-
געהערט צו בליען און דער ווינטער צו רוען אין זיין ווייסער רוי...
— אבער עס בייטען זיך דאך פארט די צייטען ?
— פאר אונז, ניט פאר דער נאטור. דור הולך ודור בא —
והארץ לעולם עומדת. בלויז מיר ווייסען פון דורות, בלויז מיר
האבען דער ערד געגעבען צייטען, תקופות, „געאלאגישע עפאכעס“;
זי ווייס ניט דערפון; צי אזא תקופה, צי אן אנדערע, צי פאר א
מלחמה, צי נאך — איהר איז עס אלץ איינס, אט דער „גלייכגיל-
טיגער נאטור“...

— אבער דער קו נס מ איז ניט אלץ איינס: זי איז א
מענשערקינד, זי ווייס פון טרויער און פרייד, פון נצחון און מפלה,
פון האפענונג און יארש. דער דיכטער שרייט פון ווייטאג און פון
שאנד און פון שרעק, ווען ער זעט, אז „די זון האט געלויכטען“,
בעת „דער שוחט האט געשאכטען“...

— יע, ער שרייט און קרעכצט און שילט און טוט תפלה,
אבער ער הערט ניט אויף צו באוואונדערען און באזינגען אט די
זון, און דעם פרילינג, אויב ער איז געבליבען א דיכטער,
אויב דער ווייטאג און די שאנד און דער שרעק האבען ניט אפ-
געטעמפט, ניט אפגעטויט, איז אים דעם חוש פון לעבען...

— און אויב יע? אויב דער ביזער געשריי, די שטים פון בלוט,
וואס שרייט ארויס פון דער ערד, וועט אפנעמען ביי אים דעם
לשוו, וועט מאכען אים טויב צום געזאנג פון דער ערד, וואס איז
אנגעזאפט מיט בלוט, וועט מאכען אים גלייכגילטיג צו דער
„גלייכגילטיגער נאטור“? אויב איז דעם וועט באשטיין די וויר-
קונג פון דער מלחמה אויף דער קונסט ?
— וועט עס הייסען, אז די קונסט איז ניט געווארען, ניט —

אז זי איז אן אנדערע געווארען. און נאטור איז ניטא קיין קונסט.
אהז א חוש פאר דער נאטור איז ניטא קיין קונסט-געפיל...

— מחמת די קונסט פאדערט פון דעם, וואס דינט איר, יענע
רואיגקייט, יענע „גלייכגילטיגקייט“, וועלכע איז פאראן בלויז אין
דער נאטור און אין דער וואונדערליכער פעאייגקייט מיט איר זיד
צו באהעפטען? מחמת יעדע אמת'ע קונסט מוז זיין „אינטער-
רענסלאז“, לויט קאנט, און „וויילנסדיין“, לויט שאפענהויער?

— אין מחמת נאך א זאך. די קונסט מוז ניט נאך די אבי-
יעקטיוויטעט פון דער נאטור, זי מוז די נאטור גופא האבען. אלע
קונסט-וועק, אחוץ די קרענקליכע און איינזייטיגע, האבען געהאט
און וועלען האבען צוויי עיקר-טעמעס: דעם מענש — און די
נאטור. פון די דאזיגע ביידע קוואלען איז די נאטור פאר יעדער
קונסט דער פולסטער און דער פרישסטער באגייסטערונגס-קוואל...
איז אז דער קוואל האט זיך נישט געביטען: פארוואס זאל זיך
בייטען די קונסט, כל זמן זי טרינקט פון אים ד. ה. כל זמן זי
האט א קיום?

— ווייל אז אנדערער איז געווארען דער, וואס מאכט זי אבי-
טרינקען פון קוואל.

— דער קינסטלער?

— יע, דער קינסטלער.

— אבער דאס מוז ערשט באוויזען זוערען: דאס אנדערש
ווערען פון קינסטלער — דאס איז דאס אנדערש-ווערען פון זיין
קונסט, און מיר ווייסען נאך ניט, אז די קונסט וועט איצט, מחמת
דעם וועלטקריג, מוזען ווערען אן אנדערע. מיר ווייסען עס, ווע-
ניגסטענס, ניט בנוגע צו איינער פון אירע הויפטטעמעס — צו
דער נאטור, וועלכע האט זיך ניט געביטען און וועט זיך ניט ביי-
טען, וועלכע גיסט איר שיינ אויף אלץ, אויף אלעמען גלייך, אויפ'ן
גערעכטען, ווי אויפ'ן אומגערעכטען, אויפ'ן זיגער און באזיגטען.
אויף די פגרים, וואס פאלען אין פעלד, און אויף די קראָען, וואס
עסען זיי... פארוואס מוז זיך בייטען דער קינסטלער, ווען די נא-
טור, וועלכע באגייסטערט אים, איז די אייגענע, וואס פריער?

— די דאזיגע פראגע איז זעהר לייכט צו פארענטפערען: די

נאטור באגייסטערט דעם קינסטלער, ער זאל שאפען; פריער אבער מוז ער זי שאפען, ד.ה. ער מוז אין איר אריינבלאזען גייסט, לעבען...

— הייסט עס, אז די נאטור איז טויט און דעם מענשען, אז זי עקזיסטירט ניט און זיינע חושים...

— דאס איז אן אבסטראקט פילאזאפישע פראגע, וואס איז אהער ניט שידד. דער עיקר איז, וואס דער קינסטלער הויכט אריין אין דער נאטור, וואס באגייסטערט אים, זיין א י ג ע נ ע ם לעבענס־הויד...

— ...וואס גיווא האט געזאגט: „דעם שיינעם לאנדשאפט שאפען מיר אליין“?

— ...און וואס עס האט געזאגט אן אנדער פראנצויזישער שריפטשטעלער, זאלא. ער, דוקא ער, וואס האט געפריידיגט אין דער קונסט נאטוראליזם, האט געזאגט און באוויזען דורך זיינע ווערק, אז קונסט איז א שטיק נאטור, געזען דורך דעם מעמפער א מ ע נ ט פון קינסטלער. אלוא, ווען די נאטור אליין אפילו בייט זיך ניט, בייט זי זיך אין און דורך דער קונסט, אונטער דער ווירקונג פון דעם קינסטלערס „טעמפעראמענט“... דער ג ר ו י ס - ש ט ע י ש ע ר מענש, צום ביישפיל, זעט — און מאלט — אנדערש די נאטור, ווי דער, וואס לעבט אין א דארפישער לופט. זינט אין דער נייער אייראפעאישער ליטעראטור האט אנט געהויבען צו שפילען א ראָלע די שטאַט, האט זיך באוויזען אין איר, אינאיינעם מיט א נייעם טיפ מענשען, אויך א נייע נאטור. דער פיזאזש, וואס ווערט באזונגען פון אן עמיל ווערהארן, איז זייער ווייניג געראטען אין דער נאטור, וואס פלעגט אַנפילען די פאָעזיע אמאל... היינט פארוואס זאלען מיר ניט זיין זיכער, אז די נייע עלעמענטען, וועלכע דער קריג וועט אריינטראגען אין דער נאטור פון קינסטלער, וועלען ווירקען אויך אויף דער נאטור בכלל, ווי ווייט זי וועט אפּלעבען אין דער נייער, נאָד־מלחמה־דיגער קונסט?

— יע, דער אויספיר איז א ריכטיגער. אָבער פון וואָנען

איז געדרונגען, אז דער קריג וועט מאכען דעם קינסטלער פאר אן אנדער מענשען?

— דער קריג וועט אונז אלעמען מאכען פאר אנדערע מענשען. פריער ווי אלץ אבער וועט עס געשען מיט'ן קינסטלער. ביי אים זיינען שארפער די חושים, איידער ביי אונז, געוויינליכע מענשען; ער האט פון ארומיגען לעבען מער איינדרוקען פאר אנדערע, און אפילו די אימפרעסיעס, וואס ער באקומט מיט אלע מען גלייך, זיינען ביי אים שטארקער, אינטענסיווער, קלערער, ווי ביי אנדערע; ער מוז דער ערשטער דערפילען די ענדערונגען, וואס וועלען פארקומען אין לעבען בעת און נאכ'ן קריג...

— צי וועלען אבער די ענדערונגען זיין אזוי טיף, אזוי וויכטיג? צי לעבען מיר ניט אין טעות, ווען מיר מיינען, אז די שפיר פון א קאטאסטראפע זיינען גלייך צום ערשטען אריינדרוק, וואס זי מאכט אויף אונז? צי ווערען די גרויסע קאטאסטראפאלע געשעהענישען ניט גיכער נאך פארגעסען, איידער יענע שטילע, פאמעלעכדיגע לעבענס־פראצעסען, וואס אפט מערקען מיר גאר ניט, ווען זיי הויבען זיך אָן? א סאן־פראנציסקא אדער א מעסינא בויען זיך אָפ צוריק, און מען מערקט גאר ניט, אז דא ניט לאנג האט די ערד געציטערט אונטער די פיס, און עס איז געווען אן איבערקערעניש פון סדום ועמורה. פרובט אָבער קומען אין א שטאט, וואו איר זייט ניט געווען א לענגערע צייט, וועט איר גלייך דערפילען די רעזולטאטען פון דער שטילער, פאמעלאכדיגער, בהדרגה'דיגער אנטוויקלונג. עס איז א באוואוסטע זאך, אז די נייע ארדענונג אין פראנקרייך איז געווען א רעזולטאט ניט פון דער גרויסער פראנצויזישער רעוואלוציע, נאָר פון יענע קליינע, שטילע, פארבארגענע, „מאלעקולארע“ אנטוויקלונג פון געפראצעסען, וועלכע האבען זיך אָנגעהויבען פאר דער רעוואלוציע און געצויגען זיך אַ צייט נאָך איר. די רעוואלוציע האט נאָר אויפגעדעקט די דאזיגע פראצעסען און געמאכט, זיי זאלען צוגיין גיכער, אינטענסיווער... אפשר וועט זיין אזוי אויך מיט דעם גרויסען וועלט־קריג? אפשר וועט איר ער בלויז אויפדעקען און שטארקער מאכען יענע שטילע פארבארגענע לעבענס־אנטוויקלונגען, וועלכע האבען זיך

אנגעהויבען שוין פריער און וועלכע וועלען נאך מוזען געדויערען א צייט, ביז די רעזולטאטען זייערע וועלען קלאר און זיכער ווער רען? אפשר וועט אויך ער, אט דער גרויסער קאטאסטראפעי מאכער, שאפען בלויז אביסעל א פארגיכערטען המשך פון דעם, וואס פריער איז געווען?

— אויף דער דאזיגער פראגע מוז מען ענטפערען: י. ע. ס'איז אבער גענוג אט די פארגיכערונג פונ'ם המשך. ס'איז גענוג וואס דער קריג וועט פאר דער פאמעלאכדיגער אנטוויקלונג פון פארשידענע לענדער און פעלקער שאפען נייע, גינציגערע אדער, פארקערט, אומגינציגערע תנאים. שוין דאס אליין וועט פירען דערצו, אז דאס לעבען פון מענשען און פעלקער וועט זיך אומ- בייטען. — און דער שינוי וועט זיך אפשפיגלען אויך אין דער ליי- טעראטור...

— ווארט, מיט דעם לעצטען אויספיר זיינען מיר נאך ניט פארטיג. וואו שטייט עס, אז ליטעראטור, קונסט, איז אן אפ- שפיגלונג פון לעבען? ווער זאגט עס, אז איר ראלע איז אזא פאסיווע?

— נו, דאס איז א פראגע פון אויסדרוק. וועלען מיר ניט זאגען: די קונסט איז א ש פ י ג ע ל פון לעבען; דאס איז ניט קיין געראטענער אויסדרוק. וועלען מיר זאגען: דאס לעבען איז דער מאטעריאל, וואס די קונסט געמט אים אריין אין זיך, כדי אים איבערצוארבייטען אין איר פורעם און ארויסבריינגען גאר א נייע זאך — א קונסט-ווערק, האבען די זכיה צו זיין ר ו י ע ר מ א ט ע ר י א ל פאר דער קונסט — וועט דעם לעבען שוין יע- דערער פארגינען... דער דאזיגער מ א ט ע ר י א ל וועט אבער נאכ'ן קריג זיין אז אנדערער, ווי פריער... איז עס דען גארניט? איז א סברה, אז דער מאטעריאל האט קיין שום ווירקונג ניט אויף דעם ווערק, וואס פון אים ווערט באשאפען? לערנט אונז דען ניט די געשיכטע פון דער ארכיטעקטור, פון דער סקולפטור, אז אפילו שטיין און האלץ ווירקט אויף דער קונסט? היינט אפשיטא שוין דאס לעבען פון מענשען?

— געוויס, ווירקען ווירקט עס, אבער ריין אויסווייניג...

—ריכטיג... אבער צווישען דעם מאטעריאל און דעם ווערק
שטייט דער מייסטער — דער קינסטלער. וועט צו דער אויסוויי-
ניגסטער השפעה פון דעם נייעם מאטעריאל צוקומען די אינעוויי-
ניגסטע ווירקונג פון דעם אנדערש געווארענעם קינסטלער...
— קערען מיר זיך, אלזא, אום צוריק אום קינסטלער ?

— יע, מיר קערען זיך אום צו אים. ער איז אין דער קונסט
דער איינציגער א ק י ו ר ע ר כח. ווי פריי די קונסט זאל
ניט זיין — פון אירע אייגענע אינעווייניגסטע געזעצען קאן זי
ניט פריי ווערען: איר עצם פרייקייט איז דאך ניט מער ווי א
געזעץ פון איר אינעווייניגסטער נאטור; אזא געזעץ איז פאר
איר אבער אויך — און קודם כל — די נאטור פון דעם, וואס
שאפט זי... ער קאן זיין שאפען ניט געבען מער, וויפיל ער
פארמאגט אליין, און אויב איז זיין אייגענעם פארמעגען, איז זיין
אייגענעם גייסט וועט פארקומען אן ענדערונג, וועט, בהסכם דער-
מיט, פארענדערט ווערען אויך דאס ווערק, וואס ער שאפט...

— און דער גייסט, די פסיכיק פון קינסטלער וועט טאקע
מוזען ארייננעמען אין זיך די אלע שנויים, וואס דער קריג וועט
מאכען אין ארומיגען לעבען ?

— וועגען דעם איז שוין גערעדט געווארען. נאך מען מוז נאך
דערצו עפעס צוגעבען: די שפורען, וואס דער גרויסער קריג וועט
איבערלאזען אין לעבען, וועלען זיין געוויס שוואכער, בלאסער פון
דעם ערשטען שטארקען איינדרוק, וואס ער האט אויף אלעמען גע-
מאכט. פאר'ן קינסטלער וועט אבער ניט פארלארען גיין אויך
אט דער ערשטער העלער איינדרוק, און איז דער קונסט וועט
א ו י ד ע ר זיך לאזען פילען. אויף איר וועט די מלחמה
דערפאר אפשר נאך מער ווירקען, ווי אויפ'ן לעבען, אירע סמנים
וועלען אין דער ליטעראטור זיין קענטיגער, שארפער — און דויע-
ערנדיגער איידער אין לעבען... דער טראיאנישער קריג איז אין
דער ווירקליכקייט געווען אדער ניט געווען — דאס ווייסען מיר
ניט; זיינע שפורען איז דער געשיכטע זיינען כמעט ווי ניט קענ-
טיג; נאך דער פאקט, וואס ער האט געלעבט אמאל אין באוואוסט-
זיין פון א פאלק און וואס שפעטער איז ער געווארען אן אויפטו

פון דער קונסט, פון דער — גריכישער און דערנאך רוימישער — פאעזיע — דער דאזיגער ריין גייסטיגער פאקט האט אים פ א ר א י י ב י ג ט... די שפורען פונ'ם פראנצויזיש־פרייזישען קריג זיינען אין דער לעבענסווירקליכקייט לאנג צונויפגעמישט מיט די רעזולטאטען פון אנדערע היסטארישע געשעענישען: קלאר און בולט זעען מיר זיי, אט די שפורען אין דער ליטעראטור: אין די ווערק פון א מאפאסאן, אין די בריף פון א פלאכער, אין דעם „טאגבוך“ פון א דאסטאיעווסקי. און אויך איצט וועלען די בלוטיגע סימנים פון דעם גרויסען וועלט־קריג אין דער ליטעראטור געוויס רויטער און דויערנדיגער זיין, ווי אין לעבען.

— דאס איז מעגליך. אבער עם בלייבט די פראגע: צי איז עם פאר דער ליטעראטור אזוי וויכטיג? צי האָט עם טאקע א שייכות צום תור, צום עיקר, צו דער טיפער טיפעניש פון לעבען, צו יענער טיפעניש, וואו די ליטעראטור זוכט אירע גייסטיגע פערל? צי זיינען די נייע מאטיווען, די נייע שטימונגען, די נייע סיוזשעטען, וואָס דער קריג וועט אריינבריינגען אין דער קונסט — מער ווי געוויינליכע צייט־מאטיווען, צייט־שטימונגען און צייט־עמעס? און צי זיינען פאר דער ליטעראטור, פאר דער קונסט ניט דער עיקר י ע נ ע פראגען י ע נ ע דעטענישען, וואָס האָבען מיט דער צייט און מיט דעם אַרט ניט צו טאָן — יענע פראגען און מאַטיר־ווען, וואָס זיינען שטענדיג געווען און וועלען שטענדיג זיין? צי זיינען פאר דער ליטעראטור ניט די הויפטזאך אזוינע א י י ב י ג ע שאלות, ווי די שאלות פון לעבען און טויט, וועלען און מוזען, סיבה און תכלית?

— געוויס! א ליטעראטור שטייט אַלץ העכער, וואָס מער פלאַץ אין איר פאַרנעמען די אייביגע פראבלעמען פון מענשליכען גייסט...

— וואָס פאר א ווירקונג אָבער קאָן אויף די ד א ז י ג ע פראגען האָבען דער קריג, זיין גאַנג און אויסגאַנג? וועלען נאָך דער מלחמה דען מענשען און פעלקער זיין וועניגער אונטערגעוואָרפען דעם געזעץ פון לעבען און טויט? וועלען זיי קריגען א שליסעל

צו די רעמענישען פון דער וועלט? וועט זיי קלארער ווערען דער
 זינען פון לעבען? פון זייער אייגענעם קאמף? וועלען אויפהערען
 פאר זיי צו עקסיסטרען אזוינע באגריפען, ווי גוט און שלעכט,
 שיין און מיאוס? וועט בכלל עפעס צוקומען אָדער אָפּקומען אין
 די הויפטבאגריפען, אין די הויפטפאקטען פון מענשליכען לעבען?
 וועט אונזער א י נ ע ו ו י י נ י ג ס ט ע נאַטור ניט בלייבען
 דען פונקט אזוי אומפארענדערט, ווי די נאַטור א ר ו ם אונז?
 — דאָס איז א וויכטיגע שאלה, מען קאָן זי אָבער פרעגען אויף
 יעדער ענדערונג, אויף יעדער אנטוויקלונג אין דער ליטעראטור,
 ניט נאָר אויף דער, וואָס קומט פאַר אונטער דער ווירקונג פון
 מלחמה־געשעענישען. דאָס איז א שאלה, וואָס דירט אגב אַן דעם
 עצם באגריף פון אנטוויקלונג, ניט נאָר פון דער ליטעראַרישער
 אנטוויקלונג; „סוב ספעציע עטערניטאַטיס“ איז בכלל ניטאָ קיין
 געשיכטע; דער אייביגער יש, די סובסטאַנץ, דאָס „דינג אַן זיך“
 פון לעבען ענדערט זיך ניט און אנטוויקעלט זיך ניט. אז מען רעדט
 וועגען ענדערונג און אנטוויקלונג פון זאכען, מיינט מען אונזער
 מ ע נ ש ל י כ ע אויפנעמונג פון די דאָזיגע זאכען, אונזער אויפ־
 נעמען זיי „אין צייט און רוים“. אין די דאָזיגע גרעניצען קאָן מען
 רעדען אויך וועגען ענדערונג אין דער ליטעראטור, אין דער קונסט.
 מעג ווי אייביג זיין א געוויסער אינהאַלט, וועט ער אין אונזער מענש־
 ליכען לעבען, פאַר אונזערע מענשליכע השגות שטענדיג זיך בייטען.
 שטענדיג איבערגיין פון איין געשטאַלט צו אַן אַנדערער, פון איין
 פאַרם צו א צווייטער. אין דעם זינען ענדערען זיך אויך די איי־
 ביגע מאַטיווען פון דער ליטעראטור. יעדע תקופה לעבט איבער און
 באַלייכט זיי אויף איר באַזונדער שטייגער, פון איר באַזונדערען
 שטאַנדפונקט, מיט דער הילף פון איר, אייגענע ערפאַרונגען.
 אין דעם דאָזיגען זינען וועט די נייע לעבענס־תקופה, וואָס האָט זיך
 אַנגעהויבען מיט'ן גרויסען וועלט־קריג, עפענען א נייעם קאָפיטעל
 אין דער געשיכטע פון דער ליטעראטור. ניט נאָר נייע סיוושע־
 טען, נייע טעמעס — א נייע אינעווייניגסטע ערפאַרונג, א נייע
 באַלייכטונג, א נייער ריטם וועט אַנפילען די ליטעראטור, וואָס
 נאָר דער מלחמה.

— זיינען דען ניט געווען שוין צענדליגער, הונדערטער
מלחמות?

— יעדע פון זיי האָט, לפי ערך צו דער דאָלע, וואָס זי האָט
געשפּילט אין לעבען פון פּאָלק, געהאט טאקע א ווירקונג אויף דער
ליטעראטור.

— ווי א היסטאָרישע עראינערונג? ווי א פאטריאָטישער
מאטיוו?

— ניין, אויך טאקע ווי אן אוממיטעלכארע איבערלעבעניש,
ווי אן ערפארונג פון דעם פּאָלקס און דעם דיכטערס פּסיכיק. ווען
ניט זיינע אוממיטעלכארע מיליטערישע איינדריקען, וואָלט טאָלס-
טאָי ניט אויפגעשריבען זיין „היסטאָרישען“ דאָמאן „קריג און
פּרידען“; איד רעד שוין ניט פון די „סעוואַסטאָפּאָלער ערצייילונג-
גען“. לערמאָנטאָווס פּאָעזיע וואָלט גאָר אן אנדערע געווען, ווען
ניט זיין סאָוקאָזער מלחמה-לעבען...

— אָבער דאָס זיינען ראיות פון איינציגע שרייבער, דערצו
נאָך פון שרייבער — אָפיצירען, קריגסלייט. דער היינטיגער קריג
אָבער זאָל ווירקען אויף דער ליטעראטור א י נ ג א נ צ ע ז, אויף
א ל ע אַנטיילנעמער?

— יע. ווארום דער היינטיגער קריג האָט אויך דעם לעבען
א י נ ג א נ צ ע ז אַרומגענומען. ניט נאָר אַלע פעלקער — אין
יעדען פּאָלק באַזונדער האָט ער, ווי א וואַלד-שרפּה, אַלע טיילען,
אַלע צווייגען און וואַרצלען פון לעבען אין קאָך פון זיין פייער-
שטורם אַריינגעכאַפּט. קיין „איינער אין א שטאָט און קיין צוויי
אין א שטאָט“ זיינען ניט געבליבען, וואָס זאָלען ניט פילען די
נאַנטקייט פון פּלאַקער. נענטער אָבער ווי אַלע צום ריזיגען
קאַמף — אויב ניט לייבליך, איז גייסטיג, פּסיכיש נענטער —
שטייען די גייסטיגע פירער פון די פעלקער, די שרייבער, די דיכ-
טער... די נייע קאַלעקטיווע ערפארונג פון פּאָלק, פון גאַנצען
פּאָלק, פון אַלע דיכטער, וועט זיך מוזען, אַלזא, געבען צו פילען
אין דער נ א נ צ ע ר ליטעראטור...

— אין וואָס באַשטייט אַט די נייע ערפארונג?
— דאָס לאָזט זיך נאָך ניט אויסטייטשען.

— ווייל דער קריג איז נאָר ניט צו ענדע? (*)
 — אויך דאָ, ווען עס וועט נעמען אַ עק מיט'ן קריג, וועט עס
 ניט זיין אזוי לייכט.
 — פארוואָס?
 — ווייל אין קריג זיינען דא א סך צדדים. ביי יעדען פּאַלק
 וועלען די נייע עלעמענטען, וואָס די מלחמה וועט אריינבריינגען
 אין זיין לעבען און פסיכיק, ווערען אנדערש קאָמבינירט.
 — ווירקט דען ניט דער קריג אויף אלעמען גלייך?
 אומעטום בוים ער בריקען און עפענט אָפּגרונטען, פארבינט —
 און צושיידט: פארבינט די „אייגענע“ און די „פריינט“, מאכענדיג
 ברייטער דעם אָפּגרונט צווישען די „פרעמדע“ און די „פיינט“;
 אומעטום וועקט ער אין מענשען די חיה רעה אנטקעגען דעם „שונא“
 און מאכט אדער וויל מאכען מענשליכער, סאַציאלער, פארענט-
 פערליכער די חיה, וואָס אין אונז, בנוגע צום „אייגענעם“....
 — יע, דער ג א נ ג פון קריג ווירקט גלייך אויף אלע פעל-
 קער...
 — און דער אויסגאנג?

— דער אויסגאנג — ניט. אין דעם לאַנד, וואָס זינט, מוז
 דער קריג נאָר אנדערע שפורען לאָזען, ווי אין דעם בייגעקומענעם צד.
 דערפאר מוז אויך די ווירקונג פון קריג אין דער ליטעראטור זיין
 ביי איין צד איינע, ביי דעם אנדערן — גאָר אַן אנדערע.
 — קאָנקרעט?

— קאָנקרעט לאָזט זיך עס זייער שווער באַשטימען, דאָס
 וואָלט הייסען זאָגען נביאות... אָבער די סברה אין מחייב, אז אין
 דער ליטעראטור פון די פעלקער, וואָס וועלען באקומען נייע מעג-
 ליכקייטען פון שנעלער אנטוויקלונג — וועלען פארשטאַרקט ווע-
 רען נאָר דער מלחמה יענע „דינאמישע“ און „פוטוריסטישע“ (ניט
 אינ'ם שמאָלען זינען פון דער ש ו ל ע „פוטוריום“) טענדענצען,
 וואָס האָבען זיך אָנגעהויבען ווייזען אין דער לעצטער צייט, ווי א
 סימן און א סימפטאם פון נייע צילען און נייע וועגען אין לעבען

(*) געשריבען אין אָנהויב יאָר 1915.

פון די קולטור פעלקער. פארקערט, דער צד, וואס וועט כאפען די מפלה און געשטערט ווערען אין דער פרייער אנטוויקלונג פון זיינע כחות, וועט אריינפאלען אין עצבות, זוכען א טרייסט אין זיין אומד גליק און קריגען גאר א באזונדער גוסט צו דער „נעאַראַמאַנטישער“ און „מיסטיש-רעליגיעזער“ שטימונג, וואס האָט אין די לעצטע פּאַר צענדליג יאָר באוויזען צו פאַרכאַפּען א באַדייטענדען טייל פון דער „מידגעוואַרענער“ אייראָפּיאישער אינטעליגענץ און ליטעראַ-טור...

— דאָס איז די געוויינליכע סכעמע. עס לאָזט זיך פיל זאָ-גען קעגען איר. דער נעאַראַמאַנטיזם איז אויסגעוואַקסען אפּשר גאַר דוקא ווי א פּראָטעסט קעגען יענער מעכאַניזירונג פון מאַטעריעלען און גייסטיגען לעבען, וועלכע עס האָט געבראַכט מיט זיך די „הויכ-אַנטוויקלונג“ פון האַנדעל, אינדוסטריע און טעכניק. עס איז אפּשר ניט קיין צופאַל, וואָס דער „נעאַראַמאַנטיזם“ האָט זיך פאַר דער לעצטער צייט ערב דער מלחמה געשטאַרקט דוקא אין דייטשלאַנד, וואו מעכאַנישער פּראָגרעס האָט פאַר'ן לעצטען פּעריאָד דערגרייכט אַזאַ הויכע מדרגה, און ס'איז מעגליך, אז דוקא דאַרט, וואו דער נצחון וואַלט פריי מאַכען דעם וועג פאַר דער פאַרשנעלערטער קאַפיטאַל-ליסטישער אַנטוויקלונג, וואַלט זיך שטאַרקען דער ראַמאַנטיזם, ווי א קעגענגיפט צו דער אינדוסטריעלער מעכאַניזירונג פון לעבען...

— הייסט עס, אז „פּראָגרעסיווע“ ל ע ב ע נ ס'טענדענצען קאַנען זיך איינלעבען מיט א „קאַנסערוואַטיווער“ ריכטונג אין דער ליטעראַטור?
— געוויס.

— הייסט עס דען ניט פאַרלייקענען די ווירקונג פון לעבען אויף ליטעראַטור?

— דאָס איז ניט קיין פאַרלייקענונג, נאָר א באַשטימטע אויס-טייטשונג פון דער ווירקונג, וואָס דאָס לעבען האָט אויף דער ליטעראַטור, און אַנצוהערעניש, אַז די דאָזיגע ווירקונג איז ניט מחויב צו זיין דוקא א דירעקטע און אן אָפּענע, זי קאָן אויך זיין פאַר-שמעלט.

— אַלואַ, איז די פרייער דערמאַנטע סכעמע פון נצחון —

פראגראם (דינאמיום, פוטוריום), מפלה — קאנסערוואטיוזם (ראי מאנטיוזם) אין דער ליטעראטור — ניט מער ווי... א סכעמע? — אויך בנוגע צום לעבען איז עס ניט מער, ווי א סכעמע. אויך אין לעבען איז א נצחון אויפ'ן שלאכטפעלך ניט תמיד א זיג פון די אינעווייניגסטע כחות, פון די אנטוויקלונגס-מעגליכקייט טען פון לאַנד. און, פארקערט, א מפלה קאן אויך אין לעבען אמאל פירען דערצו, אז דאס פאלק זאל, אנשטאט אראפצופאלען ביי זיך, דערפילענדיג די געפאר, — זיך פלוצלונג אויפשטעלען און מיט די לעצטע כחות, מיט דעם לעצטען מוט, מיט „דעם מוט פון יאוש“, זיך נעמען גרייטען צו א נייעם קאמף פאר דער צור קונפט. שוין ניט איינמאל האט פאסירט אין דער געשיכטע, אז די טיפסטע דערנידערונג פון א פאלק האט געפירט צו דער פלוצר לונגענדיגער אויפריכטונג און אנשטרענגונג פון אלע זיינע כחות... — אלזא, איז ניט כדאי צו בויען סכעמעס און מאכען השערות וועגען דער קאנקרעטער פארם, וועלכע עס וועלען אננעמען אין דער ליטעראטור נאכ'ן קריג די נייע לעבענס-ערפארונגען און לעבענס-צילען?

— ניין, ניט כדאי. ס'איז גענוג פעסטצושטעלען, אז די שפורען פון קריג, וואסערע וועלען זיין, וועלען א י ו ד ע ר א ד ע ר י ע נ ע ר פ א ר מ זיך געבען צו פילען אין דער ליטעראטור פון יעדען פאלק.

ב.

— און אויך אין דער אידישער ליטעראטור? — אויך אין איר. אויך אין איר מוזען קענטיג זיין די סימנים פון דער וועלט-דראמע, וואס מיר לעבען איבער גלייך מיט יאָעמען. די טיפע שפורען פון די אלע טראגישע נסיונות, וואס מיר בען געהאט אויסצושטיין. אויך זי וועט האבען צו דערציילען פון די נייע וואונדערן און נייע כחות, וואס דער קריג וועט אריינברענגען אין אונזער לעבען, אין אונזער פסיכיק. פארוואס זאל זי

דען זיין אנדערש פון אנדערע ליטעראטורען? פארוואס זאל זי דען זיין אן אויסנאם?

— דערפאר, וואס זי איז אן אויסנאם.

— מיט וואס — מיט איהר יונקייט?

— מיט איהר „גרינקייט“. זי האט זיך נאך ניט איינגעד

פונדעוועט אין אידישען לעבען. זי פארנעמט נאך ניט דעם ארט אין לעבען, וואס אנדערע ליטעראטורען פארנעמען.

— אבער דאס לעבען פארנעמט אין איר אזא ארט, ווי אין אנדערע ליטעראטורען.

— אויך ניט. זי איז א ליטעראטור נאך אלץ נאך פון איין

טייל פון אידישען פאלק, פון די פאלקסמאסען, און אויך דעם לעד בען פון אט דעם טייל האט זי נאך ניט צייט געהאט אין זיך אינא גאנצען אריינצונעמען.

— אבער זי ווייזט ארויס א טענדענץ, א שטרעבונג ארומצור

נעמען, וואס ווייטער, אלץ מער און מער זיימען פון לעבען.

— דערווייל איז עס נאך א טענדענץ, נאך א שטרעבונג...

— וועלכע שטארקט זיך אלץ מער...

— וועלכע איז נאך אבער ניט גענוג שטארק. די אידישע

ליטעראטורע, אחוץ א פאר אויסנאמען, זיינען נאך אלץ אזוי אפגע

שיידט, אפגעריסען פון לעבען, וואס קאכט ארום און האלט אין

איין כוואליען זיך, אין איין בייטען די קאלירען. די אידישע

שרייבער זיינען נאך אלץ אזוי ווי פרושים, יושב-אוהל'ניקעס. זעל

טען ווער עס קריכט ארויס פון זיינע ד' אמות. ווער עס איז גע

קומען פון קלויז, פון עקסטרעז-צימערל, בלייבט אין דער לופט פון

קלויז און עקסטרעז-צימערל; ווער עס איז געזעסען ביים וואר

שטאט, זעט ניט פיל ווייטער פון ווארשטאט...

— אבער וואס געהערט עס צום ענין? וואס האט עס צו טאן

מיט דער פראגע, צי וועט די אידישע ליטעראטור ווערען אן עכא

פון די מעכטיגע קריגס-קלאנגען?

— דאס האט זייער און זייער צו טאן מיט דער פראגע. א

ליטעראטור, וואס הערט זיך ניט גענוג צו צום לעבען, קאן בלייבען

טויב אפילו צו די שרייענדיגסטע שטימען זיינע. פאר אזא ליטע

דיאטור קאן אמאל זיין אלץ-אינים — פ א ר, ב ע ת אדער נ א ד
א וועלט-קריג. זי קאן זיך אמאל באהאלטען אין א ווינקעלע, עד
יעבר זעם, און דערנאך אומצוקערען זיך צוריק צום שטעטעל, צום
חסיד, צו דער בית-מדרש-ליריק, צו דער עקסטערן-דראמע... ווער
קאן אונז ערב זיין, אז האָס וועט ניט געשען?

— די ערבות, די בלוטיגע ערבות, גיט אונז דער קריג. דער
רעש פון די האַרמאַמען האָט אלע שלאָפּעדיגע אויפגעוועקט. דער
פּיער פון די ריזען-שרפות האָט אלע ווינקעלאַך באַלויכטען, אלע
פאַרבאַרגענע און פאַרוואַרפענע ווינקעלאַך... ווער קאָן נאָך שלע-
פּעריג בלייבען? ווער האָט זיך נאָך ניט דערפּילט ווי אַ שריי-
פעלע פון עפעס אַ מעכטיגער, אַ טייוועלשער מאַשין? דאָס שריי-
פעלע בלייבט אַליין אומבאַוועגליך, עס דרייט זיך אַבער אינאיינעם
מיט דער מאַשין. ווער פון אונזערע כּתרילעווקער קאָן נאָך בליי-
בען פאַרמויערט אין די ענגע, שטיקענדיגע ד' אמות פון כּתרי-
לעווקע? און צי וועט כּתרילעווקע גופא ניט ניי געבוירען ווערען,
ווערען אַ ניי כּתרילעווקע? די וועלט, די גרויסע וועלט האָט זיך
אינאיינעם מיט'ן קריג אריינגעריסען אין די זיבען מאָל פאַרשלאַ-
סענע טויערן פון יריחו — מאַזעפעווקע! צי וועלען די ווענט פון
אַט דעם אידישען יריחו ניט פאַלען ביי די קרעפּטיגע קלאַנגען
פון די וועלט-שופרות? מען דאַרף זיך ריכטען, אַז אפילו דער
פּויליש-אידישער קיבוץ, אַט דאָס געזונטסטע קערענדעל אין דער
צעפּוילטעסטער שאַלעכץ, וועט זיך אַ ריר טאן פון אַרט, און אויפ-
וואַכען אונטער די ווייטאַגדיגע קלעפּ פון קריגס-האַמער...

— נאָר מחמת אַט דעם אויסענווייניגסטען שטויס?

— אויך מחמת אַן אינעווייניגסטער סיבה. צום פּויליש-
אידישען געטא האַבען זיך אַ צי געטאן פעדים, שטאַרקע און
קלעפּיגע פעדים, פון רוסלענדישען אידישען קיבוץ: פּרוער פּלע-
גען רומישע אידען קומען אָפט קיין פּוילען, די פּוילישע אידען
אַכער פּלעגען זיך ניט רירען פון אַרט, איצט האַבען אין פּיין און
שרעק, הונדערטער, טויזענטער פּויליש-אידישע משפּחות געמוזט
פאַרלאַזען זייערע ערטער און פאַרוואַגעלט ווערען קיין ליטע, קיין
רוסלאַנד...

— דאס איז א קאטאסטראפֿע...

— דאס איז אבער איינע פון די קאטאסטראפֿעס, וואָס מאַכען אז איבערקערעניש אין לעבען, אין דער פּסיכיק פון פּאַלק. דער פּויליש-אידישער קיבוץ, וואָס האָט זיך איצט אַ ריר געטאָן פון אַרט פיזיש, וועט אויך גייסטיג זיך מווען אַ ריר געבען. די נאַך-טערע באַרירונג, וועלכע ער האָט איצט, צי ער וויל עס צי ניט, מיט די מער אַנטוויקעלטע און מער רירעוודיגע „רוסישע“ אידען, וועט ניט גיין פּאַרלירען...

— און די „רוסישע“ אידען גופאָ?

— אויך זייערע האַריוואַנטען מווען ווערען ברייטער. אויך זיי מווען אַנהויבען טיפּער פּילען, ווי פּריער, אַז קאַכצאַנסק איז ניט פאַר זיך אַ וועלט, נאָר אַ פּונקט, אַ פּינטעלע אויף דער געאָגראַפּישער קארטע פון לאַנד, פון אייראָפּע, פון דער גאַנצער וועלט. אויך זייער רינגעלע מוז איצט מער ווי אַלע מאַל פּאַר-פּלאַכטען ווערען אין דער קייט פון די וועלט-געשעענישען. אויך זיי וועלען דערפּילען זיך ווי אַנטיילנעמער, ניט נאָר ווי קרבנות פון די גרויסע היסטאָרישע פּאַסירונגען... שוין דאס אַליין, וואָס דער איד פון אַ גאַנץ יאָר באַקענט זיך מער מיט דער וועלט, אַ דאַנק דער מלחמה, וואָס יעדען טאַג הערט ער פון אַלץ נייע מקומות, פון אַלץ נייע באַציאונגען, פון אַלץ נייע פּאַרבינדונגען און צוזאַמענשטויסען צווישען פעלקער און מלכות, — שוין דאס אַליין מאַכט זיין האַריוואַנט ברייטער, זיין בליק ווייטער. „מענדעל טוראַק“, (מענדעל דער טערק), אַט דער קליינשטעטעלדיגער אונט-טעראַויווען-פּאַליטיקער, וואָס ש. אַנ—סקי באַשרייבט אים אין איינער פון זיינע דערציילונגען — האָט דאָך אַ ברייטערן „קרייז אינטערעסען“, איידער די איבעריגע כּתרילעווקער. מעגען זיינע השגות פון דער וועלט זיין ווי נאַאיוו, ווי אונטעראַווענדיג, ווי פּאַרדרייט — האָט ער ד אַ ד שוין עפעס אַ שטיקעל שייכות צו דער וועלט און ווייס, אז הינטער זיין שטעטעל לאָזט זיך ניט אַראָפּ דער הימעל אויף דער ערד. בנימין השלישי, וועלכער לאָזט זיך אַוועק זוכען די רויטע אידעלאָך הינטער דעם טייר סמבטיוו, אדער גנילאָפּיאַטעווקע, האָט ד אַ ד אין זיך שוין עפעס אַ ניצוץ

פון די אמת'ע „נוטעם“, פון די ערשטע צוויי בנימינ'ס, און איז דאך שוין ניט אזוי טעמפ, ווי זיין חבר, סענדערל די אידענע... אונזערע בנימין השלישי'ס און מענדעל טערקס האבען אין די יארען פון דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע און אויך גינענדיג אין חדר פון דער אידישער פרעסע, וועלכע האָט זיך פון דאָן אָן גענומען מערען, אַ שטאַרקע פעולה געהאַט, נאָר זיי האָבען נאָך פיל צו לערנען, און עס איז קלאָר, אַז דער וועלט־קריג איז פאַר זיי אַן ערנסטע שולע (אמת, זי קאָסט צו טייער!) דאָס וואָס די פרעסע האָט אויפגעטאָן אין יאָרען, וועט דער קריג באַ-וויווען אויפצוטאָן אין חדשים און וואָכען... אַ ריזיגען פּראָזשעקטאָר האָט ער אָנגעשטעלט קעגען אונז, מיר אַלע געפינען זיך אין שטח פון זיין בלוטיגע, בלענדערניגער שייז... איז מעגליך, אַז די ליי-טעראַטור זאָל זיך פאַרשפאַרען אין איר ווינקעלע און בלייבען אין שאַטען? איז מעגליך, אַז זי זאָל טויב בלייבען צו אַ וועלט־געשריי, וואָס האָט שוין אָפּגעהילכט ווי אַ דונער אפילו אין דעם פאַרוואַרפענסטען אידישען געסעל? איז מעגליך, אַז זי זאָל בליי-בען שטום און ניט אַפרופען זיך אויף די נייע מעכטיגע קלאַנגען?

— געוויס וועט זי זיך אַפרופען.

— אָבער ווי?

— ווי דאָס לעבען... ווי פון דאָרט, אַזוי וועלען די קריגס-שופרות אויך פון דער ליטעראַטור פאַרטרייבען דעם געטאָ־דבוק, דעם דבוק פון אָפּגעשלאָסענקייט און וועלט־פּרעמדקייט. ווי אין לע-בען, אַזוי וועלען זיי אויך אין דער ליטעראַטור אַריינבריינגען נייע באַגריפען, נייע געפילען, נייע שילדערונגס־אַביעקטען, אַ נייע ברייטקייט און ווייטקייט פון האַריזאָנט...

— הייסט עס, אַז די הויפט־ווירקונג פון קריג וועט גיין

אין דער ברייט?

— אויך אין דער טיף (פאַר דאָס וועלען שוין זאָרגען די גרויסע ליידען!), אָבער פריער ווי אַלץ — אין דער ברייט... טייטקייט אין שאַפען קומט פון אינעווייניג, ניט פון דרויסען...

— און אין דער ברייט הייסט — אין דער אַלגעמיינער ברייט?

— אויך דאס ספעציעל אידיש לעבען וועט ארומגעכאפט ווער
רען פון מער זייטען. דאס וועט זיין א רעזולטאט פון די ברייטער
געווארענע א ל ג ע מ י י נ ע האריזאנטען.

— קאז מען זיין איז דעם זיכער ?

— עס איז פאראן א באווייז, א גענוג קאנקרעטער.

— דהיינו ?

— דער אידישער ארבייטער. ווער ווייסט ניט, אז ער איז דאס
קינד פון דעם אידישען חמו, פון אַט דעם קאלעקטיווען עס-הארץ
פון דער אידישער גאס...

— און פונדעסטוועגען ?

— און פונדעסטוועגען איז קיין שום ספק ניטאָ, אז דער
קרייז פון די אלגעמיינע מענשליכע אינטערעסען איז ביי איה
ברייטער, ווי ביי דעם דורכשניטליכען אידישען בעל-הבית.

— פון וואָגען איז עס גערונגען ?

— טאָקע פון דער ליטעראַטור, וואָס ווערט פאַר אים גע-
שאַפּען... פון די „בראַשורען“ אפילו! דערמאָנט זיך נאָר אַז די
נעמען, וואָס זיי טראָגען... דורכאויס א ל ג ע מ י י נ ע טע-
מעס...

— פון בראַשורען איז קיין ראיה ניט.

— ליענט די סאַציאַליסטישע ליטעראַטור, וואָס ווערט פאַר-
שפּרייט אין אמעריקע אין צענדליגער טויזענטער עקזעמפּליאַרען.
זעט די פּראָגען, וואָס ווערען דאַרט באַאַרבעט; דאָס זיינען
דורכויס אלגעמיינדפּאַליטישע, אלגעמיינדסאַציאַלע, אלגעמיינדקול-
טורעלע פּראָגען...

— טאָקע, פון וואָגען נעמט זיך עס ?

— דערפון, וואָס די העכערע שיכט פון דעם אידישען אַר-
בייטערקלאַס האָט, פונקט אזוי, ווי דער „העכערער“ קלאַס פון
אידישען פּאַלק זיך פּריער פאַר אַנדערע פּאַלקשיכטען גענומען
באפּרייען פון דער געטאַפּסיכאַלאָגיע.

— „פונקט אזוי ווי דער „העכערער“ קלאַס...“ אַבער דאַרט

איז עס געווען אסימילאַציע.

— און דאָ — נאַציאָנאַליזאַציע... (אַבער דאָס געהערט ניט

צו אונזער ענין. דער עיקר איז, וואָס דער בעסערער אידישער ארכיטעק האָט גענומען פארשטיין, אז זיין פראַבלעם איז אין אַ סך זייער וויכטיגע פרטים די פראַבלעם פון אַ גאַנצען — איבער די גרענעצען פון איין נאַציע זיך פארשפרייטענדיגען — סאַציאַל־לען קלאַס, און אַז זיין פראַגע איז די פראַגע פון אַ וועלט, אין זיין אידעאַל — אַ וועלט־אידעאַל...

— אָבער דער געוויינליכער „איד פון אַ גאַנץ יאָר“ געפינט זיך דאָס ניט אין דער לאַגע?

— אמת. פונדעסטוועגען וועט דער געטאָדבוק אויך אין אים ניט זיצען אייביג. אויך ער זוכט שוין צו באַפרייען זיך פון אים, און איינס פון די מעכטיגסטע און האַסטיגסטע באַפריי־אונגס־מיטלען איז דער וועלט־קריג. ער רייסט מיט געוואלד אויף די אויגען און ווייזט אונז דאָס לאַנד, וואָס פאַר אים ווערט אונזער בלוט פארגאַסען, און ווייזט אונז די וועלט, וואָס מיר זיינען איצט, מער ווי אַלעמאַל, אַ רינגעלע אין איר קייט, אַ קרבן צווי־שען אירע קרבנות, אַ כח צווישען אירע כחות, אַ פאַקטאָר פון איר לעבען און שטרעבען...

— און דאָס וועט ווירקען אויך אויף אונזער ליטעראַטור?

— יע, דאָס וועט אויך זי אַרויסרייסען פון איר כתרילעוו־

קע, פון אירע געטאָד־אַמות... און דאָס וועט פאַרגרעסערען איר סאַציאַל־קולטור־לע ווערדע, איר לעבענס־ווערדע.

ג.

— צי וועט עס אָבער פאַרמערען אויך איר ק י נ ס ט

ל ע ר י ש ע ווערדע?

— מען דאַרף האַפען, אַז יע.

— און אויב ניט?

— וועט אויך איהר סאַציאַל־קולטור־לע ראַלע דאַן זיין אומ־

באַדייטענדיג.

— פאַרוואָס?

— דערפאר, וואָס א ווערק, וועלכעס איז קינסטלעריש ניט איבערצייגענדיג, מוז אויך סאָציאַל־קולטורעל זיין און א ווירקונג.
— אָבער די געשיכטע פון דער ליטעראַטור דערציילט אונז דאָר פון פּאַלען, ווען ביכער האָבען אין זייער צייט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע, כאַטש שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז זיי האָר בעז זייער א קליינעם קינסטלערישען ווערט...

— דאָס זיינען אויסנאַמספּאַלען. דאָס זיינען פּאַלען, מאַר מענטשן, ווען אַז אידעע טראַגט זיך אום ממש אין דער לופט, און יעדע זאך, אפילו די שוואַכסטע און אומבאַדייטענדיגסטע, איז פאַר איר אַ שטיץ. עס דוכט זיך אויס דאָן, אַז דאָס בוך האַלט־אונטער די אידעע פון דער צייט, אין דער אמת'ען אַבער שטיצט גאָר די אידעע, דער גייסט פון דער צייט, דעם בוך...
— און אין געוויינליכע צייטען?

— אין געוויינליכע צייטען איז די סאָציאַל־קולטורעלע וואַג פון א קונסט־ווערק פּראָפּאַרציאָנעל צו זיין קינסטלערישער וואַג.
— פאַרוואָס אבער דאָרף מען גאָר מורא האָבען, אַז דער ריין קינסטלערישער ווערט פון דער אידישער ליטעראַטור וועט געמיש נערט ווערען, ווען זי וועט זיך אַפּרופּען אויף די אַלע שינויים, וואָס דער קריג וועט אַריינטראַגען אין אונזער לעבען?
— עס קאָן זיין, אַז מען זאָל דערפאַר נישט דאַרפּען מורא האָבען.

— און עס קאָן זיין, אַז יע?

— עס קאָן זיין, און יע.

— איז וואָסער פּאַל?

— ווען אונטער דעם שטאַרקען, צו שטאַרקען איינדרוק פון די מלחמה־איבערלעבענישען, וועט די ליטעראַטור זיך נעמען פאַר די נייע טעמעס און נייע איינדרוקען, צו גיך, צו האַסטיג. פאַר דער ליטעראַטור איז עס אַ שלעכטער סימן, ווען זי שטייט אָפּ צופּיל פון לעבען, אָבער ניט קיין מעלד פאַר איר קינסטלערישער אַנט־זויקלונג איז אויך יאָ גען זיך נאָכ'ן לעבען, וועלען אויפכאַפּען זיין „לעצטען קרעכץ“, זיין פּרישסטע מינע.

— און מיט דער אידישער ליטעראַטור קאָן דען טרעפּען, אַז

פון איין עק, פון דער גרעסטער פאמעלעכדיגקייט, זאל זי זיך אי-
בערכאפען אין צווייטען עק — צו דער גרעסטער אימפעטיגקייט ?
— יע, עס קאן טרעפען. עס זיינען שוין געווען פראבעס —
פראבעס, וואס דארפען אונז דינען פאר א התראה — איבערצור-
שפרינגען פון דעם פאטריארכאלישסטען קליינשטעמעל צו דעם
מאדערנעסטען סאלאן, פון די עלטסטע תקופות אין אונזער גע-
שיכטע צו די נייעסטע עקספערימענטען פון אונזער פריש-צאפעל-
דיגער געזעלשאפטליכקייט...

— ליינט די סכנה אין דעם 'ש פ ר ו נ ג' ?

— ניין, אין דעם אומזיכערען, וואקעלדיגען פונקט, צו וועל-

כען ער ברענגט.

— וואס איז עס פאר אן אומזיכערער וואקעלדיגער פונקט ?

— דאס זיינען די נייע, נאך ניט איינגעשטעלטע, ניט איינ-

געפונדעוועטע לעבענס-פארמען ?

— זיינען זיי דען נאר פאר דער אידישער ליטעראטור גע-

פערליך ?

— ניין, פאר יעדער ליטעראטור זיינען זיי א סכנה.

זעלטען, זייער זעלטען דערגרייכט מען א קינסטלערישען, אן אמת-

קינסטלערישען ערפאלג, ווען מען זוכט צו פיקסירען דאס, וואס

קאן נאך ניט פיקסירט ווערען, דאס, וואס יוירט נאך אין דער

נשמה, ווי ניט איינגעשטאנענער וויין אין פאס, וואס שוימט נאך

מיט'ן שוים פון ניט אפגעקילטע לעבענס-זאפטען... מען האט אמאל

טשעכאווא, בעת ער איז געווען אין אויסלאנד, געבעטען, ער זאל

אנשרייבען א דערציילונג פון אינטערנאציאנאלען לעבען. „אזא

דערציילונג, האט ער געענטפערט, קאן איד אנשרייבען נאך אין

רוסלאנד, לויט מיינע עראינערונגען. איד קען שרייבען כלוין לויט

מיינע עראינערונגען. איד האב קיינמאל ניט געשריבען אוממי-

טעלכאד פון דער נאטור... פאר מיר איז נויטיג, אז מיין זכרון

זאל דורכזייען דעם סיוזשעט, און אין אים זאל בלייבען, ווי אין

א פילטער, נאך דאס, וואס איז וויכטיג אדער טיפיש"... אזוי האט

געזאגט טשעכאווא. און ביי פושקינ'ען, וועלכער איז געווען ניט

נאר א גרויסער פאעט, נאר אויך דער גרעסטער פסיכאלאג פון זיין

אייגענעם שאפען — טרעפט איר אן אויסדרוק: „עס איז אוועק די ליבע, איז די מוזע געקומען“... אז די מוזע פארשפעטיגט און קומט, ווען די ליבע איז אוועק, — ערשט דאן איז זי א מוזע, ערשט דאן איז די ליבע אן אביעקט פאר קונסט.

— פארוואס ערשט דאן?

— ווייל ערשט דאן איז זי געווארען אן עראינערונג. נאר דאס פאעטיש דערמאנען זיך און דער איבער-לעבונג גיט אונז די רוח, די קלארקייט, די פרייקייט, וואס איז נויטיג, אזוי אומבאדינגט נויטיג צום קינסטלערישען שאפען. „עס איז אוועק די ליבע, די מוזע איז געקומען, און קלאר איז געווארען דער טונקעלער פארשטאנד.“ נאר ווען דאס געפיל גייט אוועק, ווען מיר באפרייען זיך פון אים, ווערט קלאר אונזער „פארשטאנד“, אונזער אויג און אויער, און מיר ווערען גרייט, צייטיג צום שאפען. אן אנדער גרויסער פאעט, היינע, זאגט אויף זיין — היינעשען — שטייגער: „דעם פריילינג דערקענט מען ערשט ווינטער, און די בעסטע מאי-לידער שאפט מען לעבען אויווען“...*) נאר דעם שטארקען, דעם גאר שטארקען קינסטלער גיט זיך אמאל אין צו שאפען איין מאי — א מאי-ליד, נאר אזא איינער קאן אונז אמאל געבען א צייט ווערן ק, וואס זאל האבען א ווערט אויף א לע צייטען...

— אזא איינער קאן זיך דאך ווייזען אויך ביי אונז אין דער אידישער ליטעראטור?
— געוויס! אבער מיר רעדען ניט פון אויסנאמען, פון יחידים. מיר רעדען פון כלל.

*) און אונזער משה נאדיר זאגט: „...ווי שוין איז דער זומער אום ווינטער, ווי דויטליך, ווי קלאר, ווי רויצענד, אבער אין זומער-צייט גייט איר אים פארביי און באמערקט אפילו ניט זיין גרינקייט, זיין זונטיגקייט, זיין כשרף. ווי וואונדערבאר איז דער גריין-בלאָער זומער, וואס ווערט אויסגע'חלומ'ט אויף דער קאנווע פונ'ם גרויען טויטליכען ווינטער.“

— און דער כלל ?

— דער כלל אידישע שריפטשטעלער, ווי ווייט מיר קענען זיי, האבען ניט גענוג אביעקטיוויטעט, גענוג רואיגקייט פאר דעם היינטיגן טאג.

— פארמאגען זיי עס אין א קלענערער מאָס נאָך, ווי אַנ-

דערע ?

— יע, נאָך אין א קלענערער מאָס, ווי אַנדערע. זיי זיינען קינסטלעריש נאָך דאָן, ווען זיי זינגען „מאָל־לידער אין ווינטער“, ווען זיי לעבען מיט'ן נעכטן טאָג, מיט דער עראי-נערונג...

— אפשר דוכט זיך עס אונז ?

— די גאַנצע אידישע ליטעראַטור זאָגט אויף דעם ערות.

— די אידישע ליטעראַטור האָט זיך ביז אַהער דערהויפּט אָפּ געגעבען בלויז מיט דעם נעכטען; האָט זי פשוט אפשר נישט געפרוּאָרט צוגיין נענטער צום היינטיגן ?

— ניין, זי האָט געפרוּאָרט.

— און די פראַכען זיינען ניט געלונגען ?

— קינסטלעריש — ניט געלונגען. כמעט אַלע ליי-טעראַרישע שאַפונגען, וואָס האָבען געפרוּאָרט זיך אַפרופען אויף דעם מאַדערנעם אידישען לעבען, אויף די מאַדערנע שטרעבונגען און שטרעמונגען פון אידישען פאָלק, פון דער אידישער אינטעליגענץ, האָבען א סך מעלות אין זיך — מאַדערני-טעט, פרישקייט פון דער טעמע איז שוין אליין א מעלה — אָבער עס פעלט זיי די הויפטזאך: קינסטלערישע שלמות. עס פעלט אין זיי אַפּטמאַל, אפילו די עלעמענטאַרע קינסטלערישע טעכניק.

— ביישפּילען ?

— שלום עליכמ'ס צייט־ראַמאַנען („דער מבול“, „דער בלוטי-גער שפּאַס“); אש'ס מאַדערנער ראַמאַן „מערי“, וואָס איז ניט מער ווי אַ בוך פון שיינע שטעלען. ווי מען פלעגט רופען אַמאַל אזוינע זאַכען אין דער דייטשער קריטיק; נאַמעברג'ס „משפּחה“...

— קאָז מען דען פאַרגלייכען די דאָזיגע אַלע ווערק איינס

מיט דאָס אַנדערע ?

- נײַן. אבער אין איין זאך זײַנען זיי אלע גלײַך.
- אין וואָס ?
- אין דעם, וואָס אין זיי אלע שטײען די פאַרפאַסער נײַ דעריגער פון זיך אַלײן.
- וואָס הייסט עס ?
- דאָס הייסט, אַז אין זיי אלע האָבען די שרײַבער נײַט דער- גרײכט די קינסטלערישע מדרגה, צו וועלכע זיי זײַנען געקומען אין אַנדערע זײערע ווערק.
- אפּשר אין עס אַ צופאַל ?
- נײַן. דאָס אין אַ כּלל. כּמעט די גאַנצע ע פ י ש ע ליטעראַטור אונזערע אין קינסטלעריש בלױז דאָן, ווען זי האָט צו טון מיט דעם נ ע כ ט י נ ע ז ט אַ ג מיט דעם, וואָס אין שוין געוואָרען אַ שטיק פאַרגאַנגענהײַט. עס זײַנען פאַראַן נאָר געצײלטע אויסנאַמען...
- און די ליריק ?
- דער ליריק גײט זיך גראַד אין אַפּט „אַפּצושפּיגלען“ אין זיך די שטימונג, די פּסיכאָלאָגיע פון דער „אידישער מאָדערנע“...
- אין עס אַ באַזונדער פיזיאָנקײט פון דער אידישער ליריק ?
- נײַן, פון דער ליריק כּלל. די ליריק האָט וועניגער, ווי עפּיק, מורא פאַר סוביעקטיוויטעט, אויך פאַר אומקלאַרקײט. די ליריק האָט נײַט נױטיג אַזאָ דיסטאַנץ, אַזאָ פּעריאָד פון „אַפּשטיין זיך“ צווישען דער אוממיטעלבאַרער איבערלעבעניש און דער פאַר עטישער באַרבייטונג, ווי די עפּיק.
- אין, אַם כּן, י ע ד ע ר עפּיק, נײַט בלױז דער אידישער, לײכטער בײַצוקומען אַזױנע שטאַפּען, וואָס האָבען זיך שוין „אַפּ- געקײלט“ ?
- יע; אבער אין אַנדערע ליטעראַטורען האָבען די קינסט- לער, די אמת'ע קינסטלער, אַזױפּיעל א י נ ע ו ו י י נ י ג ס ט ע ע פ י ש ק י י ט אין זיך, אַז אַפּטמאָל גײט זיך זיי אײן צו שאַ- פען עכטע קונסטרווערק פון די פּריש-צאַפּעלדיגסטע, מאָדערנסטע שטאַפּען. זײַנען „די לײדען פון יונגען ווערטער“ געטע'ס נײַט געווען דען קײן עכטער צ י י ט י ט ר אַ מ אַ ז ? זײַנען די

ו ו ע ר ט ע ר ס דאָן ניט געווען קיין טיפישע העלדען פון דער צייט? און דאָד איז „ווערטער“ א קונסט־ווערק, וואָס עד היום פאַרשאַפט עס אונז עסטעטיש פאַרגעניגען. אין דער קינסטלעך־רישקייט פון אַזוינע מאַדערנע ראַמאַנען, ווי די, וואָס עס האָט געשאַפען, א שטייגער, סטרינדבערג, קאַז מען צווייפלען; אָבער די דראַמעס פון איבסען! דער קונסט־ווערט פון דעם מאַדערנעם ראַד־מאַן איז דער ה י י נ ט י ג ע ר רוסישער ליטעראַטור איז אויך זייער אַ מסופק־דיקער; אָבער „אַנאַ קאַרענינאַ“! די זאַוועלען פון טשעכאַוו! און איז דער אידישער ליטעראַטור? סקיצען און נאַוועלען, וואָס האַבען אַ מאַדערנעם אינהאַלט און זיינען דאָד קינסטלעריש, קאַז מען געפינען ביי אונז, אָבער גרעסערע ווערק פון ה י י נ ט י ג ע ן לעבען, וואָס האַבען אַ קינסטלערישע באַד־דייטונג, זיינען ביי אונז אויסנאַמען.

— קאַז מען דען מעסטען די יונגע אידישע ליטעראַטור מיט דער מאַס פון דער אייראָפּעאישער? איז עס דען ניט קיין פאַל־שע — און דערצו נאָד אַז אַפּגעניצטע — מאַס?

— מיר מעסטען ניט. מיר קאַנסטאַטירען נאָר פאַקטען. אַ פאַקט איז, אַז די גאַנצע אידישע ליטעראַטור איז אַלץ קינסטלעך־רישער, וואָס ווייניגער זי האָט צו טאַן מיט'ן ה י י נ ט, — די ג א נ צ ע אידישע ליטעראַטור, איר זיידע ר' מענדעלע ניט אויסגעשלאָסען...

— איז מענדעלע מוכר ספרים א י י ז י י ז י י צ י י ט דען ניט געווען „מאָדערן“?

— אויף וויפיל ער איז געווען קינסטלעך, איז ער ניט געווען „מאָדערן“. זאַל מען פרואווען, אדרבא, איינטיילען זיינע ווערק אין צוויי מינים, אין אַזוינע, וואָס איר וואָלט זיי אַנגערופען ער־אינערוננס־ווערק, ווייל שוין דאָן, ווען זיי זיינען געשריבען געוואָר־דען, איז דאָס, וואָס פילט זיי אַז, פאַר'ן פאַרפאַסער, וועניגסטענס, געווען שוין בלוין אַז עראינערונג, און אין אַזוינע ווערק אַדער, ריכטיגער, אין אַזוינע ש ט ע ל ע ז, וואָס אין זיי האָט זיך געד פילט די לופט, די גייסטיגע אַטמאָספּערע, איז וועלכער עס האָט געלעבט דער דיכטער אַליון, — זאַל מען פרואווען איינטיילען ר'

מענדעלע'ס שאפען אין אזוינע צוויי טיילען, וועט זיך ארויסוויי-
 זען, אז וואס מער אין א זאך איז פאראן ע ר א י נ ע ר ו נ ג,
 וואס מער עס רעדט זיך דארט וועגען דעם, וואס פאר דעם בא-
 וואוסטזיין פון פארפאסער אליין איז עס שוין געווען א זאך פון
 נעכטען, — אלץ מער איז פאראן דערין דאס, וואס איז ווערט
 אנגערופען צו ווערען קונסט; פארקערט, כאפט זיך אריין אין א
 ווערק צו אים עפעס א צייטמאטיוו, עפעס א ווינטעל פון דער
 געגענווארט, הויבט איר גלייך אן צו עטעמען מיט דער לופט
 פון פובליציסטיק, פון דידאקטיק, פון — „ניט דאס בין איך אוי-
 סען“... „שלמה ר' חיימ'ס“ און „דאס ווינשפינגערל“ זיינען די
 בעסטע, די קינסטלערישסטע ווערק מענדעלע'ס ניט נאר דערפאר,
 ווייל זיי זיינען די לעצטע און ממילא די צייטיגסטע ווערק זיינע;
 זיי שטייען העכער פון אלע אנדערע ווערק מענדעלע'ס אויך דער-
 פאר, וואס זיי האבען צו טאן דערהויפט מיט זאכען, וואס זיינען גע-
 ווען אמאל און איצט זיינען זיי ניטא, אדער גלייך ווי ניטא; הויבט
 ר' מענדעלע אן טאקע אין דעמועלביגען ו ו י נ ש פ י נ ג ע ר ל
 צו רעדען וועגען דעם, וואס ס'איז פאראן איצט, וועגען דעם,
 וואס האט נאך ווארצלען טיפע אין דער געגענווארט, אזוי
 שטארקט זיך אויך דא אין אים גלייך דער פובליציסט איבער
 דעם קינסטלער, און דער אומרואיגער בייזער סאטיריקער — אי-
 בער דעם רואיגען, געלאסענעם, שמייכלדיגען הומאריסט.

— און די ליטעראטור, וואס „נאך“ מענדעלע מוכר ספרים?
 — ...איז ניט ארימער אין אזוינע ביישפילען. מיר האבען
 שוין דערמאנט פריער שלום-עליכמ'ס צייטראמאנען: זיי זיינען
 ניט קיין אויסנאם. וואסער ווערק שלום-עליכמ'ס איר וועט גע-
 מען, וועט איר זען, אז וואס ווייטער עס איז פון די נייע, מא-
 דערנע אירישע לעבענס-פארמען, אלץ נענטער איז עס צו קונסט.

— און פארקערט?

— און פארקערט.

— איז דער אויסגעצייכענטער מנחם מענדעל מיהופעץ דען
 ניט קיין שטיק אירישע געגענווארט? טרעפט דען ניט די דאזיגע
 קינסטלערישע קאריקאטור אויך דעם מאדערנסטען אידען?

— לויט איר אינעווייניגסטער אידעע. איר פארקערפערונג
אבער, איר קינסטלערשער לבוש איז גענומען גיכער פון נעכטען.
איידער פון היינט...

— איז דאס אפשר כאראקטעריסטיש בלויז פאר דעם ערש-
טען, פאלקסטימליכען, „פאלקלאריסטישען“, פעריאד פון דער איר-
דישער ליטעראטור, אבער ניט פאר דער נייער, מער „אינטעלי-
גענטישער“, פ ר צ ' י ש ע ר, ריכטונג?

— ניין, דאס איז ריכטיג אויך בנוגע צו פרצ'ן און צו די,
וואס שטייען „נאנט“ צו אים. אויך פריצ'ס שאפען איז אלץ
ווייניגער פראבלעמאטיש, וואס מער עס נערט זיך פונ'ם
פארצייטיגען אירישען לעבען, די ראמאנטיק פון זיין „חסדיש“
און זיינע „פאלקסטימליכע געשיכטען“ וועקען ניט אזוי שטארק
אין לעזער יענע ספקות, יענע אומזיכערקייט, יענעם שוועבען צווי-
שען קונסט און... קונסט־עקספערימענט, וועלכע עס רופען ארום
זיינע מאדערנע און מאדערניסטישע זאכען.

— און ווי האלט עס מיט די יונגערע אידישע שרייבער?

— אז מען זאל פון דעם דערמאנטען שטאנדפונקט פאר-
גלייכען איינע מיט די אנדערע די ווערק פון דעם גרעסטען טייל
יונגערע אידישע שרייבער, וועט מען קומען צו די זעלביגע רע-
זולטאטען.

— הייסט עס, אז חוץ דעם ביסעל ליריק און קלענערע דער-
ציילונגען פארמאגען מיר נאך ניט קיין אידישע ליטעראטור, וואס
זאל זיין קינסטלעריש און דערביי מאדערן?
— אזוי ווייזט עס.

— איז ניטא גאר קיין האפענונג אויף א מאדערנער,
קינסטלערישער אידישער ליטעראטור?

— האפענונגען זיינען פאראן. און זיי הויבען שוין אן אפילו
מקום צו ווערען.

— דער מאדערנער קינסטלערישער ראמאן האלט ביי באשא-
פען ווערען.

— קאז מען, אלוא, האפען, אז די נייע תקופה, וואס וועט
אנטשטיין נאך דעם גרויסען קריג, וועט זיין א נייע צייט — א

שניט-צייט — אויך פאר דער אידישער ליטעראטור, פאר דער
אידישער קונסט?

— האפען קאן מען; אָבער מען מוז זיין פּאַרזיכטיג.

— ווער מוז זיין פּאַרזיכטיג?

— דער שרייבער פריער ווי אַלץ. ער מוז זיך היטען צו
גיין אין פעלד שניידען די תבואה, איידער די זאנגען זיינען זיך
אויסגעשטאנען און צייטיג געוואָרען. וואָס איידעלער אַ פּרוכט איז,
אַלץ מער דארף זי האַבען זון. דער נייער ליטעראַרישער שטאַף,
וואָס קלייבט זיך אָן אין דער היים אַנגעברענטער לופט פון דער
מלחמה, איז אַזאַ מיין איידעלע פּרוכט. זי וועט צייטיג ווערען
ערשט דאָן, ווען זי וועט אַריינזויגען אין זיך גענוג ל י כ ט.

— און דערווייל?

— דערווייל ליגט אין איר גרויסער מעלה — אין איר פריש-

קייט — אויך אַ גרויסער חסרון: איר רויקייט. מען דאַרף
האַבען צו איר זייער שטאַרקע ציין און זייער אַ געזונטען קינסט-
לערישען פּאַרדייאָננס-אַרגאַן...

— און ליריק? מיר האַבען געזען, אַז אונזער לירישע

פּאַעזיע איז גראַד מסוגל צו פּרישע מאַדערנע שטאַפען. אפשר
איז צו וואַרטען, אַז עס וועט אויסוואַקסען ביי אונז אַ מלחמה-
ליריק?

— גראַד האַט די מלחמה-ליריק אין דער אַלגעמיינער ליטע-

ראַטור אפילו זייער אַ קליינעם ווערט: צופיל מישען זיך אַריין
אין איר אַנדערע, זייטיגע עלעמענטען.

— עס זיינען דאָר פאַראַן אָבער איינציגע לירישע מלחמה-

זאַכען, וואָס וועלען ב ל י ב ע ז אין דער ליטעראַטור?

— ביי אונז אין ניט צו וואַרטען אפילו אויף ג ע צ י ל-

ט ע אַזוינע זאַכען.

— מחמת מיר זיינען ניט קיין מלחמה-פּאַלק? ניט קיין

מלחמה-פּאַלק? מחמת אונזער מלחמה-ליריק וואָלט אייגענטליך
געקאָנט זיין נאָר אַ אַנטי-מלחמה-ליריק?

— מחמת סיבות, וואָס ליגען שוין צו ווייט פון דער ריינער

שאפונגס-פסיכאלאגיע, אז מיר זאלען זיך קאנען דא אויף זיי אפ-
שטעלען.

— אלא, מחמת אט די סיבות (און מחמת דער טראדיציע
פון דער אידישער קינסטלערישער ליטעראטור צו האלטען זיך וואס
ווייטער פון דער געגענווארט), דארף מען מיינען, אז ניט אזוי
גיד וועט קומען ביי אונז די צייט פאר די פרישע קערנדלאך, וואס
זיינען פארזייט געווארען אין דער מלחמה-צייט און וואס אויפגיין
וועלען זיי ערשט שפעטער ?

— אזוי דארף מען מיינען.

— קאן מען זיך דערווייל הייסט עס אפגעבען אויך מיט דער
ליטעראטור, וואס איז באשאפען געווארען נאך פאר דער מלחמה ?
— געוויס.

(1915)

II אין יאָר 1917.

מיין פריינד, א שרייבער א אידישער, גייט אום פאר'מרה-
שחור'ט.

— ביזט ברוגז, פרעג איד אים, אויף דער וועלט?

— ניין, ענטפערט ער, מיט זיך אליין בין איד ניט קאנטעמט.

עס איז מיר אומעטיג אויפ'ן הארצען...

— איז איצט, זאג איד, א צייט צו טראכטען, וועגען זיך,

— איצט, ווען „וועלטען ווערען הרוב און געבוירען“, איז פיין און
שרעק?

— וועגען אט די „וועלטען“ טראכט איד, זאגט מיין פריינד.

טראכטענדיג וועגען זיי, דערמאן איד זיך, ניט ווילענדיג, אן זיך

אליין. איד וויל, אן די דאזיגע „וועלטען“ זאלען זיין מ י י נ ע,

ד. ה., אן אויך מיט מיינע אויגען זאל איד זען זייער ליכט און

ציל... איד מוז עס וועלען. וויל נאר מיט מ י י נ ע אויגען

קאן איד עפעס זען...

— מיט פ ר ע מ ד ע אויגען. זאג איד, קאן קיינער נאר-

נישט ניט זען.

— אט דאס, זאגט מיין פריינד, מיין איד טאקע... שטעל זיך

פאר, אויב דו קאנסט זיך עס פארשטעלען, אז אין רוסלאנד איז

„געשען“ א רעוואלוציע, נאר אידען זיינען, ווי פריער, געבלי-

בען אן רעכט, וועלען זיי פילען עפעס א טעם אין דער רעווא-

לוציע? אדער: עס איז אין לאנד געווארען אן איבערקערעניש,

נאר פויערים האבען ניט געקראגען קיין ערד; וועט אזא מין אי-

בערקערעניש עפעס האבען א ווערדע? מיר דוכט, אז ניט. אט

אזוי מוז אויך איד קוקען אויף דער רעוואלוציע מיט פ ר ע מ ד ע

אויגען, כל-זמן זי האט מיר מ י י ז פראגע ניט פארענטפערט...

— וואסער פראגע מיינסטו? ווער אײך שוין אַביסעל אומ-
געדולדיג.

— איד מיין, זאגט ער, איינפאך, די פראגע פון מיין „קלאַס
מענשען“, די פראגע פון דער אידישער ליטעראטור, — און אין
די אויגען ביי אים צינדען זיך אַן פייערלאַך... די ליטעראטור —
דאס איז מיין ערד, דאָס זיינען מייע „פראַוועס“, דאָס, וואָס
גיט מיר רעכט צו לעבען אויף דער וועלט. און אויב איר
פראַגע איז ניט פאַרענטפערט, הייסט עס, אַז עס איז אַז אַ
תשובה געבליבען מיין „ערד“ און „רעכט“ פראַגע...

— אָבער גאָט איז מיט דיר, — כאַפּ איר אַז מיין פריינד
פאַר'ן אַרבעט, מען מעג דאָך שוין דרוקען אויף אידיש, און קיין
צענוור איז שוין אויך מער נײַטאָ... וואָסער ליטעראטור-פראַגע
מיינסטו?

— איד מיין, זאגט ער, די איינע ווייניגסטע
פראַגע, — די, וואָס ניט אנדערע, נאָר מיר אַליין דאַרפֿען פאַר-
ענטפערען. איד מיין די פראַגע וועגען דער אַטמאָספֿערע,
דער לופט, וואָס מוז זיין אַרום אַ ליטעראטור, ווי אַרום יעדען
לעבעדיגען אַרגאַניזם. די דאָזיגע לופט קאָן ניט באַשאַפֿען ווערען
דורך געזעצען. עס מוזען זיין מענשען, לעבעדיגע מענשען, וואָס
פילען מיט און שאַפֿען מיט...

— ווען האָסטו עס זיך אָנגעהויבען אַזוי נויטיגען אין „מענ-
שען“? — פֿרעג איר מיין פריינד, וועלכער האָט, ווי אַלע קינסט-
לער, ליעב צו רעדען תמיד מיט אַ ביטל־שמייכלעלע וועגען „המון“.
— איד דאַרף ניט קיין מענשען, פאַרכאַפט זיך מיין פריינד,
אָבער איר דאַרף, אַז... זיי זאָלען מיר דאַרפֿען... אַנב, מיט דיין
פראַגע האָסטו מיר אַראַפֿגעפירט פון וועג... איד ביזן איצט נאָר
ניט אויפגעלעגט אַריינצולאָזען זיך אין חקירות. איד רעד, אַנב,
ניט וועגען יעדען איינציגען שרייבער, איד רעד וועגען דער ליטע-
ראַטור, אינגאַנצען גענומען. אַן איינציגער שרייבער קאָן זיין אַפֿשר
אַ ראַכינאָז קרוואַ; נאָר ביזן איצט האָבען מיר ניט געהערט פון
אַ ליטעראַטור, וואָס זאָל באַשאַפֿען ווערען אויף אַן
אומבאַזעצטער וויסעפֿע...

— אויף אן אומבאזעצטער וויספע?

— יע, יעדער פון די, וואָס חלומ'ען דעם חלום פון דער איד-
דישער ליטעראַטור, לעבט אויף א וויסטען אינזעל... אז איד הויב
אויף מיין שטימ, פאַרנעם איד ניט קיין אַפּקלאַנג, מיין זיפּץ
טראַגט אַוועק דער ווינט, און מיין טרער ווערט איינגעזאפט אין
זאָמער פון מדבר, וואָס אַרום...

— דו ביזט אַ ליריקער, זאָג איד צו מיין פריינד, — דאָס
ווייס איד שוין פון לאַנג. היינטיגס מאַל וואָלט איד וועלען פון
דיר הערען קלאַרע און פשוט'ע רייד — פּראָזע. איד וואָלט ווע-
לען וויסען, מיין פריינד, מיט וואָס איז עס איצט, נאָך דער רע-
וואָלוציע, געוואָרען ערגער, ווי פריער.

— ערגער, זאָגט מיין פריינד, איז געוואָרען דערמיט, וואָס
עס איז שווערער איצט, ווי פריער, אַ ר י ב ע ר צו ט ר א ג ע ז
די עלענדקייט, וואָרום עס איז שוין ניטאָ איצט מער די טרייסט,
וואָס פריער איז געווען, — די טרייסט, אַז שולדיג אין אַלץ זיך
גען די אַוויסענווייניגסטע סבות, וועלכע לאַזען דעם
פאַלק ניט אנטפלעקען זיין ווילען, זיינע פאַרלאַנגען, און אזוי ווייך
טער. איצט זיינען ניטאָ מער שוין קיין אויסענווייניגסטע
מניעות. אַרום קאָכט און רוישט, ווי, „אויפ'ן ים אין א שטור-
רעמווינט“. אפילו אין אונזער אידישען געמיינעכץ קאָכט
כלמולשט און ס'זידט, „נייע זעגלען ווערען אָנגעצויגען אויף די
מאסטבויער“, „פאַנעס פלאַטערען“: מען גרייט זיך אין וועג; אַ
ניי לעבען און נייע הימלען גלויבט מען צו זען אין דער נאַנט
געוואָרענער צוקונפט... נאָר צי טראַכט עמיצער וועגען צי ד ה
ל ד ר ד, וועגען יענער שפייז, וואָס ליגט באַהאַלטען אין די
שפייכלערס פון גייסט? נייע פאַרטייען, נייע אָרגאַניזאַציעס ווע-
רען באַשאַפען, די אַלטע לעבען אויף; אין דער אייגענער צייט
איז אין אונזערע „קולטור-חברות“ און „ליטעראַטור-געזעלשאַפ-
טען“ טויטער נאָך ווי פריער. ניט נאָר קיין נייע ווערען ניט גע-
שאַפען, אפילו די אַלטע שטאַרבען-אַפּ... די „טוערס“ זיינען פאַר-
נומען מיט אַנדערע, בילכערע, זאַכען... פריער איז „קולטור“, „לי-
טעראַטור“ געווען במקום פּאָליטיק; איצט איז פאַראַן פּאָליטיק,

דאַרף מען מער ניט קיין במקום, קיין סוראגאטען... איצט זיינע
אַלע פאַרטאן אין פּאַליטיק...

— פאַרדריסט עס דיר? — שטעל איך אָפּ מיין פריינד.
— ניין, ענטפערט ער, — פאַרקערט: בעסער זאָל זיין פּאַלי-
טיק אַ מאַדע, איידער קולטור... אין פּאַליטיק קאָן ע פּ ע ס
אויפגעטאן ווערען אפילו דאן, ווען זי איז אַ מאַדע-זאָד; קולטור,
ווי אַ מאַדע, איז ניט נאָר מאַום און עקעלהאַפטיג; קולטור, ווי אַ
מאָדע-זאָד, איז טויט. און דאָס האָט זיך איצט אַרויסגעוויזען.
עס איז קלאָר געוואָרען, אַז די אַלע פריערדיגע רייד וועגען
„קונסט“ און „ליטעראַטור“ און „שפּראַך“ זיינען פּוסטע רייד גע-
ווען, גלאַט אין דער וועלט אַרײַן... כל-זמן מען האָט גאַרנישט ניט
געקאָנט טאָן, האָט מען גערעדט; איצט, אַז מען קאָן עפּעס טאָן,
האַט מען אויפגעהערט רעדען אפילו...

— און „תרבות“? — שלאָג איך איבער מיין פריינד זיינע
כעס'דיגע רייד. — „תרבות“ טוט זייער פיל; איז „תרבות“ ניט
ק ו ל ט ו ר ?

— „תרבות“, — ווערט מיין פריינד נאָד מער אין כעס, —
איז פ א ל י ט י ק...

— נ א צ י אַ נ א ל ע פּאַליטיק, פּראַוון איך אים פאַר-
ריכטען...

— נאַציאָנאַלע פּאַליטיק, לאַזט ער מיך ניט רעדען, איז אויך
פּאַליטיק. אַנב, רעד איך ניט וועגען די, וואָס „קולטור“ איז פאַר
זיי אַ „הייליגער חוב“, אַז „ענין לאומי“, אַ מצוה-זאָד. איך מיין
די, וואָס האַבען אַלע מאַל גע'טענה'ט, אַז מען דאַרף צופרידען
שטעלען די גייסטיגע ל ע ב ע נ ס ב א ד ע ר פ ע נ י ש ע ז
פון דעם אידישען פּאַלק. און וועגען אַט די, זאָג איך, אַז זיי האָד
בען גערעדט און גע'פּלפּול'ט זיך וועגען קולטור און קונסט און
ליטעראַטור נאָר כל-זמן קיין אַנדער טעמע איז ניט געווען. איצט,
אַז ס'איז דאָ אַז אַנדער ענין, האַבען זיי וועגען אַט די אַלע זאַכען
אויפגעהערט צו רעדען: — אַנב, דער איינציגער גוטער רעזול-
טאַט דערווייץ...

— וואָס צייגט, האָב איך געפּראַווט אַריינשטעלען אַ וואָרט,

אז ס'וועלען זיין נאך אויך אנדערע, מער פאזיטיווע, רעזולטאטען...

— פון וואנען וועלען זיי זיך נעמען? האט מיך מיין פריינד נישט געלאזען רעדען. האט דען דער אידישער אינטעליגענט ניט וואו צו שטיצען איצט זיין „געזעלשאפטליכען טעמפעראמענט“, וואו צו לעשען זיין דורשט נאך „ארבעט“? ... מער דארף ער דאך ניט. עס איז ניט צו זען, ער זאל באמת האבען קולטור-באדערפענישען. א גוטע פארטיי, א „נאציאנאלע“, א „דעמא-קראטישע“ פראגראם — דערין נויטיגט ער זיך אפשר; אבער א אידיש בוך, א רעכט אידיש טעאטער — די דאזיגע אלע זאכען זיינען וויכטיג פאר אים, נאך ווי ווייט זיי האבען א שייכות צו דעם אדער יענעם פונקט פון „פראגראם“. וועגען אלגעמיינ-מענש-ליכע גייסט-פראגען, וועגען שלעכט און גוט, מיאוס און שיון, אמת און פאלש — וויל איך שוין נאך ניט רעדען. א איד א תלמיד חכם פון אלטען דור; א איד, וואס קוקט אריין אמאל אין א „בחינת עולם“, אין א „תניא“ און וואס לערנט תנ"ך ניט פון לשון-קודש וועגען — טראכט נאך אמאל וועגען אזוינע זאכען. א אידישער אינטעליגענט פון נייעם שניט איז פארטון אין „כלל-זאכען“, און פאר דאס, וואס רופט זיך אן חשבון-הנפש, האט ער קיין צייט ניט...

— אבער צי דען ווייסטו ניט, מיין פריינד, זאג איד, אז גייסט-טיגע קולטור, ווי אלץ, וואס לעבט, — וואקסט-אויס און ווערט צייטיג אין דער שטיף און פארבארגענהייט? זע ע זיך מיר דען, ווי עס וואקסען די גראזען, ווי עס וויקלען זיך פונאנדער די בלומען, ווי עס גיסען זיך אן מיט זאפט די טייערסטע פרוכטען? — אבער מיר זעען די ערד, זאגט מיין פריינד, פון וואנען עס זיווען, עס ציען די יניקה אט די גראזען מיט די בלומען, מיר זעען די זון, וועלכע ווארעמט זיי... ביי דער היינטיגער אידישער אינטעליגענץ איז ניט צו זען קיין באדע ז און קיין בא-פרוכפערנדיגע שטראלען פאר קולטור-שפראצונגען — אט פון וואנען עס נעמט זיך מיין מרה-שחורה...

— פון וואנען נעמט זיך אבער דאס, האב איך געשמעלט

מיין פריינד א קלאַץ-קשיא, וואָס דו לייגסט דיינע אַלע האַפּענונגען אויף דער „היינטיגער אידישער אינטעליגענץ“?

— אויף וועמען דען אנדערש, זאָגט ער, זאָל איד האַפּען? ווער דען אנדערש קאָן שאַפּען אַרום דער ליטעראַטור יענע לופט, יענע גייסטיגע אַטמאָספּערע, אָן וועלכער זי קאָן ניט אויסקומען, ווען ניט די אינטעליגענץ?

— אודאי, זאָג איד, די אינטעליגענץ; אָבער ניט די, וועגען וועלכער דו רעדסט...

— און וועגען וועלכער רעדסטו? פרעגט נייגעריג מיין פריינד. — איד רעד וועגען יענער אידישער אינטעליגענץ, וואָס קומט ניט פון אויבען און פון דרויסען, נאָר פון אונטען און פון אינען ווייניג — פ ו ז פ א ל ק... איד רעד וועגען יענער אידישער אינטעליגענץ, וואָס ערשט איצט קומט איהר צייט...

— פאַרוואָס עפעס ערשט איצט? פרעגט מיין פריינד. און וואו איז זי פריער געווען?

— פריער איז זי באַהאַלטען געווען, באַגראַבען צ ע ז איילען טיף אין דער ערד פונ'ם פּאַלקסלעבען... געדיינקסטו די אנדה וועגען די אידישע קינדער אין מצרים, וואָס די ערד פלעגט זיי איינשלינגען און ערשט שפעטער, ווען עס פלעגט קומען פ ר י ל י נ ג - ל ע ב, פלעגען זיי אַרויסשפּראַצען פון אונטער דעם ע ר ד ב א ד ע ז אינאיינעם מיט די גראַזען? די דאָזיגע אנדה איז שייך אויך צו אַלע שפּעטערדיגע גלות'ן. די לעבענס-זוימען פון גייסט, זיינע געבויר-כחות, ליגען טיף אין דער ערד, אין דער פּאַלקס-ערד באַהאַלטען, וואו זיי וואַרטען אויף דער צייט, ווען די זון וועט ווידער אָנהויבען שיינען און וועקען די דרעמלענ-דיגע כחות פון דער ערד... איצט קומט אָן די צייט... דאָס פּאַלקס וועט פריי אַפעמעמען, און מיט זיין געזונטען און פרישען אַטעם וועט עס מאַכען פריש און געזונט אויך די לופט, וואָס אַרום...

— נביאות? קאָן זיך מיין פריינד ניט איינהאַלטען.

— ניין, ניט קיין נביאות, ענטפער איד.

— וואָס-זשע, סתם מליצה? ווערט מיין פריינד אַ ביסעל

ברוג.

— נײַן, נײַט קײן מלײַצה, ענטפער אײד, נאָר אַ פשוט/ער
חשבוֹן. די אײדישע אײנטעלײגעניץ האָט אײן דעם הײנערפלעט, און
דעם גײסטיגען כּוּה־קלע, אײן וועלכען זײ האָט זײד געפונען, אַכ־
געוואוירען דאָס געזונט און די לעבענס־פּרײשקײט, די אײדישע
כּאַסע אײז אָפּגעשטאַנען, אָבער נײט אָפּגעשטאַרבען. די כּחות, די
זאַפטען, די שאַפּונגס־מעגלײכקײטען, וואָס האָבען זײד געקלײבען אײן
אײד, זײנען נײט אַנטפלעקט געוואָרען, זײ זײנען אָבער נײט גע־
גאַנגען לאַיבּוד. בײ דער ערשטער מעגלײכקײט וועלען זײ, ווי די
זײמען, וואָס זײנען געלעגען אונטער דער אײזײגער שאלעכץ, וואָס
באַדעקט די ערד ווײנטער, אַרויסשפּראַצען...

— ווי אײד זע, זאַגט מײן פּרײנד, קאַנסטו, פּונקט אזױ
ווי אײד, נײט באַגײן זײד אַז לײריק...

— ווי ווײט, זאַג אײד, דאָס אַלץ אײז נאָך באַהאַלטען אײנע־
ווײניג, אײז עס לײריק. אָבער אײנגאַנצען באַהאַלטען אײז עס שױן
נײט. צום טײל אײז עס שױן אַנטפלעקט געוואָרען.

— וואו? פּרעגט מײן פּרײנד.

— אײן דער לײטעראַטור אױף אײדיש, וועלכע מײר פּאַרמאַנען.

— אײז דען די דאָזיגע לײטעראַטור, זאַגט מײן פּרײנד, ווי

ווייט זײ אײז אַ וועלט־ליכע, געוואַקסען פון
אונטען און פון אײנע ווייניג, אױב שױן געברױכען
דין אױסדרוק?

— יע, ענטפער אײד, ווי ווייט זײ אײז גע־

זוגט און פּרײש און לעבענס־פּרײאג, אײז

זײ געוואַקסען פון אונטען און פון אײנעווייניג — פון פּאַלק. ווי

ווייט זײ אײז אַ נגעטראַגען געוואָרען פון דרויסען, פון

דער פּרעמד, מיט זײטיגע כּחות, אײז זײ אַן קראַפט און

אַן זאַפט. נעם די משכּילים, וואָס האָבען געשרײבען אױף אײ־

דיש, די, וואָס זײנען געווען משכּילים, און מער גאַרנישט. די,

וואָס האָבען געוואַלט נאָר לערנען דאָס פּאַלק, נײט אױך לערנען

זײד בײ אײם, די, וואָס האָבען געקוקט אױפֿן פּאַלק, ווי אױף אַ

נעמען, וואָס אײז נײט קײן געבער: וואָס אײז געבלי־

בען פון זײ? וואָס קאַן אַ געוויינלײכער אײדישער לעזער, נײט קײן

היסטאריקער, ניט קיין עטנאגראף, ניט קיין פילאלאג, געפינען איצט אין זייערע ווערק? דאס ביסעל אידיש אפילו אין ביי איי-ניגע פון זיי פארדרייט און פארדארבען: די שפראך אפילו אין אייניגע פון זיי ניט אנגעשטאנען צו נעמען בייס פאלק... — און עטינגער'ס משלים? און א. מ. דיק'ס פאלקס-מעשה-לעד? קאז זיך מיין פריינד ניט איינהאלטען: האבען זיי איצט שוין נאך קיין ווערדע ניט?

— אודאי, זאג איד, האבען זיי א ווערדע, אודאי אין א פאר-געניגען זיי צו לייענען אויך איצט. אבער ווייסטו, מיין פריינד, פארוואס? דערפאר, וואס עמינגער און דיק געהערען טאקע צו יענע משכילים, וואס זיינען געווען ניט נאך משכילים, צו יענע משכילים, וואס פלעגען זיך נאך פארגינען אמאל אראפצולאזען זיך אין די טיפע ברוגעמס פון פאלקסשאפען. אט איז מענדעלע מוכר ספרים אויך א משכיל. אויך ער האט אויפ'ן אויב ער פלעג פון פאלקס-לעבען געזען נאך שימעל. אבער ער האט טיפער געגראבען אין לעבען פון פאלק, פון קיבוץ, — האט ער העכער געשטייגט, ווי אלע אנדערע... נאך פארוואס איז מענדעלע געווען אין יענע צייטען א יוצא מן הכלל? ווייל דאן איז דער פאלקס-באדען, דער איינציגער באדען, אויף וועלכען עס קאן ארויסשפראצען א ליטעראטור אויף אידיש, געווען נאך ניט געאקערט, און נאך אזוינע פעטע און זאפטטיגע קערנער ווי מענדעלע'ס האבען געקאנט אויפגיין און פרוכטען געבען אויף אזא ניט צוגעגרייטען באדען; נאך רורד וועגען, וואס זיינען קיי-נעם, א חוץ אים, ניט באקאנט געווען, האט מענדעלע געקאנט צוקומען צו די פאלקס-קוואלען, וואס זיינען דאן נאך פארבארגען און פארשטעלט געווען... אבער אט האבען די פאלקס-מאסען — פריער אין דער ליטע, שפעטער אין פוילען — גענומען „אויפ-וואכען פון הונדערט-יאָהריגען שלאָף“, — און עס האבען אנגע-הויבען שלאָגען קוואלען, וואס אין משך פון דורות זיינען זיי פאר-שטאפט געווען, איין שאפונגס-כח נאך דעם אנדערען האט זיך אנט-פלעקען גענומען, איין טאלאנט נאך דעם אנדערען, אין א פאר-צענדליג יאָר איז אויסגעוואַקסען א ליטעראטור. און איר „זיידע“.

וועלכער איז געווען פריער כמעט איינער אַלײן, האָט פֿלוצלונג דערזען אַרום זיך אייניקלאַך מיט אור־אייניקלאַך — אַ גאַנץ צע משפּחה... וועגען דעם איז אַ סך צו רעדען. דער עיקר וואָס איד האָב דיר געוואָלט זאָגען, מיין פּריינד, איז אַט דאָס: דאָרט, וואו עס איז דער מקור און דער שורש פון דער עצם ליטעראַטור אויף אידיש, דאָרט און נאָר דאָרט דאַרפען מיר זוכען אויך די לופט, די אַטמאָספּערע פאר דער דאָזיגער ליטעראַטור. פון א ו י ב ע ז זיינען ניט געקומען קיין שרייבערס, וואָס קאָנען באַפּרוכפּערען די ליטעראַטור אויף אידיש; פון א ו י ב ע ז וועלען ניט קומען אויך קיין לייענערס, קיין אמת'ע מיטפילערס און מיטשאַפּערס. זיי וועלען קומען פון א ו נ ט ע ז, און קור מען וועלען זיי דאָן, ווען דאָרט אונטען וועט זיך אַ נ ה ו י ב ע ז אַ לעבען...

— אבער א „לעבען“, איראַנזירט מיין פּריינד, האָט זיך שוין אַנגעהויבען: עס רעדען שוין די רעדנערס, די הענט פאַטשען בראַוואַ, די רעדע־פירערס פירען און דאָס רעדע־ל דרייט זיך... — ניין, מיין פּריינד, זאָג איד, דו פאַרשטייסט דאָך אַלײן, אַז ניט דאָס דאָזיג „לעבען“ בין איד אויסען, ניט דאָס לעבען, וואָס שפּראַצט אַרויס, ווי דאָס גרעזעלע אין פעלד, ביי דעם ערשט טען פּרילינגס־שטראַל. בין עס וועט אויפבליען יענעס לעבען, וואָס איז נויטיג פאר דער אידישער ליטעראַטור, וועט ד ו י ע ר ע ז — אַזוי ווי עס דויערט בין עס ווערט צייטיג אַ טייערע פּרי...

דאָס פּאַלק האָט איצט פּרייהייט פון וואָרט; אַבער דאָס וואָרט איז נאָך נישטאַ. דאָס פּאַלק מעג איצט באַפּרידיגען זיינע גייס־טיגע באַדערפּענישען, אבער די באַדערפּענישען זיינען נאָך גאָר קליין ביי אים. וואָס ווייטער, אַלץ ברייטער און טיפּער וועלען זיי ווערען. און אינאיינעם מיט זיי וועלען וואַקסען אויך די כחות, וואָס זיינען נויטיג זיי צו באַפּרידיגען. און דער ערשטער פון די דאָזיגע כחות איז... די אידישע ליטעראַטור... גלויב, מיין פּריינד, איז די אידישע פּאַלק־כחות, אין דעם אידישען פּאַלקס־לעבען, וועסטו גלויבען אויך אין דער אידישער ליטעראַטור... וואָרט, בין

דאס פאלק וועט אנהויבען ארויסגעבען פון זיך א לייטישע, א
„וועלטליכע“ אינטעליגענץ, פונקט ווי עס פלעגט ארויסגעבען אמאל
א פרום אידישליכע אינטעליגענץ. ווארט, ביז דאס פאלק, וואס
האט שוין געבוירען י ה י ד י ם - טאלענטען, וועט ארויסברענגען
אויף דער ליכטיגער שיין אויך א קבוצ, א פ ו ב ל י ק ו ם, וואס
ווייס צו שעצען די דאזיגע טאלענטען, — וועסטו זען, אז דיין
אומעט איז דער אומעט פון א מענשען, וואס וויל ברענגען די גאולה
פאר דער צייט...

— אַלזא, ביזטו מודה, זאגט מיין פריינד, אז ס'איז ניטא
זיך וואס צו וואונדערען אויף מיין אומעט.

— איד האב גארנישט געוואלט, זאג איד, פארטרייבען דאס
וואלקענדל, וואס גייט אזוי צו דיין געזיכט... איד האב נאר גע-
וואלט, עס זאל אביסעל ווערען דורכגעלויכטען פון דער זונשין,
וואס האט אזוי אומגעריכט פאר אונז אלעמען זיך אריינגעגאסען
אין דער טונקעלקייט פון אונזער לעבען. איד האב געוואלט, אז
דער זים פון דיין אומעט וואלקענדעל זאל זיך אנהויבען זיל-
בערען...

(פעטראגראד, 1917)

III דער הויכער פונקט.

.א.

איז זיין ארטיקעל: „וואס פעלט דער אידישער ליטעראטור?“
(„דער פריינד“ נומ. 89, 1910*) האט י. ל. פּרץ געשריבען: „עס
פעלט דער הויכער פונקט, פון וואנען דאס אלץ זאל געזען ווע-
רען“. און פּרץ האט זיך געשטעלט אויף אַט דעם הויכער פונקט
פון דער דאָרט, און פון דער הויך אַראָפּ, קוקט ער אויף
דער נייער אידישער ליטעראטור. אַז מען קוקט פון אייפּעל-טורם
אויף פּאַרזי, זעהט מען — „גאַנץ פּאַרזי“; פּרוואווט פון אַזאָ הויך
קוקען אויף... איישישיק, וועט איר איישישיק ניט זען; איר וועט
זען קברים-בערגלאך... מילכען... און אַט דאָס זעט פּרץ.
אונזער ליטעראטור איז, אמת, ניט „איישישאַק“; זי איז אַ
גרויסער בנין. מען האלט אים אָבער ערשט אין בויען. קאָז מען
אים שוין דערפאַר גופא ניט צוגלייכען צו אנדערע, שוין מיט אַ
דאָך און מיט טורעמס באַקרוינטע הייזער, און זאָגען: סאַראַ ניר-
דעריגקייט! געוויס מוז מען, כדי צו זען אַ זאָך, שטעלען זיך הע-
כער פון איר; ס'דאַרף אָבער זיין אַ געוויסע פּראָפּאַרץ צווישען
דער גרייס פון דער זאָך און דער שטרעקע, אויף
זעלבע מען רוקט זיך אָפּ פון איר. י. ל. פּרץ האַט, רעדענדיג
וועגען דער אידישער ליטעראטור, די דאָזיגע פּראָפּאַרץ ניט אָפּ-
געהיט, ער האַט זיך געשטעלט צו הויך...

(* אין דער אויסגאַבע פון פּאַרלאַג: אידיש, ניו-יאָרק — באַנד X.

אבער דוקא א גרויסער שרייבער דארף זיך הימען צו מעסטען
אנדערע מיט זיין מאס. דער קונסט־אלימפ איז א בארג, וואוהין
מען קאן ניט ארויפשלעפן דעם ניט־באפליגעלטען;
צוקלעפען פליגעלען דעם אנדערען — אדער אפילו זיך — קאן מען
ניט.

אגב, האָט פֿרײַז די ליטעראַטור די אידישע געמאַסטען מיט
דער מאַס פֿון זיין שטרעבען, ניט פֿון זיין שאַפֿען.
ער האָט געשטרעבט: צו דער „טראַדיציע“, — צום בריק, וואָס
פירט פֿון דער „גלאַנץ־שטראַלענדיגער פֿאַרגאַנגענהייט“ צו דער
„פֿראַפעטיש גע'הלומ'טער צוקונפֿט“; צו „נעמען — און זיך ניט
פֿאַרלירען“; צום „אידישען שטאַנדפֿונקט“, צו דער נאַציאָנאַלער
„סוביעקטיוויטעט“ א. א. ו. טיילווייז האָט ער די דאָזיגע צילען
זיינע דערגרייכט, — און דערפֿאַר איז ער געוואָרען, וואָס ער איז;
— אָבער ניט מער, ווי טיילווייז! די „פֿאַדערונגען“, וואָס ער
האַט געשטעלט צו זיך אליין, האָבען ניט געהאַלפֿען. ריכטיגער,
די „פֿאַדערונגען“ האָבען זיך באַוויזען ערשט דערנאָך, ווען זיי זיינען
צום טייל שוין אויסגעפֿירט געוואָרען... קיינאָרע זענען זיי
ניט לויט אַ פֿראַגראַם; די „פֿראַגראַם“ איז אַ רעזולטאַט
פֿון די כּחות, וואָס זיינען אין אים אינעווייניג באַהאַלטען; ער דער־
וויסט זיך פֿון זיי ערשט דאָן, ווען זיי ווייזען זיך אַרויס.
מיט אַ „פֿראַגראַם“, מיט „פֿאַדערונגען“ קאָן מען ווירקען
אַמאָל אויף דער (אויסענווייניגסטער) ריכטונג, אויף דער טעמע,
אויף דער טעכניק פֿון אַ שרייבער, ניט אויף זיין פֿערזענליכקייט.
זי קאָן מען באַפֿרוכפֿערען, פֿאַרטיפֿען, ווען... מען טרעפט איר אָן
„אין פינטעל“, אָבער דעם „פינטעל“ גופּא איר געבען אָדער אָפֿ־
נעמען ביי איר — קאָן מען ניט.

און דאָס, וואָס וועגען דעם רעדט זיך אין פֿרעז'ס קריטיק
פֿון דער אידישער ליטעראַטור, איז שייך צום פֿינטעל...
„טראַדיציע“ — קאָן מען זיך עס אויסלערנען? האָט מען זי —
איז גוט; אויסלייענען זי פֿון אַן אַרטיקעל קאָן מען ניט. טראַ־
דיציע הייסט ניט געטריי זיין דער פֿאַרגאַנגענהייט, נאָר טראַגען
זי אין זיך. דער, וואָס האָט זי אין זיך, איז געטריי ניט דער

פארגאנגענהייט, נאָר זיך אליין, ניט דעם פּאַלקס, נאָר זיין איי-גענער נשמה. וואָרים זי געהערט אים ניט ווייניגער, ווי ער — איר. און דער, וואָס האָט נ י ט אין זיך אינעווייניג דעם פּאַלקס נשמה, דעם פּאַלקס ירושה, — און מיט מיטעלמעסיגע טאָ-לאַנטען טרעפט זיך עס זייער אַפּט, — ד ע ר, ווען ער וועט זיך נעמען פאַר „טראַדיציע“, וועט ער ווערען א ק ב ר ו ת - מ א ז. וועט ער זיך אומפירען מיט אַן אַ ר ו ז, און וועט אונז ווייזען. אַנשטאַט דער נשמה, דעם סקעלעט פון פּאַלקס. ער וועט אויף זיך אַרױפציען אַ שלײער פון ראַמאַנטיק, אַבער ס'װעט זיין „אַרױפֿ-געצױגען“, ניט מער... בעסער זיין געטריי זיך און ניט דער טראַ-דיציע, אײדער — דער טראַדיציע און ניט זיך. בעסער אַן אײ-גענע רגע, ווי אַ פרעמדע אײביגקײט.

פּרצ'ס רופּען צו „טראַדיציע“, צו „אײביגקײט“, צו „פּערזענ-ליכקײט“ און צו אַנדערע גוטע זאַכען אײז, ווי אַ ל י ט ע ר אַ ר י ש ע ר „א נ י - מ א מ י ז“, זײער וויכטיג, און עס וואַלט געװען גוט, ווען אױך אַנדערע גרעסערע דיכטער אונזערע וואַלטען פון צײט צו צײט דערצײלט אונז, וואָס זײ „פּאַדערען“ פון דער ליטעראַטור. פּאַרדראַסיג אײז, וואָס פּרײַז האָט עס געשריבען ניט אײן א „לירישען“, נאָך אײן א „פּראַגראַמאַטישען“ טאַ... „וואָס פעלט אונזער ליטעראַטור?“ — אַז מען שטעלט אַזאַ פּראַגע, מײנט מען מיט'ן ענטפּער צו פּועל'ן, אַז דאַס, וואָס פעלט, זאָל באַשאַפּען ווערען. מיט דעם ענטפּער, וואָס פּרײַז גיט, קאַן אַבער פּאַרמערט ווערען בײ אונז, האָב אײך מוראַ, די קינסטליכקײט, ניט די קונסט, די אומפּערזענליכקײט, ניט די פּערזענליכקײט. אַ יונגען, נאָך ניט קײן „געשטעלטען“, שרײבער קאַן מען שאַדען ניט נאָך דורכדעם, וואָס מען פירט אים אַרױף, דורך פּאַרשידענע הײפּנאַד-מיטלען, אױף אַ ש מ אַ ל ע ז און אַז ענגען וועג; מען קאַן אים שאַדען אױך דאַז, ווען מען ווײזט אים אַ ב ר י י ט ע ז, אַבער אַ ווײטען, אַ פ ר ע מ ד ע ז וועג: ער וועט זיך אומבלאַנקען אױף אים, אַנ-ווערען די כחות און פּאַרקריכען, סוף כל סוף, אײן בױבעריק. די אױטאָרױטעטישע ביטול-אַרטיקלען פון י. ל. פּרײַז קאַנען אױך פירען דערצו. די יונגע, וואָס שטײען נאָך ניט אױף די אײגענע

פֿיס, קאָנען קומען צו אַזאַ מין רעיון: ווי באַלד אַז דאָס, וואָס מיר פאַרמאָגען, איז גאַרנישט אַדער כמעט ווי גאַרנישט, ווי באַלד אַז אפילו ווענען מענדעלע'ן רעדט זיך ווי וועגען „מענדעלע א י ז א ד ע ס“ און שלום-עליכם איז „שלום-עליכם ד ע ר ק י ע ר ו ע ר“ פון קיעוו; ווי באַלד אַז פון די, וואָס זיינען געקומען נאָך שלום-עליכ'ען און דינעזאָנ'ען, זיינען ווערט מען זאָל דער-מאָנען זייערע נעמען נאָר אַש, נאָמבערג, ווייסענבערג און נאָר א פאַר בנשימה אחת, וויבאַלד, אַז די „יונגע“ זיינען ניט מער ווי „וואונדער-קינדער“ אַדער פראַסט קינדער („אינגלאַד“, אויף צייט-ליני'ס לשון), — האָבען מיר דאָך ניט וואָס אָנצואווערען, טאָ לאַך מיר טאַקע ארויסקריכען פון „די שטיוועל מיט קאַלאָשען“, זאָגען „זיי געזונט“ דעם „וואַלינער, ליטויער און פּוילישען קליינשטע-טעל“ און — נעמען זיך קלעטערן אויפ'ן „הויכען פונקט“...

וואָס פון אַזאַ „קאַראַבקען זיך“ קאָן אַרויסקומען, איז לייכט צו פאַרשטיין: די, וואָס „איז די שטיוועל מיט קאַלאָשען“, איז טאָל פון טאַגטעגליכען לעבען, האָבען זיי זיך קוים געהאַלטען אויף די פֿיס, וועלען דאָ, קריכענדיג אויפ'ן הויכען באַרג, פאַרפרוירען ווערען אינמיטען וועג, אַדער אַראַפּקייקלען זיך און... ברעכען! האַלץ און נאַקען...

— זאַלען מיר מער קיין צער ניט האָבען, וועט מען זאָגען:
מיט זיי, ווי אַז זיי...

— אַ טעות! די ליטעראַטור, ווי אַ גאַנצעס גענומען, דאַרף האָבען אויך מיטעלע טאַלאַנטען! איז אַ טעמפלעל זיינען פאַראַן אי כהנים, אי משרתים. די גרויסע בוי ען נייע פעסטונגען איז דער ליטעראַטור, די „קליינע“, היטען זיי; די גרויסע שאַפען נייע אידעען, נייע פאַרמען, די קליינע פאַרשפּרייטען זיי: ניט נאָר די וויסענשאַפט, אויך די קונסט האָט אירע פאַפּר לאַריזאַטאַרען. און דוקא פאַר דער טראַדיציע, דער מסורה, דער גאַנצקייט פון דער ליטעראַטור זיינען די מיטעלע, די מיטעלמע-סיגע זייער ניצל'יך. די גרויסע גייען יעדערער אין זיין וועג, זיי ציען דורך ליניעס איבער דער ליטעראַטור, ליניעס, —

וואס גייען פון איין עק וועלט ביז דער אנדערער, פון דער פאר-
גאנגענהייט אין דער צוקונפט אריין; די ליניעס זיינען אבער
אפגעטיילט, אפגעזונדערט איינע פון די אנדערע. קומען די מיר
טעלע, שטעלען זיך אין מיטען, ציען פערדים פון איין ליניע און
פון דער אנדערער, פארשפינען און פארזענען זיי און מאכען א
נ ע ז, שאפען אן ארגאניזם... אין אן ארגאניזם זיינען פאראן הער
כערע און נידעריגערע פונקציעס: די נידעריגערע דארף מען אויך
ניט אוועקמאכען אונטער דער האנט. מען דארף זיי ניט אוועקמא-
כען אונטער דער האנט אפילו דאן — און אפשר דאן דוקא — ווען
די העכערע ארגאנען זיינען אזוי ווי אפגע'חלש'ט...

נאך כדי אויסצומיידען יעדע אומפארשטענדעניש, מוז איד
נאך אמאל אויסטייטשען, אז איד בין ניט קעגען „פאדערונגען“
בכלל. עס פארשטייט זיך, אז מען דארף שטעלען פאדערונגען דער
ליטעראטור, אבער א ז ע ל כ ע, וואס זיינען נוגע צו דער
אויסענווייניגסטער ריכטונג, צו דער טעכניק, צום מאטעריאל:
דאס אלץ קאן דורך גערעכטער קריטיק געענדערט און פארריכט
ווערען; אין א ג ע ו ו י ס ע ר מ א ס ווענדט זיך דאס אלץ
אן שרייבער. אבער טאלאנט, נאזנות — דאס האט דאך קיין
זינען ניט צו „פאדערען“, דאס קאן דאך ניט ווערען קיין פונקט
אין א פראגראם. דאס איז א נאטורל. און אז פריץ האט טענות,
וואס ביי אונז איז ניטא, ווי ער מיינט, קיין טראדיציע, קיין פער-
זענליכקייט, קיין אייגענארט, דאס מיינט מען, ניטא קיין אמת'ע
טאלאנטען, (ווארום אמת'ער טאלאנט איז דער טייטש: טראדיציע,
פערזענליכקייט, אייגענארט), הייסט עס, אז ער האט „טענות צו
נאט“.

נאך אויב נאט, אדער איד ווייס ווי איר וועט עס אנרופען,
האט אויסגעקליבען איינעם פון טויזענטער און געשענקט אים א
פונק, כאטש איין פונק פון זיין גרויסקייט און געבענשט אים מיט
א מינוט, כאטש מיט איין רגע פון זיין אייביגקייט, און יענער האט
אנגעשריבען א שיינע זאך, א גוט ווארט געזאגט, — דארפען מיר
עס טייער האלטען... פריץ האט עס דאס מאל ניט געטאן... פון

ווייטען, פון דער הויך פון זיין טורם האט ער אויף דעם טיילווייז
פון אים אליין אנגעהויבענעם, נאך נאך ניט דערבויטען בנין
א ר א פ ג ע ק ו ק ט און דורכגעשטאכען אים מיט א הארטען
און א קאלטען שמויכעל...

ב.

ווען פריץ וואלט זיך ניט שטעלען אויף אזא הויכען — אז
קאלטען — פונקט, ווען ער וואלט ניט אראפגעקוקט, נאך געקוקט
אויף אונזער יונגער ליטעראטור, — געקוקט פון דער דיסטאנץ,
פון וועלכער מען דארף אויף איר קוקען, וואלט ער זיך געוואונד
דערט אויף דאס, וואס מיר האבן, ניט אויף דאס, וואס אונז
„פעלט“.

ער האט אנטקעגענגעשטעלט דער אידישער ליטעראטור, דער
א י ד י ש - ליטעראטור, — דאס אידיש פאלק! דאס א י י ב י ג
פאלק! פארשטייט זיך, אז די אידיש-ליטעראטור, אט די יתומה,
וואס אקארשט האט מען זי, פון רחמנות וועגען, אין א אידישער
שטוב אריינגענומען און אביסעל ארומגעוואשען, — פארשטייט
זיך, אז די אידיש-ליטעראטור איז פון אזא אנטקעגענשטעלען
ארויס א פ א ר ש ע מ ט ע ! „איין אלט פאלק, א גלאנץ-שמראד
לענדע פארגאנגענהייט, א בלוטיגער, לאנגער מארטירער-וועג צו א
פראפעטיש גע'חלומ'טער צוקונפט“... פאוואס שפיגעלט די אידישע
ליטעראטור אין זיך ניט אפ אט די שטראלענדיגע פארגאנגענע
הייט, אט די גע'חלומ'טע צוקונפט? איד וויל ניט אַרופען די
ווערק, וואו די פארגאנגענהייט און די צוקונפט שפיגעלען זיך אפשר
אפ; ניט וועגען איינציגע ווערק רעדט זיך דא, נאר וועגען דער
ליטעראטור אינגאנצען. די אידיש-ליטעראטור אינגאנצען גענוג
מען, ראנגעלט זיך דאך אבער ערשט פאר איר ארט אין דער איד
דישער געשיכטע, אין דעם אידישען לעבען; זי האט נאך דעם
ארט ניט איינגענומען. דאס פאלק האט עס יעדענפאלס נאך ניט
סאנקציונירט. מען שרייט: יע! פאראן אבער נאך אויך נייד

זאגער. אזוינע פראגען מוזען באשלאסען ווערען איינשטימיג; דער איינשטימיגער באשלוס איז נאך ניטא. ע ר ו ע ט ק ר מ ע ז — יעדער טראט, וואס די אידישע ליטעראטור מאכט אין דער טיף און אין דער ברייט פון לעבען, איז א טראט צום דאזיגען באשלוס, צום דאזיגען נאציאנאלען „חנוכת־הבית“ — ווען די איד־דיש־ליטעראטור וועט זיך איינפלעכמען אין דער „נאָלדענע קייט“. דערווייל איז זי א ר י נ ג, וואס ליגט אן א זייט פון דער גרוי־סער, בלוט־נעהויליגטער און צוקונפֿט־גע'חלומ'טער, קייט, וואס ליגט און ווארט ביז די צייט וועט קומען און ס'וועט ווערען א טייל פון גאנצען. קיינער ווייס ניט, ווען די צייט וועט קומען. „מיט דער צייט“. און אפשר וועט פלוצלונג, ווי די זון אין אָנהויב פרי־לינג, זיך א ליכט באווייזען, א גאון, וואס ווייסט ניט פון פאמע־לעד, — פון טריט ביי טריט גיין, וואס היפט איבער דורות און שטרעקעס און קערט איבער מיט איין מאָל, מיט איין מאָד פון זיינע פליגלען, עטליכע בלעטער אין דער געשיכטע... אפשר וועט ע ר קומען באַלד... און אפשר שפעטער... מען קאָן א י ם ניט פארויסזען, אויך ניט אויפהאָדעווען. א וואונדער, א נס טרעפט, ווען ע ר קומט. זייער זעלטען טרעפט עס. דאָרף מען זיך ניט פאַרלאָזען אויף נסים, נאָר גיין בהדרגה, בדרך הטבע, מיט א רואיגען און א גלויביגען האַרצען... און ווארטען, ווארטען, ביז ע ר וועט קומען; ווארטען — און בעטען גאָט פאַר א י ם און גרייט זיי א י ם באַגעגענען — מיט א ריינעם האַרצען און א ריינעם גלויבען. מיט קולות, מיט בייזערען זיך, מיט „קריטיק“ וועט מען א י ם ניט אַראָפּברענגען.

און אויב ער איז שוין דא, מער ניט ער ווייס דעם „וועג“ ניט, וועט ער אים אַליין געפינען. דעם קינסטלער קאָן מען אַמאָל אַ פּה אַ ל ט ע ז צו זאָגען, וואָס ער דאַרף ניט; וואָס ער דאַרף, וועט ער אַליין זאָגען. די שעדליכסטע זאד אין דער קונסט איז — אפּוטרופּסות גייסטיגער דעספּאָטיזם... און „שלאָג דעם שטיין, וועט ער געבען וואַסער!“ אָבער דער קינסטלער איז קיין „שטיין“ ניט, און אויב איד וועט פון אים עפעס „אויסשלאָגען“, וועט עס זיין... וואַסער; זיין ב ל ו ט גיט ער אונז „מיט גומען“...

דאך ווען עמיצער זאל קומען, ווי משה, מיט'ן שמעקען, און באפוילען: „עפען דיין קוואל!“ ווען עמיצער זאל אונז ברענגען צו זיין בארג סיני און, מאכענדיג „הר כנגית“, זאל ער זאגען: „אט איז די תורה, נעמט זי!“ — וואָלט עס געווען ניט קיין נויטיגע, אבער אַ שיינע, אַ וואונדערליכע זאך. די תורה וואָלטען מיר ניט גענומען (א תורה גיט מען זיך אַליין, מען נעמט זי ניט); אבער כורעים וואָלטען מיר געפאלען פאר דעם מענשען, וואָס האט אַ תורה און איז אזוי שטאַלץ ביי זיך, אַז ער וויל זי ין תורה מאַכען פאר אַלע מענשען.

די תורה, מיט וועלכער י. ל. פּרץ איז געקומען צו אונז דאָס מאָל, איז, צום באַדויערען, געשריבען אויף אַן אָפּגעריבענעם פּאַר-מעט, די אותיות זיינען ממושמט, קוים וואָס מען באַמערקט זי... טראַדיציע איז ווידער אמאָל טראַדיציע... מען האט שוין ניט אין מאָל גערעדט און געשריבען וועגען דעם... אבער וואָסער „טראַדיציע“? משה רבינו'ס? ישעיה הנביא'ס? ר' יוחנן בן זכאי'ס? דעם ווילנער נאוני'ס? דעם בעש"ט'ס? אָדער אַחַר-העמ'ס?

„צוריק צו דער ביבעל!“ רופט פּרץ. נאָר „צוריק צו דער ביי-בעל הייסט ניט; בלייבען שטיין ביי דער ביבעל“... היינט וואו זאל מען שטיין בלייבען? ערגעץ „ניט שטיין געבליבען“, „ניט סטאַטיש, נאָר דינאַמיש“. אבער די „דינאַמיק“, די „באַוועגונג“, וואָס האָט געשאַפען איין מאָל „שולמית“, האָט אַן אנדערש מאָל געגעבען אונז „פישקע דעם קרומען“. היינט פאַרוואָס איז „פישקע“, וואָס איז אַ טייל פון דער „באַוועגונג“, אויך ניט אַ טייל פון דער „טראַדיציע“? רות איז מער אַן אייביג ווערק, ווי „דאָס שמעטעל“, פאַרוואָס אָבער איז אין רות מער „אידישע“ נשמה, ווי אין „שמעטעל“? וואו איז דאָס קריטעריום? וויבאַלד די „אידישע נשמה“ איז אַ זאך, וואָס „באַוועגט זיך“ און „אַנטוויקעלט זיך“, היינט וואו איז דער פעסטער פונקט, פון וועלכען די אידישע קונסט-פראַבלעם דאַרף באַטראַכט ווערען? „די עמיש-פּילאָזאָפּישע באַלייכטונג!“ אבער די „עמיש-פּילאָזאָפּישע באַלייכטונג“ איז

היינט אזוי און מאַרגען — אַנדערש, ביי איינעם אזאָ, ביי דעם אַנדערען — אַז אַנדערע... „קונסט איז סוביעקטיוויטעט“; אָבער ניט נאָר נאַציאָנאַלע, נאָר אויך — און פריער ווי אַלץ — „אינדי-ווידועלע“ סוביעקטיוויטעט. יעדע איינציגע פּערזענליכקייט טראַגט אין זיך די נאַציאָנאַלע פּערזענליכקייט, זי שאַפט אָבער, אויב זי האָט אין זיך אַ שאַפּענדיגע קראַפט, אַ סינטעז צווישען זיך און דער נאַציאָנאַלער נשמה. נאַציאָנאַלע פּערזענליכקייט, ניט דורכגעלויכטען און ניט דורכגעלויטערט דורך אַ וועלכע עס איז איינציגע פּערזענליכקייט — איז אַן אַבסטראַקציע. און אויב עס לאָזט זיך רעדען וועגען „עצם ענין“ פון אידישקייט, איז עס, יעדענפאַלס, אַ זאך, וואָס איז אונטער אונזער באַוואוסטזיין, אַ זאך, וואָס מיר האַבען פאַר איר קיין ווערטער ניט, וואָס יעדער דור און יעדער איינציגער מענש אינדיווידוואַליזירט זי, לעבט זי איבער אויף זיין אייגענעם אופן, לעבט זי איבער אַן וויסען און אַן חשבון... קאָן מען דען מאַכען אזא זאך פאַר אַ קריטעריום אין דער קונסט? אַז פאַר דעם אליין האַבען מיר קיין קריטעריום ניט!

„צוריק צו דער ביבעל!“ צום ס י ל פון „ביבעל“? דאָס זאָגט ניט פרץ. צום גייסט פון דער „ביבעל“! אָבער פון וועל-כער? פון דער, וואָס אידען האַבען אויב'ן באַרג סיני גענומען אָדער פון דער, וואָס מיר האַבען אין הדר געלערנט — „חומש מיט רש"י“? אין וועלכער „שולמית“ זיצט די „אידישע“ נשמה — איז דער, וואָס איז געווען „די שענסטע פון אַלע פרויען“, אָדער איז דער, וואָס איז ניט מער ווי אַ משל אויף דער כנסת-ישראל?

ד.

ניין, איידער קומען צו דער אידישער ליטעראטור מיט אזוינע אומבאַשטימטע פאַדערונגען, איז שוין גלייכער לאָזען איר גיין איר וועג. דער עיקר איז, זי זאָל ג י י ג, זי זאָל זיין ניט קיין „שטייענדיג וואסער“, נאָר אַ קוואַל, וואָס פון אונטער דער ערד מוז ער זיך אַ וועג דורכשלאָגען, אַ וועג דורך זאַמד און שטיינער...

און ער שלאגט זיך דורך, אָט דער קוואַל. און ס'איז טאָקע
נאָר ניט בדרך הטבע... אומשטיינס געזאגט, וואָס פאר אַ כחות די
אידישע ליטעראטור האָט פארמאָגט נאָר דאָ נאָר ניט לאנג? אַ
ליטעראטור מוז דאָך פריער ווי אַלץ האָבען מ אַ ר אַ ל י ש ע
כחות: צוטרוי צו זיך, גלויבען אין דער צוקונפט, אַ וואַרצל און
אַ אָנהאַלט אין דער פאַרגאַנגענהייט... האָט עס די אידישע ליי-
טעראטור געהאַט? איד רעד שוין ניט וועגען צוטרוי, גלויבען,
ליבע, — האָט די אידישע ליטעראטור געהאַט כאַטש אַ כ ט ו נ ג
צו זיך אַליין? האָט זי דען ניט געפילט, אַז נור פון רחמנות וועגען
לאַזט מען זי „זשווען“ אויף דער וועלט? פון דער ווייבערשער
שול האָט זי זיך אויפ'ן שול-הויף אַראָפּגעלאָזט, פון דאָרט — אין
מאַרק אַרין, צו מאַרק-מענשען, און אַז עס האָבען זיך געטראָפּען
פרומע לייט, גוטטהעריגע, האָבען זיי ניט גענומען זי צו זיך, ווי אַ
מוטער, ווי אַ שוועסטער, נאָר, ווי אַן עלענדע יתומה, האָבען איר
אַלטע, אָפּגעניצטע, צעריסענע קליידער געגעבען (געשענקט)! און
מיט די פון זייער טיש אַראָפּגעפאַלענע ברעקלאך גענערט... אין אַזאַ
מצב האָט זי מענדעלע דערזען — און דאָך האָט זי אים פאַר-
כישופ'ט! עפעס אַ באַהאַלטענער חז אין איר געלעגען און
פון אונטער די לאַמעס און שמאַטעס שטיל אַרויסגעקוקט... מענדע-
לע האָט עס דערזען, און ס'איז דורך אים אַנטפלעקט געוואָרען
פאַר דער וועלט...

נאָר אפילו איצט, ווען ס'איז שוין אַנטפלעקט געוואָרען, —
וואָס פאר אַ מאַראַלישע כחות האָט אין זיך איצט די אידישע ליי-
טעראטור? אויף וואָס און אויף וועמען שטיצט זי זיך? אויף אַן
עם-האַרצ'ישער, אַרימער און דערשלאָגענער, מאַסע, אויף אַ מאַסע,
וואָס ניט נאָר צו מאַדערנער קונסט, אפילו צום „ביט“
(צו מיליעי-שילדערונג) אין „שטיוועל מיט קאַלאַשען“ אין
זי ניט דערוואַקסען! אויף אַ הייפּעל עקסטערנעס, אויף
אַ הייפּעל צערווערטע און צעטומעלטע, האַלב-הונגעריגע,
האַלב-אינטעליגענטע! אויף „אַלטע“ (צווישען די „יונגע“
זיינען אויך פאַראַן אַלטע), וואָס שרייבען מיט דעם גיפּט
פון פאַרצווייפלונג און מיט אַ שרעק פאַר'ן מאַרגען, וואָס זיינען

קיינמאל ניט זיכער אין זיך און זיינען אויף אלעמען ביזן און מ'זעט
 אויף זייערע ליפען ניט קיין געטרוי-גלויביגען שמייכל, און אויף
 „יונגע“, וואס אויב זיי ווערען ניט אלט, אויב זיי האבען נאך דעם
 מוט צו גלויבען אין זיך, באגעגענט מען זיי מיט שפאט און מען
 שפייט אויף זייערע צארטע, נארוואס אויסגעשפראצטע, פליגלען,
 ווייל... זיי זיינען ניט קיין אדלערס! אט דאס איז די מאראלישע
 אטמאספערע, וואס ארום דער אידישער ליטעראטור! און דאך...
 און דאך זעט, סאר א שטרעקע זי האט דורכגעמאכט! פון אמ"ד'ס
 מעשה'לאך — ביז צו פרצ'ס „געשיכטען“! „מכירס-יוסף“ — און
 די „גאלדענע קייט!“ אדער — די דאזיגע עקען האלטען מיר נאך
 ביידע אין די הענט — זיפערט און... בערגעלסאן! אליקום צונער
 — און דור איינהארן!*) „ווי שוואמען נאך א רעגען“, ווייזען זיך
 יונגע, נייע טאלאנטען... ווער האט דעם רעגען געזען? ווער האט
 דאס פוסט און וויסט פעלד אונזערס באוואסערט? צי איז פאר-
 טאג, ווען מיר האבען נאך געדרימעלט, א טוי פון הימעל אראפגע-
 נידערט?

כמעט אלע אידיש-שרייבער זיינען געקומען און קומען צו אונז
 פון „פאלק“, — ניט פון „וועלט-פאלק“, נאך פון יענער מאטעריעל
 און גייסטיג-ארימער פאלקס-מאסע, וואס ניט נאך די אייראפייא-
 שע, אויך די אידישע קולטור, די אידישע טראדיציע, איז איר אין
 משך פון צענדליגער און הונדערטער יארען געווען פרעמד, פון יעד
 נער מאסע, וואס אמסטערדאם, פאלעסטינע, ארגענטינע, ראטשילד
 פון פאריז, לוצאטי פון רוים, און די אלע אנדערע וועלט-זאכען,
 וואס פרץ דערמאנט, און איר היים איז „דאס וואלינער, ליטויער
 און פוילישע קליינשטעטל“. אין דאזיגען קליינשטעטל — ניט אין
 דער גרויסער „וועלט“ — זיינען די אידיש-שרייבער אויסגעוואקסן
 סען — און דאך האבען זיי עס איבערגעוואקסען! יע, איבערגע-
 וואקסען! אפילו דאס, וואס פרץ רעכענט אויס אין זיין ארטיקעל,
 „וואס פעלט דער אידישער ליטעראטור?“ איז מער פון „וואלינער,
 ליטויער און פוילישע קליינשטעטל“. און ניט אלץ רעכענט ער

*) געשריבען אין יאר 1910.

אויס. ער רעכענט זיך ניט: דאָס איז שוין אַליין אַ היבשע ציפער. און די ציפער וואָס ער ברענגט, זיינען ביי אים אויך קלענער, ווי זיי זיינען... „דער קיעווער שלום-עליכם (האַט געגעבען) דעם קאַמיר-וואַיאַזשער, דעם נאַאיוו-נאַריש-איבערקלוגען פּרנסה-זוכערדיגען איבערזידלער פון דער קליינער אין דער גרעסער רער שטאַט אַריוו, און אנטפלעקט טביה דעם מיליכונער'ס טראַגער קאַמעדיע.“ דאָס הייסט, שטעלען די ציפער ניט איינע 5 ע ב ע ז, נאָר איינע א ו נ ט ע ר דער אַנדערער: ניט 111 — הונדערט עלף, נאָר 1+1+1=דריי. ס'איז אַ פאַלשער חשבון. הינטער שלום-עליכם'ס געשטאַלטען, וועלכע זיינען, אַגב, מער ווי די ד ר י י מינים, וואָס ווערען דערמאָנט ביי פּרצ'ז. — הינטער שלום-עליכם'ס געשטאַלטען שטייט שלום-עליכם אַליין. דאָס איז אַ גאַנצע וועלט — געזען מיט די א י י ג ע נ ע אויגען, דורך דער אייגענער נשמה. נעמען אַ שרייבער און צעטיילען אים צוויי-שען זיינע העלדען — הייסט טאָן דאָס, וואָס די פאַלשע מומער האָט מיט'ן פּרעמדען קינד געוואָלט טאָן...

אויך מענעדעלען איז איינג אין די דריי שורות, אין וועלכע פּרץ האָט אים אַריינגעשפּאַרט. מענדעלע איז נאָך עד היום דער איינציגער, וואָס ביי אים איז ניטאָ (ווען מען זאָל ניט רעכענען די ערשטע צופעליגע זאַכען זיינע) ק י י ז א י י ז פ ר ע מ ד ע ש ו ר ה. ער איז דורכום — ע ר. „די ניט דיפערענצירטע מאַטע“! — אָבער דאָס הייסט: גענומען אַ הויפּען ערד, אין פּורם עם אַריינגעטאָן, — און ס'איז אַרויס אַ מענש מיט אַ גוף און אַ נשמה! צ ע נ ו י פ ג ע ש א ר ט זעמדעלאַך — און געמאַכט דערפון עפעס גאַנצעס, פעסטעס, אַרנאַנישעס! דאָס זיינען ניט „אידען און אידענעס“, דאָס איז אַ דור, אַן עפּאַכע, אפּשר אַ פאַלק... דאָס ק ל א ס י ש ע, דאָס אייביגע אין מענדעלען וועט מען ערשט שפּעטער דערפילען ביז'ן סוף, ווען מען וועט זיך מער אַפּ-דוקען פון אים און ניט קוקען אַזוי אויף זיין הייליך...

און די ש פ ע ט ע ר ד י ג ע, די, וואָס פּרץ רעכענט זיי אַלעמען צו (איך ווייס ניט פאַרוואָס) צו דער „רעוואָלוציע פון

וואויללערנער אין בית-מדרש" — איז עס טאקע ניט מער, ווי „מאמענט-אויפנאמס-ליטעראטור" ?

און איז עס טאקע אזוי ווייניג פאר איין דור ? וואָריום, איך חזר איבער, די אידיש-ליטעראטור, אין איהר א י צ ט י ג ע ר ג ע ש ט א ל ט, איז אין משך פון איין דור באשאפען געוואָרען. ס'איז אפשר ניט קיין געניאלער דור, ער האָט ניט געבויט קיין כּשוף-שלעסער (און — זוער ווייס — אפשר מאָרגען וועלען זיי אויפגעבויט ווערען ?), ער האָט אבער א שטיין צו א שטיין גע-טראָגען, א ציגעל צו א ציגעל — און א פונדאמענט פאר'ן בנין געמאַכט. מאָרגען אָדער איבער-מאָרגען, אָ דער גאון (אויף פּרצ'ם לשון : „דער פּראַפעט") וועט קומען, וועט ער ניט דאַרפען אָנהויבען פון אָנהויב, ער וועט אויפשטעלען גלייך די ווענט — און, אינאיינעם מיט זיינעם, וועלען דאָן אויך אנדערע, פּריערדיגע, קלענערע, נעמען אויף זיי אויסגעקריצט ווערען...

„איין אַלט, דאָס עלטסטע פּאַלק, און א יונגע, די יונגסטע ליטעראטור" — דאָס איז שוין געזאָגט ! דאָס איז אָבער ניט קיין „טראַגיקאָמעדיע", ווי פּרץ מיינט, דאָס איז אַ לעבענספּולע ד ר א מ ע, — אַ דראַמע, וואָס ניט איין מאָל האָט זי זיך שוין אָפּגעשפּילט, און ניט איין מאָל נאָך וועט זי זיך אָפּשפּילען אין דער געשיכטע פון פעלקער און קולטורען ! שוין ניט איין מאָל זיי נען „גרייזיגראַע לייט" צו „קינדער" אין חדר אַרײַן געגאַנגען. און אויב זיי האָבען פון די „קינדער", פון די „יונגע" געהאַט זיך וואָס אָפּצולערנען, האָבען זיי זייער גיך איבערגעיאָגט די יונגע. מיט דעם יונגען בלוט האָבען זיי אָפּגעפּרײשט און אַוּיפּגע-וועקט א י ז י ז י ד ד אָס אַ ל ט ע, ד אָס ט י פּי ו אָ ר אַ צ ע ל ד י ג ע, — און ניט געהאַט זיך וואָס צו שעמען גיין צו די יונגע.

און אויך מיר האָבען זיך ניט וואָס צו שעמען דערמיט. בפרט, אַז בנוגע צו עסטעטישער (ניט עטישער) ליטעראטור זיינען מיר נאָר ניט אזוי „אַלט", כ'מיון, נאָר ניט אזוי געניט. טאַמער האָבען מיר אמאָל געשאַפען עפעס גרויסעס און אייביגעס אין דעם פּרט, האָבען מיר דערנאָך אזאַ לאַנגע צייט געלעבט מיט זכות אבות „על

"חשבון הירושה", אז איצט, ווען דאס אידישע פאלק וויל אראפ פון
 „קעסט“ ביי דער היסטאריע און אליין נעמען שאפען אן עסטער
 מיש-קולטורעלע געגענווארט און צוקונפט, — איצט וועט ניט שא-
 דען, אז מיר וועלען גיין לערנען זיך דוקא צו די „יונגע“, צו דער
 „יונגער“ (איך רעכען, אז י. ל. פרץ וואלט ניט זאגען: „צעפוייל-
 טער“) אייראפע, וועלכע האט אין דעם פרט מער געניטשאפט
 און אפשר אויך אז עלטערע טראדיציע, ווי מיר.
 די אידיש-ליטעראטור שאפט (דערווייל) ניט דאס גאנצע
 אידישע פאלק, נאר דאס „אידיש-פאלק, ד.ה. א טייל
 פון אידישען פאלק, א טייל, וואס ערשט איצט הויבט ער אן צו
 לעבען א וועלטיש קולטור און ליטעראטור-לעבען, און
 אויב די (פיזישע און נייסטיגע) צעזייטקייט און צעשפרייטקייט,
 אויב דאס האנדלען און וואנדלען, די קרעמעריי און די פארמיט-
 לעריי און די קריבעריי האבען נאך ניט פאר'סמ'ט אין אים דאס
 אלט, הייליג בלוט, און דער אלטער, הייליגער וויין האט נאך
 ניט אויסגעוועפט זיך אינגאנצען, וועט עס אויך דאס ניי בלוט,
 דעם נייעם וויין מאכען קרעפטיגער און וואוילשמעקעדיגער...
 ניו, ס'איז ניט קיין „פארס“, ס'איז א קולטור-היסטארישע
 דראמע... דער פארהאנג הויבט זיך ערשט אויף...

(1910)

IV פריער און איצט.

...ווי דעם מענשענס פערזענליכקייט, אזוי קאן אויך די ליר-טעראטור, איר איידעלסטע און אינטימסטע שאפונג, זיך פריי און ברייט אנטוויקלען נאָר ווי אַ ציל פאר זיך אליין. דאָס איז זייער אַן אלטער כלל. און אויך די אידישע ליטעראטור איז ניט קיין יוצא מן הכלל. אויך זי, די עלטסטע און יונגסטע צווישען די ליטער-ראַטורען, האָט געמוזט ווערען אַ זעלבסט-צוועק, ערשט דאָן האָט זי זיך געקאָנט שטעלען אויף די אייגענע פיס, מיט ברייט און שטאַלץ צעשפרייטע פליגלען. אויך זי האָט געקאָנט א ו י פ ל ע ב ע ז ערשט דאָן, ווען זי האָט גענומען ל ע ב ע ז, — אויף איר אייגענעם חשבון, פון אירע אייגענע קוואַלען, פון זיך און פאר זיך... עס זיינען געווען אַבער צייטען — און דאָס איז געווען נאָר דאָ גאָר ניט לאַנג, — ווען די עקזיסטענץ-באַרעכטיגונג פון דער אידישער ליטעראטור האָט מען געזוכט — און געפונען — ניט אין איר, נאָר א ו י ס ע ר איר, ווען זי איז, מיט אַנדערע ווער-טער, געוועזען אַ מיטעל, ניט קיין ציל, — אַ מיטעל אָפטמאַל קער גען זיך אליין: דערמאָנט זיך אָן דער תקופה פון דער „הימעלשער טאַכטער“, דער השכלה, און יענע, וואָס האָבען געשריבען העבריי-איש, כדי צו דערווייזען, ווי ניצליך עס איז צו לערנען... דייטש און רוסיש, אָדער אָן יענע, וואָס האָבען באַנוצט א ו י ד י ש, מיט דעם ציל צו צייגען, ווי א ו מ נ י צ ל י ד עס איז... אַט דאָס אידיש.

דאָס איז געווען דער פאַר-היסטאָרישער פּעריאָד פון דער נייער אידישער ליטעראטור. דאָס איז געווען אַ דור, וואָס, ווי

אנדרושעי אין „משיח'ס צייטען“ איז ער געשטאנען „אויפ'ן שייך-וועג“. וואנדערענדיג און וואַנלענדיג פון דעם חשר-מוצרים, וואָס איז געווען אין די „אהלי-שם“ פון געטאָ צום „געבענשטען לאַנד“ פון דער „יפּיותו של יפת“, — האָט ער דערווייל אַרומגעבלאָנ-דזשעט אין דעם וויסטען מדבר פון דער טרוקענער אפיקורס'ישער השכלה. ווי אַן איבערגאַנגס-דור האָט ער ווייניג פאַרלאַנגט און נאָר ווייניגער פאַרמאַגט; נאָר וואָס ער האָט פאַרלאַנגט, האָט ער ניט געהאַט, און וואָס ער האָט געהאַט, האָט ער ניט געוואָלט האָ-בען: ער האָט געהאַט צוויי שפּראַכען, איינע מיט אַ פאַרגאַנגענ-הייט, די אנדערע מיט אַ געגענוואַרט, נאָר ביידע, ווי עס האָט זיך אים געדאַכט, אָן אַ צוקונפט.

צווישען די שפּראַכען איז געשטאַנען אין אָנהויב אַ מחיצה:— איין שפּראַך איז געווען אַ הייליגע, אַ צירונג, („היכל העבריה“, „השפה היפה, השרידה, היחידה“...), האָט געדינט צום שרייבען, די אנדערע איז געווען אַ וואַכעדיגע, אַן אַנשיקעניש און אַ פאַרזע-עניש („דער שמוציגער זשאַרגאָן“, „די שפּראַך פון די דינסט-מוידען“...) — נאָר צום דערען... שפּעטער האָט מען אַראָפּגענומען די האַנט פון האַרצען — און די ראַמאַנטישע „גבירה“, וועלכע איז צופיל געווען אויסגעמאַן פון דער וועלט און צופיל פאַרטאָן אין דער אייגענער פאַרגאַנגענהייט, — האָט געקראַגען די פּראַקטישע „שפּחה“, וואָס האָט געדאַרפט נעמען אויף זיך די שווערע און ניט אנגענעמע התחייבות אַריינצווינגען אין זיך דעם רויך און טשאַד פון קאַד-שטוב, די פּראָזע און וואַכעדיגקייט פון דער געגענוואַרט; פאַרענטפּערענדיג זיך און שעמעוודיגעהייט — האָט מען גענומען שרייבען „זשאַרגאָן“... אָבער ניט נאָר אויף אידיש, אויך אויף העב-רייאיש האָט מען געקוקט ווי אויף אַן איבערגאַנגס-שטאַפּעל. העב-רעאיש האָט מען געשריבען נאָר פון מצוה וועגען — וואָס טוט מען ניט לטובת הכלל? — און אלץ מיט זייטיגע כונות, — צוליב זיך טיגע צילען... אי די העברעאישע, אי די אידישע ליטעראַטור, אויף וויפיל זי האָט עקזיסטירט, האָט געהאַט דעם ציל צו ק ר י ט י ק י ר ע ז אָדער ק א נ ס ע ר ו ו י ר ע ז, אָבער ניט צו ש א פ ע ז. אי דער העברעאישער, אי דער אידישער שרייבער

פלעגט צאלען די חובות פון זיין משכיל'ישען, נאציאנאלען
און געזעלשאפטליכען געוויסען, אבער ניט פארווירקליכען זיין
רעכט אויף שאפען. אין דעם „טעמפעל“ פון דער אידישער
ליטעראטור זיינען די אידישע שרייבער געווען די קרבנות,
ניט די כהנים . . .

אָט דער גרויער ווייניג־פרוכפערדיגער פּעריאָד אין דער אַיִ-
דישער ליטעראטור־געשיכטע האָט דורכגעמאַכט צוויי אַנטוויק-
לונגס פּאַזען: אין דער ערשטער האָבען געהערשט די משכילים,
און אין דער צווייטער — נאַציאָנאַליסטישע בעלי־תשובה־ניקעס.
דער פּלאַכער, טרוקענער, „מתנגד־ישער“ ניהיליזם פון ליליענ-
בלומ'ס, „חטאות נעורים“, אין פּונקט אַזוי ווי דער קליינליכער,
נאַאיווער, במלגל־ישער „רעוואָלוציאָניזם“ פון ברוידעס'עס, „הדת
והחיים“ ניט פיאיג געווען צו פאַרשטיין און צו פילען די זעלבס-
שטענדיגע, ריין־שעפּערישע באַדייטונג פון דער אידישער ליטע-
ראַטור. אויף אונזערע שרייבער האָט דאָ געהאַט אַ געוויסע וויר-
קונג דער „ניהיליסטישער“ רעאַליזם, די „באַזאַראַושיצנאַ“, וואָס
האַט אין די זעכציגער יאָרען פון פאַריגען יאָרהונדערט אויפגע-
בליט אין דער רוסישער פּובליציסטישער קריטיק; נאָר די אידישע
„באַזאַראַו'ס“, די אידישע „פּיסאַרעווס“ זיינען ניט געווען קיין
אַנטי־עסטעטיקער. — ביי אונז זיינען ניט געווען קיין „עסטעטי-
קער“, קיין פּושקינס און קיין בייעלינסקיס, און ס'איז ניט געווען
קעגען וועמען צו קעמפען; אונזערע פּיסאַרעווס זיינען, פּשוט,
געווען נישט קיין עסטעטיקער. און נאָר אַן אונטערשייד אין
געווען צווישען דעם אידישען „ניהיליזם“ און דעם רוסישען. די
רוסישע „ניהיליסטען“ האָבען אין דער רוסישער ליטעראטור גע-
גלויבט, האָבען זי געליבט און געשעצט; אויב זיי האָבען געקוקט
אויף איר ווי אויף אַ נוצליכען געווען און און ניט ווי
אויף אַ זעלבסט־צוועק, איז עס נאָר דערפאַר, ווייל אָט דער אומ-
ליטאַריסטישער שטאַנדפּונקט האָט געשטימט מיט זייער אַלגע-
מיינער עסטעטישער אַדער, ריכטיגער, אַנטי־עסטעטישער טעאָריע.
דער אידיש־משכיל'ישער „ניהיליזם“ האָט געקראַגען נאָר אַ באַזונ-
דער בייגעשמאַק דורך דער ספּעציפּישער באַציאָנונג פון

די משכילים צו דער אידישער ליטעראטור, ווי צו א צייט ווייליגער פראפאגאנדע-ליטעראטור, ווי צו א ליטעראטור, וואס האט ניט און דארף ניט האבען קיין צוקונפט, ווי צו א ליטעראטור, וואס קיינער גלויבט ניט אין איר און קיינער ליבט זי ניט...

שטארק האט זיך די לאגע ניט געביטען אויך שפעטער, איז די אכציגער יארען, ווען נאך דער „קריטישער“ עפאכע איז אין דער אידעאלאגישער אידישער וועלט אנגעשטאנען דער פעריאד פון „ארגאנישער“ נאציאנאלער ארבייט, פון „קליינע מעשים“ און נאך קלענערע אידעען, דער פעריאד פון פשרות און חרטה, צעקראכענ-קייט און סענטימענטאליזם, אנטווישונג און ראמאנטיק, נאציאנאל-ליסטישע קרעכצען און אסימילאטארישע „עליחטא“, — דער פער-יאד פון „יהדות-נאציאנאליזם“, ישוב ארץ-ישראל, שפה ברורה און אלע אנדערע „היסטארישע“ און ניט היסטארישע אָפּגעטער. אויך איז דעם פעריאד האבען די אינעווייניגסטע שאפונגס-קרעפטען פון דער אידישער ליטעראטור נאך ניט אראפגעוואָרפען פון זיך דעם הויקער פון פארשידענע זייטיגע ריז-אָניטאטארישע כונות. אויך דאן איז די אידישע ליטעראטור נאך באטראכט געוואָרען — איז בעסטען פאל — ווי א פאקט אַר פון נאציאנאלער אַוּי פֿ-לעבונג, ניט ווי א פאקט פון נאציאנאלען לעבען. מיט דעם נאציאנאלען קולט, ניט מיט דער נאציאנאלער קולטור איז פארבונדען געווען די אידישע ליטעראטור. העברעאיש, וואס מ'האט געשריבען אמאל צוליב השכלה און „מענ-שליכקייט“, האט מען איצט גענומען שרייבען לשם אידישקייט און נאציאנאליזירונג, פונקט ווי אידיש האט מען געברויכט צוליב דער מאקראטיזם אדער דעמאקראטיזירונג... עס האט זיך געביטען דאס „ציל“ פון דער ליטעראטור, זי אליין איז קיין ציל ניט געוואָרען. עס פארשטייט זיך, אז דער אידישער דיכטער, אויב נאך ער איז באמת געווען א דיכטער, האט אויך אין יענער צייט געפילט, געמוזט פילען דעם פראצעס פון שאפען ווי אן אינער ווייניגסטען, אינטימען פראצעס. דער קינסטלער איז שטענדיג קינסטלער און נאך א קינסטלער. ווען עס צינדט זיך אן איז דער רוח-הקודש, ווען עס כאפט אים ארום, ווי א

פיערדיגער רייה, דער פיבער פון שאפען, — איז די קונסט פאר אים ניט קיין מיטעל און ניט קיין ציל, נאר עפעס א אינעווייניגס טער פאקט, א פלאם, וואס לייכט ארויס פון די פארבראגענסטע נשמהטיפענישען... און אויך פאר דעם אידישען שרייבער איז דאס שאפען געווען פריער ווי אלץ אן אינעווייניגסט גליק, — אלזא, א ציל פאר זיך אליין. נאר אט דאס נאטירליך אוממיטעלבאר געפיל פון דעם דעמאלטיגען אידישען שרייבער איז געשטערט געווארן רען דורך זיין פראקטישען, נאך נ ו צ ע ן זיך יאגענדיגען, ש כ ל, דורך דעם „שכל“, וואס האט זיך אויפגעהאדעוועט אין דער אנטיעסטעטישער משכיליש-ראציאנאליסטישער אדער בטלניש-אונטעראווענדיגער געמאלט-לופט. אין דער פערזענליכ-קייט פון דעם אידישען שרייבער איז געווען א רים, א שפאלט, — און אט דאס איז אויך געווען איינע פון די סבות, וואס האבען געשטערט דער פרייער ארגאנישער אנטוויקלונג פון דער אידישער ליטעראטור.

אין דער נייער צייט הויבט אט דער רים זיך אן צו היילען.. פריער איז די טאזגעבערין אין דער אידישער ליטעראטור געווען די אינטעליגענץ; זי האט זיך געפילט אין דער אידישער ליטערא-טור ווי אין אן אכסניה, וואס דינט נאר אויף איבערצונעכטיגען, ניט ווי אין דער היים; זי האט ניט געקאנט געבען דעם אידישען שרייבער דעם מוט צו בויען אויפ'ן „בלינדען“, אבער שטארקען און זיכערען קונסט-געפיל, ניט אויף די „קלוגע“ משכילישע אדער נאציאנאליסטישע פלענער... איצט זיינען אויף דער סצענע ארויס צום נאציאנאלען קולטור-לעבען און קולטור-שאפען די אויפגע-וואכטע פאלקס-מאסען. פאר זיי איז די קולטור-אסימילאציע דער פונקט פון גרעסטען ווידערשטאנד, זיי איז שווער און כמעט אומ-מעגליך ארויסצושפרינגען פון די נאציאנאל-היסטארישע קולטור-פארמען, און וועלכע עס גיסט זיך אויס זייער לעבען און קאמף, פאר זיי איז די נאציאנאלע ליטעראטור ניט אן „עטאפ“ אויפ'ן וועג, ניט א קאלטע אכסניה, נאר א היים, וואוהין עס ציט דאס הארץ. זיי פארדיילען דעם רים אין דעם שרייבערס נשמה, זיי גיבען אונז מוט און גלויבען...

א דאנק דער אויפואכונג פון די פאלקסמאסען, ווערט די אידישע גאס בכלל לייטישער, אייראָפּיאישער, לעבענס־דורשטיגען און, ממילא, עסטעטישער... עם וואקסען אויס נייע קולטור־באָדער פּענישען, „דער אייז צוגייט“, דער דורשט צו לעבען צינדט זיך אָן און שטילערהייט און אומבאַמערקטערהייט בלייבט אויף ביי יעדערע; אין האַרצען א רופּענדיגער, צווייגהאַפטיגער, מיט גאַלדענע פּרוכט טען באהאַנגענער „עץ־חיים“, שטומערהייט און שווייגענדיגזיכ וואכט אויף ביי יעדערען אין האַרצען און אין דער נשמה דער אַלטער לאַנג־לאַנג פאַרגעסענער אַנטציקונגס־דוף: „מה נאה אילן זה! מא נאה ניר זה!“ — „ווי שוין דער בוים איז! דאָס פעלד — ווי שוין!“ דער אידישער שאפונגס־גייסט דאַרף זיך שוין ניט פאַרענטפּרען פאַר זיין „אומנוצליכער“ עקזיסטענץ. אויס מיט דעם אַלטען, נאַאיווען, נאַאיוורלייגענדיגען „התנצלות המחבר!“ דער אידישער „מחבר“ דאַרף שוין מער ניט אַפּריכטען קיין גלות און „וואַנגלען און וואַנדערען“ אויף דער דאַרער „קלאַטשע“, מיט ר' מענדעלעס „טאַרבע“ אויפ'ן רוקען, איבער די אידישע בתי־מדרשים, הקדשים, בית־עלמינ'ס און קהל־שטיבער, און זיין אַז עבד־כנעני ביי דער השכלה אָדער ביי דער „נאַציאָנאַלער אידעע“: ער איז שוין אַליין דער מקור פון ליכטיגקייט, „דער סימבאָל און די פאַרקערפּערונג פון דער „נאַציאָנאַלער אידעע“... און דער גרונט־סימן פון דעם מאָדערנעם, ניט נאָר מאָדערנע אידישען שרייבער, — דעם אַנזאַגער און צוזאַגער פון דער אידישער קולטור־צוקונפט — איז דאָס, וואָס ער שטעלט זיך שוין ניט מער קיינע זייטיגע, נאַציאָנאַלע אָדער סאַציאַלע צילען, וואָס ער מאַכט שוין ניט מער פון זיין קינסטלערישען פענזעל אַ מלמד־שען טיימעל, וואָס ער מישט זיך שוין ניט מער אין קהל־שע געשעפטען, לעבט זיך אין זיין אייגענער אינעווייניגסטער וועלט, אין דער פרייער „קונסט־רעפּובליק“, און שפינט זיך דאַרטען זיינע אייגענע שאפונגס־טרוימען, זיינע אייגענע נשמה־פעדים, און באַד־טראַכט שוין די אידישע ליטעראַטור ניט ווי אַ רויכערדיגען און מיט אַש פאַרשאַטענעם מזבח, וואו ער איז זיך אַליין מקריב פאַר אַ

ק ר ב ו, נאך ווי אן אייביג־שטראלענדיגען טעמפעל, וואו ער איז
אלײן א ב ה ו, אלײן א גאט...
דערמיט וויל איד ניט זאגען, אז די מאָדערנע אידישע ליטע־
ראטור האָט ניט, אָדער דאָרף ניט האָבען קיין סאַציאַל־פּעדאַגאָ־
גישע באַדײַטונג. ניין! די קונסט באַלייכט מיט אירע שטראַלען
די פאַרבאָרגענסטע טיפּענישען און פינסטערסטע געהײַמנישען פון
דער אינדיװידועלער און קאַלעקטיווער נשמה; ממילא וואַרפט זי
אריין אַ פונק, אַ גאַלדענעם פונק פון ליכט און װיסען אין די
פאַרפֿלאַנטעטע, טונקעלע און װײַטאַנדיגע באַציאונגען צװישען
מענש און מענש, פּרט און כּלל, גרופּע און גרופּע. ניט שטעלענ־
דיג זיך לכתחילה קיין שום פּראַקטישע אױטאָריטאַטיש־געװעל־
שאַפּטליכע צילען, איז זי אומבאַװאָסט פאַר זיך אַלײן, אַז אַרגאָן
פון געװעלשאַפּטליכען באַװאָסטײַן, אַ װעגװײַזענדיגער שטערן
פאַר דער סאַציאַלער פּראַקטיק, אַ פּױער־זײַל, װאָס באַלייכט דעם
מדבר פון די געװעלשאַפּטליכע סתירות. אָבער אָט דער ממיִלא־
דינער װערט פון דער קונסט איז אַ רעזולטאַט פון קינסטלערס
שאַפּען, ניט זײַן ציל און ניט זײַן אימפּולס. און ניט ער איז איצט
שוין אױך דאָס ציל און דער אימפּולס פון דעם אידישען קינסט־
לער.

און אױך דער אידישער לעזער איז אױסגעװאַקסען פאַר דער
לעצטער צײַט. דעם אידישען אַרבעטער און אַרבעטער־אינטעל־
גענט האָט דערעסען די העכסט ניט־אינטערעסאַנטע „קרייזל־“, „לי־
טעראַטור“, דעם כּרײַטען לעזער־פּובליקום האָט אױפּגעהערט צו
אינטערעסירען די „העכסט־אינטערעסאַנטע“ שול־הױף־ליטעראַטור.
און פונקט ווי די פּראַקלעמאַציעס װערען איצט אַרױסגעשמופּט
דורך צײַטונגען און צײַט־שריפּטען, די פּלוג־בלעטער — דורך בײַ־
כער, אַזױ װערען דורך אױבערזעצונגען פון אױראַפּױאישע קלאַ־
סיקער און די אַרױגעלע װערק פון די יונגע אידישע שרױבערס, —
פאַריאַגט די שמרס און די בלאַשטיינס...

די אידישע לעזער, ווי אױך די שרױבער די אידישע געהערען
דאָס רוב צו פּראַלעטאַרישע און קלײַנכירגעריכע פּאַקס־שיכטען,
צו שיכטען, װאָס האָבען ניט קיין רױכע װעלטליכע קולטור־טראַ־

די ציעם, וואס זיינען אַרױם נױט נאָר מ אַ ט ע ר י ע ל, נאָר אױך
קולטורעל. און אױב, נױט געקוקט אױף דעם, איז בױ אונז די לעצ-
טע צױט אױסגעוואקסען אַ באַרױטענדיגער קו ל ט ז ר ע ל ע ר
לעזער־קרייז, אַזאַ, וועלכער זוכט שױן אין דער שױנער לױטעראַטור
נױט נאָר אַ „העכסט־אױנטערעסאנטע“ צױט־פאַרברױנגונג, נאָר אױך
אַ שטױלונג פון זײן עסטעמישען דורשט און אַ שלױסעל צו די אױ-
ביגע רעמענישען פון דער מענשליכער נשמה, איז עס אַ סימן, אַז
די אױדישע לױטעראַטור האָט אױף וואָס צו האַפּען, אַז זי וועט זײך
דורכשלאַגען אַ וועג, מעג ער זײן ווי שווער און מאַרטירעריש...
(1907)

v פאלק און פאלקלאָר.

מיר זיינען אן אלט ליטעראטור-פאלק, זייער א יונג קונסט-פאלק. ליטעראטור איז ערשט די לעצטע צייט פאר אונז געווארען קונסט. ריכטיגער: מיר ווילען, מיר מאטערען זיך, זי זאל ווערען קונסט.

פ א ר ז י ט אין דעם פרייפעלד פון אונזער געצענדיגער-י שער קינדהייט, האט די ליטעראטור א ר ו י ס ג ע ש פ ר א צ מ, ווען דאס פעלד פון אונזער לעבען איז שוין געווען פארצאמט מיט א י ב ע ר ק י נ' ס ט ל ע ר י ש ע, איבערמענשליכע („געמליכע“) צאמען. אונזערע קינסטלערישע וואַרצלען האָבען געמוזט דורכזייען זייער זאפט דורך די רמ"ח מצוות עשה און שם"ה מצוות לא תעשה פון אונזער תורה... זיי האָבען געמוזט זיך דורכ'גנב'ענען דורך די גרענעצען פון „לא תעשה לך פסל“. און פארשטעלמערהייט האָבען זיי געוואָגט זיך צו ווייזען אויף דער ליכטיגער שוין. ווילען מיר זיי זען, מוזען מיר זיך גראָבען אין די פארשאַטענע פארהיס-טאָרישע טיפענישען, וואו עס איז פ א ר ז י ט געווען דער זוימען און עס זידט נאָך די אורזאָפט פון אונזער ניט דערשטיק-טען, כאַטש פאַרשטיקטען, קינסטלערישען רצון. עס דאַרף ווערען וואָד אין אונז די אורזאָלטע, די פארביבלישע צייט פון אונזער גע-שיכטע...

אַש'ס „ביבלישע מאַטיווען“ זיינען שיינע ל י ט ע-ר א ט ו ר - זאָבען, ניט מער; אַש'ס „יפתח'ס טאַכטער“ איז ק ו נ ס ט, ווייל דאָ האַט ער אַ הויב געמאַן פון עפעס אַ טיפעניש אַ שטיק געצענדיגער, אַ שטיק פ א ר ב י ב ל י ש ע מיטאַ-

לאגיגע... אין דער ביבעל גופא זיינען די טיילען, וואו עס ווערט פארהאסט און פאר'מיאוס'ט די „פרעמד'דינסט“, די בילדליכקייט און די „זינליכקייט“ פון אלהים אחרים — ניט מער ווי געווען אדער כראניק אדער — אין בעסטען פאל — ליריק; ע פ י ש קינסטלערישע עלעמענטען טרעפען זיך אין איר, וואו עס אַטעמט נאך פריש און מעכטיג דער אור-מיטאָס פון פאר מתן-תורה.

אבער די דאזיגע, פאר-מתן-תורה'דיגע, פסוקים זיינען בלויז שטיקלאך און ברעקלאך, בלויז רעשטלאך פון דעם פארגעסענעם פאלקס-עפאָס... דער גאַנצער תנ"ך איז, פון קונסט-שטאַנדפונקט, אַ פעלד, וואָס איבער אים זיינען, ווי פארביגע פלעקען, פארשפרייט רואינען און וואונדערליכע מצבות פון אַ פארשאטענער און חרוב געווארענער מיטאָלאָגישער קונסט-וועלט...

ליריק — נשמה-געשטאַלטונג, אַנשטאַט וועל-געשטאַלטונג — איז די קונסט-פארם, וואָס דער תנ"ך, דער יורש פון דער חרוב-געווארענער קונסט-וועלט, האָט זיך, ווי אַן אויסנאַם, פאָרגונען; און אויך זי, די ליריק, איז זעלטען ווען געווען פריי פון דינסט צום איינאונאיינציגען גאָט אדער גאָטס פּאַלקס... פון אונזער אַל-טען, אוראַלטען עפאָס זיינען אויפגעהיט געווארען נאָר קליינע פּראָג-מענטען...

איצט ווילען מיר, אַז אין אונזער אייזער-אַרימען בלוט, אין אונזער לירישען בלוט, זאַלען ווערען אַריינגעקאפּעט טראַפּענס עפיק. די איד-קונסט זעטיגט ניט מער אונזער אויסגעהונגערטען קונסט-איד. מוזען מיר זוכען אין אונזער איבער-ליטעראַרישען שאַפען דאָס פאר-ליטעראַרישע, אין דער ביבעל — דאָס פאר-ביבלישע.

כדי עס צו דערגרייכען, מוזען מיר זיך באַהעפּטען מיט'ן י ו ר ש, ניט נאָר מיט דער י ר ו ש ה פון אונזערע אַלטע תקופות: — מיר מוזען זיך באַהעפּטען מיט'ן פּאַלק.

איב, דעם יורש, פעלֵט שוין אַ סך דערפון, וואָס די ירושה האָט אין זיך; דערפאר טראַגט ער אין זיך קוואַלען און כחות, וואָס אין איר האַבען זיי זיך ניט אנטפּלעקט אדער ניט אינגאַנצען

אנטפאלעקט: ער טראגט אין זיך פארבארגען די כחות, די אור-
כחות פון די אוראלטע צייטען...

זיי האבען זיך תמיד געריסען, אט די פארשטיקטע כחות, צו
דער ליכטיגער שיינ, נאר זיי פלעגען אלץ צוריק אריינגעטריבען
ווערען אינעווייניג, אין דער טיף, כדי ווידער ארויסצושפארען און
ווידער פארשפארט צו ווערען, איבערלאזענדיג נאך זיך דעם שוים
פון שמאכטענדיגער און ניט באפרידיגטער ליריק... דערמאנט זיך
אז אונזערע גרויסע גייסטיגע מלחמות: די נביאים — קעגען וואס
פירען זיי זייער פלאמיגען שטרייט? קעגען דער געצענדיגער, ד. ה.
קעגען דעם פאלקס-יצירהרע... דאס איז איין טייל, איין צד פון
אונזער גייסטיגער דראמע: אים געדינקען מיר; מיר דארפן ניט
פארגעסען, אבער, אויך דעם צווייטען צד: דאס פאלק ראנגעלט זיך,
ווי יעקב אבינו מיט'ן מלאך, — מיט די נביאים. דאס פאלק וויל
ניט, קאז ניט נעמען אויף זיך דעם עול פון דעם אבסטראקטען
„אחד“, פון דער גאט-אידעע, וואס איז גרייט צו פארשטעלען זיך
אין אז א שיער מצוות און מעשים טובים, אבי ניט אַנצוקליידען זיך
אין א לעבעדיגער געשטאלט. דאס פאלק וויל מאכען פאלקיש
(בילדעריש) זיין גאט, בעת זיי, די נביאים, ווילען מאכען געטליך
זייער פאלק. דאס פאלק בענקט נאך קונסט-הייליגקייט, בעת זיי,
די נביאים, לערנען אים הייליגקייטס-קונסט...

שפעטער ווערט דאס פאלק אפגעשוואכט, געעלטערט, זיין
געצענדיגער שיינ בלוט קילט זיך אפ, פירען זיי דאן אויס, די נביאים,
די טאטעס פון די קומענדיגע, קונסט-פיינדליכע, רבנים. אבער אויך
דאן ווערט אונזער איידעלע קונסט-תאוה, אונזער לאנגגאנגיגער חשק
צו זען גאטס ליכט, גאר אנדרעמעלט, ניט אויסגעלאשען אינ-
גאנצען. פון יעדען הייסען ווינט וואכט זי אויף אין אונז און
פלאקערט זיך פאנאנדער. אזא הייסער ווינט איז געווען די קבלה
מיט איר עראטישער מיסטיק, מיט אירע בילדליכע וואונדערגעשיכ-
טעס און פלאסטישע זעאונגען... און וואס איז דען דעם פאלק אזוי
שטארק געפעלען געווען ביי די חסידים? די נייע תורה? דאס
פאלק האט זי ווייניג און שלעכט פארשטאנען; מער ווי דעם
רבינ'ס תורה האט אים אריינגעבראכט אין התפעלות די

געשטאלט פון רבי'ן, די פארקערפערטע געמ-
 ליכקייט; מער פון דעם רבינ'ס „מאמרים“ האָבען אים גענומען
 דעם רבינ'ס טיש, דעם רבינ'ס געזאַנג, די וואונדערליכע בילדשיינע
 און אין פּאַנטאַזיע רייכע מעשיות, — די נייע אויפבליצונגען פון
 דעם אַלטען אידישען עפּאָם, — וואָס האָבען זיך געוועכט און גע-
 פּלאַכטען ארום דעם צדיק... און ניט נאָר אין דער תקופה פון
 חסידות — אין משך פון גאַנצען אידישען מיטעלאַלטער האָט דאָס
 פּאַלק, דער „געצענדינערישער“, עולם־הזה'דיגער“ המון־עם געזונ-
 גער לידער, געזאַגט ווערטלאַך, געשפּונען מעשיות, ד. ה. קינסטלע-
 ריש געשאַפּען, בעת די תלמיד־חכמים, די וואויללערנער, די יראים
 ושלמים, די יורשים־עפיגאַנען פון די נביאים, האָבען פאַרפּאַסט
 חקירה, ררוש, פּלפּול, פּיוט. דעם זעלבען אונטערשייד צווישען
 א ויבען און אונטען זעען מיר אין דער נייסטער צייט,
 אין דער השכלה־צייט: בעת דער איראָפּעאזיוונג פון אונזער הע-
 כערען, לומדישען קלאַס, האָט זיך ביי אונז געמערט און געפּרוּכ-
 פערט בלויז חקירה, מוסר און אבסטראַקטע מליצה (רעכענט אַראַפּ
 דעם „אהבת ציון“ און עטליכע שירים פון יל"ג און דעם אינגערען
 לעבענזאָן — וועט איידעפּעס אַ פּולע קונסט בלייבען פון
 דעם ערשטען, בעל־הבית־ישלומד'ישען, השכלה־פּעריאָד (?); ווי
 נאָר אָבער עס האָט זיך אָנגעהויבען דער צווייטער פּאַלקישער
 פּעריאָד פון דער השכלה־באַוועגונג, ווי נאָר עס האָט זיך אָנגעהויבען
 די קולטור אויפּוואַכונג פון המון, פון די פּאַלקס־מאַסען, האָט זי
 זיך פּריער פאַר אַלץ אויסגעדריקט אין דעם, וואָס אונזער ליטעראַ-
 טור האָט גענומען ווערען ענליך אויף קונסט... פּוילען, וואַלין, וואו
 די פּאַלקסמאַסען זיינען ווייניגער ווי אומעטום געווען פאַר־תלמיד-
 חכמ'ט, פאַר־פּלפּול'ט, האָט מער, ווי אַנדערע געגענדער, אַרויסגע-
 געבען פון זיך געזונטע, פּרישע ריין־קינסטלערישע טאַלאַנטען...
 אַלזאָ, דער קוואַל איז דאָס פּאַלק, זיינע אור־כחות, זיינע פאַר-
 שטיקטע, אָבער ניט פאַרלאַשענע, פאַר־מתן־תורה'דיגע קונסט־פּיי-
 איגקייטען!

דאָס פּאַלק, ניט נאָר דער פּאַלקלאַך! דער אידישער פּאַלקלאַך
 איז אַפּטמאָל אַ ליטעראַרישע נאָכווייעניש, ניט שטענדיג

איז ער א פאר-ליטערארישע שאפונגס-אנטפלעקונג. גיט גוט א שמעק א אידיש פאלקס-ליד פון א געוויסען מין, וועט איר דערהע-רען דעם ריח פון א פסוק, פון א מדרש. אליהו הנביא, דער ליבער הארציגער העלד פון א סך אידישע פאלקס-מעשיות, איז א מ א ל געווען א פ א ל ק ס - העלד; איז אונזערע פאלקס-מעשיות איז ער אריינגענומען געווארען, ווי אז עכט ל י ט ע ר א ר י ש ע גע-שטאלט, ד. ה. ווי א געשטאלט, וואס איז שוין גיט איין מאל פריער געווארען „באארבעט“ דורך די בעל-יתנ”ד און בעל-מדרש... היט זיך פון פאלק, וואס צי ט י ר ט, ווי א למדן. גייט צום פאלק, וואס זינגט, „ווי דער פויגעל זינגט“. גייט צום פאלק, וואס בוקט זיך (איז הארצען, אויב גיט אפען) צום מעכטיגען שטיון, צום בלי-ענדיגען בוים, צום קוואל, צו דער זון. גייט צום פאלק, וואס איז נאך עד היום א „בן נח“, א שטיק עבודה-זרה'ניק, א קינד און א קינסטלער. געפינט איר אים גיט א ר ו ם זיך, זוכט אים אין ז י ד אליין: דאס איז נאך בעסער.

זאל דער פאלקלאריסטישער פרימיטיוו פאר אונז זיין נאך א במקום פאלק, וואס וועקט און טרייבט אונז צו געפינען אין זיך דעם פאלק אליין, זיין מעכטיגע אלטקייט אינאיינעם מיט זיין יוגענט-ליבער מאכט. זאל דער אידישער פאלקלאר, וואס איז א געמיש פון קולטור און נאטור פאר אונז זיין א בריק, וואס פירט אונז פון אונזערע נייסטע, פיינסטע דערפארונגען צו די אין אונזער בלוט פארשלאסענע און פון אונז אליין פארהוילענע אוראלטע און נאך אלץ גיט אויסגעלעכטע קינסטלערישע כחות...

(1918)

VI „אידישע קונסט“.

א.

וואס איז אידישע קונסט? ווען עמיצער זאל עס פרעגען ביי מיר, וועל איך ניט וויסען, וואס צו ענטפערען. אידישע קונסט איז א זאך, וואס דארף ערשט באשאפען ווערען. און קיינער קאן ניט וויסען, ווי זי וועט אויסזען, ווען נאך פילע געלונגענע און ניט געלונגענע צונויפפארונגען פון לעבענס-עלעמענטען וועט זי ענדר-ליד, אין א מזל'דיגער שעה, געבוירען ווערען. אפילו גאט אליין האט ניט געוואוסט, וואס פאר א פנים זיין וועלט וועט האבען. איידער ער האט זי „דערזען“.

אבער אויב מען קאן נאך ניט רעדען וועגען אידישער קונסט, ווי וועגען א פארטיגער זאך, קאן מען רעדען וועגען איינציגע עלע-מענטען אירע. זיי זיינען שוין דא ביי אונז פון לאנג אן. און זיי אנטפלעקען זיך, אמאל רוערהייט און אמאל געלייטערט, אין אונזער שאפען.

איך וויל זיך דא ניט אפשטעלען אויף דער ביבעל. ווי ווייט זי האט אין זיך קונסט-ווערק, איז זי א מצבה אויף אונזער פ א ר-בי ב ל י ש ע ז, מיטאלאגישען, שאפען. דאס זיינען רואינען, רעשטלאך פון א פארשוואונדענער קונסט-וועלט. וואס הייליגער דער תנ"ך איז געווארען, אלץ מער זיינען אפילו די קונסט-טיילען זיינע, וואס זיינען פארבליבען, ארומגעוועבט געווארען מיט א לופט פון הוילער, נאקעטער, ניט פארקערפערטער רוחניות. די ביבלישע קונסט וועט פאר דעם אידישען פאלק אויפלעבען, ווען דאס אידישע פאלק וועט אויפלעבען, ווי א פאלק, פאר דער קונסט. אבער איינציגע עלעמענטען פון תנ"ך — דער עטישער פאטאס פון

די נביאים, די ליריק פון שיר השירים און תהלים, די קלוגשאפט
 און עפיראמאטישקייט פון משלי — האָבען ניט אויפגעהערט צו
 פילען זיך אין אונזער ליטעראַרישען שאַפּען. און ווען אין דער
 נייער תקופה פון דער אידישער ליטעראַטור האָט זיך געוויזען ביי
 אונז אַ מענדעלע מוכר ספרים, האָבען מיר אין זיין לירישקייט, אין
 זיינע משלים, אין זיין סאַטירע, אין זיין זוכען צו דערגרייכען דורך
 קינסטלערישע מיטלען עטישע צילען, אין זיין באַוואוסטזיניגען
 קאַמף מיט דעם יצירהרע פון ריינער קונסט, וואָס האָט געלעבט
 אין אים, אין דער פראַגמענטאַרישקייט פון זיין עפיק און אין דער
 גאַנצער אַפּגעזונדערטקייט און „ניט־איראַפּיאַישקייט“ פון זיין
 סטיל — געזען אַ המשך פון דער אַלטער אידישער ליטעראַטור
 און דערהויפּט פון דער אגדה און די מוסר־ספרים. עפעס אייגענס
 האָבען מיר געשפּירט אויך ביי שלום־עליכמ'ן, ניט געקוקט אויף
 זיין הומאַר, וועלכער אין דער אַלטער אידישער ליטעראַטור געווען
 פּרעמד. און אפילו ביי פרצ'ן, וועלכער האָט אזוי פיל גענאַשט
 ביי „איראַפּע“, אין דער אינטעלעקטועלער און דער עטישער
 שטריך און דער גאַנצער אומרו פון זיין שאַפּען געווען „אידיש“.

אַנדערש איז מיט די קינסטלער, וואָס זיינען געקומען נאָך
 פרצ'ן. אויך זיי זיינען א י ד י ש ע קינסטלער; אָבער זייער
 אידיש־זיין איז אָדער טיף פאַרבאַרגען, אָדער ריין אויסערליך (אין
 די סיוושעמען), אָדער בלוז אינהאַלטליך — אין זייערע געדאַנקען
 און געפילען, אָבער ניט אין דעם אופן, ווי זיי דריקען אויס זייערע
 געדאַנקען און געפילען, ניט אין דעם אופן און דעם סטיל פון זייער
 שאַפּען. דער, וואָס איז ניט קיין איד, וועט אפשר דערשפּירען
 אין זייער שאַפּונגסמעטאָד דאָס, וואָס שירדט זיי אָפּ פון ניט־איר
 דישע קינסטלער. דער קומענדיגער היסטאָריקער, וועלכער וועט
 האָבען די פּאַסיגע פּערספּעקטיוו, וועט עס אפשר אויך זען. מיר
 זעען עס ניט. פאַר אונז זיינען זיי אַנדערש פון אַלע איבעריגע
 איראַפּיאַישע (אָדער אַמעריקאַנישע) שריפטשטעלער נאָך דער־
 מיט, וואָס זיי שרייבען אויף אידיש און — פון אידישען לעבען.
 זאָל זייער טעמע זיין ניט קיין אידישע און זאָל מען אָט דאָס ווערן,
 וואָס איז געשריבען אויף ניט קיין אידישער טעמע, איבערזעצן

אויף אן אנדער שפראך, וועט מען זיך שוין לאנג און שווער מוזען גריבלען אין אים, ביז מען וועט געפינען עפעס אזוינס, וואס האט א שייכות צו דער גרויסער טויזענט-יאריגער „אידישער“ ערפארונג, וואס מיר טראגען אלע אין זיך.

דאס איז ניט קיין פארווארף. עס האט ניט געקאנט זיין אנדערש. קונסט, ווי א ציל פאר זיך אליין, האבען מיר געלערנט אין דער נייער צייט ביי די איראפייאישע פעלקער. האבען מיר איבערגענומען אויך זייער מעטאד פון קונסט. און דאס, וואס הייסט אידישער נוסח, איז געבליבען... פאר דער צוקונפט, ווען די נייע פלאנצונג — די וועלטליכע קונסט — וועט זיך ענטגליטיג צונעמען אויף אונזער באדען, וועט אנהויבען זויגען די זאפט פון זיינע אלטע טיפע ווארצלען און ווערען איינס מיט אלץ, וואס האט ווען עס איז אין אים געלעבט.

דערווייל ווייזען זיך פון צייט צו צייט נאך שוואכע שפראך צונגען פון דעם, וואס וועט שפעטער ווען עס איז אויסוואקסען און אויפהויבען זיך ביז צו דער מדרגה פון אידישער קונסט.

מיט א באזונדערען ערפאלג מיט זיך ל. שאפיר א צו ניין אויף די הויכע און שמאלע וועגען, וואס פירען צו דער נאך פון אונז פארבארגענער אידישער קונסט...

ל. שאפירא געברויכט אלגעמיינ-קינסטלערישע מיטלען, אבער א ציל וויל ער דערגרייכען אזא, וואס איז ניט קיין געוויינליך קונסט-ציל. ער וויל שאפען עפעס אזוינס, וואס איז קונסט און — א ו י ב נ י ט נ א ד ה ע כ ע ר. ער וויל ניט מאכען די קונסט פאר א מיטעל צו עפעס אן אנדער ציל; ניין, פון דער ק ו נ ס ט ג ו פ א וויל ער אויסשמירען עפעס אזוינס, וואס איז מער ווי קונסט. אין איר גופא טוט ער אריין עפעס א דינא-מישען שטאף, וועלכער ברענגט אייער זעל אין באוועגונג און מאכט זי ציטערען, אנשטאט זי צו בארואיגען...

ער איז אליין ניט רואיג; ער האלט זיך נאך איין. און וואס מער ער האלט זיך איין, אלץ גרויסער איז זיין פארשפארטער אימפעט ארויסצושפארען. הינטער דער אנגעשטרײנגטער רואיג

קייט פון זיין שרייבען שטייט ער מיט א שטורעם, וועלכער איז יעדע רגע גרייט אייך אויפצוהויבען און אוועקטראגען אויף זיינע ווילדע משוגע'נע פליגלען...

נעמט זיך עס דערפון, וואס ער האט זיך ארומגערינגעלט מיט דער „משוגענער“ לופט פון פאגראמען? ווירקט דא אפשר, פשוט, די טעמע?

יא, געוויס ווירקט אויך די טעמע; אבער דאס איז דאך כמעט די איינציגע זאך, וועגען וואס שאפירא פארגינט זיך צו שרייבען, — און עס איז ניט קיין צופאל, וואס ער האט „אויסגעקליבען“ גראד די טעמע און וואס ער האט זיך איר אינגאנצען אָפּגעגעבען.

ער האט זי אויסגעקליבען דערפאר, וואס זי רירט אָן און שטריינגט אָן דעם גאנצען מענשען, ניט נאר דעם אַרטיסט אין אים; דערפאר, וואס זי רודערט אויף אלע כחות און אלע קוואַלען פון זיין נשמה ניט נאר די „רייזקינסטלערישע“; דערפאר, וואס פאגראמען זיינען פאר אים, זוי פאר אונז אַלעמען, ניט קיין שיל-דערונגס-אביעקט, ניט קיין געשטאַלטונגס-פראַבלעם, נאר די פראַגע פון אונזער קיום...

און אַט אין דעם זע איך דעם אָנהויב און דעם אָנזאָג פון דער קומענדיגער „אידישער קונסט“. מיר ווייסען ניט אַקוראט, וואָס אַזוינס זי וועט מיט זיך פאַרשטעלען. מיר ווייסען אָבער, אַז קיינ צייל צווישן אַנדערע ציילען, זוי ביי דאָס רוב היינטיגע אייראָפּיאישע פעלקער, וועט זי ניט זיין. זי וועט זיין דאָס צייל פון אַלע ציילען. זי וועט זיין די זון, וואָס ניט נאָר זי באַלייכט דאָס לעבען, זי מאַכט אויך, אַז עס זאָל שפּראַצען און וואַקסען... אונזער גאַנצע געשיכטע צייגט, אַז ביי אונז וועט ניט זיין, ווי ביי אַנדערע פעלקער, קיין קונסט-לעבען; ביי אונז קאָן זיין נאָר אַלע בענסקונסט, ד.ה. אַן אַקטיווע און אַ דינאַמישע קונסט, אַזאַ, וואָס שטראַלט אַרויס פון אונזער געוויסען, ניט נאָר פון אונזער וויסען; אַזאַ, וואָס וועקט אונזער ווילען, ניט נאָר אונזער פאַנטאַזיע; אַזאַ, וואָס איר רע-זולטאַט מוז זיין ניט „אַ נייע ערד און אַ נייער הימעל“, ווי אַ קינסטלערישע אילוזיע, נאָר די אמת'ע באַנייאונג פון דער ערד.

וואס אונטער אונזערע פיס, און פון דעם אויסגעשטערנטען הימעל
איבער אונזערע קעפ... מיר וועלען מוזען אומבייטען דעם סדר פון
זיער קונסט, וועלכע זוכט צו דערגרייכען „אידעאלע צילען מיט
רעאלע מיטלען“; אונזער קונסט וועט געברויכען אידעאלע מיטלען
צוליב רעאלע צילען...

וואס פאר א צילען שטעלט זיך שאפיראָ? געפינען אן אויס-
דרוק פאר זיינע איינדרוקען? ווייזען אלעמען, וואָס ער איינער נאָר
זעט? געוויס! אָבער ניט דאָס אַליין. דאָס אַליין איז גענוג פאַר
א געוויינליכען קינסטלער. פאַר אַ קינסטלער פון שאַפיראַ'ס שניט
איז עס ווייניג. עס איז פאַר אים ווייניג צו פאַרבייטען דעם לער-
בענס-כאַאָס מיט דער האַרמאָניע פון דער קונסט. פאַר דעם כאַאָס
פון לעבען גופא זוכט ער אַ תּיקוּן. ער גייט פון לעבען ניט אַוועק,
ער באַפרייט זיך ניט פון אים דורך דעם, וואָס ער גיט אים אַ
פאַרם. און אויך אונז, לעזער, באַפרייט ער ניט. פאַרקערט, ער
פירט אונז צו נאַנט, אימ'דיג נאַנט צום אַפּגרונט, צינדט דאָרט
ערגעץ אָן ליכט, אימ'דיגע ליכט און זאַגט, ווי אַ מעפיסטאָ:
— קוק!

און מיר מוזען קוקען.

ער זאגט:

— זעט דעם שרעק, די שאַנד, דעם אומזין פון אונזער לעבען!

און מיר מוזען נאָכזאָגען:

— זעט דעם שרעק, די שאַנד, די אומזיניגקייט פון אונזער

לעבען!

ער זאגט:

— זעט, וואָס פון אייך איז געוואָרען! ווערט אַנדערע!

און מיר מוזען ווערען אַנדערע. מיר מוזען ווייניגסטענס,
וועלען אַזוי ווי ביאַליק אין די „שירי זעם“. און אויך אַנדערש ווי
ביאַליק. יענער ווייזט אונז די לעצטע מדרגה פון אונזער אַנמעכ-
טיגקייט און געפאַלענקייט, — און נאָר זיין אייגענע גייסטיגע
מאכט וועקט אין אונז דעם גלויבען, אַז אונזער פאַלק איז נאָר ניט
איננאַנצען — „גראָז“. שאַפיראַ האָט פון דעם בלוט און מיסט

פון אונזער געשענדעטע לעבען געלאזט אויפגיין עפעס א רויטע בלוט. ער האט אונז געוויזען דעם לעבען אונזערען א באפרוכט-פערטען פון די גיפטיגע קערנדלאך פון זיין האט. ער האט אזוי ווי געזאגט: איד קאן ניט זיין קיין גאט, וואס זאל באהערשען דעם כאאס, וועלכער רינגעלט אונז ארום; איד קאן אבער ווערען א כהן, וואס דינט צום כאאס. און ער האט אונז געוויזען אירען, וואס דרייען זיך אליין, פארדרייטע, אין דעם תהו ובהו פון דער בלוט-סטיכיע. ער האט אונז געוויזען אירען, וואס שענדען, ווען מען שענדעט זיי; אירען, וואס לעסטערן גאט, ווען ער לאזט מען זאל איהם לעסטערן; אירען, וואס ענטפערען אויף האט מיט האט, אויף טויט מיט טויט, אויף וואנזן מיט וואנזן...

ער האט אונז געוויזען אירען, וואס האבען ניט געקאנט בלייבן בען נאכ'ן פאגראם אזוינע, ווי זיי זיינען פריער געווען. עס האט זיך געמוזט אין זיי אלץ איבערקערען...

„איר זאגט שוין ווידער?“ — פרעגט מנחם, דעם רב'ס זון, ווען ער קומט אריין נאכ'ן פאגראם אין שול און הערט ווי אירען זאגען סליחות... אין מנחם'ן איז ווי א דבוק אריין דער „צער און צארן“ פון ביאליק, און ער רעדט צו די אירען מיט דעם פאעטישן סארקאזם:

„פאר א י ע ר ע זינד? כא-כא! הינער האבען געזינד דינט! עמיצער האט געמוזט איבערהיפען א ווארט אין קטרת היינד טיגס יאר, כא-כא-כא! איר האט דען כח צו זינדיגען? איר האט דען ש כ ל צו זינדיגען? נאר לעבעדיגע מענשען קאנען זינדיגען, און איר זייט נבלות, פגרים, מתים!“ א. אז. וו. אז. וו. אין גייסט פון ביאליק'ס „שחיטה-שטאט“. אבער ער גייט ווייטער פון ביאליק'ן. ער מאכט א פראקטישען אויספיר פון זיין עקעל צו דעם אירענעם נישטיגקייט. ער קאן, זאגט ער, ניט בלייבען מער אין דעם „ווערעמדיגען לעבען“ און אז זיין טאטע, דער רב, ווייזט אים אן אויף דער טיר און זאגט: „גיי!“ — ענטפערט ער אים „מיט א בליק פון שנאה און א קרויץ מיט די ציין“ — און גייט אוועק.

אין דער זעלביגער „דערציילונג“ (די אידישע מלוכה) גייט

נאָד אַ איד אַוועק פון זיין פריערדיגען לעבען — גרשוו דער שוהט.
ער קאָן מער ניט זען קיין בלוט נאָכ'ן פּאַנראָם — און ער זאָגט
זיך אָפּ פון שחיטה...

„איז לעבען“ זיינען ניטאָ אזוינע אידען? אָבער זיי האָבען
נעדאַרפט זיין. שאַפּיראַ'ס קונסט איז די קונסט פון דעם,
וואָס דאַרף זיין. די קונסט, וואָס אַנשטאַט צו שטעלען
זיך אַליין העכער פון לעבען, זוכט זי אויפצוהויבען דעם לעבען אויף
אַ העכערער מדרגה. די קונסט, וואָס וויל זיין מער ווי קונסט און
איז נאָד דערוויל ווייניגער ווי קונסט, וויל עס פעלט איר נאָד
די האַרמאָניע פון ציל און מיטעל און וויל ספּעציעל ביי שאַפּיראַ'ן
ליידט זי נאָד פון דער סתירה, וואָס איז דאָ ביי אים צווישען דער
הייסקייט פון דעם אינהאַלט און דער אָפּגעקילטקייט פון
דער שפּראַך, צווישען דער ווילדקייט פון דעם כאַאָס
שטאַף און דער קולטיווירטקייט פון דער פאַרם, וועלכע ער
שמידט פאַר אים, צווישען דער ברייטקייט און שכוּר'דיגקייט פון
די געפילען, וואָס ער שילדערט, און דער ענגער, נישטערער, שיער
ניט פּעדאַגאָגישער גענויאַנקייט פון זיין סטיל...

אַ קונסט, וואָס איז נאָד פיל מיט אומפאַלקאָממענהייטען, וויל
עס פילט זיך אין איר צופיל דעם לעבענס הייסער, דורשטיגער,
זינדיגער אַטעם. און וויל... עס איז נאָד ניט געקומען איר צייט.

ב.

איד וויל קלערער מאַכען דעם רעיון, וואָס איר האָב
געוואָלט אַרויסזאָגען. דאָס איז אַ רעיון, וואָס האָט צו
טאן ניט מיט דער אידישער קונסט, וואָס עקזיסטירט, נאָד
מיט „אידישער קונסט“, „וואָס דאַרף ערשט באַשאַפּען ווערען“ און
וואָס קיינער קאָן נאָד דערוויל ניט וויסען, ווי זי וועט אויסזען,
ווען זי וועט באַשאַפּען ווערען. דאָס איז יענער אָפּגעזונדערטער,
ספּעציפישער מין קונסט, וואָס קאָן, ביי געוויסע אומשטענדען, געד
בויען ווערען און אויסוואַקסען ביי אַ פּאָלק (און דערהויבט ביי

אז אלטען פאלק, און דערהויפט — ביי אזא אלטען און אייגענאר-
 טיגען פאלק, ווי מיר אידען זיינען, און וואס קאן אויך נייט גע-
 בוירען ווערען. נאָר בלייבען פאָר באַר גען און צע ר ו ר
 נען אין די אינגעווייטען פון דעם געוויינליכען, „גאַנצאַרדיגען“,
 נאַציאָנאַלען שאַפּען פון פּאַלק. דאָס איז אַ קונסט, וואָס ברענגט
 אונז אין באַרירונג ניט מיט דער „נשמה“ פון פּאַלק, ווי געוויינ-
 ליכע קונסט, נאָר מיט זיין „נשמה יתרה“. אַ קונסט, וואו דעם
 פּאַלק'ס געזיכט אַנטפּלעקט אונז זיינע שאַרפּסטע, קענטיגסטע, איי-
 גענאַרטיגסטע און אינטימסטע שטריכען. אַ קונסט, וואָס דאַרף
 ניט פּאַנאַנדערגענומען און אויסגעפּאַרשט ווערען אונטער אַ מיר-
 קראַסקאַפּ, כדי איר פינטעלע אינדיווידואַליטעט זאָל אַרויסגע-
 בראַכט ווערען אויף דער ליכטיגער שיין, נאָר אזאָ קונסט איז עס,
 וואָס איר נאַציאָנאַלע אייגענאַרטיגקייט ליגט אנטבלויזט פאַר אַלע-
 מען און אַזוי ווי אויסגעקערט אויפ'ן לינקען זייט: מיר דאַרפען
 בלויז צוגיין און קוקען... אַ שטייגער, אונזער תנ"ך. ווען מען פאַר-
 גלייכט עס מיט די וואַרטשאַפּונגען פון אַנדערע — ניט סעמיטישע
 אדער סתם אַריענטאַלישע, נאָר אייראָפּיאישע — פעלקער, זעט
 מען גלייך, אז דאָס איז אַן אויסדרוק און אַ סדרהכל פון אַ גאַנצן
 באַזונדערען נאַציאָנאַלען לעבען און שאַפּען. אָבער אידען האָבען
 אין דער ביבלישער תקופה געהאַט נאָך אויך אַנדערע וואַרטשאַפּונג-
 גען, אַחוץ דעם תנ"ך, און אויך זיי האָבען זיכער געאַטעמט מיט
 און נען אַטעם. פאַרוואָס האָבען זיי זיך ניט אויפגעהיט?
 עס זיינען געווען אַ סך סבות; איינע פון זיי איז די, רעכען
 איד, וואָס זייער נאַציאָנאַלער שטעמפּעל איז געווען ניט גענוג טיף
 און שטאַרק, אז ער זאָל אין משך פון דורות אויפגעהיט און ניט
 אַפּגעמעקט ווערען. אַזוי איז עס געווען אין די צייטען פון דער
 ביבעל און אַזוי איז עס אויך אין אַלע אַנדערע צייטען. דאָס פּאַלק
 שאַפט, וואָס עס שאַפט, אין זיי זיי גייסט און לויט זיי זיי
 נוסט, אָבער „אַלע טעג פון אַ גאַנצן יאָר“ שיידיט זיך זיין גייסט
 און נוסט גאַרניט אַפּ אַזוי שטאַרק פון דעם גייסט און נוסט פון
 אַנדערע פעלקער, וואָס לעבען אין אַן ענליכער היסטאָרישער סביבה,
 און נאָר אין געוויסע פונקטען און אין געוויסע מאָמענטען קאַן

צענטריזירט דעם פאלקס אייגענארטיגע גייסטיגע ערפארונג, און ערשט דאן שטראלעט זי ארויס מיט אזא קלארקייט און קריסטאליזירט זיך אין אזא פארם, וואס איר אייגענארטיגקייט קאן שוין קיינער קיינמאל ניט פארלייקענען...

אלזא, ניט וועגען דער אידישער קונסט פון א גאנץ יאָר האָב איר גערערט. די עקזיסטירענדיגע אידישע קונסט איז, בדרך־כלל גענומען, אידיש אין דעם זינען, ווי די רוסישע קונסט אין רוסיש, די פראנצויזישע — פראנצויזיש א. ד. גל; זי איז אידיש, ווייל זי ווערט געשאפען פון אירען, פאר אירען, אין א אידישער סביבה, אויף דער אידישער שפראך (איר רעד דאָ ווער נען דער קונסט פון ווארט). דאָס אלץ לייגט אויף איר ארויף א באַזונדער שטעמפּעל, ווירקט אויף דעם אויסקלייב פון אירע סר זשעטען, אויף זייער באַארבעטונג און אויך אויף דעם גאַנצען אופן שאַפען. אָבער דאָס איז ניט שטאַרק קענטיג און אָפט מערקט מען עס אפילו ניט, ווי מען מערקט ניט, אַז אַ באַזונדער צוקוקען זיך, די אייגענארטיגקייט פון אונזער געוויינטליכען שטיין און גיין, הערען און זען, כאַטש געוויס זיינען מיר אייגענארטיג אין יעדער תנועה אונזערער, אין יעדען ריך און בויג. מען מערקט עס ניט, ווייל עס איז, אזוי צו זאָגען, אַטאָמיזירט, צעשטויבט... און זאל דעריבער, די טעמע, האָב איר געשריבען פריער, „זיין ניט קיין אידישע און זאל מען אַט דאָס ווערק, וואָס איז געשריבען אויף ניט קיין אידישער טעמע, איבערזעצען אויף אַן אַנדער שפראַך, וועט מען זיך שוין לאַנג און שווער מוזען גריבלען אין אים, ביז מען וועט געפינען עפעס אזוינס, וואָס האָט אַ שייכות צו דער גרויסער טויזענטיאַרעדיגער „אידישער“ ערפארונג, וואָס מיר אַלע טראַגען אין זיך.“ איר האָב ניט געלייקענט, אַז נאָך אַ לאַנגען און שווער רען גריבלען זיך וועט מען אפילו אין אזא אידישען ווערק, וואָס איז געשריבען אויף ניט קיין אידישער טעמע, געפינען עפעס אידישעס, אָבער אַט דאָס „אידישע“ פילט זיך ניט שטאַרק און ווירקט ניט שטאַרק, ווייל עס איז פאַרבאָרגען און ניט קאָנצענטרירט. און אַט דאָס האָב איר געזאָגט ניט ווי אַ פאַרוואָרף אַדער ווי אַ באַווייז, אַז אונזער קונסט גייט אויף פאַלשע וועגען. איר

האָב בכלל ניט גערעדט אין דעם פאל וועגען ריכטיגע און פאלשע וועגען. איד האַלט, אז אלע וועגען זיינען גוט אין דער קונסט, ווען זיי פירען צו דעם ציל, וואָס זי שטעלט זיך. נאָך בייראָן האָט געזאָגט, אז יעדער דיכטער איז זיך אַליין אַן אַריסטאָטעלעס, דאָס הייסט: יעדער דיכטער שאַפט זיך אַליין זיין קונסט־מעטאָד, און קיינער קאָן אים ניט איינזאָגען קיין דעות, אויב נאָר ער איז אַ דיכטער. און ווען איד האָב געשריבען, אז דאָס אידיש־זיין פון דעם גרעסטען טייל דיכטער אונזערע איז, „אָדער טיף פאַרבאָרגען, אָדער ריין אויסערליך (אין די סוזשעמען), אָדער בלוין אינהאַלט־ליך — אין זייערע געדאַנקען און געפילען, אָבער ניט אין דעם אופן, ווי זיי דריקען אויס זייערע געדאַנקען און געפילען, ניט אין דעם אופן און דעם סטיל פון זייער שאַפען“, — ווען איד האָב דאָס געשריבען, בין איד ניט אויסען געווען צו געבען די אידישע שרייבער „אַנווייזונגען“ (איד האַלט זיך בכלל ניט פאַר קיין „אַנ־ווייזער“), און צו „פאַדערען“ פון זיי, אז זיי זאָלען זייער „אידיש־קייט“ מאַכען קענטיגער (פון אזא „פאַדערונג“, וואָלט סיי־ווי גאָר ניט אַרייסגעקומען, וואָרים קיינער קאָן ניט געבען, וואָס ער האָט ניט). איד האָב ביי קיינעם גאַרנישט ניט „געפאַדערט“, איד האָב נאָר ק א נ ס ט א ר ט, אז די קונסט, וואָס מיר האָבען איצט, איז אַ א י ד י ש ע אין דעם געוויינליכען, אָבער ניט אין יענעם ספעציפישען זינען, וועלכען איד האָב געפראוואַט פריער אויס־טייטשען, און אז נאָר איינציגע עלעמענטען פון אַט דער ספעציע־פיש־„אידישער קונסט“, וואָס וועט ווען עס איז אפשר ביי אונז באַשאַפען ווערען, איז צו מערקען ביי אייניגע אידישע שרייבער־שטעלער...

וואָס זיינען עס פאַר אַן עלעמענטען?

די עלעמענטען פון דער קומענדיגער אידישער קונסט, וועגען וועלכע איד רעד, האָבען יעדענפאלס ניט צו טאָן מיט דער פראַגע פון „אינהאַלט“, אַלס אינהאַלט. איד האַלט ניט, אז מען דאַרף פאַדערען פון אַ אידישען ליטעראַרישען ווערק דוקא „דעם פרינציפ פון אַ העכערער עטיק“, דעם רעיון פון אַ „אידישער מיסיע“, אָדער אַז אַנדער „אידישען אינהאַלט“. איד האָב בפירוש געשריבען, אז

„אינהאלטליך — אין זייערע געדאנקען און געפילען“ — זיינען אלע אונזערע דיכטער א י די ש ע דיכטער. מיך אינטערעסירען אבער ניט די געדאנקען און די געפילען א ל ס א ז ע ל כ ע. זיי זיינען וויכטיג פאר מיר נאָר ווי ווייט זיי געהערען צו די פאקטאָרען, וואָס באַשטימען דעם א ל פ ון פ ון ז י י ע ר א ו י ס ד ר ל ו ק. נאָר ווי ווייט זיי ווירקען אויף דעם אופן און סטיל פון שאַפען. אַלזאָ, ניט א „אידישען א י נ ה א ל ט“ האָב איד אין זינען, ווען איד רעד וועגען אידישער קונסט, נאָר א „אידישען“ א ו פ ון א אידישען סטיל אין דער קונסט (אַלץ איינס, וואָס פאָר אָן עטישען און אידען-אינהאלט זי זאָל האָבען).

דער דאָזיגער אופן, אָדער נוסח, איז נאָך ניט באַשאַפען גע־ וואָרען, עס זיינען דאָ נאָר אַ נ צ ו ה ע ר ע נ י ש ען אױף אים ביי אייניגע אידישע שרייבערס, און וועגען אָט די אַ נ צ ר ה ע ר ע נ י ש ען אױף איד גערעדט. איד האָב ניט גערעדט וועגען זיי „קלאָר“, ווייל זיי זיינען אַליין אין זיך נאָך ניט „קלאָר“. זיי געפֿינען זיך נאָך אין צושטאַנד פֿון „חומר היולֿי“, ווי מען פֿלעגט זאָגען אין מיטעלאַלטער. דערצו האָב איד זיך אָפּגעשטעלט אויף זיי ניט צוליב זיי אַליין, נאָר צוליב דער שייכות, וואָס עס האָט צו זיי דאָס אייגענאַרטיגע שאַפען פֿון ל. שאַפיראַ, און איד האָב דערפֿאַר גערעדט דערהויפּט וועגען יענעם עלעמענט פֿון דער קומענדיגער „אידישער קונסט“, וואָס איז פֿאַראַן, לויט מײַן מײַד נונג, ביי שאַפיראַ'ן.

דעם דאָזיגען עלעמענט האָב איד געפֿונען ניט אין דער „עמֿי־שער אידען“ און בכלל ניט אין דעם „אינהאלט“, נאָר אין דעם א י מ פ ו ל ס פֿון שאַפיראַ'ס שאַפען. דעם אימפֿולס, ד. ה. דער כת, וואָס ט ר י ב ט אַ שרייבער צו שרייבען, איז דאָס, וואָס ווירקט מער ווי אַלץ אויף דעם אופן, דעם נוסח, דעם טעמפּוס און דער גאַנצער לופּט פֿון זײַן שאַפען. איד וועל ברענגען אַ ביישפּיל: ניטשע גלויבט צו זײַן אין אַ גרויסען טײל פֿון זײַנע פֿאַעטיש־פּילאָזאָפּישע ווערק און אימפּאַראַליטעט, אויב ניט נאָר אַן אַנטי־מאַראַליסטיש; פֿונדעסמוזעגען איז די אינעווייניגסטע לופּט פֿון זײַן שאַפען אַן ע ט י ש ע לופּט, ווייל איר פּילט, אָן דער אימפּולס,

ווי טרייבקראפט פון זיין שאפען נערט זיך פון הייסען עטישען קוואל. פארקערט, טאלסטאי האט א גאנץ באשטימטע מאראל, וועלכע ער הערט ניט אויף צו פרעדיגען; נאך אז איר לייענט זיינע קינסטלערישע ווערק (אפילו פון צווייטען פעריאד) פילט איר, אז דאס ריין-קינסטלערישע, ניט דאס עטישע, איז דער אינעווייניגסט-טער קוואל און דער אינעווייניגסטער אטעם פון זיין שאפען... אל-זא, ניט דער קאנקרעטער, אויסערליכער, לאגישער אינהאלט פון א שרייבערס שאפען, נאך די אלגעמיינע, אינעווייניגסטע, וויטאל-ע, באדערפניש, וואס זוכט דורכ'ן שאפען באפרידיגט צו ווער רען, איז דאס, וואס שאפט ארום אים די אדער יענע לופט און מאכט אים אויף אונז אטעמען מיט דעם אדער יענעם אטעם, דער-פאר האב איר, וועלענדיג דערגיין, פון וואנען עס נעמט זיך די בא-זונדערע לופט, וואס רינגעלט ארום די ווערק פון 5. שאפירא, גע-ווענדט זיך ניט צום, „אינהאלט“, נאך צום ס ט י מ ו 5 פון זיין שאפען. דעם „אינהאלט“ האב איר באנוצט נאך כדי אויסצו-דריקען מיט זיין היף דאס וואס איר טראכט וועגען דעם אימ-פולס פון שאפירא'ס שרייבען. ווארים נאך פון דעם איינדרוק, וואס עס מאכט אויף אונז דאס געשאפענע, קאנען מיר וויסען, וואס האט געטריבען דעם שאפער צו שאפען.

און דער איינדרוק, וואס איר האב געקראגען פון שאפירא'ס ווערק, האט מיר געזאגט, אז, אחוץ דער אלגעמיינ-קינסטלערישער באדערפניש אויסצודריקען און צו געשטאלטען געוויסע זאכען, איז פאראן נאך ע פ ע ס, וואס טרייבט א קינסטלער פון שא-פירא'ס שניט צו שאפען. און אט דאס נאך ע פ ע ס איז, לויט מיין מיינונג, איינער פון יענע עלעמענטען, וואס וועלען שא-פען די קומענדיגע „אידישע קונסט“.

איז וואס באשטייט אט דאס „נאך עפעס“? עס באשטייט אין דעם „זוכען א תיקון, ווי איר האב געשריבען, פאר דעם לע-בענס-כאאס גופא“ און איז דעם ניט באנוגענען זיך דערמיט, וואס דער לעבענס-כאאס ווערט איבערגעארבעט אין א הארמאניע פון קונסט. עס באשטייט אין דעם געהיימען פארלאנג אויסצולייזען דאס לעבען און ניט נאך דערלייזט צו ווערען פון לעבען... און דאס

הייסט ניט מאכען די קונסט פאר „דעם לעבענ'ס קאמערמיידעל“.
 דאס הייסט ניט מאכען די קונסט פאר א מיטעל צו די צילען פון
 לעבען. דאס הייסט, פארקערט, מאכען די דאזיגע צילען פאר א
 טרייבקראפט פון קונסט. דאס הייסט, אלזא, ניט דערנידריגען, נאר,
 פארקערט, דערהויבען די קונסט. דערהויבען זי אויף יענער
 מדרגה, ווען זי הערט אויף צו זיין, ווי זי איז געוויינליך אין איי-
 ראפע און אויך ביי אונז איצט, א צי ל צו וי ש ע ז א נ
 ד ע ר ע צ י ל ע ז, און זי ווערט דאס צי ל פון א ל ע
 צ י ל ע ז, ווען זי הערט אויף צו זיין, ווי זי איז געוויינליך, עפעס
 א מין ווארשטאט, וואו עס ווערען באשאפען קונסטווערטען, און זי
 פארוואנדעלט זיך אין א „כעמישע לאבארטאריע“, וואו עס ווערען
 געפרוואווט און געלייטערט די לעבענסווערטען...

וועגען עפעס ענליכעס האט גערעדט היינריך היינע, ווען ער
 האט אין זיין „ראמאנטישער שולע“ געשטעלט אין א געוויסען זין
 נען העכער שילער'ן פון געטע'ן דערפאר, וואס „געטע'ס דיכ-
 טונגען רופען ניט ארויס קיין טאטען, ווי דאס איז דער פאל מיט
 שילער'ס דיכטונגען“. דער א י ד (ניט נאר דער רעוואלוציא-
 נער) היינע האט ניט געקאנט ליבען, (הגם ער האט געוואוסט ווי
 צו שעצען) די זעלבסטצילינגקייט און אומדינאמישקייט אדער, אויף
 זיין לשון, „אומפרוכטבארקייט“ פון געטע'ס קונסט. ער האט גע-
 וואלט, אז קונסט זאל זיין ניט קונסט אליוו... דאס אייגענע האט
 געוואלט אונזער י. ל. פריץ. ער האט עס אונז געוויזען מיט זיין
 שאפען, און אין איינעם פון זיינע ארטיקלען האט ער קלאר אויסגע-
 דריקט. ער מאכט אן אונטערשייד אין דעם דאזיגען ארטיקעל
 צווישען דעם דיכטער און דעם קינסטלער און ער און ער
 שטעלט דעם ערשטען העכער פון דעם צווייטען. ער שרייבט:
 „דער דיכטער איז אייגענטליך קינסטלער; נאר דאס ליים, דער
 מארמאר, דער גראניט איז ביי אים אין די הענט — דאס פאלק,
 די וועלט, דאס לעבען; זיי ענדערט ער, זיי מאכט
 דעלירט ער, זיי שאפט ער איבער“. דאס
 ענדערען און איבערשאפען דעם לעבען — איז איינע פון די זאכען,
 צו וועלכע עס שטרעבט די קונסט ביי אונז אידען.

אויף זיין שטייגער האָט משה נאָדיר אויסגעלאַכט דעם „עגאָ-
 אישען אינזעל“ פון דער „קונסטמאכעריי“. „אַרום דעם קליינעם
 אינזעל ברענט די וועלט, שמעלצען זיך די הימלען, ווערען די ימים
 פון שרעק פאַרשטיינערט, טראָגען זיך קולות פון דער משוגעגער-
 וואַרענער פאַרצווייפלונג, פאַרנעסט דער דויטפאַרשלאָפענער טאַג
 די נאַכט איבערצובייטען. אָבער אַרום דעם קליינעם אינזעל, אַרומ-
 גערינגעלט מיט אַ פעסטונג פון קאַווע און קוכען, אָפגעזונדערט פון
 דער גרויסער וועלט מיט אַ נאַכט פון בלאַע נאַכטיגאלען, אַרומגער-
 רינגעלט מיט אַ רינג פון דין געקייטעלטע זעפירדווינטען און גער-
 שיצט דורך וועלטוויכטיגע זשעסטען פון קולטורערי זיצען זיי, די
 קונסטפרייסטער, אין דער פאַרביגער בלאַטע פון זייער אָפגעזונדער-
 טען אינזעל, און זיי שפילען זיך מיט גאַלרענע שמעטערלינגען,
 מיט ווייסע לעמעלאַך, מיט רויטע קארשען, מיט רויזענסטימענער-
 טען, מיט לייליענחלומות. און וואָס גייט זיי אָן די גרויסע וועלט?
 וואָס פאַר אַ שייכות האָבען זיי מיט אַזוינע אומפאַעטישע זאַכען,
 ווי ערדציטערנישען? וואָס גייט זיי אָן אַזאַ קלייניגקייט, ווי אַ
 וועלטאונטערנאַנג? אין זייער פאַרביגער בלאַטע זיצען זיי און
 שפילען זיך, די ליבע קינדער“... אַט דאָס שפילען זיך
 איז פרעמד דעם גייסט פון דער קונסט, וועגען וועלכען איך רעד.
 „אויך די עסטעטיק, זאַנט דער אידישעסטרייבישער דיכטער פער-
 טער אַלטענבערג — אויך די עסטעטיק קאָן קומען נאָך פון די מיט-
 טעריעזע טיפענישען פון האַרצען; אַ ניט איז זי אַ בליאַונג, וואָס
 פאַרוועלקט און ווערט פאַרדאַרט צוליב איר אייגענער אומפאַר-
 שעמטער קאַטקייט. נאָר דאָס האַרץ האָט אייביג באַלעבענדיגע
 טראַפישע וואַרמקייט. שיינקייט אַליין דער'הרג'עט!“ די שיינקייט
 מוז באַלעבט און אָפגעפרישט ווערען דורך דער „טראַפישער היץ
 פון האַרצען“.

די דאָזיגע „היץ פון האַרצען“ איז שמענדיג געווען דער
 שטרייטפונקט צווישען אידעאליזם און נאַטוראליזם אין דער קונסט,
 דער שטרייטפונקט צווישען „אידישקייט און גווישקייט“ אין דער
 וועלטקולטור. אין אירע בריף צום רעאַליסט פלאַכער האָט
 דזשאָרדזש זאַנד, די פאַרשטייערין פון דעם ראַמאַנטישען אידעאָ-

ליום, ניט אויפגעהערט צו שטעלען דעם טראָפּ אויף דעם פונקט, „קאָן מען, האָט זי געשריבען, אָפטיילען אייגענעם גייסט פון אייך נעמס האַרץ? זיינען עס דען צוויי פארשידענע זאַכען? ... קאָן דאָס לעבען זיך אליין טיילען? מיר דוכט, מיט איין וואָרט, אַז ניט אָפּ געבען זיך א י נ צ ע ו דעם אייגענעם שאַפען, איז פונקט אזוי אוממעגליך, ווי וויינען מיט עפעס אַנדערש, ווי מיט די אויגען, אַדער דענקען מיט עפעס אַנדערש, ווי מיט'ן מאַרד“. די קונסט אין איר העכסטער מדרגה, האָט זי געשריבען אין אַן אַנדער ברייף, איז ו ו י ז ה י ט, יענע ווייזהייט, וועלכע נעמט אין זיך אַרײַן אי שױנקײט, אי ווארהײט, אי גוטסקײט...

צײ קאָן דאָס די קונסט מיט אירע מיטלען דערגרייכען? — דאָס איז אַ פּראָגע, וואָס אײך ווײל דאָ ניט אַנרירען. מײך אײנטער־רעסירט דאָ נאָר דער אײמפּוּלס צו שאַפען אַזאַ מײז קונסט, וואָרים ער אַלײן, אויב נאָר ער איז עכט און שטאַרק, איז גענוג אַרײַנצואַטעמען אין איר אַ נײעם, הײסען אַמעס און צו מאַכען זי ציטערען מיט עפעס נאָר אַ נײעם ציטער, מיט יענעם מער ווי בלוז, „עסטעטישען“ (און דאָר קינסטלערישען) ציטער, וואָס אַן אַנזאָג אויף אים איז דאָ אין דעם גאַנצען אײדישען שאַפען — פון דער ביבעל ביז ביאַליק'ן און אײניגע פון די אײנגסטע...

ג.

מיר איז אין די לעצטע יאָרען ניט אויסגעקומען צו לײענען די שריפטען פון י. ה. ברענער, אײנעם פון די וויכטיגסטע און אײגענאַרטיגסטע פאַרשטייער פון דער נײער העברעאישער ליטע־ראַטור; נאָר פון אמאָל איז בײ מיר געבליבען אַן אײנדרוק, אַז ווײל ער איז צו הײס פאַראײנטערעסירט אין דעם לעבען און אין די מענשען, וואָס ער זעט, קאַנען זײ ניט ווערען פאַר אים קײן אַביעקט פון רואײגער, „עסטעטישער“ באַטראַכטונג. ווײל ער איז צופיל אַרײַנגעטאַן אין זײן אײגענעם, אײנעווייניגסטען, חשבון הנפשׁ, איז ער ניט מסוגל צו פירען די חשבונות פון אַנדערע, פּרעמד

דע, וועלטען... אזא איינדרוק איז געווען ביי מיר, און מיר דוכט, אז — ניט נאָר ביי מיר אַליין.

אנדערע זיינען געגאנגען אזוי ווייט, אז זיי האָבען פאַרוויגט ברענער'ן אין אַ וויגעלע פון אַ „פובליציסטישען“ דיכטער — און עס עקזיסטירען פאַר זיי שוין בלוז זיינע ספּקוט, זיינע פּראָבלע-מען, זיין דרייסטקייט, זיין איינזאמקייט, זיין אויפריכטיגקייט און ניט זיין אייגענטליך קינסטלעריש שאַפען. אזוי ווי עס וואָלט גע-ווען אויף דער וועלט טאַקע נאָר איין מין קונסט — אַ רואיגע, אַן „אַלימפישע“. אין דער אמת'ן הערען זיך שוין לאַנג די געבורטס-שטימען פון אַן אנדער מין קינסטלערישקייט, וועלכער איז באַזונ-דערס נאַנט אונז, אידען, און אלע אנדערע אומרואיגע און דורש-טיגע נשמות. דאַס איז אַ קונסט, וואָס טרינקט פון לעבענס-כּוּם, ווען ער איז נאָך שווימיג, און איר אַרט ניט, אַז ער גיסט זיך איר בער און עס בלייבען „פלעקען“ אויף איר ווייסען קלייד. אַ קונסט, וואָס גוט אַדער שלעכט איז פאַר איר כּמעט דאַס אייגענע, וואָס שוין אַדער מיאוס, און וואָס דערפאַר איז דער מענש — דער איינ-ציגער טייל פון דער נאַטור, וואָס ווייס פון גוט און שלעכט — פאַר איר אַ ל.ז. אַ קונסט, וואָס שטייט אויפ'ן גרענעץ פון מאַראַל און רעליגיע — און האָט קיין מורא ניט אויך איבערצוגיין דעם גרענעץ. אַ קונסט, וואָס איז ניט קיין שפּראַך צווישען די שפּראַכען און קוואַל צווישען די קוואַלען פון מענשליכען גייסט, נאָר די שפּראַך פון אַלע זיינע שפּראַכען און דער קוואַל פון זיינע אַלע קוואַלען...

די דאָזיגע קונסט האָט שוין לאַנג געלאָזט הערען פון זיך — אין די רונערן און בליצען פון באַרג סיני, אין די זעאונגען און שטורעמס פון די נביאים, אין די הייליגע רייד פון די אַלטיאָינדישע דיכטער און אין דער נייער צייט — אין די הייסע אמת-זוכענישען און גערעכטיגקייט-דורשט פון אַ טייל פון דער רוסישער, סקאַנדינאַווישער און ניי-אידישער ליטעראַטור... היינט פאַרוואָס זאָל אויך ברענער ניט גיין אין די וועגען פון דער דאָזיגער קונסט? פאַרוואָס זאָל אויך ער ניט מאַרען ציטערן און פּלאַטערן און בלוטען אין זיינע ווערק, ווען זיין האַרץ איז פאַרוואַנדעט? פאַרוואָס זאָל ער ניט

טארען אָטעמען הייס און פיבערדיג? ווער האָט עס די מאַס צו מעסטען די טעמפעראַטור פון אַ דיכטער און צו באַשטימען, ווען זי איז „נאַרמאַל“ און ווען — ניט?

דער עיקר איז — ער זאָל זיין אַ קינסטלער, ד. ה. ער זאָל פון זיין אינעווייניגסטער וועלט מאַכען אַ וועלט, וואָס עקזיסטירט פאַר אונז אַלעמען; אַ וועלט, וואָס האָט אַ פאַרם און אַ געשטאַלט און וואָס מיר נעמען זי אויף מיט אונזערע חושים, ניט נאָר מיט'ן הוילען געדאַנק. און אַזאָ — פון זיין איד ניט אינגאַנצען אָפּגע- טיילטע, אינטימ-ציטערנדיגע, פיבערנדיגע, אָבער דאָך פאַר אונז אַלעמען עקזיסטירענדיגע — וועלט, האָט אונז געגעבען ברענער אין דעם ראַמאָ, וואָס טראַגט דעם אַלטמאַדישען נאַמען: „כּשׁוֹל וכּשׁלוֹ או ספר ההתלבטות“.

ער האָט זי אונז געגעבען שטיקערווייז, פּלעקענווייז (אויפ'ן שטייגער פון די אימפרעסיאָניסטישע מאַלער), די פּלעקען צאַפּלען זיך און וואַרפען זיך יעדערער באַזונדער, אָבער אַז איר רוקט זיך אָפּ אַביסעל אַז אַ זייט און געפינט דעם ריכטיגען פּונקט, וואו זיך צו שטעלען און פון וואַנען צו קוקען, דערזעט איר פאַר זיך אַז אינהייטליך און אייגענאַרטיג בילד.

אַ בילד פון אַ לעבען, וואָס קריכענדיג, ווי אַ וואַרעם אַ האַלב צעטראַטענער, איז עס דערקראַכען צום אָפּגרונט, און דאָ, ביי זיין געפערליכען ברעג, ביים מויל פון זיין אַלץ-פאַרשלינגענדיגער פּוסטקייט, האָט עס זיך „באַרוואַיגט“.

איז עס דען ניט דאָס לעבען — און דער סוף — פון י ח ז ק א ל ח פ ז, דעם „העלד“ פון ראַמאָ? האָט ער ניט געפּוּזט ווי אַ וואַרעם, זוכענדיג בלינד פאַר זיך אַביסעלע גליק? און איז ניט געוואַרען סם אין אים יעדער זיסער טראַפּען? און איז, צום סוף, אים ניט געוואַרען זיס דאָס מיט סם-פּולע לעבען? האָט ער ניט געמאַטערט זיך צו זוכען רו ביים ברעג פון אָפּגרונט? ער פאַרט אַוועק פון אַרץ-ישראל, וואו ער האָט אינאיינעם מיט אַנדערע אידישע יונגעלייט געאַרבייט פאַר'ן כלל — און ער האַפּט און חלומ'ט אין דער שטיף, אַז דאַרט, אין די גרויסע, פּרייליכע

שטעט פון אייראָפּע, וועט ער געניסען אַביסעל פון לעבען. און אַט האַלט שוין טאַקע דערביי, אז זיין חלום זאָל מקוים ווערען: ער קריגט ליב אַ מיידעל אין איינער פון די שטעט, וואו ער וואַנדערט אַרום, און ווערט איר חתן. קומט באַלד אַן אַנדערער און נעמט זי צו ביי אים. און ווי נעמט ער זי צו? גראַב, ברוטאַל, מיאום. און ווער איז דער, וואָס נעמט זי צו ביי אים? אַ קליינליכער, עקעל־האַפּטער נפש, וואָס זיין לעבען איז זאַמע באַקוועמליכקייט און טעמפע חיה'שע זעלבסטצופרידענקייט. ער קריגט, וואָס ער וויל, ווייל ער וויל ווייניג, און דערהויפּט, ווייל ער טרעט אַן אַ נייט טראַכטען — ווער עס קאָן עס, וועט שוין אַזוי אַדער אַנדערש קריגען זיין ביסעלע עולם־הזה. יחזקאל חפץ קאָן עס נישט. ער מוז טראַכטען. ער טראַכט אפילו דאָן, ווען מען דאַרף נישט — ווען מען דאַרף טאָן. ער גריבעלט זיך אין לעבען, אַנשטאַט צו לעבען. דאָס איז זיין אומגליק און — זיין איינציג „פאַרנעניגען“. אַבער אפילו יחזקאל חפץ קאָן זיך מיט דעם „פאַרנעניגען“ אַליין נישט צופרידענשטעלען, און אַז ער קומט צוריק קיין ארץ־ישׂראל, טראַכט ער ווידער וועגען ליבע, און ווידער ליבט ער נישט, נאָר ער טרעט אַן אַ נייט. און דער סוף איז דער אייגענער, וואָס פריער. די, וואָס ער טרוימט וועגען איר, די יונגע, שיינע מרים, פאַרליבט זיך אין אַן אַנדערען — טאַקע אין יענעם אויסגעפּוצטען און מאַראַליש עקעל־האַפּטען כּמילינען, וועלכער האָט שוין איינמאָל ביי אים צו־גענומען זיין געליבטע — און די, וועלכע קריגט אים ליב, מרימ'ס עלטערע שוועסטער, די פאַרוועלקטע אַסתר, וועקט אין אים נאָר עקעל און רחמנות. אַזוי, אַז זיין ליבע צו מרימ'ען און די ליבע צו איהם פון מרימ'ס שוועסטער, איז פאַר אים נאָר אַ קוואַל פון ליידען.

אַבער נישט אַט די ליידען — און אויך נישט די אייביגע גרייב־לענישען און טראַכטענישען — פון יחזקאל חפץ, איז דער תּוֹד פון דעם ראַמאַן. זיין תּוֹד איז — דער אומגעריכטער שלום, צו וועלכען עס קומט, צום סוף, יחזקאל חפץ, — אַז כאַטש עס איז אַזוי שווער און אַזוי ביטער צו לעבען אויף דער וועלט, איז דאָך גוט צו זיין אַ לעבעדיג באַשעפּעניש. אמת טאַקע, ער האָט אין

לעבען ניט געפונען קיין שום גוטע זאך, וואָס עס זאָל זיין וואָס
אַנצונעמען. וואָס עס זאָל האָבען עפעס אַ ממשות, וואָס זאָל זיך
לאָזען אויסדריקען אין אַ געדאַנק און אין ווערטער („נתפס
במחשבה ובדברים“). פאַרקערט, זיינע אלע יאָרען איז ער אָפּגע-
קומען, האָט געליטען, אומענדליך געליטען, גייסטִיג און פיזיש, קיין
איין וואונש זיינער איז ניט הערפּילט געוואָרען, אָבער דאָס לעבען
אַליין, דאָס אַטעמען אַליין איז אַ גליק, ווייניגסטענס אַ מעגליכקייט
פון גליק, און מיר דאַרפען זיך קלאַמערען אָן איר מיט אונזערע
לעצטע כּחות, מיט אונזער גאַנצען אַרימען און איינגעשפּאַרטען
ווילען. צו אַט דעם שלום קומט יחזקאל חפץ נאָך די אלע גרויסע
יסורים, וואָס ער האָט זיך אַנגעזען און אַנגעליטען — און אייניגע
אַראָפּ פון דערוויסען זיך פון פּראָלאַג צום ראַמאָן) ג י י ט ע ר
פּילאָזאָפּיע פון „געבענשט זאָל זיין דאָס לעבען!“ — אַלץ איינס
וואָס פאַר אַ לעבען דאָס איז — האָט ניט געהאַלפּען: ער האָט
דעם עלענד ניט געקאַנט אַריבערטראַגען! און די אלע געדאַנקען
זיינע וועגען דעם לעבען, ווי וועגען אַ ציל פאַר זיך אַליין, זיינען
אפּשר טאַקע געדאַנקען נאָך פון אַ משוגענעם אָדער אַן ערבֿ־משוגע-
נעם. אָבער ניט די געדאַנקען אַליין זיינען דאָך דער עיקר, הנם
מען מוז זאָגען, אז ברענער האָט איז זיי אַריינגעלייגט זייער פּיל
דורכגעלויבטענע און דורכגעליטענע לירישקייט. דער עיקר איז:
די פּסיכאָלאָגישע מעגליכקייט און אומפאַרמיידליכקייט פון אַזוינע
געדאַנקען. דער עיקר איז (אַזוי פאַרשטיי איד דעם זין פּונ'ם
ראַמאָן): צו צייגען ווי דער מענש — יעדערער אויף זיין שטייגער
און לויט זיין מדרגה — זוכט עפעס אויס, מ ו ז עפעס אויס-
זוכען אין לעבען, כל־זמן ער איז נאָר אַביסעלע כאַטש ביים זינען.
ער מוז אויסזוכען כאַטש עפעס אַ תּירוץ, אַ צוטשעפעניש, אַז איינ-
רעדעניש, אַז אירעע, אַ „פּילאָזאָפּיע“ — כאַטש די פּילאָזאָפּיע, אַז
דאָס עצם לעבען (מעג עס זיין אפילו דאָס עלענד אומזיניג לעבען
פון יחזקאל חפץ) איז אַ גליק — אַבי קאַנען אַריבערטראַגען די ליי-
דען. אַזאָ געדאַנק אַ ר ו י ס ז א ג ע ז איז ניט קיין קונץ און
ניט קיין גרויסער אויפטו. דער אויפטו איז — אַרומינגלען אונז

מיט דער אטמאספערע פון אַט דעם געדאַנק און ווייזע
אונז אים אַ פאַרקערפערטען אין פלייש און בלוט.
און דאָס טוט ברענער אין זיין נייעם ראָמאַן. ער טוט עס
דורך דעם, וואָס צייגענדיג אונז דעם שוידער פון יחזקאל חפצ'ס
(און אלעמענס) לעבען, לאַזט ער אים מיט אמאָל אויפלייכטען אין
דעם געלייטערטען שמייכל פון אַ הייליגען, ביז ער ווערט צוריק
פאַרזונקען אין משוגעת און פינסטערניש. ער לאַזט דעם
הויפּט־העלד זיינעם, יחזקאל חפצ, צופיל רעדען, צופיל טענה'ן מיט
זיך אליין און חסירה'ן זיך און גריבלען זיך; ער לייגט אים אָפּט,
צו אָפּט אַרײַן אין מויל זיינע אייגענע, ברענערשע, רייד. אָבער
מיר הערען דאָך נישט נאָר די — אַנב, טיף דורכגעלעבטע און ביז
צו דרייסקייט אויפריכטיגע — ר י ד פון יחזקאל חפצ; מיר
הערען אויך זיין פּוֹלֶס, זיין אַטעם. און אַחוץ אים זיינען
דאָך דאָ אין ראָמאַן נאָך אַנדערע וויכטיגע געשטאַלטען — און
עמליכע פון זיי זיינען קינסטלעריש נאָך בולט'ער ווי ער, דער
הויפּט־העלד, אליין. דערהויפּט אין געלונגען ברענער'ן די קול־
טורדיהיסטאָרישע פיגור פון דעם אַלטען משכיל, יוסף חפצ. דאָס
איז אַ מאָנומענטאַלע געשטאַלט. ער האָט געדאַרפּט זיין אייגענט־
ליך דער צענטער פון גאָר אַ זעלבסטשטענדיגען ווערק. דאָ שטערט
ער אַביסעל די פּראָפּאַרציע. מיט דער פּולקייט פון זיינע (אויסער־
ליכע און אינערליכע) שטריכען און מיט דעם גאַנצען פאַרנעם פון
זיין, ווי פון איין גוס געמאַכטער, געשטאַלט, פאַרשמעלט ער און
פאַרטונקעלט דעם הויפּט־העלד, יחזקאל חפצ. אָבער אויב ער
שטערט אַביסעל די אַרכיטעקטור, פּאַסט ער זיך דאָך גוט אַרײַן
אין דער אַטמאָספערע פון ראָמאַן: ער העלפט זי מאַך
כען שווער און יאוש'דיג. ער פילט זי אָן מיט יענעם אָפּענעם,
נאַקעטען, נאַאיווען און דאָך קרענקליכען מאַניאַקאַלישען ענאַצענ־
טריזם (אָדער, פשוט, ענאַאיזם), פון וועלכען עס ליידען — ווער
אויף אַן איידעלערען און ווער אויף אַ גראַבערען אופן — כמעט
אַלע פאַרשווינען ברענער'ס, און פון וועלכען עס זוכט — און גע־
פינט ניט — קיין אויסוועג דער הויפּט־פאַרשוין פון דעם ראָמאַן.
יחזקאל חפצ.

אין יוסף הפץ, ווי אין די איבעריגע פארשוניען אין דער גאנצער אלט-אריץ-ישראל'דיגער סביבה פון דעם ראמאן, זיינען דא נאך זייער פיל שמריכען און שמריכעלאך, וואס זיינען וויכטיג און אינטערעסאנט, סיי קינסטלעריש און סיי פובליציסטיש, אבער איד ווייל זיך דא אויף זיי ניט אפשטעלען. דא וויל איד נאך זאגען, אז ווען מען לייענט דורך דעם ראמאן פון י. ח. ברענער, זעט מען, אז דער עטישער, אדער, ריכטיגער, אידישער טעמפעראמענט פון דעם שרייבער שמערט אים ניט צו שאפען לעבעדיגע קינסטלערישע גע- שטאלטען. פון דעם פארפאסערס אומרואיגקייט, צעווארפענקייט און לירישער פאראינטערעסירטקייט לידט אביסעל די געוויינליכע ארכיטעקטאנישער גאנצקייט פון דעם ווערק; דערפאר אבער אטעמט עס מיט א הייסען ציטערנדיגען און אנטשטעקעדיגען אטעם פון לעבען.

ד.

די אידישע ליטעראטור האט זיך פון תמיד'אן אפגעגעבען מער מיט'ן כלל, ווי מיט'ן פרט, מער מיט כל ישראל, ווי מיט רב ישראל. אפילו שולמית, די שווארצאוויגיגע, איז געוואָרען ביי אונז אַ משל אויף דער כנסת ישראל...

האט זיך עס גענומען דערפון, וואָס אונזערע ספרים זיינען געווען דאָס רוב הייליגע ספרים, „געטליכע ביכער“, ווי מען פלעגט זיי רופען אין מיטעלאַלטער — און נאָט, אונזער אידישער גאָט, רעדט צום פרט נאָר דורכ'ן כלל?

אָדער איז עס דערפאר, וואָס דער פרט גופא איז געווען ביי אונז אזוי אויסגעבונדען און אויסגעמישט מיט'ן כלל, אז זיין איי-גענעם, אַפגעזונדערטען איד האָט ער ווייניג געפילט?

אָדער, גאר פשוט, דער „קראַנקער צושטאַנד“ פונ'ם כלל-ישראל האָט אונז געצוואונגען זיך אַפצוגעבען מיט אים נאכאנאנד און שענקען איהם אונזער גאַנצע אויפמערקזאמקייט און אונזער שאַפונגס-ווילען?

אזוי צי אזוי — אָבער עס איז אַ פאקט, אז די אידישע נאַציע

איז ניט בלויז די שאפערין, דער סוביעקט פון דער אידישער ליטע-ראטור, נאָר אין אַ גרויסער מאָס אויך איר אָביעקט...

איז אנדערע ליטעראטורען „שפיגעלט זיך אויך אָפּ“ דאָס לעד בען פון דער נאַציע. אָבער דאָס לעבען פון דער נאַציע איז ניט די נאַציע אַליין... פּוּשקין, גאָגאָל, טאַלסטאָי אָדער דאָסטאָיעווסקי אַטעמען געוויס מיט דעם אַטעם פון דעם רוסישען פּאָלק, אָבער יעוונגעני אַנעניו, כלעס טאַקאָוו, פּירשט באַלקאנסקי, די ברידער קאראמאָזאָוו און אנדערע העלדען זייערע זיינען דאָך ניט דאָס רוסישע פּאָלק, נאָר איינציגע רוסען, בעת דער „הויפט העלד“ פון אונזער ליטעראטור איז דאָס גאַנץ אידיש פּאָלק. זיין כלל-גורל, ניט דער גורל פון דער איינציגער פּערזענליכקייט, איז דאָס, וואָס פּילטאָן די לופט פון אונזער ליטעראטור... די „נביאים“, וועלכע רעדען וועגען פּאָלק און פּעלקער, זיינען עד היום אונז נענטער, דאָכט זיך מיר, ווי „איוב“, „משלי“ אָדער אפילו „תהלים“, וואו עס טרעט אויף דער יחיד... מיר האָבען זיך ניט אויסגעלערנט צו דאָס וו ע ז ביחידות, כאָטש מיר זיינען „אזוינע אינדיווידואַ-ליסטען“ אין וואַכעדיגען לעבען — און דער אידישער שרייבער איז, פריער ווי אַלץ, אַ שלּיח צבור...

אמת, דער „צבור“, דער כלל, דאָס פּאָלק פאַרנעמט אַ גרויסען פּלאַץ אויך אין אנדערע ליטעראטורען, אָבער דאָס איז דערהויפּט אין דעם ערשטען, „פאַרהיסטאָרישען“ פּעריאָד פון זייער אַנטוויקלונג... נאָך האַמער'ן, וואו מיר זעען דאָס לעבען — און די פּאַנ-טאַזיע — פון דעם גריכישען כלל, קומען די — ניט ווייניגער נאַציאָנאַלע — גריכישע טראַגיקער, וועלכע גיבען זיך שוין אָפּ מיט'ן פּר ט. און אפילו ביי האַמער'ן זיצט אויבענאָן ניט דאָס פּאָלק, נאָר זיין העלד, די גרויסע פּערזענליכקייט. און אזוי איז עס אין יעדען „הערעאַאישען עפּאָס“: די געשיכטע פון פּאָלק איז די געשיכטע פון העלדען... ביי אונז איז, פאַרקערט, די געשיכטע פון די העלדען אפילו — די געשיכטע פון פּאָלק...

אונזער ליטעראטור איז אומפּערזענליך, פונקט אזוי ווי אונזער גאַט. און אזוי ווי ער, איז זי נאַציאָנאַל, אפילו דאָן, ווען זי זעט אויס צו זיין (אויך אזוי ווי ער) אוניווערסאַל. אפילו דאָן, ווען

זי דערווייטערט איר בליק ביז צו אשור און בבל, צוד און צידון
און אלע אנדערע קעניגרייכען פון דער וועלט — איז ניט די וועלט,
נאר א ו נ ז ע ר ארט אין איר די רעטעניש, וואס זי זוכט צו
מרעפען...

איז עס גוט אזוי? — דאס איז א פראגע, זייער אן ערנסטע
פראגע, וואס איד וויל זיך דא ניט אפשטעלען אויף איר. אבער
זי גוט צי שלעכט — עס איז אזוי באשערט, אז דער הויפטדיג-
לאג זאל אין דער אידישער ליטעראטור זיך פירען אדער צווישען
גאט און דער כנסת ישראל, אדער צווישען די, וואס זוכען גאט
און דער כנסת ישראל...

אפילו די נייע אידישע ליטעראטור און אפילו די נייסטע, וואס
האט געזאגט: „לאמיר בויען א טעמפל פאר דעם איינציגען מענש-
ליכען איד!“ — אפילו זי האט ניט פארטריבען דעם שאטען פון
כלל, וואס גייט נאך אונז נאך. א געוויסע צייט איז ער געווען
ניט צו באמערקען, אזוי ווי די מרידה פון דער איד-ליטערא-
טור וואלט אים אינגאנצען שוין פאריאגט, און די נאציאנאלע מא-
טיווען ביי א טייל פון די יונגע האבען אויסגעזען צו זיין הילף
איד-מאטיווען, אבער דער גייסט (אינאיינעם מיט'ן וויטאג און
מיט דער שאנד, וואס איז נאך גרעסער פאר'ן וויטאג) פון כלל
האט אויפגעוואכט ווידער, און ווידער האט זיך אנגעהויבען אין דער
אידישער ליטעראטור דער אלטער געשפרעך צווישען דער כנסת
ישראל און אונז, אירע קינדער...

דער דאזיגער געשפרעך דריקט זיך אין דער פראגע ביי אונז
אויס דערהויפט אין אידיש-היסטארישע דערציילונגען, ראמאנען
און דראמעס, אבער אין דער ליריק שפייזט ער זיך מיט אקטועלע
נאציאנאלע טעמעס, דערהויפט מיט דער פאגראב-טעמע... אז א
שיעור אידישע לידער פון די לעצטע יארען טראגען ווידער אויף
זיך, ווי אמאל די קינות און פיוטים, די בלוטיגע צייכענס פון אונז
זער צרת הכלל, די צייכענס, וואס האבען זיך די לעצטע צייט אזוי
אינגעשנימען אונז אלעמען אין דער נשמה...

קיון נייע „משא נעמיראווס“ זיינען ניט באשאפען געווארען,
אבער עכאס פון יענעם מעכטיגען דונער הערען זיך נאך ער היים

אין דער אידישער ליריק. און ניט נאָר די „צער און צארן“־מאָטיוו ווען, אויך אַנדערע, ביאָליק'שע, כלל־ניגונים הערען ניט אויף זיך איבערצו'חזר'ן אין דער העברעאישער און אידישער פּאָעזיע... קענ־טיג, אַז דער איד־ליריק, וועלכער האָט זיך פאַרשטאַרקט אַזוי, איז דאָך ניט באַשערט צו פאַרטרייבען די כלל־מאָטיווען פון דער איד־דישער פּאָעזיע. זיי האָבען ביי אונז צו טיפּע וואָרצלען און אַ צו גרויסע טראַדיציע, און זיי האַלטען איצט ניט ביי פאַרוועלקען, נאָר גיכער אין אויפבליען.

(1920)

VII די נייע מיסיע פון דעם אידישען בוך.

מיר האָבען אידישע צייכנערס, מאַלערס, סקולפּטאָרס מער, וויפיל אידישע שרייבערס. און טאַלאַנטען זיינען אויך דאָ צווישען זיי זיכער ניט אין אַ קלענערע צאָל, ווי צווישען די פאַרשטייער פון דער אידישער ליטעראַטור. און דאָך איז די קונסט ניט גע-וואָרען נאָך אין לעבען פונ'ם אידישען כלל אזאַ כח, ווי די ליטע-ראַטור. די אידישע קינסטלער האָבען ניט געשאַפען נאָך קיין אי-דישע קונסט. עס זיינען דאָ איינציגע אידישע קונסטווערק, זיי האָבען זיך נאָך אָבער ניט אויפגעגאַסען אין יענער העכערער איינ-הייט, וואָס וואָלט געקאָנט הייסען: נאַציאָנאַלע אידישע קונסט... די „בילדענדע“ קונסט איז נאָך אַלץ ביי אונז אַ זאָך פון יחיד, ניט פון כלל. דער כלל האָט אויך אויף דער וואָרט-קונסט (ווי ווייט זי איז ב ל ו י ז קונסט) ניט געגעבען נאָך קיין הכשר. אָבער זי גנב'עט זיך דאָך אַריין ביסלאַכווייז אין זיין לעבען און אפילו אויך אין זיין באַוואוסטזיין. זי האָט די געשטאַלט פון ספרים — און ליטעראַטור, ספרים זיינען תמיד אונז געווען טייער... עס איז געווען ביי אונז אַן אונטערשייד צווישען אמת'ע ספרים און ספרים חיצונים, טריף-פּסול'ען; אָבער די לעצטע האָבען שוין געפונען אַ וועג, ווי זיך צענויפצעמישען מיט די ערשטע, אזוי, אַז מען זאָל זיי ניט פאַרוואַרפען. האָט דער איד זיך צוגעוואוינט צו זיי און ביסלאַכווייז הויבט ער אַן צו פילען אין זיי אַ טעם גאָר ווי אין די אלטע ספרים... דאָס ו א ר ט האָט ער שטענדיג ליב געהאַט, הויבט ער אַן צו ליבען אויך די ק ו נ ס ט פ ו ז ו א ר ט.

אָבער די קונסט פון צייכענען, מאַלען אָדער קלעפּען — זי האט זיך נאך ניט אָן וואָס אַנצושפּאַרען אין דעם אידישען לעבען. עס זיינען ניטאָ נאָר פאַר איר אונטען קיין וואַרצלען און אַרום איר קיין לופט... זי איז אָן אַ טראַדיציע... עס זיינען ניט געווען קיין פּאַלאַצען אין געמאַ, און עס האָט זיך ניט געקאַנט ביי אונז אַנטוויקלען קיין אַרכיטעקטור. מיר האָבען ניט געהאַט קיין פּלאַץ און קיין זיכערקייט פאַר גרויסע מאַנומענטען, זיינען געווען ביי אונז מצבות־קריצער, ניט קיין סקולפּטאָרס. און אונזער מאַל־און צייכען־קונסט איז געווען אַ „מזרח“ אויפֿן וואַנט, די „מזלות“ אויפֿן סופּיט פון שול, אַ לייב, וואָס איז ענליך אויף אַ קליינשטער טעלריגען רב, אָדער עמליכע „מענשעלאַך“ אין דער הגדה...

די קינסטלערישע אינסטינקטען האָבען ביי אונז ניט אינגאַנצן צען געפעלט. די זאַמלונג פון אידישע קונסט־זאַכען, וואָס עס פאַרמאָגט די פעטערבורגער אידישע „עטנאָגראַפּישע עקספּעדיציע“ (געשאַפּען און אָנגעפירט פון ש. אַנ—סקי) און אַנדערע אידישע קונסט־זאַמלונגען צייגען, אַז אַמאָל דאָ און אַמאָל דאָרטען פלעגט אויפּבליצען ביי אידען אַ חשק און אַ טאַלאַנט צו קונסט, — און דער זעלביגער פּאַלקס־גייסט, וואָס האָט געשאַפּען וועלמליכע לידער און מעשיות, כאַטש מען האָט „ניט געטאַרט“, האָט אויך גע־שניצט שיינע אַרונ־קורש'ן, געאַסען חנוכה־לעמפלאַך, מיט „צאַצ־קעס“, גראַווירט אַ הדס'ל, אַן אַתרוג־פּוישקע, אַ קרוי־בעכער, אויס־געהאַפּטע אַ פּרוכת, אַ מענטעלע, אָנגעשריבען אַ מגלח מיט באַ־פּוצונגען, אָפּגעדרוקט אַ טייטש־חומש אָדער אַן הגדה מיט צייכע־נונגען און בילדער... די קונסט־כחות, וואָס האָבען זיך געשטיקט אין דער פּאַלקס־נשמה, זיינען ניט דערשטיקט געווען אינגאַנצען; אָבער קיין פּרייהייט צו אַנטוויקלען זיך האָבען זיי ניט געהאַט. די פּירענדיגע גייסטער פון פּאַלקס, די רבנים און לומדים, די, וואָס האָבען פאַרמירט און פאַרמולירט דעם פּאַלקס מיינונג, האָבען ניט געהאַטען פון קונסט און געלאָזען איר (אין בעסטען פאַל) נאָר די־נען דער רעליגיע און באַשוינען אירע הייליגע חפּצים... ביי די קריסטליכע פעלקער האָט די קונסט אין מיטעלאַטער געמאַכט זיך, אַז זי איז אַ דינסט ביי דער קירך, אין דער אַמת'ן האָט

זי די קירד און די רעליגיע אויסגענוצט צוליב אירע אייגענע, קינסט-טלערישע, צילען. ביי אונז, אז עם פלעגט זיך ווייזען אמאל א קינסטלער, פלעגט ער אדער אוועקגיין פון אונז, אדער ער איז גע-ווען טאקע נאָר אַ שמש ביי דער אמונה.

און אז עם איז געקומען איצט דער זעלביכער קינסטלער, האָט ער זיך ניט צו וואָס צוצוקלעפען און וואו אָנציר-ווענדען זיינע כחות. פון דער רעליגיע מיט אירע חפצים און אינס-טימוציעס איז ער אָפגעריסען, און אויך דאָס פאלק איז שוין ניט אזוי צוגעבונדען צו איר, ווי אמאל, און עם גיט שוין ניט ארויס פון זיך מער קיין אַריגינעלע, „מזרח“-מאלערס און אַרזן-קודש-שני-צערס... איז דער אירישער רעליגיעזער קונסט קאָן אַ נייעס לעבען אַריינבלאָזען נאָר אַ נייע רעליגיעזע באַוועגונג צווישען אירען. און צו אַ וועלטליכער קונסט איז דאָס אירישע כלל-לעבען ניט צוגע-גרייט, ניט צוגעוואוינט.

עם זיינען (אויסערליך) צו איר צוגעגרייט געוויסע קליינע גרופען פון די „העכערע קלאַסען“ און דער אינטעליגענץ; אבער זיי לעבען ניט קיין אירישען לעבען און קאָנען ניט שאַפען קיין לופט פאר אירישער קונסט. דאָס, וואָס זיי שיצען און שטיצען איז אירישקייט-קונסט (אירען אין טליתים, אירענעס, וואָס בענשען ליכט, יום-כפור-בילדער, מנורה-צאָצקעס א. ד. ג.). אָבער איריש-קייט-קונסט איז ניט קיין קונסט, פונקט ווי קונסט-אירישקייט (דאָס איינציגע, וואָס יענע אירען פארמאָגען), איז ניט קיין איריש-קייט. דאָס איז נאָר אַ בענקעניש; דאָס איז אַ פוסטקייט, וואָס האָט זיך דערשראָקען פאַר זיך אַליין און זוכט „נאַציאָנאַלע“ קמיע'ס און אַפּשפּרעכענישען... צווישען די „נאַציאָנאַל-געשטימט-טע“ אירען פון די העכערע קלאַסען קאָן, קיין אירישע קונסט זיך ניט אַנטוויקלען, פונקט אזוי ווי זי קאָן זיך ניט אַנטוויקלען צווישען די ניט-נאַציאָנאַלע אירען פון די דאָזיגע קלאַסען, און קיי-נע פון די ביידע גרופעס קאָן ניט שפּילען ביי אונז די ראַליע פון קונסט-שטיצער, וועלכע עם שפּילען די „העכערע“-שיכטען ביי אַנ-דערע פעלקער.

ביי אונז מוז קומען אלץ „פון אונטען“, פון פאלק. מיר מוז זען זיין דעמאקראטען פון ריין קינסטלערישען שטאנדפונקט. נאָר דאָרט, וואו עס איז דא אַן אייגענער לעבענסשטייגער — נאָר ביי די אירישע פאלקסמאסען — קאָן זיין אַן אייגענער סטיל אין שאַפֿען. און ווי די אירישע ליטעראַטור, אַזוי וועט אויך די אירישע קונסט קומען פון פאלק — אָדער זי וועט גארניט קומען.

דאָס פאלק אָבער וועט האָבען אין זיין לעבען אַ פלאַץ פאַר „בילדערדער“ קונסט נאָר דאָן, ווען עס וועט אויסבויען אַזוינע נייע געביידעס און שאַפֿען אַזוינע נייע חפצים, וועלכע וועלען פאַרנעמען אין זיין לעבען אַזאַ חשוב'ן אָרט, ווי עס האָט אַמאָל פאַרנומען די שול, דער בית מדרש און אַלץ, וואָס איז שוין צום רעליגיעזען לעבען.

דער מענש פון פאלק קאָן זיך ביי די היינטיגע אומשטענדען ניט אָפּגעבען מיט קונסט אַליין, פּריוואַט, ביחידות, ווי דאָס טוט דער מענש פון די אויבערשטע געזעלשאַפטליכע שיכטען. ער קאָן עס ניט, ער זאָל אַפילו האָבען גענוג צייט און הרחבת הדעת. ער האָט פשוט ניט קיין געלד צו לאָזען מאַלען פון זיך פאַרטרעטען; ער קאָן ניט קויפֿען קיין בילדער ביי קינסטלער און האָט זיי ניט אַפילו וואו אויפצוהענגען ביי זיך אין שטוב; און צום סקולפּטאָר און אַרכיטעקט האָט ער געווים ניט קיין צוטריט... ער קאָן געברוייכען דעם קינסטלער נאָר אינאיינעם מיט אַנדערע פאלקס־מענשען. אַזוי ווי ער פאַראייניגט זיך מיט אַנדערע ל י כ ט ע ר צו מאַכען כען זיך דאָס לעבען, אַזוי קאָן ער אויך ש ע נ ע ר אים מאַכען מיט פאַראייניגטע כחות. ער שאַפט אינאיינעם מיט אַנדערע מיט־גלידער פון זיין פאָד אָדער קלאַס יוניאָנס, קאָאָפּעראַטיווען, פאַליר־טישע פאַרטייען; ער בויט פאלקסהייזער, „ליבאַר לייסעאומס“, סאַנאַטאָריעס; פאַרוואָס זאָל ער זיי ניט בויען מיט געשמאַק? אין די געזעלשאַפטליכע געביידעס, וואָס דאָס פאלק שאַפט מיט זיינע אייגענע מיטלען, קאָן זיין פלאַץ פאַר דעם אירישען מאַלער, סקולפּטאָר, אַרכיטעקט. דאָס, וואָס עס קאָן זיך ניט פאַרגינגען דער יחיד פון פאלק, קאָן — און דאָרף — זיך פאַרגינגען דער כּלל... און נאָך אַ מעלח האָבען מיר, ווען מיר זיינען אינאיינעם: מיר

זיינען ארומגעוועבט דאן מיט אן אייגענער לופט, מיט אַ כּלל־
לופט, וועלכע נעמט אויך ארום דעם קינסטלער, ווען ער קומט מיט
איר אין בארירונג, גיסט אים צונויף מיט זיך, מאַכט שטאַרקער
פּולסירען אין אים דאָס בלוט פון די דורות, דאָס גע'ירשנ'טע בלוט,
און עפענט אויף פאר אים דעם וועג צו די סודות פון דעם קאַלעק־
טיווען שאפען און נאַציאָנאַלען סטיל...

איד בין דערפאר זיכער. אז דער וואוקס פון דער סאַציאַלער
און קולטורעלער קראַפּט פון די אידישע מאַסען, די פאַרגרעסערונג
פון זייער קאַלעקטיווען שאפען אויפ'ן סאַציאַלען און קולטורעלען
געביט וועט געבען די מעגליכקייט צו אנטוויקלען זיך אויך דער
אידישער קונסט. איד גלויב אין דער צוקונפט פון דער אידישער
קונסט, ווייל איד גלויב אין די אידישע פאַלקס־מאַסען... ווער האָט
מיט פּערציג — פּופציג יאָר צוריק גערעכענט, אַז די „חשכ'דיגע
אידישע מאַסע" וועט אויף איר „אַרימען זשאַראַן" שאַפען אַ
קינסטלערישע ליטעראַטור? פונדעסטוועגען האָט זי זי געשאַ־
פען. אַזוי וועט זי אויך אַרויסברענגען פון זיך מאַלעריי, סקולפּטור
און אפילו אַרכיטעקטור... איד זע אין מיין פאַנטאַזיע אידישע
מעאַטערס אין אַז אייגענאַרטיגען סטיל געבויט, פון אידישע מאַ־
לערס דעקאַריט, מיט די ווערק פון אידישע סקולפּטאָרס באַפּוצט...
איד זע אידישע מוזייען און אידישע פאַלקס־הייזער, וואו עס רוט
די שכינה פּונ'ם אידישען שאַפען, ווי זי האָט גערוט אַמאָל אויפ'ן
געמאַלטען עמוד און געשניצטען אַרום־קודש... איד זע, ווי אידישע
פרויענהענט נייען אויס זיידענע פאַנען און סאַציאַלע עמבלעמס
מיט דער זעלביגער צאַרטער און ציטערדיגער ליבשאַפט, מיט וועל־
כער זיי האַבען אַמאָל געהאַפטען פּרוכט'ן און תּפּילין־זעקלאַד...

אַבער עס וועט נאָר דויערן, — ווער ווייס וויפיל עס וועט
נאָר דויערען, — ביז עס וועט אויפּוואַכען און אויסלייטערען זיך
אין די אידישע מאַסען דער געשמאַק פאַר וועלטליכער קונסט און
ביז די נייע, וועלטליכע, בנינים, וואָס זיי בויען, וועלען לאַזען אין
זייער לעבען אַזוינע טיפע וואַרצלען ווי די, וואָס עס האָט געהאַט
אַמאָל די שול מיט אַלע אירע טייערע און הייליגע כלים. און ביז
דאָ איז אין אונזער לעבען דאָ פּלאַץ נאָר פאַר איין קונסט — דאָס

איז די קונסט פון גראפיק. פאר איר איז דא א וועג צום אידישען לעבען — דער וועג, וואס דאס בוך האט פאר איר אויסגעטראטען. דאס בוך האט שוין לאנג ווארצלען אין אונזער לעבען; קאן זי זיך גען זיינע ווארצלען. איר ווייס ניט, צי קאן זי העלפען דעם בוך פארשפרייט און באליבט ווערען; זי קאן אבער זיכער זיך אליין באהעפטען. א דאנק אים, מיט דעם באוואוסטזיין פון פאלק.

זי איז, אגב, ניט אזא נייעס פאר דעם אידישען עולם, ווי מאך לעררי אדער סקולפטור. עס איז דא ביי אונז א געוויסע טראדיציע פון גראפישער קונסט. דאס האט מען נאר אין די לעצטע צייטען ביי אונז געדרוקט ספרים און געשמאק און אן קיין שום ברעקעל אינטערעס צו זייער אויסזען. אמאל פלעגט מען דרוקען אידישע ספרים מיט ליבשאפט און אפט מיט קונסט. מען פלעגט זארגען פאר דער שיינקייט פון דעם שריפט, פון דעם זאץ און דער גאנצער „חיזוניות“ פונ'ם ספר; מען פלעגט באפוצען די ספרים מיט שיינע שערבילעכער, מיט האלצשניטציובענונגען און מיט כלערליי ווייניעמען. אין דער ביבליאטעק פון דעם „אזיאטישען מוזיי“ אין פעטערבורג און אייניגע אנדערע ביבליאטעקען קאן מען זען הגדה'ס און אנדערע אידישע ספרים, וואס זיינען, פון גראפישען שטאנד-פונקט, אמת'ע קונסטווערק.

אפילו איצט דרוקט מען נאך מגילות, הגדות, טייטש-חומשים און ענליכע פאלקס-ספרים מיט צאצקעס און „מענשעלאך“. עס איז אפילו אזאד-אזוויי צו די היינטיגע צאצקעס מיט די היינטיגע מענשעלאך; זיי זיינען דאך אבער א זכר פון יענע צייטען, ווען אידישע דרוקערס און ארויסגעבערס האבען געוואוסט, אז אויב פאר'ן למדן איז גענוג, אז מען גיט אים די קליינע אותיות-לאך מיט די שווארצע פינטעלאך, איז עס פאר דער פרויענציער, דעם קינד און מענשען פון פאלק — ווייניג: זיי מוזן מען, אינאיינעם מיט די אותיות און די נקודות, געבען אנדערע, מער לעבעדיגע, מער בילדליכע, צייבענס...

די נייע אידישע ליטעראטור איז ביז דא נאר ניט לאנג געווען אזוי ווי פאר'שיכור'ט פון איר אייגענער בילדליכקייט און קינסט-לערשיקייט, און איר איז ניט אנגעגאנגען קיין שום אנדער קונסט.

אַהויז איר אייגענער ; איר האָט ניט אינטערעסירט אפילו די קונסט, וואָס אין איר צום נאַנטסטען — די דרוק־קונסט און די גראַפיק. אבער אין די לעצטע יארען מערקט זיך אַ גרויסע ענדערונג אין דעם פרט. די גראַפישע קונסט רייסט זיך ווי מיט גוואַלד אַרײַן אין די גרענעצען פון דער אידישער ליטעראַטור. די אידישע קונסט האָט אַזוי ווי דערפילט מיט אמאָל, אַז דאָס בוד אין דער זיכערס־טער וועג, וואָס קאָן זי פירען אין אידישען לעבען אַרײַן — און זי האָט זיך מיט אימפעט און האַפענונג געלאָזט אויף דעם דאָזיגען וועג. אידישע קינסטלער האָבען זיך אָנגעהויבען צו קלעפען און צו טוליען זיך צום אידישען בוד. וואו נאָר זיי קריגען אין אים אַ פרייען פלאַץ, פילען זיי אים אָן מיט זייערע צייכענונגען און בילדער.

גראַפיק אין געוואָרען אַ מאַדע, אַ מאַניע. פונקט ווי כמעט אַלע אידישע מאַלער זיינען געוואָרען גראַפיקער, פלאַד־מאַלער און בוד־קינסטלער, אַזוי זיינען כמעט אַלע אידישע ביכער געוואָרען „קונסט־ביכער. אייניגע פון זיי זיינען לכתחילה אַרויסגעגעבען געוואָרען ניט אַזוי צוליב זייער ליטעראַרישען, ווי צוליב זייער גראַפישען טײַל. אַזוינע זיינען די אויסגאַבען פון דער קינסטלעך־גרופע „שמיר“ אין מאַסקווע, „די תבה“ אין וואַרשע, „יונג־אידיש“ אין לאַדז... וואָס פאַר אַ גראַד קינסטלערישקייט עס האָבען די אַלע אויסגאַבען — דאָס לאָז איר איבער פאַר פאַד־לייט, זיי זאַלען זאָגען ; מיך אינטערעסירט דאָ נאָר דער פאַקט, וואָס אַרום דעם אידישען בוד הויבען זיך אָן צו גרופירען די אידישע צייכ־נערס און מאַלערס, ניט נאָר די אידישע שרייבערס, און דאָס אײִ־דיש בוד ווערט אויף דעם אופן דער פאַרשפרייטער (דערווייל דער איינציגער פאַרשפרייטער) פון קונסט איבערהויפט, ניט נאָר פון וואַרט־קונסט צווישען אידען. דאָס ניט צו דעם אידישען בוד נאָר אַ נייע חשיבות און לייגט אויף אים אַרויף נאָר אַ נייע פאַראַנט־וואַרטליכקייט.

(1920)

VIII רעמאן און ראמאנטיזם.

א.

— וואס פארמאגט די היינטיגע אידישע ליטעראטור, וואס האט זי אויפגעמאן?

אויף דער דאזיגער פראגע איז נאך ניט געקומען די צייט צו ענטפערן. ווען א דור האט אפגעמאן זיינס, ערשט דאן קאן מען וויסען, וואס ער האט אויפגעמאן. דער היינטיגער ליטערארישער דור איז נאך ניט אוועק אין זיין רו אריין.

גרינגער איז צו געבען א תשובה אויף דער פראגע: „וואס ווייל די היינטיגע אידישע ליטעראטור, וואס זוכט זי?“ דער ווילען פון א כלל רעדט מיט מעשים. קוקען מיר זיך צו דעם, וואס טוט זיך אין אונזער איצטיגער ליטעראטור, באקומען מיר אויף דער שאלה: „וואס ווייל די היינטיגע אידישע ליטעראטור, וואס זוכט זי?“ דעם פאלגענדען ענטפער: די היינטיגע אידישע ליטעראטור וויל שאפען א ראמאנטיזם און אירע זוכענישען זיינען ראמאנטיש (*).

ראמאנטיזם — אין דער פארם, ראמאנטיזם — אין איינצלייניגקייט. דאס זיינען די צוויי טענדענצען, די צוויי הויפט־שטרעך בונגען פון דער היינטיגער אידישער ליטעראטור.

מיט עטליכע יאר צוריק איז געווען א מאדע אויף דראמע. די עלטערע שרייבער האבען געשריבען דראמעס, די אינגערע —

(* געשריבען אין יאר 1913.

דראמעס, די אנהויבער — דראמעס, די גראפאמאנען — דראמעס...
 אין די קליינע שטעטלאך האט די מאדע, ווי דער שטייגער אין, פאר-
 שפעטיגט — זיינען נאך איצט די קערב פון די רעדאקציעס פול
 מיט פיעסעס, ס'רוב פינף-אקטיגע... דאס איז געווען עפעס א מין
 איבערגאנג, אין וועלכען מען האט פון הייז גערעדט מיט דיאלאגען.
 זעלטען ווער פון די פרישגעבאקענע „דראמאמאנען“ איז אויסען
 געווען צו ווייזען זיך מיט זיינע פארשויען אויף דער סצענע, זעל-
 טען ווער פון זיי האט געוואוסט, נאך געוואלט וויסען, וואס איז
 דאס אזוינס סצענע; מען האט געשריבען ניט פאר'ן מעאטער, מען
 האט געשריבען — „דראמעס“...*) איך געדיינק, ווי פארשעמט
 איינער א שטילער מענש מיט א באהאלטענעם שטאלץ, א ליריקער
 בטבע, האט מיר איינגערוימט אין אויער א סוד וועגען א פלאץ פון
 א דראמע, וואס ער האט אין קאפ. ער האט זיך געשעמט, ווייל
 ער האט געפילט אליוו, אז ניט ער, נאך דער דיבוק פון דער צייט
 רעדט פון אים; אבער פטור ווערען פון די ב ו ק האט ער ניט
 געקאנט: די גאנצע לופט ארום איז געווען אזוי ווי אַנגעזעטיגט
 מיט די באצילען פון דער דראמע-מגפה.

און עס קאן זיין, אז ס'איז גראד געווען ניט בלויז קיין מאדער-
 קאפריז, און ניט בלויז קיין קנאה-געפיל צו די פאר אידישע מע-
 אטער-שטיק, וואס זיינען דאן אויפגעפירט געווארען אויף דער איי-
 ראפייאישער בינע, נאך עפעס אן ערנסטערע משונעת. דער „שטר-
 רעם און דראנג“ פון יאר 1905 האט א ו י פ ג ע ר י צ ט דעם
 ו ו י ל ע ז — אבער נאך אויפגערייצט. זיינען די רעשטלאך, וואס
 זיינען געבליבען פון דעם צעשאסענעם לעבענסווילען, אוועק איז דער
 ליטעראטור אריין: פון „ווילען צום קאמף“ איז געווארען אזוי ווי
 א מין „ווילען צו דראמע“ (דראמע איז דאך אויך קאמף, נאך אי-
 געווייניג איז מענשען גופא).

אבער דער לאייזלעך איז לעבען — דער רעוואלוציאנערישער
 קאמפס-ווילען — איז געווען נאך א גרעסערער שליממזליק איז
 דער ליטעראטור. און אנדערש האט עס ניט געקאנט זיין. די צייט

*) דאָ רעדט זיך וועגען רוסלאַנד, ניט וועגען אַמעריקע.

נאך די קאטאסטראפּעס פון די יאָרען 1905—1906 איז געווען אַ צייט פון צווייפּעל און פּאַרצווייפּלונג, פון שוואַכקייט און מידקייט און — ליריק; ניט קיין צייט פון זיכערקייט און קאַמף און ענער גיע און כאַראַקטער — ניט קיין צייט פון דראַמע... דער השק צו דראַמעס איז געווען אַפּנים ניט מער, ווי אַ קרענקליכע אילוזיע, אַ נאַכצאפּלעניש, אַ ליטעראַרישע ספּאַזמע פון דער נאָר וואָס אַפּ געקרענקטער לעבענס־דראַמע...

נאָר אַחוץ דער סיבה, וואָס איז געלעגען אין דער פּסיכאָלאָג גיע פון דער צייט, איז פאַראַן נאָר אַ טיפּערער טעם, פאַרוואָס די דראַמע־פּלאַנצונג האָט זיך ביי אונז אַזוי שלעכט צוגענומען. די אידישע ליטעראַטור האָט ניט געקאַנט איבערגיין אַזוי גיך און גרינג צו דראַמע. דראַמע איז אַרכיטעקטור. ליטעראַרישע אַרכיטעקט טאַניק דאַרף מען זיך, ערשטענס, לערנען; צווייטענס, מוז מען האַבען דערצו אַ גאַנץ באַזונדערען טאַלאַנט, נאָר אַן אַנדערען, אַ פּיל קעלטערען, אַ זיכערען, רואיגערען און „איינגעזעסנערען“, ווי דער, וואָס מיר, אידען, פאַרמאַגען... צי ליגט עס אין דער נאָטור, צי אין דער געשיכטע פון אונזער פּאָלק, — נאָר ס'איז אַ פּאַקט: מיר, אידען, האָבען זיך ניט קיין געדולד צו בויםטערשאפט. מיר האָבען אַ היינע, אַבער ניט קיין איבסען. און זאָל ביי אונז געבוירען ווערען אַ גרוי־סער דראַמאַטיקער, אַ ליטעראַרישער אַרכיטעקט, וועט עס זיין ניט קיין נאַציאָנאַלער נאָן, נאָר אַ וואַנדער אַ נאַציאָנאַלער. אין דער צייט, וואָס מיר רערען וועגען איר, זיינען קיין וואַנדער ניט געשען: איז קיין דראַמע אין דער אידישער ליטעראַטור ניט באַשאַפּען געוואָרען... אפּשר איז פאַראַן ביי אונז איצט אַן אַנצוהערעניש אויף אַ נאַציאָנאַלער קאַמעדיע („דער אוצר“ פון ד. פינסקי), אפּשר קאַן מען אַפּזוכען געציילטע, מער אַדער ווייניגער באַדייטענדיגע, דראַמאַטישע בילדער און מאַטיווען ביי אַשׁוּׁן („יפתח'ס טאַכטער“!). ביי קאַברין'ען, ביי הירשביינ'ען, אַ פּאַר אַן געשמאַק, נאָר מיט אַ געניטער בריה'שער האַנט געמאַכטע טעאַטער־קאַמפּילאַציעס — ביי דעם געשטאַרבענעם נאָרדין און זיינע ניריאַרקער „תלמידים“; קיין אמת'ע דראַמאַטישע ליטעראַטור האָבען מיר ניט, סידען מען

זאל רעבענען די כל'ערליי אין דראמאטישער פארם געשריבענע נאָ-
וועלען, די כל'ערליי „דראמאטיזירטע“ איינפאלען, „אינסצענירטע“
לידער אין פראָזע, דיאלאָגזירטע שטימונגען...
פון ליריק איבערגיין צו דראַמע איז געווען פאר אונז אפנים
צו שווער. גרינגער און נאָטירליכער איז דער איבערגאנג צו עפיק,
צום ראַמאַן.

אַ תקופה פון ראַמאַנען האָבען מיר געהאט, אגב, שוין אמאָל.
דאָס איז געווען די צייט, ווען די נייע וועלטליכע ליטעראַטור אויף
אידיש האָט ערשט אָנגעהויבען וואַקסען און בליען.
עס זיינען דאָ געשריבען געוואָרען אויך דראַמעס (עטינגער'ס
„סערקעלע“; „קבצן-עושר-שפיל“ און אַנדערע פיעסעס פון אַקסענ-
פּעלד; גאָטלאָבער'ס „דעקטוד“; שפּעטער מענדעלע'ס, גאָלדפּאָ-
דענ'ס, ליִיענבּלומ'ס, פּאַלקאַוויטש'עס, קאַצענעלענבאָגענ'ס און
פיל אַנדערע דראַמאטישע ווערק). נאָר די דאָזיגע אַלע קליינע און
גרויסע שרייבערס, אַחוץ א. גאָלדפּאָדען און נאָך אַ פּאַר, האָבען,
אַזוי ווי די שפּעטערדיגע „דראַמאַמאַנען“, ניט געהאַט אין זיינען
דעם טעאַטער און ס'רוב האָבען זיי פאַרפאַסט ניט קיין דראַמעס,
נאָר שורות גוטע אָדער שלעכטע דיאַלאָגען. פאַר דעם איצטיגען
אידישען רעפּערטואַר וואָלט מען פון די דאָזיגע אַלע „טעאַטער-
שטיק“, אַחוץ פון גאָלדפּאָדענ'ס אָפּערעטעס, קוים געקאָנט עפּעס
אויסקלייבען.

צווישען די ר אַ מ א נ ע ז פון דער דעמאָלטיגער צייט
אַבער זיינען פאַראַן פיל, וואָס ווערען נאָך איצט געלייענט און ווע-
לען לאַנג, לאַנג נאָך געלייענט ווערען. אייגענטליך האָבען אַלע
עלמערע שרייבער אונזערע, אַחוץ פּרצ'ו, געשריבען ראַמאַנען...
אמת, „ראַמאַנען אָן ליבע“ קומען ניט אָן אַזוי גרינג, (דער איינ-
ציגער פּרואו צו שאַפּען אַ „ראַמאַן אָן ליבע“, וואָס איז געמאַכט
געוואָרען פון שלום-עליכמ'ען, איז ניט שטאַרק געלונגען), און „ליר-
בע“ איז אין דער אידישער גאַס געווען אמאָל אַ זעלמענע אורח'מע.
שטילע, שטומע ליבע האָט ניט געפּעלט; עס האָט געפּעלט אָבער
די ליבע, וואָס רעדט הויך אויפ'ן קול, די ליבע, וואָס האַלט מלחמה
מיט מניעות און שטרויכלונגען — די „ראַמאַן-ליבע“. האָט מען

זיך אן עצה געגעבען. מען האט גענומען „העלדען“ פאר די ראמאך נען אין דער פערפערע פון אידישען לעבען, דארט, וואו עס זיינען דעמאלט שוין געווען אייגענע לעבענספירונגען און אן אייגענע, פרייערע, מאראל: צווישען די ארימע לייט, וואס גייען ארום איבער די הייזער („פישקע דער קרומער“), צווישען די וואגן דערנדיגע כליומר און משוררים („סטעמפעניו“, „יוסעלע סאלאד ווי“), צווישען די ארבייטער-געזעלען, משרתים און דינסט-מייך לאך, וואס זיינען שוין אין די 70-גער יארען און אפשר נאך פריער געווען „רייה“ צו שמר'ס און אנדערע, מער רעאלע, ראמאנען („דאס קליינע מענשעלע“); צווישען די משכילים (רפאל אין „ווינש-פינגערל“; יוסף אין „שווארצען יונגערמאנטשיק“) א. א. וו. צו דער דאזיגער פערופערע, וואס האט שוין ניט געלעבט דורכום בשלום מיט די אלטע קהל'שע מנהגים, האבען געהערט אבער נאך די „העלדען“ פון די ראמאנען; די עצם פאסירונגען פלענען זיך אפשפילען אין רעכטען מיטען פארצייטיגען אידישען לעבען, דארט, וואו אלץ אין געווען איינגעפאסט אין א שטייפער ראם פון א סקארבאווען, פאר אלעמען גילטיגען און פון אלעמען הייליג גע- האלטענעם לעבענסשטייגער...

אבער ווען אַט דער אלטער איינגעווארצעלטער לעבענס-נוסח האט אויפגעהערט צו זיין דער איינציגער נוסח אין דער אידישער ליטעראטור. דאן איז אנגעקומען די תקופה פון נאוועלען און סקי-צען, די תקופה, וואס הויבט זיך אן (גייסטיג, אויב ניט בראנאלאג-גיש) מיט פרצ'ן. פרץ איז געווען דער ערשטער, וואס האט געשריבען בלויז קורצע זאכען. און דאס איז ניט קיין צופאל. פרצ'ן, ווי ווייטער איז פרץ, האט אפילו אינ'ם אלטען אידיש-שען לעבען אינטערעסירט מער דער יוצא מן הכלל, ווי דער כלל; דערצו, איז דער כלל גופא ביי אים שוין ניט אזוי פון איין נוס, מעור אחד, ווי ביי מענדעלען; ער האט שארף געפילט און פיין אויסגעדריקט די דיפערענצירונג און אינדיווידואליזירונג פון כלל: מאניש איז ניט געקומען, ווי די „געכאפטע“ פון דער פריערדיגער ליטעראטור, בלויז מיט נייע געדאנקען; — מיט נייע געפילען, מיט א נייער נשמה, מיט א נייעם

א י ד איז ער געקומען: די געבורט פון „מאָניש“ איז די געבורט פון יחיד, אין דער אידישער ליטעראַטור. דער אידיגייסט, דער אינדיווידואַליזם, איז אָבער ניט גינסטיג פאר א ראַמאַן; בפרט נאָך, ווען צו דער דיפערענצירונגס-טענדענץ פון אַרומ קומט צו דער דיפערענצירענדיגער, אין דער טיף, ניט אין דער ברייט זוכענדיגער, גייסט פון דיכטער. אַ ראַמאַן איז מעגלעך, וואו עס איז דאָ אַ כלל־לעבען, אַן עדה מיט אַן איינגעשטעלטער, איינגעפונדעוועטער סביבה פון מנהגים און פירונגען און באַציאונגן, מיט אַ סביבה, וואו עס זיינען דאָ טיפּען. פּרעז, וואָס אים האָט דאָס אינדיווידואַליזירטע אינטערעסירט תמיד מער, ווי דאָס טיפּישע, האָט דאָס, וואָס ער האָט אַרומ געזוכט, ווי אויך דאָס, וואָס ער האָט געפונען א י ז יד, ניט געלאָזט ווערען קיין ראַמאַן־שרייבער.

צו פּרעז האָבען זיך פונדעסטוועגען געצויגען נאָך פעדים פון דעם אַלטען, שטייפּען, פעסטען כלל־געוועב. פּרעז אינדיווידואַל־ליזם איז דער עיקר געלעגען אין זיין שרייבערישער פּסיכאָלאָגיע, אין זיין אייגענעם גייסט, ניט אין די פּאַרשוינען, וואָס ער האָט געשילדערט: זיי זיינען אלע, פאַרקערט, מיליטעמענשען. אפילו די צווישען זיי, וואָס שטייען העכער פון דער אַרומיגער סביבה, שטייען דאָ א י ז יד איר: דער העכסטער בוים אין וואַלד איז אויך אַ טייל פון וואַלד...

די יונגע, וואָס זיינען געקומען נאָך פּרעז, האָבען ס'רוב שוין געהאַט נאָר זכרונות פון „וואַלד“, פון דער סביבה, וואו זיי זיינען אויסגעוואקסען. זיי אַליין זיינען נאָך מער געווען אָפּגעריסען פון איר, ווי די פּאַרשוינען, וואָס זיי האָבען געשילדערט. זיי האָבען געלעבט, געשוועבט אין עולם־התוהו פון דער גרויס־שטאַטישער באַהעמע. דאָס איז געווען ניט אַן אינדיווידואַליזם, וואָס שפּראַצט אַרויס אין אַ קיבוץ, וועלכער האַלט זיך ערשט אין דיפערענצירען, דאָס איז געווען ניט אַ אינדיווידועלע פּאַרטיפונג פון כלל־גייסט: דאָס זיינען געווען פרטים, וואָס האָבען זיך אינגאַנצען שוין אָפּגע־ריסען פון כלל. דאָס זיינען געווען אינטעליגענטען און האַלב־אינטעליגענטען, באַהעמע־לייט, וואָס אינאיינעם מיט'ן הימעל האָבען

זיי אָנעוואוירען אויך די ערד, די סאַציאלע סביבה, פון אידישען פּאַלס, און זיינען געבליבען היינגען אין דער לופטען, „צווישען היר מעל און ערד“, ווי עס רופט זיך אַן אַ נאַוועלענזאַמלונג פון איינעם פון די דאָזיגע יונגע... אַ בענקשאפט נאָר דעם פּאַלס הימעל און ערד, אַ ראַמאַנטישען כלל־אַטעם האָט אויפגעהיט — און אָפּגע־היט — אין זיך שלום אַש; אָבער ער איז געווען טאַקע מער מער־דעלע'ס, איידער פּרצ'ס, יורש. די יורשים פון י. ל. פּרץ פּלעגען אנטפלעקען פאר אונז בלוז זייער אייגענע, יחידישע, נשמה, וועל־כע איז, ווי געזאגט, געווען נאָר נאַקעטער, עלענדער און צעריסער נער, ווי די נשמות פון זייערע „העלדען“. אין אַ גליקליכער רגע פּלעגט זיי געלינגען אַמאַל זאָגען עפעס וועגען אַנדערע אָדער וועגען זיך אַליין, ווי וועגען אַן אַנדערען: דאַן פּלעגען זיי נאָר אַרויסציען פון זיך אַמאַל אַ ביסעלע הומאַר (נאַמבערג!) פּלעגט עס שאַפען אַ אילוזיע פון אינעווייניגסטער זיכערקייט, פון עפיק. דעם דאָזיגען פאַרגענגען אָבער צו שטעלען זיך העכער פון זיך אַליין, פּלעגען זיי זיך פאַרגינגען זייער, זייער זעלטען, וואַרים דאָס וואַלט הייסען מַפּסיר זיין דאָס לעצטע, וואָס זיי האָבען פאַרמאַגט (וואָס האָבען זיי דען פאַרמאַגט נאָר, אַחוץ זייער אייגענעם א י ד ?) פּלעגען זיי טאן און גריבלען זיך אין זייער אייגענער נשמה, און דאַן איז זייער גאַנץ פאַרמעגען געווען ל י ר י ז מ, ש ט י מ ו נ ג :

דאָס איז ווייניג, זייער ווייניג פאַר אַ ראַמאַניסט.

זיי האָט, אַנב, געפּעלט ניט נאָר דער עפישער געמיט־צור־שטאַנד, עס איז ניט געווען ביי זיי אויך קיין אויסענווייניגסטער ש ט אַ פּ פאַר אַ גרעסערען עפישען ווערק: דער עצם מאַטעריאַל פון זייערע זאַכען איז געווען „סקיצענהאַפּט“, פּראַגמענטאַריש. מענדעלע אָדער שלום עליכם — אַז זיי פּלעגען אונז דערציילען ווער גען קליינע מענשעלאַך מיט קליינע השגות, פּלעגען זיי די ווערק זייערע מיט דעם ניט קליין מאַכען: זייערע קליינע מענשעלאַך זייער נען געווען גלידער פון אַ גרויסען קיבוץ, די קליינע השגות זיינען געווען די השגות פון אַ גאַנצען דור; די אומבאַדייטענדיגסטע פאַר־שוניגען זייערע פּלעגען וויכטיג ווערען דורך דער לופט פון דער סביבה, פון כלל, וואָס זיי פּלעגען ברענגען מיט זיך; הינטער דעם

קלענסטען פראגמענט פון זייערע ווערק איז געשטאנען א וועלט. ביי די שאפער פון דער אינטעליגענטער און האלבאינטעליגענטער-ליטעראטור איז געווען פארקערט: זייערע גרעסטע ווערק וואלטען גע-ווען נאָר פראגמענטען; ווען איינער פון זיי וואלט אָנגעשריבען אפילו א ראַמאַז, וואלט עס געווען ניט מער ווי אַ שנורעל סקיצע, וואָרים זייערע פאַרשוינען זיינען געווען ניט קיין צווייגען פון אַ טיף איינגעוואַרצעלטען בוים, נאָר בלעטער, הערבסטרבלעטער, וואָס פאַלען, וואוהין דער ווינט טראָגט זיי, יעדערס פאַר זיך. זייערע פאַרשוינען פלעגען קומען צו אונז ווי פון מדבר, ניט פון ישוב: „ניטאָ קיין טאַטע, ניטאָ קיין מאַמע, ניטאָ קיין גאַט“ — דאָס איז געווען זייער יחסיבריה... גייסטיגע און סאַציאַלע יתומים — זיינען עס דען העלדען פאַר אַ ראַמאַז?

די יתומ'שאפט, די פרעמדקייט צו דער סביבה, די עלענדר-קייט האָט געמוזט אויפהערען, כדי עס זאל ווידער ווערען מעגליך אַ ראַמאַז אין דער אידישער ליטעראטור. און דאָס האָלט איצט אין געשען. דער איצטיגער אידישער דור מאַטערט זיך שאַפען אַ באַדען אונטער זיינע פיס, אַ הימעל איבער זיין קאַפּ. ער קאַן מער ניט פאַרטראַגען די יחידישע אַפגעזונדערטקייט, די אַפגעריסענקייט. און אויך די ליטעראטור קאַן עס ניט פאַרטראַגען מער. איינזאַמ קייט איז אַ פּריווילעגיע פון שטאַרקע פּערזענליכקייטען און אינדרי-ווידוואַלזיז און פּרוכפּערנדיג נאָר דאָרט, וואו עס איז דאָ אינדיוויר-דוואַליטעט. פאַר געוויינליכע בשר'ודמ'ס (און געוויינליכע טאַלאַנט-טען) איז אינדיווידוואַלזיז אַ וויססעניש. די צענדליגער און הונד-דערטער סקיצען, וואו עס זיינען געשילדערט געוואָרען די אַ י ר גריבלערייען פון אונזערע „איינזאַמע“ לערערס, בוכהאַלטערס און עקסטערנעס האַבען עס קלאַר באַוווּזען: — דאָס דאָזיג אַ י ר האָט קוים געקלעקט אויף אַ סקיצע פון עטליכע זייטלאך, און אַנדערש האָט עס ניט געקאַנט זיין. וואָרים איינזאַם זיינען די דאָזיגע העלדען געווען ניט ווייל זיי זיינען מיט'ן גוטען ווילען אוועק פון דער הבל-הבל'מ'דיגער געזעלשאַפט, נאָר ווייל זיי זיינען פון איר אַרויסגעשטופט געוואָרען. די איינזאַמקייט איז פאַר זיי געווען אַ נויט-זאך, אַ שטראַף פון גאַט, אַ קללָה... און די, וואָס האַבען נאָר

געקאנט, זיינען געלאפען פון איר, ווי פון א שלאנג. אין איר גופא
איז געלעגען דער כח, וואס האט געטריבען פון איר לויז צו
ווערען...

איז דער צייט פון דער רעוואלוציע איז מען געלאפען אין די
פארטייען אריין, צו דער „מאסע“; אפילו נאמבערג'ס העלדען
ש י ק ע ר א ו ז ש ל י מ ז ל האבען געפרואווט זיך דארט
ראטעווען פון זייער עלענדקייט. שפעטער, אז ס'איז אויף א צייט
געווארען אויס פארטייען, האט מען אנגעהויבען זוכען א היים ערגעץ
אנדערשוואו: אין דער פאמיליע, אין שול, אין אידישקייט, אין
„פאלקסטימליכקייט“. דער נייער געזעלשאפטליכער קאלעקטיוו,
וואס אז אים האט מען זיך געוועסט געהאלטען, איז צערונען גע-
ווארען, האט מען גענומען זיך טוליען, ווי א קינד, צו דער מאמעס
פארטוד, צום כלל-ישראל. די, וואס האבען געשעמט זיך עס טאן
אפען, האבען געבענקט און געטרוימט וועגען דעם אין דער שטיבל.
עס איז ביי דער אינטעליגענץ געווארען כמעט א מאדע שלאגען זיך
על חטא. פון דער אינטעליגענטישער תשובה איז, אזוי ווי פון דעם
„השבינו נאזאד“ נאך די פאגראמען פון די 80-גער יארען, די אלטע
אידישקייט ניט אויפגעריכט געווארען: דער חורבן פון דער מיטעל-
אלטערליכער אידישקייט ליגט אין די תנאים פון דער נייער צייט,
ניט אין דער אפיקורסות פון דער אינטעליגענץ, וואס איז אליין ניט
מער ווי א פראדוקט פון דער צייט מיט אירע נייע לעבענס-באדינ-
גען. אבער דאס אליין, וואס איז די געדאנקען האט
די אידישע אינטעליגענץ (און איר באוועגליכסטער טייל — די
שריפטשמעלער) אנגעהויבען ציען אהין, צוריק, צו דער אל-
טער, „קהל'שער“, „פאלקסטימליכער“ אידישקייט, — שוין דאס
אליין האט געהאלפען ארויספירען די אידישע ליטעראטור פון די
יונגע, קרומע הינטערגעסלאך פון א יידיש-מונגען און צוריק זי
ארזיפבריינגען אויפ'ן ברייטען וועג פון אידישען פאלקס-און גע-
זעלשאפטס-לעבען, אויף דעם וועג, וואס זי איז געשטאנען אויף
אים דאן, ווען יעדער אינדיווידואליזם איז איר געווען פרעמד.
די אטמאספערע פון „איינזאמקייט“ איז אויך איצט ניט אינ-
גאנצען בטל געווארען; אבער עס וועבט זיך שוין ארום איר א

געזינטערע, לופט, די לופט פון דעם, וואס די רוסען רופען
 אז „ביט“... יע, עם קומט אונז מול־טוב: דער אלטער
 בחור, וואס האט דא גאר ניט לאנג נאך אנגעפילט מיט
 זיין שווערען נודנעם אומעם די גאנצע אינטעליגענטישע
 סקיצע־ליטעראטור, האט... חתונה געהאט. די אידישע ליטעראַ-
 טור האט פארלאזען אין א מול־דיגער שעה דעם איינזאמען צימער
 אויפ'ן פינפטען שטאק; מיר האבען דערפילט די לופט פון א פאָ-
 מיליעוואוינונג... אפילו די בחורים און מיידלאך, וואס האבען
 קיין שידוך ניט געטאן, זיינען שוין ניט אזוי עלענד, ווי פריער:
 זיי האבען איבעראַנייט געקראַגען טאטעס און מאמעס; אַנדערע,
 פרימערע, — אפילו אַ גאט... מיר האבען זיך דערוואוסט, אז אַחוץ
 ספקות, איז פאראן נאך אויך גלויבען אין אידישען פאָלק, אז אַחוץ
 אלטע בחורים און פארזעסענע מיידלאך, פארמאָגען מיר נאך אויך
 באַווייבטע, גרויסע בעל־מטופל'ס, שוין ניט גערעדט פון פעטערס
 און מומעס, וואס זיינען ביי קיין אומה ולשון, דאכט זיך, ניטאָ
 אזוי פיל, ווי ביי אונז... עם איז, קורץ, דערנאָנגען דערצו, אז
 נ א מ ב ע ר ג, וואס האט אונז געוועסט באשענקט מיט אַ גאנצען
 אלבום, מיט אַ קאלעקציע אלטע בחורים, — האט אנגעשריבען אַ
 פיעסע, וואס רופט זיך: — „ד י מ ש פ ח ה“. דאס איז ניט
 קיין צופאָל. דאס איז אַ סימן, כמעט אַ סימבאָל פון די נייע ווייע-
 נישען. „די משפחה“ איז ניט קיין נעסט פון פאמיליע־גליק, פון
 רו און איינגעזעסענקייט; מיט אַ קלוגער, הארטער קאנסעקווענט-
 קייט, מיט אַ גרויזאמער כמעט אויסגעכענטקייט ווייזט דא אונז
 נ א מ ב ע ר ג, ווי אזוי איינער איז דעם אַנדערען אַ וואָלף אין
 דער „משפחה“. אבער מיר זעען דא דעם „וואָלף“ שוין ניט אַליין,
 בלאַנדזשענדיג משוגע־נערוויין איבער די וועגען: מיר זעען אים אין
 „וואָלד“, אין דערהיים, צווישען אייגענע. די שיינע פרי, נ ח ו ם
 פ י נ ק ע ל ג ר י ז, דער יונגער העלד פון דער דראמע, וואָלגערט
 זיך ניט אויפ'ן וועג הינטער אַ פארקאן; מיר קענען דאס בוימעלע,
 וואס ניט ווייט פון אים איז דאס עפעלע געפאלען; מיר קענען זיין
 מאַטען, ר' ג ד ל י ה' ז, זיין מאמען, ח י ה' ז, זיין שוועס-
 מער, ס א נ י ע, זיין קליין שוועסטערל, ע ט א' ז... צווישען

די פריערדיגע העלדען נאמבערנ'ס האבען ניט געטראפען אזוינע, וואס זאלען האבען עפעס א יחוס־בריה: פ ל י ג ע ל מ א ז און ווי פון א שטיין געבוירען; דאס אייגענע — ב ע נ ד ע ר: ער האט ערגעץ א געליבטע, נאר צי האט ער א מאמע, א טאטע, צי ווייס ער, פון וואנען ער שטאמט, צי טראכט ער גאר וועגען דעם? פרעגט ניט, איר וועט ניט קריגען קיין תשובה: פ ל י ג ע ל מ א ז, ב ע נ ד ע ר האבען „וויכטיגערע“ פראגען, צו ענטפערען אויף זיי: דאס זיינען די פראגען און פראגעלאד פון זייער אָרימען, עלענדען, יתומ'דיגען איר. פ ל י ג ע ל מ א ז, ש ו ו א ר צ ו ו א ל ד, ב ע נ ד ע ר, און ווי זיי האבען דארט אלע געהייסען, זיינען באַ־שאפען געוואָרען אין דער צייט, ווען אין דער אידישער אינטעלי־גענטער און האַלבאינטעליגענטע־ליטעראטור האט געווייט די לופט פון עקסטרע־זימערל: מער ווי פאר איינעם, אָ איינזאמען, אין אין אים קיין פלאץ ניט געווען. איצט פאָרגינט מען זיך שוין — און דאס אין דאס נ י ע, וואס אין דער „משפחה“ — דעם לוקסוס פון אַ פאַמיליע־זוואוינונג! ווייס שוין דער העלד פון דער פיעסע, נחום, כאַטש ער אין נאָד אַלי אָן עלענדער, אָ אָפּנער־סענער (און כאַטש ער טראַגט נאָד אַ גרעסערען עקעל אין האַרצען צו זיך אַליין, ווי די פריערדיגע העלדען נאמבערנ'ס), ו ו ע ר ער אין און פון ו ו א נ ע ז ער אין.

ער ווייס עס שוין צו גוט. נ א מ ב ע ר ג לאַזט אים איינ־מאַל און נאָד אַמאַל איבער'חזר'ן דעם געדאַנק, אָ די משפחה, די פאַמיליע־סביבה, ניט ער אַליין, אין שולדיג אין זיין פאַרדאַרבענ־קייט, אין זיין פּוּסטיקייט, אין זיין ניהיליזם. קענטיג, אָ דעם אוי־טאָר גופא אין שטאַרק טשיקאווע אַט דער נייער, שוין ניט אינדיר־ווידואַליסטישער, נאָר סביבה־ און ירושה־שטאַנדפּונקט: אַ נייע און טשיקאווע זאָד אין מען געוואוינט איבערצו'חזר'ן...

זאָגט ס אַ נ י ע אויף איר קליין שוועסטערל:
— די מאַמע אויס'ן אויג. אַזא קליינע און האַט שוין אַלע מיאוס'ע העויות גע'ירש'נט...

זאָגט נחום:

— אַ קללה ליגט אויף דעם הויז...

און ווענען ס א נ י ע ז :
 — ...א געטרייע טאכטער פון א געטרייען הויז...
 און ווענען זיך מיט איר אינאיינעם :
 — ...ווייל דער שורש אונזערער, סאניע, איז בלאַטע, גראַע
 וואַכעדיגקייט...
 און נאָך אמאָל :
 — ...מיין ליבע צו איר — דאָס איז מיין שנאה צו דיר, צו
 אונז אַלע, צו אונזער הויז...
 און צו זיין טאַטען זאָגט ער :
 — ...איד בין א קינד פון א פאַרדאַרבען הויז, א פאַרדאַרבענער
 זון פון פאַרדאַרבענע עלטערן...
 — ...אויב איד האָב קיין גאָט אין האַרצען ניט, ביזטו שולדיג ;
 אויב איד האָב קיין שום גלויבען ניט, אויסער אין גענוס און וואויל-
 טאָג, ביזטו שולדיג ; אויב קיין זאך אין דער וועלט איז ביי מיר ניט
 הייליג, ביזטו שולדיג ; אויב איד בין אַן עגאָאיסט, און אַ געמיינער
 טרוקענער עגאָאיסט, ביזטו שולדיג. דיין קינד בין איד. די עפע-
 לאַך פאַלען ניט ווייט פון בוים...
 נאָך מיט מער חשק און פלייס, ווי מען האָט פריער אין דער
 ליטעראַטור ביי אונז געפאַלמעסט יעדען ע פ ע ל ע און יעדען
 ווערימעל, וואָס טאַטשעט אים, — האָט מען זיך איצט צוגעכאַפט
 צום בוים — צום שורש, צום כּל ל, צו דער סביבה...
 ע ל י א ש, דער צווייטער בחור אין דראַמע, וואָס
 ב ל י ב ט נ י ט ק י ו ז ב ח ו ר (נייע צייטען!) נאָר
 שרייבט תנאים אין סוף מיט סאַניע'ן, אזוי ווי נחום — מיט
 שרה'ן — ע ל י א ש איז אויך פריער געווען אַ כּל ל-מענש ;
 ער האָט געהערט צו אַ פאַרטיי ; אָבער דער כּל ל, וואָס צו אים האָט
 ער געהערט איז דער צייט פון דער רעוואָלוציע, איז געווען ניט קיין
 איינגעפונדעוועטער, ניט קיין היסטאָרישער כּל ל : עס זיינען ווייניג
 געווען אין אים יענע גע'ירש'ע טע, אומבאוואוסט
 טע, אירראציע אַ נאָלע קניפלאך, וואָס זיי, נאָר זיי
 אַליין מאַכען יעדען קיבוץ שטאַרק, ניט אויפצובינדען, ניט צו צע-
 רייסען... דער בונד צווישען ע ל י א ש, דעם רב'ס זון, און

ד ב ו ר ה, דער שניידערקע, אט די פארקערפערונג פון דער אר-
בעטער-באוועגונג, האט זיך געהאלטען אויף אינטערעסען און אי-
דעזען. ניט אויף בלוט און ליידענשאפטען, ער איז געווען מער אוי-
סענווייניג, ווי אינעווייניג, און דאס איז די סבה, וואס ע ל י א ש
און זיינע חברים האבען דאן, ווען זיי האבען דעם לעבען זייערען
אפגעגעבען די פאליטישע פארטייען, ניט געקאנט ווערען קיין העל-
דען פון א ר א מ א ו, כאטש ז י י זיינען שוין דאן געווען גע-
זעלשאפטס- און ניט איד-מענשען. דער ברויטער געוועב פון א ר א-
מאן קאן זיך אויסשפרייטען אין א געזעלשאפט, אין א סביבה, וואו
די מענשען זיינען שוין פון לאנג און אינעווייניג פארבונדען און
פארקניפט איינע מיט די אנדערע; א צייטווייליגע און ריין אויסענ-
ווייניגסטע סביבה קאן געבען שטארק אפער פאר א אינטריגעס-דרא-
מאן, ניט פאר א פסיכאלאגישען ראמאן און א פשיטא שוין ניט
פאן אן עכטען סאציאלען ראמאן. דעריבער איז אונז באשערט גע-
ווען צו קלאגען זיך אויף דעם כלומר "שטען פארדראקס, וואס דאן,
ווען איז די טיפענישען פון אונזער געזעלשאפט האט אנגעהויבען
שלאגען, ווי א קוואל", דאס פאליטיש לעבען, — דוקא דאן האט
זיך אין דער ליטעראטור צו אונז פארקליבען דאס „קליין שד"ל" פון
קליינעם און קליינליכען אינדיווידואליזם, דוקא דאן האט די סקיצע
פארנומען אלץ מער און מער דעם ארט פון ראמאן און די „שטי-
מונג" — דעם ארט פון „ביט" ... מען האט דאן אויפגעווארפען דעם
אידישען בעלעטריסט זיין ווייטקייט פון לעבען און מען האט פאר-
געסען, אז דוקא דאס דעמאלטיג לעבען, וואס האט געטאן און
געבויט מחיצות צווישען אונז און דער אלטער, איינגעשטעלטער אי-
דישער סביבה, צווישען אונז און אונזערע עלטערן, דוקא דאס דע-
מאלטיג לעבען האט דורך דער אומרויאיקייט פון זיין פערמאנענ-
טען קריגסצושטאנד ניט געלאזען, אז אנשטאט די אלטע זאלען זיך
שפינען נייע פעדים, פעדים פון פעסטע כלל-באציאונגען, יענע
סביבה-פעדים, וואס און זיי מוז דאס ברויט און גאנץ בילד פון
לעבען צעפאלען (פאר'ן קינסטלער, ווייניגסטענס) אין בילדעלאך
און סקיצען...

דאס בילד פון אידישען לעבען האט ווידער אנגעהויבען אנט-

פלעקען זיך פאר'ן דיכטער, ווי ברייט עס איז דאן, ווען דער שטרוים, וואס איז צערודערט געווארען דורכ'ן שטוהעם פון דער רעוואלוציע, האט צוריק גענומען זיך איינשטעלען און איינשטיי לען... ע ל י א ש האט צוריק געשטעלט זיך מיט'ן פנים צו דעם קיבוץ, וואס פריער האט ער זיך געוועסט אויסגעדרייט צו אים מיט'ן רוקען, און ער האט אנגעהויבען מתורה זיין זיך מיט א ווייך כער, הארציגער שטים:

— עם האט זיך מיר פארבענקט נאך מיין שמעטל, נאך מיין טאטען, דעם רב...

מיט זיין פריערדיגער געליבטער, דער ש נ י ד ע ר ק ע, האט ער גענומען רעדען:

— אונזערע וועגען האבען זיך צעשיידט. דו ווייסט, דו איינע אַליין ווייסט דאס גוט, אַז מיר איז שטענדיג געווען ענג צווישען אייך. איז מיר האט גערעדט דאס בלוט פון דורות, לאַנגע דורות פון רבנים און פירער פון פּאַלק, פון ג א נ צ ע ז פ א ל ק, דבורה.

דער בונד פון ר ב ' ס ז ו ז, ד. ה., פון דער גאַנצער בעל'י-הבת'ישער אינטעליגענץ אונזערער מיט איין טייל, מיט דעם רעוואלוציאַנערסטען טייל פון פּאַלק איז געווען אַז אויפריכטיגער, אַז ערליכער, אַבער ניט קיין אייביגער בונד:

— איד בין געווען צווישען אייך, — זאָגט ע ל י א ש, — און מיט זיין מויל רעדט אַ גרויסער טייל פון דער ג ע ו ו ע ז ער נ ע ר גֵינקער אידישער אינטעליגענץ: — איד בין געווען צווישען אייך, ווייל דאָס האט מיר אויסגעזען דאָס שענסטע און דאָס ניצ־ליכסטע פּאַר'ן פּאַלק. איצט איז די צייט געקומען, איד מוז גיין אַליין זוכען מיין אייגענעם וועג. איד וועל גיין קיין אַמעריקע, קיין ארץ־ישׂראל, קיין ארגענטינע, אומעטום, וואו דאָס פּאַלק זוכט אַ קאָפּ אנצושפּאַרען, און זען און באַטראַכטען מיט אייגענע אויגען און געפינען דעם וועג...

ע ל י א ש, דער פאַרשטייער פון דער אידישער אינטעליגענץ, איז אַוועק פון דעם אינדיווידוואַליזם אַז אינדיווידוואַליטעט און דעם קאַלעקטיוויזם און קאַלעקטיוו. ער האט זיך ווידער אַמאַל דער־

פילט, אדער, ווייניגסטענס, געמיט זיך צו דערפילען, ווי א פער דימעל, איינגעוועבט אין דער מאטעריע, וואס טראגט זיך איבער דער וועלט אונטער דעם נאמען איד — און ער איז ווידער געווארען... ראמאז־פייאייג.

יע, דער ראמאז־פייאייג האט געשאפען פאר'ן אידישען ראמאז יענעם יסוד — דעם יסוד פון דער סביבה — וועלכען ער האט פריער געהאט א דאנק דעם רעאליזם...
ניט אלע ראמאזען, וואס זיינען ארויס פאר דער לעצטער צייט האבען א ראמאנטישע טענדענץ; זיי אלע אבער זיינען מעגליך גע- ווארען נאר א דאנק דעם ראמאנטיזם, וואס האט אויפגעוועקט אין אים א בענקשאפט צום כלל און — ווייניגסטענס — גייסטיג אים צוגעבונדען צוריק צו דער סביבה, צו דער פאלקס־סביבה, וואס פיר זיש איז ער נאך אלץ פון איר אפגעשיידט...

ב.

די ראמאנטישע שטימונג, די גלוסטונג צו באהעפטען זיך צו- ריק מיט דער אלטער, אייגעפונדעוועטער, אידישער כלל־סביבה, מאכט מעגליך די ברייטע ראמאז־פארם.

צי איז אבער טאקע פאראן ביי אונז באמת א ראמאנטישע באוועגונג? דער ראמאנטיקער — דאס איז דער מענש, וואס שטייט מיט'ן פנים, מיט פארבענקטע, בעטענדיגע אויגען צום מערב, צו דער פארגייענדיגער זון, צו דער פארגאנגענער זון... ער יאגט זיך נאכ'ן שאטען פון טאג, וואס ער האט געלאזען פארביי- גיין: א זאך ווערט אים ליב, ווען פון איר איז געבליבען בלויז א שאטען...

אבער ניט יעדער, וואס בלאנדזשעט אום אין לאַנד פון שא- טענס, וואס כאפט א קוק צוריק, אויף פארגאנגענע, חרוב געווא- רענע וועלטען, ניט יעדער, וואס בלעמערט אין בוד פון עבר — איז א ראמאנטיקער. דער היסטאריקער האט צו טאן מיט'ן עבר; פונ- דעסטוועגען איז ער ניט קיין ראמאנטיקער. פארקערט, ער הערט אויף צו זיין היסטאריקער, ווען ער ווערט ראמאנטיקער! ער זעט

שוין דאן ניט מער קיין גרענעץ צווישען נעכטען און היינט; ער איז דאן אליין א שאטען צווישען שאטענס, איינער פון די, וואס וועגען זיי דערציילט ער: דערציילט ער וועגען זיך מער, ווי וועגען זיי; ער איז דאן אליין אן אמאליגער; ווערען די אמאליגע ביי אים היינט טיגע, לעבעדיגע, ווייס ער פון זייער לעבען, ניט פון זייער טויט... די היסטאריע איז אבער געקומען אויף דער וועלט אינאיינעם מיט'ן טויט! — קאן דער היסטאריקער ניט זיין קיין ראמאנטיקער.

קאן מען, אין פלוג, די ליבע צו היסטאריע, וואס ווייזט זיך ביי אונז די לעצטע צייט, ניט האלטען פאר דאס גוטשען ליבע. דער ראמאנטישער פארליבטער וויל דאס נוס'ע אפשרייען. דער היסטארישער אינטערעס צו דער פארנאנגענהייט איז, פארקערט, א סימן, אז מען קוקט אויף איר שוין טאקע, ווי אויף א נעכטיגען טאג, וואס וועט זיך שוין ניט אומקערען און ניט ענדערען, און מען קאן אים דערפאר רואיג פיקסירען און מאכען זיין סדרהכל... א לעצטע, אן אונטערשטע שורה שרייבט מען אויף מיט גרויסע אותיות, און מען האט ניט מער צו טאן מיט די איינציגע שורות, וואס פון זיי איז זי צונויפגעשטעלט... ביי די מערב-איירא-פייאישע אידען האט זיך דער אינטערעס צו דער פארנאנגענהייט געשטארקט טאקע אינאיינעם מיט דער אפשוואכונג פון גלויבען אין געגענווארט; דעם א מאגל האבען זיי גענומען פארשען, ווען זיי האבען דערשפירט, אז ער האט שוין ניט מער קיין ווירקונג אויפ'ן איצט; און וואס ווייטער דער א מאגל איז געווען פון איצט, וואס קלענער עס איז געווען זיין שייכות צום היינט טיגען לעבען, וואס ווייניגער ווערדע ער האט געהאט פאר אים — אלץ מער כבוד האבען זיי אים אפגעגעבען, אלץ מער ליבשאפט האבען זיי צו אים ארויסגעוויזען... — די פראגע איז, אלזא, צי איז דער אינטערעס צו די דענקמעלער פון אונזער עבר, וואס גיט זיך צו פילען ביי אונז די לעצטע צייט, טאקע אויך ניט מער ווי א ריין וויסענשאפטליכער, ארכעאלאגישער אינטערעס? צי ווילען אויך מיר טאקע נאר לערנען די געשיכטע פון אונזער פאלק און ניט — זיך לערנען פון איר? צי זיינען אויך מיר אויסען טאקע קענען נאר אונזער פארנאנגענהייט און ניט — דורך איר זיך אליין דערקען

גען? צי זיינען אויך מיר בלויז „היסטאריקער“ — אדער מיר זיין
גען עפעס אנדערש וואס?

אז מען טראכט זיך אריין אין דער היסטארישער ליטעראטור,
וואס ווייזט זיך ביי אונז די לעצטע צייט, זעט מען, אז מיר זיינען
ווייניגער אדער מער ווי היסטאריקער. מען זעט, אז אונזער גע-
וויסען, ניט בלויז אונזער וויסען, זוכט ענטפערס אויף זיינע פראג-
גען אין דער אידישער געשיכטע. עס איז ניט קיין צופאל, וואס די
ביידע אידישע אויסגאבען אויף רוסיש, וועלכע פארשען די אידישע
געשיכטע, גיבען זיך זייער פיל אפ מיט דער נאנטסטער
פארגאנגענהייט פון אידען אין רוסלאנד, מיט דער פארגאנגענהייט,
וואס מיט אירע פעדים פארוועכט זי נאך די געגענווארט... געוויס
זיירט דא, וואס וועגען די עלטערע תקופות איז נאך דא ווייניג
מאטעריאל; אבער דאס איז נאך איינע פון די סיבות, וואס די
היסטאריקער אונזערע גייען ניט אוועק צו ווייט פון אונזער היינטי-
גען לעבען. די צווייטע סיבה איז, וואס די היסטאריקער אונזערע
זיינען טאקע ניט בלויז היסטאריקער. דער בלויז היסטאריקער,
דער ארכעאלאג, האט ווילד הנאה פון אלטע זאכען, פון אפגעריבענע
מטבעות, פון האלב פארמעקטע היראגליפען, וואס זאגען עדות אויף
א לעבען, וואס איז לאנג, שוין לאנג פארשוואונדען; וואס ווייטער
דאס דאזיג לעבען איז פון איצט, וואס טיפער עס דרינגט אריין
אין דער פינטערניש פון די אלטע פאר-היסטארישע צייטען, אלץ
טשיקאווער איז עס פאר דעם היסטאריקער, דעם פארמענשען. אונ-
זערע היסטאריקער אבער אינטערעסירט אין דער פארגאנגענהייט
מער ווי אלץ דאס, וואס האט א ווערדע פאר דער געגענווארט:
ביי אונז איז נאך ניט שארף קענטיג דער גרענעץ, וואס טיילט אפ
היסטאריע פון פובליציסטיק. דער אמת'ער היסטאריקער קוקט זיך
צו גוט צום איצטיגען לעבען, כדי זיך קלערער פארצושטעלען דעם
לעבען פון אמאל. ביי אונז איז פארקערט: מען זוכט אינ'ם אמאל
די כחות, וואס קאנען באלעבען דעם היינט; מען פארשט אויס די
היסטארישע תקופות, וואס דער חיות איז זיי נאך ניט אויסגעגאנג-
גען און וואס מען קאן זיי נאך מאראליש, ניט נאך וויסענשאפטליך,
געניסען: וועגען חסידות שרייבט מען ביי אונז מער ווי וועגען אלע

אנדערע פעריאדען פון אידישען גייסטיגען לעבען; וועגען די נביאים — מער ווי וועגען די חכמי־התלמוד... און אז מען קריגט זיך ביי אונז וועגען דער היסטארישער ווערדע פון רמ"בם און רבי יהודה הלוי, איז עס ניט קיין מחלוקת לשם היסטאריע, לשם וויסענדישאפט, נאר צוליב אידעען און שיטות, וואס האלמען מלחמה צווישען זיך אין דער געגענווארט... מען קאן זיך ביי אונז ניט פארשמעלען, אז איינער זאל שרייבען וועגען ישוע הנוצרי און דערביי פארגעסען אז ס'איז דא אויף דער וועלט א „שמד־באוועגונג"! — מען קאן זיך ניט פארשמעלען ביי אונז איינעם, וואס פארשט די פארגאנגענהייט, ווי א רייזענדער — א פרעמדע מדינה, וואס ניט זיין זאך איז צו מישען זיך אין אירע אינעווייניגסטע אנגעלעגעהייטען... די אפאלאגעטיק לגבי דער אויסענווייניגסטער וועלט, וואס איז נויטיג געווען דעם דורך פון אסימילאציע, האט ווייניגער געשמערט דער אביעקטיווער פארשונג פון דער פארגאנגעהייט, ווי אונזער איצטיגע, איינע ווייניגסטע, א פאלאגעטיקע, וואס איז געטוישט. ניט יעדע תקופה איז דער געשיכטע פון אונזער פאלק האט געקאנט דינען דעם צוועק פון דער עמאנסיפאציע; ס'איז אבער שווער צו געפינען א בלאט אין אונזער היסטאריע, וואס עס זאל ניט מעגליך זיין אים אויסצוניצען פאר די צילען פון דער אינעווייניגסטער באפרייאונג, פון דעם איינע ווייניגסטען קאמף, פון דער אינעווייניגסטער אפאלאגעטיק...

קורץ, אונזער אינטערעס צו היסטאריע איז ווייניגער א היסטארישער, א וויסענשאפטליכער און מער א לעבענדיגער אינטערעס, און ער דריקט זיך אויס טאקע ניט אזוי אין דער אפזוכונג און פארעפענטליכונג פון דאקומענטען, וואס נאר ספעציאליסטען האבען א שייכות צו זיי, זוי אין דער פאפולאריזירונג פון ווערק, וואס איינגעמליך דארפען זיי אנגערופען ווערען קלאסישע, ניט היסטארישע ווערק.

מיר אינטערעסירען זיך מיט דער קלאסיק, ניט סתם מיט דער פארגאנגעהייט פון דער אידישער ליטעראטור. א ראיה דערצו זיינען די דערווייל נאך ניט געלונגענע, אבער עקשנות'דיגע פראבעס, וואס ווערען געמאכט איבערצוצועצען פון דאס ניי תנ"ך אויף

דער שפראך פון פאלק. די דאזיגע פראבעס זיינען אויסען ניט נאָר צו באַקענען, נאָר אויך צו פאַרבינדען אונז מיט דער אַלטער ליטע-ראטור פון אונזער אַלטען פּאָלק. עס איז ניט קיין מעלה, וואָס מיט ביבעל-איבערזעצונגען האָבען זיך אָפּגעגעבען ביז אַהער מענשען, וואָס קוקען אויף זייער אַרבעט ניט ווי אויף אַ וויסענשאַפטליכער אויפגאבע און וואָס פאַרמאָגען ניט די נויטיגע וויסענשאַפטליכע מע-טאָדע: — דאָס איז ניט קיין מעלה; אָבער כּאָר אַ קטעריס-טיש איז עס: דער דיכטער, דער פּעראַנאָג, דער נאַציאָנאַלער טוער, ניט דער וויסענשאַפטס-מענש, ניט דער פּילאָלאָג, זוכט ביי אונז דעם שליסל צו די אַוצרות פון עבר. דער דיכטער, דער פּע-דאַנאָג, דער נאַציאָנאַלער טוער — מיר אַלע האָבען ניט קיין געדולד צו וואַרטען, ביז עס וועט קומען דער אידישער לוטער, וואָס וועט פאַראייניגען איז זיך פּאַלקסטימליכקייט און רעליגיעזען ברען מיט פּילאָלאָגישען ערנסט, אומענדליכע ליבשאפט צום הייליגען ספר מיט דער טריישאפט צו דעם פּאַלקס שפראך: די וויסענשאַפט האַט געדולד, זי וואַלט געקאָנט וואַרטען; דאָס לעבען קאָן ניט וואַר-טען. ווייזען זיך איז רוסלאַנד און איז אמעריקע תנ"ך-איבערזע-צונגען, וואָס שטעלען אונז ניט צופרידען, וואָס זיינען אלע אָבער סימנים, גוטע סימנים פון אונזער דור, פון אַ דור, וואָס איידער ער לאַזט זיך גיין איז וועג צו דער צוקונפט, וויל ער וואָס מער זיך אַנגריימען צידה לדרך פון די רייכע אַוצרות פון דער פאַרגאַנגענ-הייט...

צידה לדרך — אַט דאָס איז דער וויכטיגסטער טעם, פאַרוואָס מיר שטייען איצט און קוקען מיט אַזאַ דאַרשטיגען קוק אויף דער ירושה פון אונזערע אבות. מיר פילען, אַז פון דעם אַרט, וואָס מיר זיינען ביז אַהער געשטאַנען אויף אים, ווערען מיר אַפֿ-געשטופט; מיר מוזען אים פאַרלאַזען, מיט גוטען, צי מיט בייזען; ווילען מיר ניט אַוועק פון אים מיט ליידיגע הענט...

אַ די מערבֿ-אייראָפּיאישע אידען האָבען געדאַרפט זיך שידען מיט'ן אַלטען, איז זיך אַליין איינגעשלאָסענעם, אידישען לעבען, האָר-בעז זיי געפילט, אַז צווישען דער אַלטער, אידישער, קולטור און דער נייער, דער פּרעמדער, וואָס צו איהר גיען זיי איבער, ליגט אַ

ג ר ע ז : איבערטראגען עפעס פון איין זייט אויף דער אנדערער וועט זיין מעגליך נאך אויפ'ן שטייגער פון קאנטראכאנדע. האבען זיי דעם פעקעל ירושה פון דער אידישער פארגאנגענהייט געמוזט לאזען אויף דער זייט, און נאך א מצבה האבען זיי געשטעלט, אז אהל אויסגעבויט אויף דעם ארט, וואו דאס געביין פון די אבות איז געבליבען, כדי אז טאמער וועט זיך זיי פארגלוסן טען אמאל קומען אהין אויף קבר אבות, זאלען זיי לייכט קאנען אויסזוכען די קברים. מיר איצט, שיידענדיג זיך מיט די לעבענס-פארמען פון אידישען מיטעלאלטער, גייען מיר ניט איבער צו נאך א נייער, א פרעמדער, קולטור: מיר בלייבען אויף דעם פריערדיגען וועג, נאר מיר גייען ווייטער; קאנען מיר ניט נעמען פון דעם ביזאנטישען גייסטיגען סקארב אונזערען אלץ, וואס איז נאך מעגליך. און ניט נאר מיר קאנען — מיר מוזען עס טאן. אפילו פעלקער-נאמאדען טראגען מיט זיך פון איין ארט אויף דעם אנדערען דעם דאס ביסעלע מטלטלין, וואס זיי פארמאגען. פון איין תקופה איז דער אנדערער איבערגיין מיט ליידיגע הענט איז אבער נאך געפערליכער, ווי איבערוואנדערען מיט א פוסטער טארבע פון איין ארט אויף דעם צווייטען. מען מוז האבען צידה לדרך. די וואס עקשג'ען זיך איין און ווילען בלייבען שטיין אויף די קני מיט אראפגעלאזטע קעפ פאר די הייליגע אוצרות, וואס ליגען באהאלטען איז דער אלטער שפראך, און האבען מורא זיי רידען פון ארט, אראפ ציען פון זיי דאס הייליגע מענטעלע, טאמער וועט, חלילה, פון זיי עפעס אפפאלען, — די זיינען גרייט אפנים צו בלייבען אליין מיט די הייליגקייטען, ווי א מין גייסטיגע עכברא דשכבי על דינדי, און עס מאכט זיי נאר ניט אויס, וואס דאס פאלק וועט פון דער ירושה גארנישט באקומען און וועט אוועקגיין פון הייליגען ארט הונגעריג און דארשטיג. די, וואס ווילען, אז דאס פאלק זאל די אָנגעקליבענע אוצרות נעמען מיט זיך אויפ'ן וועג פון נייעם לעבען, אויף וועלכען עס לאזט זיך — די ציען אראפ דאס הייליגע מענטעלע פון ספר און עפענען אים פריי פאר אלעמען... עס קאן זיין, אז אויף אויפצוהייטען דעם אלטען זיסען וויין, א שטייגער, פון די אגדתות, איז דער ספר האגדה און דער עין יעקב

א בעסער, א פאסיגער געפעס, ווי די אויף אידיש ארויסגעגעבענע „אידישע אגדות“, נעניסען אבער דעם וויין וועט מען פון דער לעצטער, וואכעדיגער, כלי מער, ניט אין ערד מער, ווי פון דער ערשטער, דער הייליגער.

און אט דער ברענענדיגער וואונש צו נעניסען די פארגאנגענהייט און צו מאכען, אז אירע ווערטען זאלען זיין לעבעדיג, ווערטען, אט דער וואונש פילט זיך ניט נאר אין דעם, וואס מען פארשפרייט און מען באארבעט אויף אידיש תנ"ך, אגדה, שירים פון ר' יהודה הלוי (אבער ניט אזוינע זאכען, וואס האבען איצט שוין נאר א היסטארישע ווערט); ער דריקט זיך אויס אויך אין דעם הייסען אינטערעס צום אידישען פאלקלאר, וואס ווערט די לעצטע צייט אלץ שטארקער. ווארים אויך די פאלקס-לידער און פאלקס-מעשיות ווערען געזאמעלט ניט אזוי צוליב דעם היסטארישען, עטנאגראפישען און פילאָלאָגישען ווערט, וואס זיי האבען, ווי צוליב דעם לעבעדיגען אינהאלט זייערען: די פאלקס-מעשה'לאך ווערען באארבעט פון אונזערע דיכטער, די פאלקס-לידער ווערען געזונגען אויף אווענטען, וואנדערען איבער פון ווארשטאט אין סטודענטישען צימערל אריין... נאך עד היום האבען מיר ניט קיין איין מער אדער ווייניגער וויסענשאפטליך ארויסגעגעבענע זאמלונג פון אידישע פאלקס-מעשיות, נאך די אידישע ליטעראטור אין פול מיט זיי: פרוץ, בערדיטשעווסקי, יהודה שטיינבערג — א שולע האבען זיי געשאפען מיט זייערע חסיד'ישע און אנדערע פאלקס-מעשיות. פונקט דאס אייגענע, ווי מיט דער ביבעל: קיין איין וויסענשאפטליכע איבערזעצונג, כמעט ניט איין היסטאריש-קריטיש ווערק וועגען דער ביבלישער ליטעראטור — אבער דעם שרייבטיש פון יעדען כמעט אידישען פאָעט באשיינען פראג-מענטען פון ביבעל-איבערזעצונגען! אפילו אברהם רייזען האָט דאָ ניט לאנג געלאזט דרוקען ביבלישע לידער — אפילו דער רעאליסטישער רעאליסטישער רייזען! ווארום — איך חור איבער נאך אמאל — ניט דאס פארגאנגענע, וואס אין דער פארגאנגענהייט, זוכען מיר, נאר דאס לעבעדיגע, וואס אין איר, דאס אייביגע, דאס באַפֿרוכפערענדיגע. מיר זוכען עס ניט ווייל.

נאָר כ א ט ש עס איז אין דער פאָרגאַנגענהייט. ניט אויף צו
 ו ו י ס ע ן — אויף צו מ א כ ע ן אונזער היסטאָריע ברויכען
 מיר עס! מיר ברויכען עס ניט ווי א פארטיגען בנין, נאָר ווי צע-
 מענט פאר א נייעם געביי... דאָס איז ניט קיין „היסטאָריזם“.
 נאָר צי איז עס ראַמאַנטיק? ניין, דאָס איז אויך ניט קיין
 ראַמאַנטיק.

דעם ראַמאַנטיקער גלוסט זיך אומצוקערען צוריק דאָס, דוקא
 דאָס, וואָס קאָן זיך ניט אומקערען. ער יאָגט זיך נאָכ'ן טאָג, וואָס
 פארשווינדט און לאָזט איבער שאַטענס נאָר זיך... דער ראַמאַנ-
 טישסטער צווישען אלע ראַמאַנטיקער, נאָוואַליסט, האָט דעם גאַנצען
 פּיין פון זיין ליבע צו סאַפּיע פאַן קיהן דערפילט ערשט נאָך איר
 טויט: דאָס איז די עכטע ראַמאַנטישע ליבע — ליבע נאָכ'ן טויט.
 היינע איז גערעכט, ווען ער זאָגט, אַז דאָס ד י י ט ש ע פ א ל ק
 האָט, אין דער צייט פון די ראַמאַנטיקער, געוואָלט זיך זעגענען מיט'ן
 מיטעלאַלטער, נאָר ווייל עס איז סענטימענטאַל, האָט עס זיך געזע-
 גענט מיט א קוש; אָבער די דייטשע ראַמאַנטיקער האָ-
 בען ניט געוואָלט זיך שוידען מיט'ן מיטעלאַלטער, זיי האָבען עס
 געוואָלט פאַרהאַלטען, און פאַרהאַלטען האָבען זיי עס געוואָלט טאַקע
 דערפאַר, ווייל עס איז געווען טויט... דער ראַמאַנטיקער שוידט
 זיך אָפּ פון היסטאָריקער דערמיט, וואָס יענער קאַנסטאַטירט דעם
 טויט, בעת דער וויל אים גובר זיין: יענעם אינטערעסירט דאָס גע-
 וועזענע, ווייל עס איז געווען, דעם — ווייל ער וויל, אַז עס
 זאַל זיין אויך איצט. דאָס גלייכצייטיג זיין און ניטזיין פון א
 זאך — איר זיין אין אונזער וואונש און געדעכעניש און ניטזיין
 אין דער ווירקליכקייט — אָט דאָס מאַכט זי ראַמאַנטיש... ווען אויך
 מיר זאַלען בענקען נאָך די זאַכען, וואָס שוועבען אויפ'ן גרענעץ פון
 זיין און ניטזיין, ווען אויך מיר זאַלען ליבען די ביזשמשות-ווער-
 טען פון אונזער קולטור, די, וואָס אויף זיי ליגט אויסגעגאַסען דער
 קילער, שטילער שיין פון אַ זון, וואָס פאַרגייט, — וואָלטען מיר
 געווען ראַמאַנטיקער. אָבער מיר ליבען ניט דאָס פאַרגייענדיגע;
 פאַרקערט, מיר לויבען דאָס, וואָס איז ניט פאַרגאַנגען, דאָס, וואָס
 האָט ניט אָנגעוואוירען זיין חיות אין דער געשיכטע...

אונז אינטערעסירט שטארק די נאנטסטע פאר-
 גאנגענהייט! דאס קאן אויף אונז ווארפען א חשד פון
 ראמאנטיק; — זי אינטערעסירט אונז אבער נאר, ווי
 ווייט זי האט אין זיך נאר פארמען און ווערטען, וואס
 קאנען זיך פרוכפערן אויך אין דער איצטיגער צייט. נאר
 די, וואס די אידישע שפראך איז פארגעסען געווארען פון זייער
 מויל, און זיי דוכט זיך, אז זי געהערט שוין צום נעכטען אדער צום
 פארגייענדיגען היינט, — מיינען, אז דער קולט פון אידיש איז א
 ראמאנטישער קולט, א פארגעטערונג פון א זאך, וואס ווערט אונז
 ליב, ווען מיר דארפען זיך שוידען מיט איר. וואלמען מיר האלט
 געהאט אידיש ווי א זאך, וואס גייט אוועק און וועט זיך שוין מער
 ניט אומקערען צוריק, וואלמען מיר געוואלט זי דאן אויפהיטען אין
 אונזער זכרון, ווי זי איז, אז קיין שום ענדערונגען; מיר וואלמען גע-
 ציטערט, עס זאל ניט פאלען אויף איר, חלילה, קיין שפרינקעלע
 פון דער נייער צייט: וועט זיך דען אויפהויבען די האנט ביי אונז
 צו מאכען נייע, מאדערנע, קריצונגען אויף אן אלטען ירושה-בע-
 כער? די ר א מ א נ ט י ק ע ר פון אידיש, די, וואס האבען
 ליב אונזער שפראך טאקע נאר ווי א זיסע עראינערונג, ווי א פאר-
 נאכטיגע בענקעניש, — זיי זיינען ביזן, ווען מען טראגט אין איר
 אריין נייע עלעמענטען, נייע פארמען, ווען מען פאסט זי צו די
 באדערפענישען פון לעבען, פון דער נייער צייט. א ו נ ז טוט עס
 הנאה. ווייל פאר אונז איז איר טראדיציע ניט קיין רעשטעל פון
 דעם אפגעברענטען טאמענס הויז, נאר א ווארצעל פון א בוים, וואס
 האלט אין רעכטען בליען. פאר אונז איז עס א לעבענס-זווערט, א
 לעבענס-געווער, ניט קיין הוילע ראמאנטיק.

און דאס אייגענע איז אויך מיט דעם אינטערעס, וואס ווייזט
 זיך ארויס ביי אונז די לעצטע צייט צום חסידיוס, צום אידישען
 פאלקלאר, צו דער אידישער פאלקס-מוזיק און צו אנדערע ווערטען
 פון דער נאנטער פארגאנגענהייט. א סימן פון ראמאנטיק
 וואלט עס געווען נאר דאן, ווען מיר וואלמען אין דער אייגענער
 צייט זיך ניט אינטערעסירט אויך מיט די עלטערע תקופות
 פון אונזער געשיכטע. אבער אונזער דארשט צו טרינקען פון דעם
 127

לעבעדיגען קוואל פון דער ב י ב ע ל צייגט, אז ביי אונז אין דאָ
א בענקשאפט נאָד קלאַסיק, און אז אונזער אַ תקופה איז, אין תוד
גענומען, ניט קיין ראַמאַנטישע, נאָר אַ רענעסאַנס־תקופה, וואָס,
ווייל זי גרייט זיך צו גרויסע מעשים, ווייל זי וועט מוזען פיל אַרויס־
געבען פון זיך, מוז זי פיל אין זיך אַרײַנגעמען און לאַזען זיך באַ־
פרוכפערען פון יענע היסטאָרישע כחות, וואָס עד היום נאָד זיינען
זיי פול מיט לעבעזן...

און דאָר שטעקט אין אונזער תקופה, אינאיינעם מיט
דער בענקשאפט נאָד קלאַסיק, אויך אַ שטיק ראַמאַנטיק.
אינאיינעם מיט די, וואָס די פאַרגאַנגענהייט איז פאַר זיי נאָר אַ
קוואַל אויף אַנצוטרינקען די פעלדער פון דער צוקונפט, נאָר אַ רע־
זערוואַר, אַ שפייכלער פון ענערגיע, וואָס איז געוועסט געוואָרען
לאַטענט און מוז ערשט איצט ווידער אַרויסגיין מכת אל הפועל, —
זיינען פאַראַן צווישען אונז אויך אַזוינע, וואָס זעען טאַקע נאָרנישט
פאַר זיך און אַלץ — ה י נ ט ע ר זיך, אַזוינע, וואָס די צו־
קונפט איז פאַר זיי אַ מדבר, און דער ישוב ליגט אין הייליגען לאַנד
פון עבר, דאָרט, וואוהין עס גלויבט זיך זיי אַזוי און וואוהין עס איז
שוין קיין שום האַפענונג ניטאָ אומצוקערען זיך צוריק... זיי זיינען
ניט די שטאַרקערע צווישען אונז, אַט די צוריק־קוקענדיגע, אַבער זיי
זיינען מער צוגעפאַסט צו דער איצטיגער איבערגאַנגס־צייט און זיי
וויקלען זי איין אין שאַמענס פון ראַמאַנטיק.

אַבער אויך זיי זיינען נאָר האַלבע ראַמאַנטיקער,
ווייל זיי האַבען דעם וואונש, אַבער ניט דעם גלויבען
פון אמת'ן ראַמאַנטיזם. זיי האַבען אַרײַנגעזויגען אין זיך
דעם עקעל, וואָס דער ראַמאַנטיקער פילט צו דער געגענוואָרט,
אַבער זיי פעלט דער מוט צו דער פאַרגאַנגענע־
הייט. דאָס זיינען קרבנות פון דער ראַמאַנטיק, ניט אירע כהנים.
דאָס זיינען צאָרטע אַדער איינפאַד שוואַכע נאַטורען, וואָס אין דעם
איצטיגען לעבען איז זיי ענג, פינסטער, און ניט נאָר קיין כח איר
בערצומאַכען דעם לעבען האַבען זיי ניט, עס פעלט זיי אפילו די
פייאיגקייט צו שאַפען זיך און אַי ל ו ז י ע פון אַ ברייטערען,
ליכטיגערען, לעבען, און אז זיי יאָגען זיך נאָר דעם ליבען טאַמען

פון דער פארגאנגענהייט, ווי ען זיי, אז ס'איז א שאמען, און געפינען אין דעם ניט קיין האפענונג און קיין טרייסט... „וואוהין גייסטו?“ בעמען זיי זיך אינאיינעם מיט איינהארנ'ען ביים זיידען: — „וואוהין גייסטו? פארלאז מיר ניט אליין צווישען די חורבות, מיט וועמען וועל איך בלייבען? זיידע, זיידע!“ זיי האבען מורא צו בלייבען אליין צווישען די חורבות — אט פאר וואס זיי טוליען זיך צום זיידען! עס שרעקט זיי די צוקונפט — אט פארוואס זיי קערען זיך צו דער פארגאנגענהייט.

און אט פארוואס זיי קערען זיך — און קערען זיך ניט אום צו איר, אין א. וויטער'ס דראמע „דער שטומער“, וואס איר הויפטווערט ליגט אין דעם, וואס זי איז, ווי די פריערדיגע דראמע ווייטער'ס „אין פייער“, זייער כאראקטעריסטיש פאר די נייע שטימונגען פון דער אידישער אינטעליגענץ, — איז פאראן א פארעל א גאנצעס, א לבס נדר און אסיא, וואס קערען זיך, קערען זיך — און קערען זיך ניט אום צו די אלטע. אי ער, אי זיינען פריער געווען נע ונד, זיינען אויסען געווען, וואו די וועלט האט אן עק, איבערגעדינט אלע עבודה זרה'ס, נאר אט האבען זיי זיך פארבענקט „אהיים“, און נאך מיט מער האסט, ווי עליאש אין נאמבערג'ס „משפחה“, ווארפען זיי זיך אין די ארעמס פון טאמע-מאמע. זיי זיינען געקומען צוריק אין שטעטל, וואו די עלטערען זייערע וואוינען, און ווילען חתונה האבען כדת משה וישראל. „אייערע קינדער, זאגט אלכסנדר, איך און זי — ביידע פארבלאנדזשעטע, זוכען א וועג פאר זיך.“ „זאל זיין, זאגט ער, אלץ ווי ביי אידען. זיך פארבענקט נאך אידען, נאך אידיש-קייט, גלייך ווי אויסגעהונגערט זיך. האב איך חתונה אין דער אייגענער שטאט, אין אידישען שטעטל; א חתונה מיט אלע אידי-שע מנהגים...“ און אויך זי זאגט: „איך וויל זיין, ווי מיין מאמע איז געווען. א אידיש מידעל האט חתונה... האט קינדער, האט א מאן, האט א הויז. איך קאן ניט מער, ווי עס איז געווען...“ דארף מען נאך קלערערע רייד, נאך עכטערע בעלי-תשובה-ליקעס? און דאך לאזט זיך גארנישט ניט אויס פון די רייד און פון דער תשובה. נראד גיין דעם טאג, ווען עס דארף זיין די חופה, קומט צו פארען פון

ערנען אַלכסנדר'ס אַן אמאָליגער פּרײַנד, וואָס
 איז, ווי עס ווייזט זיך אויס שפעטער, אויך אַסײַא'ס אַ
 פּרײַנד און, ווער ווייס, אפשר ניט נאָר אַן אמאָליגער, און ער, אַט
 די לעבעדיגע עראינערונג פון אַסײַא'ס און אַלכסנדר'ס פּאַרגאַנגענ-
 הייט, זאָגט יעדעס מאָל, ווען ער הערט, ווי זיי רעדען פון זייער
 אומקערען זיך צוריק צו טאַטעזאַמע: — „עס איז שוין
 נײַט מעגליך.“ די אַלטע היים אונזערע איז שטאַלץ און איי-
 פּערזיכטיג — זי האָט פּיינט, אַז מען קערט זיך אום צו איר נאָר,
 ווייל עס איז ניטאָ וואו אַהין צו טאָן זיך. שטעטל האָט קיין צוטרוי
 ניט צו די יונגע בעלי תשובה/ניקעס. מען ציטערט אינאיינעם מיט
 די אומגעקערטע זאַלען ניט קומען צוריק אויך די שאַטענס פון
 זייערע זינד. און די מורא איז ניט אומזיסט. איז דער געשטאַלט
 פון פּרײַנד לויפען אַז די שאַטענס, פאַר וועלכע מען האָט
 מורא, און עס ווייזט זיך דער שטן, וואָס צעשטערט די אידיליע צוויי-
 שען אַלכסנדר'ן און אַסײַא'ן... איז לעצטען אַקט זעען מיר
 אַלכסנדר'ן איז שול, זיצענדיג שווייגענדיגערהייט ביי אַ ספר, און
 נאָר איין מאָל נאָר הערען מיר אים רעדען, זיך מתודה זיין. דאָס איז
 דאָן, ווען זיין פּאַטער קומט צו גיין און דערמאָנט אים אַז דער מאַט-
 מען, וואָס איז אַלט און גראָ געוואָרען. „פּאַטער, זאָגט אַלכסנדר,
 טשעפעט מיר ניט... איד האָב אַלעמען מוחל געווען. זייט מיר אויך
 מוחל. זאָל די מאַמע ניט וויינען. לאָזט מיר, טייערע! איד וויל
 זיין אַליין, איד וויל זיין אַפּגעזונדערט. עס איז שלעכט, טאַטע;
 ביי מיר האָט זיך אַלץ צעבראַכען. גאָר-
 נישט געבליבען פון אַלץ... און פאַר-
 דיכטען איז שוין אוממעגליך.“... ער בלייבט
 זיצען אין שול אַ שטומער... פון זיין שטומקייט שרייט אבער
 צו אונז די וואונד פון דעם היינטיגען אידישען ראַמאַנטיקער, וואָס
 וויל זיך אומקערען צוריק — און קאָן ניט, די וואונד פון דעם ראַ-
 מאַנטיקער, וואָס איז נאָר אַ האַלבער ראַמאַנטיקער, ווייל ער האָט
 דעם יאָיש, אַבער ניט דעם גלויבען פון דעם אמת'ן ראַמאַנטיקער...
 אַלכסנדר, דער שפעטערדיגער שטומער, זאָגט
 אין איין אָרט, אַז ער געהערט ניט צום „ערשטען דור“ פון

די נייע, נאָר צום לעצטען פון די אלטע. אין דער אמת'ן געהערט ער אויך צום לעצטען ניט: ער שטייט צווישן די אלטע און די נייע.

אָט דער צווישן-דור-ניט אַרויס פון זיך צווייער-ליי טיפּען. איינעם, אַזאַ, וואָס געפינט זיך ניט קיין אַרט ניט צווישען די אלטע און ניט צווישען די נייע, אַזאַ, וואָס זיין נשמה איז אַזוי אַנגעזעטיגט מיט'ן עקעל צום היינט, אַז עס בלייבט אין אים קיין אַרט ניט פאַר'ן גלויבען אין נעכטען אָדער אין מאַרגען. דאַס איז דער אומגלויקליכער, דער ניט צוגעפאַסטער צווישען-טיפּ, וואָס האָט קיין אַנדער ברירה ניט, ווי „אַנשטומט" צו ווערען, ד. ה. אַוועקצוגיין, ווי אַלס כּס נ ד ר, פון לעבען מיט זיינע אלטע חורבות און נייע בנינים. אַחוץ דעם שליםמזל'דיגען פאַר-שטייער פון צווישען-דור איז פאַראַן אַבער נאָך איינער, דוקא אַ בריה, וואָס פאַסט זיך זייער גוט צו צו זיין צווישען-לאַגע און פירט באַקאַנטשאַפט אי מיט די אלטע, אי מיט די נייע, זינגט לויב-געזאַנגען דעם עבר און פאַרגעסט אויך ניט אויפצוהויבען זיין שטים אין כאַר פון דער צוקונפּט-מוזיק. אַזאַ איז סימא, אויך אַ פאַר-שטייער פון איצטיגען צווישען-דור, אין ווייטער'ס דראַמע „אין פייער": „פאַטער, צום זיידען צוריק, צום עלטער-זיידען!" און אין אַ רגע אַרום: „דער אמת'ער איד שטייט נאָך הינטער אונז, ער דאַרף נאָך אַנקומען, נאָר איד, מיר מאַכען אַ וועג פאַר אים, אַ וואַרע — פאַר'ן צוקונפּטיגען אידען"... אויך ע לי א ש אין נאַמבערג'ס „משפּחה" גלויבט אין דער אייביגקייט, אין דער צו-קונפּט פון אידישען פּאַלק: „...מיר לייטערען זיך, זאַנט ער, מיר ווערען שטאַרקער און געזינטער, נייסטיג און פיזיש. מיר בויען אומעטום לעבענס-צעלען. מיר זיינען בעסער, ווי אונזערע עלטערן, אונזערע קינדער וועלען בעסער זיין פון אונז א. אַז. וו." פונדעסט-וועגען, אַז ער איז אַפּ צוויי וואַכען אין דערהיים ביי זיין אלטען טאַטען, דעם רב, טראַכט ער: „פאַרוואָס האָב איד זיך אָפּגעטיילט און אָפּגעזונדערט פון דעם אלטען לעבען, פון דער גאַנצער עדה אי-דען, וואָס לעבט אין נויט — און אין גלויבען? פאַרוואָס קאַן איד ניט פאַרטערענען מיין טאַטענס אַרט נאָך זיין טויט און זיין אַ רב

און אַ פירער פון דעם פאלק, ווי מיין טאטע, מיינע זיידעס און על-
טער-זיידעס זיינען געוועזען? דאָס פאלק איז בלינד? איז נאָריש,
אבערגלייביש? — פאָרוואָס-זשע אַנטלויפען פון אים? פאָרוואָס ניט
בלאָנזשען מיט אים צוזאַמען? "א. אַז. וו. אי ער האָפט אויף דער
צוקונפט, אי עס לעבט אין אים אַ צוגעבונדענקייט, אַ טיפע בענד-
קעניש נאָד דעם עבר... איז עס אַ סתירה? ניין, עס איז די פּסיכאָ-
לאָגיע פון איבערגאַנגס-דור, וואָס ניט האָבענדיג קיין באָדען אונ-
טער זיך איז דער געגענוואָרט, שטרעבט ער צו דער צוקונפט, נאָר
ווייל זי איז נאָד ווייט פון אים, ווייל זי האָט נאָד קיין בילד ניט
און קיין געשטאַלט, טרייסט ער זיך דערווייל מיט דעם בילד און די
געשטאַלטען פון דער פאַרנאַנגענהייט. ער וויל ערשט שאַפען נייע,
פעסטע, לעבענס-פאַרמען. אַנשטאַט די איצטיגע, די צעקראַכענע
און צעבראַכענע; אָבער אַט זיינען אַמאָל שוין געווען אזוינע פעס-
טע, זיכערע פאַרמען: היינט ווי זאָל ער ניט בענקען נאָד זיי?
ס י מ א ווייס גאַנץ גוט, אַז דער „צוקונפטיגער איד“ וועט אין
פיל פרטים ניט זיין ענליך צום זיידען און עלטער-זיידען; אין איין
פרט אָבער וועט ער זיין גלייך צו זיי: ער וועט אויך ב ו י ע ו,
ניט נאָר ברעכען. ווי דער א י צ מ י ג ע ר איד; שרייט ער
דערפאַר: „צום זיידען, צוריק, צום עלטער-זיידען!“ אויך ע ל י א ש
ווייס, אַז ווען ער זאָל ווערען אַ פירער פון זיין פאלק, וועט ער אים
פירען אויף נייע וועגען, ניט אויף די, וואָס זיין פאָטער, דער אַלטער
רב, איז געגאַנגען אויף זיי; פונדעסטוועגען זעט ער פאַר זיך אַ
מוסטער אין זיין פאָטער, ווייל, ווי יענער, אַזוי וויל אויך ער גיין
א י ז א י ז ו ע ג מיט'ן פאלק, ווי יענער, אַזוי וויל אויך
ער אינאיינעם מיט'ן פאלק גלויבען און בלאַנדזשען, און ניט, ווי די
איצטיגע אינטעליגענץ, אַפגעטיילט און אַפגעזונדערט פון פאלק...
אַט די אַלע ס י מ א ס א ו נ ע ל י ש א ס, וואָס דאָס פאַרצייטיג,
גאַנץ, ניט צעבראַכען אידיש לעבען געפעלט זיי נאָר דערפאַר, וואָס
אין אים זעען זיי די יסודות, וואָס אויף זיי מוז זיך בויען דאָס ניי,
קומענדיג לעבען, — אַט די אַלע צאַצקען זיך מיט דער פאַרגאַנג-
גענהייט, כאַטש זיי וואַלטען נאָר ניט וועלען, אַז זי זאָל זיך אומד-
קערען צוריק. זיי אַלע זיינען ראַמאַנטיקער קענען זייער אייגענעם

וויילען. זיי זיינען געגליכען צו איינעם, וואָס ליבט אַ פרוי נאָר דערפאַר, וואָס געוויסע שטריכען פון איר קערפער אָדער נשמה דער־מאַנען אים אַז דער, וואָס איז ווייט פון אים און ניט צו דערנרייכען. דער דאָזיגער ראַמאַנטיזם איז, פּונקט אַזוי, ווי דער יאָזשאַר־מאַנטיזם פון די, וואָס קערען זיך צו דער פאַרגאַנגענהייט, נאָר ווייל זיי האָט דערעסען די געגענוואַרט, — פּול מיט סתירות און וואַקלענישען. און ער קאָן ניט געבען אייגענטליך קיין שטאַף פאַר אַ דראַמע, וואו דער עיקר איז באַראַקטער און אויסגעהאַלטענקייט. ער איז, אַנב, פּאַסיוו — און אויך דערפאַר טויג ער ניט פאַר אַ דראַמע. ער איז אבער אַנגעמאַסטען פאַר ליריק. „און דעם אידישען פּאַעט, לייגענען מיר ביי אַ מאַדערנעם אידישען שרייבער, — דעם אידישען פּאַעט בעט איר, ער זאָל נעמען די האַרבסט־האַרף און זינגען זאָל ער מיר וועגען און אַלטען פּאַלק, וואָס בויגט זיך שוין פאַר אַלטקייט; זאָל ער זינגען וועגען דער אַלטער שול, וועלכע ווערט הרוב און ווע־גען דעם איינציגניגען גרויסען רב, וואָס איז ערגעץ פּאַרבליבען; זאָל ער זינגען וועגען דעם, וואָס וועלכט, גייט אונטער און איז דאָר אַזוי שוין“ (ש. גארעליק, „די ליבע פּראָווינץ“). אויף דער דאָזיגער ראַמאַנטישער האַרף האָט געשפּילט דאָ ניט לאַנג פאַר אונז דוד איינהאַרן איז זיין זאַמלונג „מיינע לידער“. און אויך אַנדערע ליריקער שפּילען אויף אַט דער האַרף און באַזינגען די האַרבסט־שיינקייט פון דער אונטערגוינדיגער וועלט, וואו „גאַט געבענשטער פּרידען האָט געהערשט אין גאַס, אין יעדען הויז“ —

„און קינדער האָבען זיך געשפּילט מיט זייערע פּאַטערס לאַנגע בערד, און איבער אַלטע ספרים זינגענדיג, און שמענדיג טיף פאַרקלערט געזעסען זיינען טאָג ווי נאַכט פיל עדעלע און יונגע לייט. און מוידלאך האָבען תּפּלין־זעקלאך אויסגענייט פון גאַלד און זייד. און אַלע מוידלאך האָבען אויגעלאך געהאַמ, ווי שמערן ריין. און אַלע זיינען שמעעוודיג געווען, און גוט און ליב און שוין. און אַלע האָבען זיי די מאַמעס זייערע האַרציג ליב געהאַמ, און ווי אין פּרילינג בליט די בלום אין פעלד און אויפ'ן בוים דאָס בלאַט,

אזוי האט רואיג, פרידליך אויפגעבליט א דור און נאך א דור
און ווי גאלד'נע קייט געצויגען האבען זיך פיל הונדערט יאָר...
(מ. ל. האלפערין, „אין דער פרעמד“).

אט אזוי ווערט דאס, וואס האט נאך דאָ נאָר ניט לאַנג גע-
הייסען „פינסטערע געטאָ“, געשילדערט, ווי עפעס אַ זיסע, ליכטיגע
אידייליע, און צום אַלטען, אידישען גאַט, וואָס איז שוין, דאַכט זיך,
נאָר פאַרגעסען געוואָרען, ווערט געשיקט אַ הייסע, האַרציגע תּפּלה:
....גרויסער גאַט פון מײן פּאָטער! אנטפלעק דיין געזיכט —

גרויסער גאַט פון ישראל! באווייז זיך! באווייז!
(י. י. שוואַרץ, „פון דער טיפעניש“).

אט די „ראַמאַנטישע“ אויסגעשרייען, וואָס פילען אָן די לופט
פון דער איצטיגער אידישער ליטעראַטור, זיינען ניט די
צו קוּ ט - טענדענץ פון דער אידישער ליטעראַטור, נאָר
דאָס איז אַן אַפּקלאַנג פון דער איצטיגער אַ י ב ע ר ג אַ נ ג ס -
צ י י ט. איצט זיינען נאָר דאָ אַ סך, וואָס ווײל די נייע פעסטע
נאַציאָנאַלע פאַרמען, צו וועלכע זיי שטרעבען, זיינען נאָר ניט באַ-
שאַפען געוואָרען, קוקען זיי מיט ליבשאַפט און בענקשאַפט אויף די
אַלטע פאַרמען, אויף די, וואָס האַבען עקזיסטירט דאָן, ווען דער
אידישער יחיד איז נאָר געווען איינגעשלאָסען אין כּלל. בענקענדיג
נאָר יענער צייט, פאַרגעסען זיי זייער עלענדקייט און אַפּגעריסענ-
קייט און באַהעפטען זיך, כאַטש אין די געדאַנקען, מיט'ן כּלל ישראל,
מיט זיין גאַט און זיין אייביגקייט... און אַט דאָס, כאַטש נאָר גע-
דאַנקליך, איינזעבען זיך אינ'ם כּלל־געוועב, אַט דאָס פּרואווען
אויפּריכטען די גאַנצקייט און כּרייטקייט פּונ'ם אידישען לעבענס-
בילד, האַט געמאַכט מעגליך דעם ראַמאַן אין דער אידישער ליטע-
ראַטור.

(1913)

רַמְמַנְעַן

דוד בערגעלסאָן : נאָך אלעמען*

א שווערער אומעט, א הארבסט־וואַלקען, א טונקעלקייט הענגט איבער'ן בוך. מיר ע. ל. די „העלדין“ פון ראַמאַן, איז עלענד און אליין. אפגעריסען פון איר סביבה. זי איז זייער ניט צופרידען מיט איר לעבען; זי בענקט נאָך עפעס אַנדערש. זי קאַן זיך אבער ניט העלפען: זי איז אַ פּאַסיווע...

אומעט, עלענדקייט, אומצופרידענקייט, בענקעניש, פּאַסיווי־טעט — זיינען עס ניט קיין אלטע מאַטיווען? באַנגעגענען זיי זיך ניט אויף שריט און טריט — אין די דערציילונגען וועגען דעם לע־דער, דעם בוכהאלטער, דעם עקסטערן, דער קורסיסטין אין איינזאַ־מען צימערל אויפ'ן פינפטען שטאַק? זיינען זיי אונז ניט גוט באַ־קאַנט פון די אונז אלעמען מיאום געוואָרענע סקיצען? און נאָך אַ פּראַגע: איז עס ניט קיין סתירה צו אונזער מיינונג, אַז דער נייער ראַמאַן אויף אידיש איז מעגליך געוואָרען, ווען די ליטעראַטור אונזער־רע האָט פּאַרגעסען אַז אלטען, איינזאַמען בחור און גענומען זיך פאַר'ן משפּחה־מענשען, ווען זי האָט געלאָזען דעם פּרט און פאַר־טיפּט זיך אין כלל, אַוועקגעוואָרפען דעם בלאַט און געווענדט זיך צום צווייג און צום בוים און צום וואַרצל פון בוים? וואו איז אין בערגעלסאָן'ס ראַמאַן דער איבערגאַנג פון איד־גריבלערייען צום סביבה און כלל־לעבען?

אויף דער דאָזיגער פּראַגע קאַן מען — אידישליך — ענטפּע־רען מיט אַנדערע פּראַגען: פּירט אונז דען ניט אַריין דער מהבּר

(* ווילנער פּאַרלאַג פון ב. א. קלעצקין, ווילנע, 1913.)

אינעווייניג אין הויז פון ר' גדליה דעם יורד? גיט ער אונז דען ניט צו עטעמען די לופט פון דעם אויפגעקומענעם בור דעם פאמיליע? פון די טראגדיעס, אט די כלומר'שט שוין אויסגעאיידעלטע פארוועניו'ס? פון די זיידע נארום קייט, די שוין האלב־פארגרעכטע מיוחסים? שטייט דען ניט פאר אונזערע אויגען דאס קליין שטעטל, וואו מיר על וואוינט מיט אירע עלטערן? פילען מיר דען ניט דעם אטעם פון כרד און זיין פארשטאט, וואוהין מיר על ציט זיך אריבער? זיינען דאס אלץ ניט שטיקער מיליע און כלל־לעבען?

אבער דאס איז נאך ניט קיין תשובה אויף דער פראגע. וואריס די דאזיגע אלע סביבה און כלל־עלעמענטען זיינען ניט דער עיקר אין בערגעלאנס ראמאן. דער עיקר איז מיר על. ניט נאך די הערצער פון וועלוועל בורנעס, שמואל'ס קייט זיידענארום קייט, מאנטשיק, נתנהעלער און אלע אנדערע יונגע לייט, פראסטע און איידעלע, קלוגע און נאך־רישע — ציען זיך צו מיר על, ווי זומער־פליגעלאך צום פייער: — אלץ, וואס איז ראמאן איז פאראן, ציט זיך צו איר, צו דער „העלדין“, ווי א ראדיום צום מיטעלפונקט פון קרייז; אלץ, וואס ווערט געשילדערט אין ראמאן, איז נאך אראפ פאר איר בילד. אויב „נאך אלעמען“ אנטציקט אונז מיט זיין טעכניק, ניט געקוקט אויף דער אומפראפארציאנעלער לאנגקייט פון ערשטען טייל, איז עס נאך מחמת אט דער „איינהייט אין דער פארשידענארטיג־קייט“. וואס איז קיין ווערק אויף איריש האט זי ניט דערגרייכט אזא הויכע מדרגה, ווי דא; נאך צוליב דעם, וואס מיר על, אט די שוואכע, ציטעריגע, טרויעריגע „פרינצעסין“, זיצט, באמת, ווי אויף א טראן, וואס דערהויבט זיך איבער אלץ, וואס ארום, און מאכט אלץ און אלעמען זיך אונטערטעניג; און וואס דערפאר האט בערגעלאנס ראמאן מיט א סך מער רעכט, ווי א ש'ס „מערי“*) געקאנט טראגעזאן אויף זיך דעם נאמען פון זיין הויפט־העלדין — מיר על. מירעל איז ניט די הויפטזאך, זי איז אלץ. איז אלזא, די פראגע, צי האט מיר על, אט דער תוך פון גאנצען ראמאן, א שורש אין דער סביבה, איי דער פאמיליע.

וואו זי איז אויסגעוואקסען? צי איז מיר על'ס אומעט און
מיר על'ס בענקשאפט א כלל-אומעט און א כלל-בענקשאפט,
אדער עס איז נאך אלץ דער נודנער אומעט און די פוסטע בענקע-
ניש פון די אונז גוט, שוין צו גוט באקאנטע איינזאמע אינטעלי-
גענטישע צימערלאך?

מירעל איז צו קיינעם, אהויז אפשר צו איר פאטער, ר'
גדליה'ן, ניט צוגעבונדען; מיר על ליבט אין פלוג קיין
נעם און קיין זאך ניט; אז זי האט חתונה, וויל זי מיט איר מאן
קיין קינד ניט האבען, און ווען זי שפירט דאס אונטער'ן הארצען,
פילט זי צו דעם אז עקעל. ווי קאן מען איינוועבען אט דעם איינ-
זאמען אפגעריסענעם פעדימעל אין כלל-געוועב? אבער מען מוז
עס טאן. מען מוז זיך פארטיפען אין דער סאציאלער און פאמיל-
ליענסביבה, וואו מיר על איז אויסגעוואקסען, און וואו זי
פארברענגט אירע טרויעריגע, וואלקענדיגע טעג, אויב מען וויל טרע-
פען די רעמעניש פון איר מאדנעם, קאפריזנעם, שטאלצען, שווא-
כען, עקשנות'דיגען, בתיחידה'שען איד. וועט איר זי נעמען
אליין, ווי זי איז, פאר זיך, וועט איר ניט פארשטיין נאך דעם חו,
וואס שמראלט פון איר ארויס, און וועט ניט וויסען דעם מקור פון
דעם טיפען טרויער, וואס לייבט אין אירע בלויע אויגען, אונטער
די לאנגע, שווארצע וויעס. איהר מוזט וויסען, פון וואנען זי
שטאמט און פארוואס זי טויג ניט פאר'ן לעבען, ערשט דאן וועט
איר פילען א טעם אין דעם אומעט און כשוף, וואס ליגט אין אט
דער שלאנקוואקסיגערת בת יחידה; ערשט דאן וועלען די פרטים
פון איר לעבען, וואס יעדער פון זיי באזונדער איז, דאכט זיך, גאר
נישט ניט ווערט, זיך צונויפניסען אינאיינעם און באלויבטען ווער
רען דורך דער שיין פון איר נשמה, פון אט דער איידעלער, צאר-
טער נשמה, וואס „די נודנע לידער פון דער ערד“ קאנען ניט פאר-
בייטען איר די קלאנגען פון דער וועלט, וואו זי איז געווען אמאל
און וואהיזן עס בענקט זיך איר אזוי...

וואו איז זי געווען אמאל? וואס פאר אן אומרואיגע נשמה איז

(* זע פאלג. קאפימעל.)

איז איר מגולגל געווארען, און מאכט זי טרויעריג, און מאכט זי שוואד, און מאכט זי שטאלץ און ווייט אויף איר און אזוינע פיינע, געוורצטע, געהיימע אראמאטען?

דאס איז די נשמה פון דער אלטער יחוס-פאמיליע הורוויץ. אין מיר לען לעבט, אין איר שטארבט, ריכטיגער, די נשמה פון א כלל, וואס, אונטערנייענדיג, פארשפרייט ער ארום זיך דורכזיכ טיגען טרויער און שטראלענדיגע וואלקענדלאך און א לעצטען שיי-נעם, שטילען פארבען-שפיל, ווי די זון, בעת זי פארגייט — אין אַני הויב הארבסט. די פאמיליע הורוויץ איז א צווייג פון דער אלטער אידישער אריסטאקראטיע. אמאל איז זי א דעמב געווען; א גאנץ פאלק האט אין זיין שאַטען גערוט. האָבען גענומען טריקענען אונטען די זאפטען, און אויבען האט זון געפעלט, זיינען די צווייגען פארדארט געווארען; נאר אין יעדען וועלקענדיגען צווייג בלייבט דער שטאלץ פון בוים, פון אלטען בוים, און דער ריח פון טיה אין דער ערד איינגעגראבענע ווארצלען גרייכט צו אונז פון בלאט, וואס פאלט... וואס איז ר' גדליה הורוויץ, מירעל'ס פאטער? אין פלוג איז ער ניט מער, ווי א איד, וואס ביי אים גייען די געדשעפטען שלעכט. נאר זעט, ווי אידען פארהאלטען זיך צו אים. ווי צו א פשוט'ן יוד? מיט א געפיל פון רחמנות? ניין, מיט דער טיפסטער אכטונג. און קיין איין זאך ניט אונז ניט צו פילען אזוי דעם פארבראגענעם יחוס'דיגען טעם פון אַט דעם האַלב-פאר-וועלטען צווייג, ווי אַט דאָס פארהאלטען זיך צו אים מצד די ארור מיגע. זיי שפּיגלען און צאצקען זיך מיט אים, ווי מיט א טייערען ירושה'בעכער. טאן מיט אים א שידוך — האַלט יעדער פאר א זכיה. אפילו דאן, ווען ער איז שוין נאך פאראַרימט, איז ער זיך מתחתן מיט די זיידאָוּסִים, וואָס זיינען גרויסע גבירים, און דערצו נאך אויך שטיקלאך יחסנים. און אז ער שטארבט, איז די שטעטעל ווי פאר'יתומ'ט: ניטא, ווער עס זאל פארנעמען זיין ארט... אלע פילען, אָז ער איז אַ לעצטער. פאר די אַזוי-געקומענע איז עס אזוי ווי די לעצטע מעגליכקייט זיך איינצוקויפּען אין יחוס, זיך איינצופלעכטען אין דער גאלדענער קייט פון דער אידישער אריסטאקראטיע, און זיי איילען זיך ארייני

כאפען אט דאס גליק... קיין אנדערע קינדער, אַחוץ מיר לען, בליבען ניט נאָר ר' גדליה'ן: אונטערנייענדיגע אריסטאָקראַטישע משפחות פרוכפערען זיך ניט און מערען זיך ניט...

די אויפגאבע פון ראַמאן איז שילדערען אויף אַן אייגענארטיגן גען שטייגער אט דעם אונטערנאָנג, די יורד'ישקייט. בערגעל-סאָן צייגט אונז דעם יחוס ר' גדליה'ס ניט אין זיין גלאַנץ, ווען ער האָט געלויבטען, נאָר ווען ער לעשט זיך. מיר זעען און פילען אַט דעם יחוס ניט דאָן, ווען ר' גדליה קומט מיט גרויס פאַרראַד אויף שבת אהיים און פאַרפאַרט צום רב, אים פירען אין באַד אַרײַן, אַדער דאָן, ווען מען גרייט זיך אויפ'ן נגיד'ישען שטייגער צו מירעל'ס חתונה ביי ר' גדליה'ן אין שטוב, נאָר דאָן, דוקא דאָן, ווען די געשעפטען גייען שלעכט ביי ר' גדליה'ן. ווען מען האָט שוין פאַרטאָן מירעל'ס נדן און די עטליכע טויזענט רובל פון עפעס אַ קרוב, עס קומען די בעלי-חובות, און ר' גדליה'ס ווייב, גיטעלע, איז גרייט צו פאַרען ערגעץ פאַרלייגען די צירונג. אין שטוב איז שטיבל, ר' גדליה'ן שווייגט... דער טרויעריגער סוד פון אַן אַלטער שיינער משפחה, וואָס איז געקומען פון ערגעץ ווייט, און איצט גייט זי צום גרונט, פילט זיך אין זיין שווייגען. און נאָר טרויעריגער איז אַט דער סוד אויף מירעלעס תנאים, ווען ר' גדליה'ן דוכט זיך אויס, אַז שוין ניט אים צוליב זיינען געקומען אהער די אַלע געסט, נאָר צוליב די זיידענאָוסקיס, די רייכע מחותנים פון ווייטליכען כרד!" ר' גדליה איז פון בייטאָג אַן געווען שטאַרק אומעטיג און געפאַלען און ניט געוואוסט, וואָס מ'רעדט צו אים. זיצענדיג נעבען דעם מחותנ'ס לינקער האַנט, האָט ער די גאַנצע צייט געשוויגען. געהאָט אַן אַראָפּגעלאָזענעם קאַפּ מיט יורד'ישע געדאַנקען און געוואוסט, אַז די אַלע געסט זיינען זיך שוין אהער צוגיפגעפאַרען ניט צוליב אים, ר' גדליה דעם אַנזעצער, נאָר צוליב דעם רייכען מחותן יעקב יוסלען, וואָס האָט ביי אַ האַלבען מיליאָן און קנאַקט אויפ'ן נבירישען שטייגער; אַז ער, דער גאווה-די-נער און מונטערער מחותן, ווייס דערפון, און קוקט זיך צו אים דער-פאַר ניט אום. און זיי, די געסט, האָבען דערפאַר אויף אים, ר'

גדליה'ן, רחמנות און לאזען אים אויך צו ר'... דאָס „רחמנות“, וואָס די געסט פילען צו אים, איז אפשר גארניט קיין איינפאָד רחמנות, עס ליגט אפשר נאָר פאַרבאָרגען אין אים דער אָפּשיי, יואָם ר' גדליה'ס שווייגענדיגע טרויעריגקייט וועקט אין די אָרר מיגע. אָבער עס ווערט דערפון ר' גדליה'ן ניט גרינגער. אינעווייניג, איז זיך, פאַרשטעלט פון פרעמדע אויגען, טראָגט ר' גדליה' דעם האַרבסט, און נאָר ערגעץ אין אַ פאַרבאָרגענער טי פּעניש פון זיין נשמה פאַרנעמט ער די ווייטע, מידע קלאַנגען פון דעם אָפּגעשטאַרבענעם פּרילינג, פון דער שיינער צייט, ווען זיין בוים, דער שטאַלצער דעמב, האָט געבליט און איז געווען פול מיט זאָפּטען, און זיין שאַטען איז געווען ברייט, און די וואַרצלען זיינע — מעכטיג... ווי אַ לייכטער וואַלקען, שוועבט אַרום אים זיין חשיבות. דער שאַטען פון זיין טרויער, דער אָפּקלאַנג פון זיינע מידע טריט, פון יעדען וואַרט זיינעם לויפט פאַר אים און וואַרענט שטיף: ר' גדליה' גייט, ר' גדליה' רעדט... האַבען אלע אָפּשיי. אָבער פילען, פאַרשטיין אים, ווי געהעריג איז, קאָן נאָר מיר ע, ווייל אויך זי זעט, ווי עס פאַלען געלע בלעטער פון די בוימער, וואָס האַבען געבליט אַמאָל, ווייל אויך ביי איר אין האַרץ איז קיל דער האַרבסט און טרויעריג דער אָפּקלאַנג פון פּרילינג, וואָס האָט געבליט אין איר נשמה איידער זי איז געבוירען געוואָרען אין איר איצטיגער, האַרבסט טיגער, יורדישער, געשטאַלט...

די נשמה'שע נאַנטקייט מיר על'ס צו ר' גדליה'ן, אַט דעם פאַקט, וואָס איז זייער וויכטיג פאַר'ן נאַנצען ווערק, גיט אונז בערגעל'ס אַז צו פילען, ווי זיין שטייגער איז, דוקא דורך אַ קלייניגקייט. ער דערציילט, ווי אזוי זיצענדיג עלענד און טרויעריג און שווייגענדיג צווישען די געסט, וואָס זיינען געקומען אויף מיר על'ס תנאים, האָט זיך ר' גדליה' „אביסעל דער שראַקען פאַר גיטעלע'ן, וועלכע איז צו אים פּלוצים נאָך זיינע של'י סעלאַך צוגעגאַנגען. איינגעהויקעטערהייט האָט ער זיך אויף די פים אויפגעשטעלט, ניט געוואוסט, וואו ער איז אין דער וועלט, און האָט לאַנג, מיט טאַפענדיגע הענט, אַרומגעשארט פון איין קעשענע צו דער צווייטער. מירעל האָט דאָס געזען פון דער ווייט. דאָס

הארץ האט מיט גרויס רחמנות צו אים א צי געטאן, איז זי צו אים צוגעגאנגען.

— „אט זיינען זיי דאך, די שליסעלאך... ביי דיר אין אויך בערשטען טאש ליגען זיי.“

איבערלייענענדיג די דאזיגע, אין פלוג, גאנץ אומבאדייטענדיגע ווערטער, דערזעט איר דעם קוק, וואס מיר על'ס טרויער ריגע, בלויז אויגען האבען בעת מעשה געטאן אויף ר' גדליה'ן, און אט דער קוק, וואס מאכט פלוצלונג פאר אייך לעבעדיג מירעל'ס אויגען און זייער כשופ'דיגען טרויער, עפענט פאר אייך דעם שותפ'ישען מקור פון זייערע ביידענס, ר' גדליה'ס און מירעל'ס, נשמות. און איר וואונדערט זיך אויף אט דער שטילער און נאך דעם אמת'ן קינסטלער געגעבענער פיאיגקייט, וואס בערגעלסאן פארמאגט, צו עפענען פאר אייך א מענשליך הארץ און אן אפגרונט פון א הארץ דורך איין וואונק, דורך איין קוק... אבער דאס גע- הערט ניט צום ענין. אונז איז דא וויכטיג דערווייל ניט דער טא- לאנט פון דיכטער. נאך זיין ווערק, — זיין ווערק, וואס ניט אלע פארשטיין אים דיכטיג, כאטש אלע פילען זיין צויבער... מיר קע- רען זיך אום צו ר' גדליה'ן. ער איז, ווי מיט א כיוון, געמאלט מיט בלאסע פארבען. ווארים דער עיקר איז דאך מיר על'ס. דורך איר צארטער, איידעלער, בתיחידה'שער נשמה, דורך איר אריסטא- קראטיש-יוויד'ישער אומבאהאלפענקייט און עקעל צו די ארומיגע, דורך איר פינליכער גלייכגילטיגקייט צו די, וואס ליבען זי, דורך דער פינליכקייט און ראפינירטקייט פון אירע געפילען, וואס קיינער קאן זיי ניט פארשטיין און נאך ווייניגער צופרידענשטעלען — וויל אונז דער פארפאסער געבען צו פילען דעם סוד און די טראגעדיע פון דער אונטערגייענדיגער אלטער אידישער אריסטאקראטיע, וואס פון אלע זייטען רינגלען זי ארום און באלאגערען און באלעס- טיגען זי פארוועניו'ס, אויפגעקומענע גבירים, וועלכע ווילען זיך איינקויפען אין יחוס, אדער פראסטע מענשען, וואס מיט זייער גע- זונטען אינסטינקט פילען זיי די טרויעריגע, ניט צו דערגרייכענדיגע שיינקייט פון דער דאזיגער אונטערגייענדיגער וועלט, נאך זיי פאלט די צארמקייט זי צו געניסען... דורך דער געשטאלט פון ר' גדליה'ס

איינציגער טאכטער וויל דער קינסטלער אונז צייגען עפעס א רייה-
 זויערען צום טויט און צו א נייעם, קינסטיגען, לעבען, עפעס א
 גאלדענעם הארבסט, וואס א פארבארגענע האנט האט די רייכע
 פרוכטען פון אים אפגעריסען און געלאזען אים שטיין אין טרויער-
 ריגער, איינזאמער, ציטעריגער, ווארטענדיגער נאקעמקייט... מירעל
 איז פאר דעם מחבר די הויפט-זאך; אנדערע פערזאנען דארפען נאר
 געבען איר די געלעגענהייט זיך ארויסצואווייזען! האט ער אונז גע-
 געבען גאנצע און פולע פארטרעטען נאר פון די פון זיי, וואס זיינען
 ניט קאמפליצירט און ווענדען ניט אויף זיך צופיל דאס אויג פון
 לעזער; פון א ר' גדליה' אבער, ווען ער וואלט זיך מער
 מיט אים אפגעגעבען און ניט באנוגענט זיך מיט עטליכע אויבענ-
 אויפיגע שטריכען, — פון א ר' גדליה' וואלט אויסגעוואקסן
 סען א געשטאלט, וואס וואלט קאנקורירען מיט מיר לען און
 ניט לאזען איר ווערען דער צענטער פון ווערק. פון אזא פעלער
 האט דעם ארכיטעקט בערגעלסאנען געמוזט אפהיטען דער
 קינסטלערישער אינסטינקט, וואס לעבט אין אים. האבען מיר פון
 ר' גדליה' טאקע דערפאר נאר ראשי פרקים אין ראמאן...
 אויב אבער מיר ווילען ניט נאר מיטפילען און מיטלעבען מיר-
 רעל'ס טרויער און שיינקייט, נאר אויך דערגיין דעם מקור, פון וואס
 נען זיי שטאמען, מוזען מיר זיך אפשטעלען לענגער, ווי דער פארפאס-
 סער, אויף ר' גדליה' א. ר' גדליה איז דער שליסעל צו מיר-
 רעל'ס נשמה. דורך זיין יורד'ישען יחוס איז זי געווארען, וואס
 זי איז. ניט אומזיסט איז ער דער איינציגער מענש, וואס זי גיט
 זיך אים אונטער, ווען ס'איז נויטיג. זי, אט דאס שוואך, צארט,
 אומבאהאלפען קינד, קאן זיין גרויזאם אי צו זיך, אי צו אנדערע,
 ווען זי דארף אפהיטען איר נאכגעגעבענע פערזענליכקייט; צוליב
 ר' גדליה' אבער איז ביי איר רעכט חתונה האבען מיט
 א מענשען, וואס זי פילט צו אים אן עקעל — מיט שמואל ק
 זיידענאָוויק... האט זי אים אזוי ליב, איר פאטער?
 ניין, זי טוט עס ניט אזוי אויס ליבע, ווי — ווידער אמאל — אויס
 שטאלץ: א באליידיגונג פאר ר' גדליה' (א באנקראט, צום
 ביישפיל) וואלט אויך פאר איר געווען (כאטש געוויס נאר

אויף אן אנדער אופן) א באַליידיגונג. און ניט פאַר איר אַליין, — פאַר די אלע דורות, וואָס לעבען אין איר: דורך ר' גדליה'ן אין איר בלוט אריינגעגאסען געווארען דער יחוס פון דורות...

ר' גדליה אין דער לעצטער רינג אין קייט. דער לעצטער און שוואַכסטער. ניט נאָר מאַטעריעל אין ער אַ יורד; ער אין אויך פיזיש קראַנק; אין זיין גאַנצען באַנעמען זיך פילט איר די שוואַכ קייט און די אומבאַהאַלפענקייט פון אַ דעגענערירענדיגער אַריס-טאַקראַטישער פאַמיליע... פונדעסטוועגען אין ר' גדליה נאָך ניט אינגאַנצען אַ יורד. אין מסחר, אין געשעפט געוועלטיגט שוין ניט ער, נאָר די נייע, די אויפגעקומענע טאַראַבייט און בורנעסעס אדער די רעשטלאַך פון אַלטען יחוס, וואָס האָר בען זיך צוגעפאַסט צום נייעם לעבען — די זיידע נאַויסיס; מאַטעריעל אין ר' גדליה געפאלען; גייסטיג אין ער נאָך דער יחסן. אפילו א נהום טאַראַבייט, וואָס פּרוּוואוט שוין נאַכמאַכען די אַרומיגע פּריצים, און וואָס זיין טאַכטער האָט שוין „אויסגעהאַלטען אויף זעקס קלאַסען“, און זיין קלענערער זון, אייסק, „ווערט, אי“ה, איבער צוויי יאָר איינזשינער“ — אפילו נחום טאַראַבייט, אַט דער זעלבסטצופרידענער נייער נניד, ווייס און פילט, אז דער אמת'ער שיינער איר אין — ר' גדליה.

ר' גדליה האָט ניט בלויז איידעל בלוט אין זיך, ער האָט בירושה אויך די פיינע, רייכע גייסטיגע קולטור פון דער אַלטער פאַמיליע הורוויץ, פילט ער ניט קיין פּוסטקייט אין לעבען אפילו דאַן, ווען די אלע אַרומיגע זיינען אים ניט גאָר צום האַרצען. אין דעם גייסטיגען אוצר, וואָס ער האָט גע'ירשנ'ט, אין דער אַלטער אידישער רעליגיע, האַבען אַ שטיקעל חלק אויך די נייע, די אויפגעקומענע: מאַכט עס זיי נענטער צו אים און פאַרקלענערט זיין עלענדקייט. וואָלט ער געקאַנט רואיג שטאַרבען, ווי רואיג און גלייכגילטיג עס פאַלט פון בוים אַראָפּ אַ בלאַט, ווען עס פאַר-וועלקט. נאָך זיין טויט אַבער דערוויסען מיר זיך פון אברהם'ס דעם רב, אַז „שוין גאָר ביים לעצט“ האָט ער, ר' גדליה, אים אַ זאָג געטאָן: „וואָס וויינטוּ? ... נאָר איינער, ווען איר פיל.

אז איר לאז עמיצען איבער נאך זיד, וואָלט איר גענאָנגען אַהיז, ווי צום טאַנץ" ... מיר דערוויסען זיד, אז ר' גר לי ה האָט שוויי געדינגערהייט איבערגעלעבט אַ טראַגעדיע. ער האָט געפילט, אז ער איז אַ לעצטער אין דער משפּחה הורוויץ, — ניט אַ לעצטער איד. ר' גר לי ה קען נאָר דעם אייביגען, ניט דעם לעצטען אידען; — ער איז אַבער דער לעצטער איד ישר מיט דער טאַפעלטער קרוין — פון תורה און גדולה; ער שטאַרבט אַז אַ יורש פאַר אַט דער אַלטער הייליגער קרוין.

מיר ע לי ירשנ'ט דאָס איידעל, יחוס'דיג בלוט דעם טאַ מענס, אַבער ניט זיין תורה, ניט זיין גייסטיגען פאַרמעגען: מיר ע לי לעבט אין דער לופט פון דער נייער, ניט אידישער, קולטור. ווי אַ חורבה פון אַ אַלטען שלאָס, פון אַ אַלטען מעמ פּעל, בלייבט שטיין איר טאַמענס שטוב נאָך זיין טויט. און די פוסטקייט פון אַט דער חורבה, פון אַט דעם טעמפּעל, קלייבט זיד אַרין צו מיר ע לי אין האַרצען. אַ פוסטקייט, וואָס איז פול מיט שאַמענס פון אַלטע צייטען, מיט שאַמענס, וואָס שעפּטשען זיד שטיף און רופּען ערגעץ און לאַזען ניט רוען. אַ פוסטקייט, וואָס די אויגען פון צענדליגער דורות קוקען אַרויס פון איר, ווי שטערן פון טונקעלען הימעל, ווי שטערן פון שיקזאַל, און שרעקען און מאַד גען און זאָגען צו עפעס... יע, מיר ע לי טרויער נעמט זיד דערפון, וואָס די „פוסטקייט“, וועלכע האָט זיד באַזעצט ביי איר אין האַרצען, איז די פוסטקייט פון אַ טעמפּעל, וואָס אין זיינע חורבות פלאַטערען נאָך אום עכאַס פון הייליגע געזאָנגען... איר גאַנצע בענקעניש נעמט זיד דערפון, וואָס זי פילט, אַז אין איר לעבט עפעס אַ כח, אַ ווילען, אַ זין, נאָר זי קאַן אים ניט אויסדריי קען, זי קאַן אים ניט פאַרקערפּערען...

דאָס, וואָס זי איז אומפּיאַיג אויסצודריקען איר פאַרבאַרגענעם גע'ירשנ'טען ווילען, מאַכט זי אומרואיג; אַבער דאָס, וואָס אין איר לעבט פאַרט דער דאַזיגער וואונדערליכער ווילען, ניט איר אין די ביטערסטע מינוטען פון איר לעבען דעם גלויבען, אַז דאָס, וואָס זי וואַרט אויף דעם, וועט קומען. ווי אַזוי? דאָס ווייס זי ניט. זי ווייס, אַז ס'וועט קומען. אויף וואָס וואַרט זי? דאָס ווייס זי אויך

ניט אויף קלאר, אזוי ווי עס האט עס, אגב, ניט געוואוסט אויך, ר' גדליה און אזוי ווי עס ווייס עס ניט דער נאך גרעסערער מיוחס און נאך גרעסערער יורד, ווי ר' גדליה — דאס פאלק ישראל, ווען עס זאגט יעדען טאג הויך אויפ'ן קול אדער שטילערהייט: ואף על פי שיתמהמה, און מעג ער זיך זאמען, ווארט איד, טאגאיינ טאגאויס, אויף זיין קומען. אזוי איז שוין די טבע פון אריסטא-קראט, וואס איז געווארען א יורד, צו ווארטען און צו גלויבען, אז אטראט וועט עפעס געשען, און ער וועט צוריק קומען צו זיין רעכט און צו זיין רום...

דאס דאזיג אייביג ווארטען, דער דאזיגער אומבאשטימטער, אבער פעסטער גלויבען, איז דאס איינציגע, אחוצ'ן בלוט, וואס מיר רעל האט פון די פריערדיגע דורות גע'ירשנ'ט. ביי זיי איז עס אנגעקליידט געווען אין א פארם, — אין דער פארם פון משיח גלויבען; זי האט די פארם פארלוירען. אבער דער תור איז, ווי א הייסער אומרויאגער פלאם, געבליבען אין איר ברוסט. און עס טרעפען מינוטען, ווען זי פילט און ווייס, אז ניט פון זיך אליין, נאך פון עפעס א ווייטען פארבארגענעם פלאקער צינדט זיך אין איר אט דער הייליגער פייער. דאן דוכט זיך איר אויס, „אז פון דארט, פון רויטען עק הימעל, קוקט צו איר ארויס א צווייטע, פייערדיגע, מירעל און ווינקט צו איר פון דער ווייט: „קיינער, ווינקט זי צו איר, ווייס ניט, צוליב וואס ס'בלאנדזשעט ארום מירעל הורוויץ. און איד, מירעל, וואס איד ברען אין פייערדיגען עק הימעל אויפ'ן הארץ זאגט, — כ'האב שוין אמאל אויך ארומגעבלאנדזשעט און האב אויך ניט געוואוסט, צוליב וואס...“

מירעל ווערט א סימבאל — א סימבאל פון אייביגען אהאסוער, וואס בלאנדזשעט ארום איבער דער וועלט, פון איין עק האריזאנט צום צווייטען, און ווייס ניט, צוליב וואס און צוליב ווען מירעל ווערט א גייסט. טויזענטער יארען האט ער ארומגעשוועבט, דער גייסט, אין חלל פון דער וועלט, פול מיט גלוי-בען און געוויסהייט, אז קשיות און אן ספקות. פלוצלונג — דאס איז געשען אין אונזער דור — האט ער זיך אפגעשטעלט, דערזען, אז א מדבר, א וויסטעניש, א פוסטקייט רינגעלט אים ארום פון אלע

זייטען, — און ער פרעגט, וואוהין, צוליב וואס גייט ער. פרעגט — און גייט ווייטער... ער זעט דעם פוסטען רוים, וואס ארום; ער זעט אבער אויך דעם שטערן, וואס ווינקט אים פון טונקלען הימעל, ווינקט און רופט...

אָבער נאָר איין אויגענבליק שטייט מיר עס אויף אַט דער העכסטער, סימבאלישער, הויך. בערגעלאסאנ'ס קינסטלעריש אויג איז צופיל געוויינט צו זען אַלץ, וואס עס זעט, א י ז ב י ל ד, איז פלייש און הויט אַנגעטאן, און בערגעלאסאן קאז ניט לאזען אויף לאנג שוועבען מירעל'ס געשמאַלט, ווי לייכט און שווער בעוודיג זי זאל ניט זיין, איז וואַלקענס, איז דער לופטען. נאָר אויף איין אויגענבליק לאָזט ער אונז זי זען ד אַ רט. די גאנצע צייט האַלט ער זי ד אַ, אונטען, אויף דער ערד; איז פאַרשיידענע קליידער צייגט ער זי אונז, איז וואַכעדיגע און אויך איז יוסטוב'דיגע, אָבער די דאָזיגע אלע אַנקלאַידונגען אירע זיינען רעאַלע, ממשות'דיגע, כאַטש דער שטאַף, וואס זיי זיינען געמאַכט פון אים, איז זייער און איידעלער... אויב איד האָב געפרוואוּט אַראַפּציען אויף אַ וויילע דעם שלייער פון מיר עס גייסט און אויסזאָגען פון אים מער אפשר, ווי דער פאַרפאַסער האָט געוואַלט, איז עס נאָר, כדי אַז אַט „די פייערדיגע מירעל“, די מיר עס ש מ ע ל ה, וואס אַנטפּלעקט זיך פאַר אונז אויף איין רגע איז עס הימעל, זאָל העלפּען אונז פאַרשטיין די ליידען פון דער איינפאַכער מיר עס, וואָס פון אויבען־אויף קאַנען זיי מאַכען דעם איינדרוק פון א... „קליינשטעטעלדיגער טראַגעדיע“, ווי עס זאָגט האַלב איראַ" ניש, האַלב ערנסט ה ע ר ז. (אַנב, דער איינציגער פאַרשוין און „נאָר אַלעמען“, וואָס איז געבליבען און קינסטלערישע פלייש און בלוט.)

וואו ליגט דער אמת'ער זינען פון דער דאזיגער טראגעדיע? ער ליגט אין דעם שוין פריער דערמאנטען אונטערשייד, וואס ס'איז פאראן צווישען ר' גר לי ה' און מיר לען. ר' גר לי ה האט, אינאיינעם מיט'ן גייסט פון די אלטע, מיוחס'דיגע דורות, גע'ירשנ'ט אויך א לבוש פאר דעם דאזיגען איידעלען גייסט, א לבוש, וואס אויך אנדרעק קליידען זיך אין אים, אַלץ איינס, צי ע ר

קליידט זיי, צי ניט: דאס איז דער אלטער אידישער קולטור־פאר־
 מעגען. מיר ע' טראגט אבער אין זיך נאר דעם גייסט און נאר
 דאס בלוט דאס אריסטאקראטישע, — דאס, וואס ביי די אויפגע־
 קומענע, און אויך ביי די „שיריים“, די עפיגאנען פון אלטען יחוס,
 איז עס ניט א: האט זי זיך ניט וואו אהין צו טאן, און זי גע־
 פינט זיך ניט קיין ארט אין לעבען. זי איז ארומגערינגעלט פון
 מענשען, פון קרובים, פון פריינד — און איז איינזאם. אלעמען
 ציט צו איר, אבער איר ציט צו קיינעם ניט. איר הארץ איז דארט
 טיג, און ס'איז ניטא, ווער עס זאל שטילען איר דארשט. ווי א
 פאר'כשו'טע פרינצעסין, ווארט זי האלבוואך אויפ'ן פרינץ, וואס
 וועט קומען און זי אויסלייזען — נאר ער קומט ניט. עס קומען אַנ־
 דרע — ניט ער.

ס'קומט וועלע וועל בורנעס. ער איז דער זון
 פון אן אויפגעקומענעם גביר, אן אויסגעאיידעלטען עמדהארץ.
 „גאנצע פיר יאר — אזוי הויבט אן דעם ראָמאן בערנעלסאן, וואס
 ווי א געניטער שווימער, ווארפט ער זיך גלייך אריין אין רעכטען
 מיטען שטרוים פון די געשעענישען און מאכט ניט קיין לאַנגע
 שהיות און הקדמות — גאנצע פיר יאר האט זיך צווישען זיי גע־
 צויגען דער היימישער קליינשטעמעלדיגער שידוך, און געענדיגט
 האט ער זיך אַט ווי אזוי:

— זי, ר' גדליה הורוויצ'ס בת יחידה, מירעלע, האט אים סוף
 כל סוף די תנאים אפגעשיקט און אליין ווידער אַנגעהויבען ארומ־
 צושפאצירען מיט'ן קרומען סטודענט ליפקים...

צוליב וואס האט זי געטאן אַט דעם שידוך און פארוואס
 האט זי אים אַפגעלאזט? געטאן האט זי אים, אפנים,
 דערפאר, וואס ר' גדליה'ס געשעפטען זיינען דאן שוין גע־
 גאַנגען זייער שלעכט, און זי האט ניט געקאנט לאַזען
 דעם טאטען פאלען; און אפשר איז עס געווען אַ קאפריז
 פון א בת־יחידה; און אפשר האט איר גערייצט די ליבע, וואס
 האט אַנגעפילט ביז איבער די ברעגעס וועלוועל'ס ריינע און ענגע
 נשמה און ניט געלאזען דארט קיין ארט פאר קיין שום אַנדערע
 געפילען. אזא נאאיוו טיפע ליבע, ווי וועלע וועלע, האט

געמוזט אויפגעקען א סטרונע א פארבארגענע אין איר דארש-
טיגען פרויען-הארץ... ווי עפעס א כשוף האט געצויגען אט דעם
קינדיש-פראסטען בחור צו זיין קאנטראסט — דער ראפינירט-איי-
דעלער, געפיעסטעטער בתי-חידה (די שילדערונגען פון וועלוועל'ס
שטילער, שטומער, איינגעשפארטער ליבע צו מיר ל ע ז גער
הערען, אגב, צו די שענסטע זיימלאך אין דער נייער אידישער
ליטעראטור), און מיר ע ל איז איר גאנץ לעבען טאקע דאנק
באר אים דערפאר. אבער דאנקבארקייט — קאן זי דען פארביי-
טען ליבע? ליבען וועל וועל ע ל האט מיר ע ל ניט
געקאנט: ער איז צו איינפאד, זי — צו קאמפליצירט פאר אזא
ליבע; זי איז א געמיז אין זיינע אויגען, זי דארף אבער, ער זאל
זיין א גאט... חתונה האבען מיט וועל וועל ע ל וואלט דערצו
נאך הייסען בלייבען אין שטעטעל, אין בורגעס'עם הויז, וואו עס
לעבט וועל וועל ע ל'ס טאטע, דער אויסגעאידעלטער עם-
הארץ, און זיין מאמע, די נידעריגע און שטארקגראבע אידענע
מיט'ן אסטמא-פעלער; וואו די בוימלאך פאר די פענסטער זיינען
יונג, ווייל „ביי יעדען אויפגעקומענעם גביר זיינען שוין, אפנים,
יונג און קליין די בוימלאך, וואס פאר די פענסטער“. בלייבען
אין שטעטעל וואלט הייסען פארברענגען די טעג און אונטען אין
דער געזעלשאפט פון הינקענדיגען סטודענט ל י פ ק י ס, פרא-
וויזאר-געהילף ס א פ י א ו, לערער שאבאד, אקושערקע שא צ;
בלייבען אין שטעטעל, וואלט הייסען פארען אויף „בעלער“ צו די
ט א ר א ב י ס, וואו שטעלענדיג צום טיש אלע מאל נייע פולע
פלעשער, געוואלדעוועט עפעס א מגושמ'דיגער, רויטער און פאר-
שוויצטער געשוועסטערקינד ט א ר א ב י י' ס מיט אן אומגע-
לומפערט הויכען קול און מיט א ניגון פון „אתה הראית“:
„אט דאס שטעלט דער פעטער נחום פאר'ן עלטערן זון
באריס'ן, וואס דינט אין לאדזער באנק און וועט, איה“ש, אינגיכען
ווערען די-רעק-טאר:
— אט דאס שטעלט די מומע נחמקע פאר דער עלטערער טאכ-
טער, טאניע, וואס האט פאר סכות אויסגעהאלטען אויף זעקס
קלאסען!

— אַט דאָס שטעלט דער פעטער פאַר'ן קלענערען זון, איר סאַק'ן, וועלכער ווערט, איה"ש, איבער צוויי יאָר אינזשינער!"

די שטילע מייסטערשאפט, וואָס מיט איר האָט בערגעלסאַן אונז געגעבען צו פילען דעם פארוועניר-כאַראַקטער פון די אויפגע- קומענע שטעטעלדיגע גבירים און גביר'ישע קינדער (די אויסגע- צייכענטע באַל-שילדערונג!) און די פאַרבליזיגקייט און גייסטיגע אַרימקייט פון דער שטעטעלדיגער אינטעליגענץ — פאַרשפאַרט אונז צו רעדען א סך וועגען די סיבות, פאַרוואָס מיר לען איז ענג און שלעכט און לאַנגווייליג אין שטעטעל. די אקושערקע שאַץ, דאָס ליטווישע מיידעל מיט דעם איראַניש-שמייעלדיגען געזיכט, איז די איינציגע, וואָס מיר לען קאַן מיט איר אמאָל אויסרעדען אַ וואָרט אָדער שווייגען אַ מינוט. אָבער אויך זי, די האַלב-מאַנסבילדיגע אקושערקע, מיט דעם פאַפיראַס אין מויל, איז, כּוּף כּל כּוּף נעמער צום פּראַוויזאַר-געהילף סאַפּיאַן מיט די פאַרב- לויזע אויגען, ווי צו מיר לען. און דער נאַרישער פאַרליבטער סטודענט פּיפּי אים איז מירלען געוויס ניט קיין חבר; זי דאַרף נאר, ער זאָל איר נאַכהינקען, ווען זי גייט אין שטעטעל אָדער הינטער'ן שטעטעל איבער די שנייפלדער שפּאַצירען, זי זאָל אים קאַנען לאַזען אין מיטען דערינען און אָפקערען זיך צו איר גע- וועזענעם חתנ'ס שטוב, זי זאָל, ענדליך, האָבען אויף וועמען אויס- צוגיסען איר אומעט... וועלען עס בורנעס, איר חתן, געהערט ניט צו די לאַנגווייליגע, „אינטעליגענטען“ און ניט צו די קליינליכע „בעל-הבתים“ פון שטעטעל: מיר לען און זיין ליבע צו איר האָבען אזוי ווי איבערגעלאָזען אויף אים עפעס אַ צאַרטען אַפּשיין, אזוי ווי אַרומגערינגעלט אים מיט עפעס אַ שווייגען, וואָס זונדערט אים אָפּ פון די אַרומיגע; נאָר וועלען האָבען מיר שוין געזאָגט, איז צו פּרימיטיוו, צו פּראָסט פאַר מיר לען.

דערצו קומט אַן אַנדערער, אַן „אינטערעסאַנטערער“ — נתן העלען. ער קומט פון שטאַט. ער איז אַ חנ'עוודיגער, אַ יונגער בחור. אויף אַ וויילע פאַראינטערעסירט ער זי! „וועט זי זיך מיט איר חתן — וועלוועל בורנעס — פאַנאַדערגיין, און ער וועט

דעם פאליטעכניקום ענדיגען, וועט אן אינזשינער אין א ווייטער פאבריק ווערען און וועט דאָרט מיט איר, מירלען, אינאיינעם אין א פארוואקסענעם שטיבעל וואוינען.

הערט זי עס און הערט, ווי ער חזר'ט איר עס, ביז — „אינ-מאל אין שפעטע פריינג'בין-השמשות האָט זיך איר, מירלען, אַזוי קלאָר פאָרגעשטעלט, ווי אין צוויי יאָר אַרום נאָך דער חתונה מיט העלער'ן ליגט זי נאָך דער פאַרנאַכטיגער טיי אויפ'ן דיוואן, וואָס אין יענעם פאַרוואַקסענעם פאַבריק-שטיבעל, ליגט דאָרט איינע אַליין און טראַכט גלייכנילטיג און אָן א שום ווילען אין האַרץ :

— ער... נתן... ער האָט זיך שוין אַזוי פיל מאל פון דער פאַבריק אַהיים אויף נאַכטלעלגער אומגעקערט... געוויס וועט ער היינט אויך אַהיים קומען... און נאָך אין יענע זעלבע בין השמשות האָט זי העלער'ן איבער'ן שטעטעל געזוכט, אים צולעצט געפונען און אים געזאָגט :

— „ס'וועט פון דעם גאָרנישט ניט זיין, און ער, העלער... ער מעג נאָך היינט פון שטעטעל אוועקפאַרען.“

זי האָט דערפילט אינסטינקטיוו, אַז ה ע ל ע ר איז ניט דער, וואָס זי וואָרט אויף אים, ניט דער, וואָס וועט זי פון דער אַרומיגער וואַכעדיגקייט אַרויספירען. און זי איז געווען גערעכט. ה ע ל ע ר איז א פאַרשטייער פון דער גרויסשטאַטישער איד'ער שער אינטעליגענץ, ווי אַ סאַפּיאָן אַדער אַ סטודענט ליפּקיס אַדער אַ לערער שאַבאַד — פון דער קליינשטעטעלדיגער. אין שווינדל לענדיגען טומעל פון דער גרויסער שטאַט פילט זיך מיר ע ל נאָך עלענדער און איינזאַמער, ווי אין דער לאַנגווייליגער שטיקקייט פון שטעטעל! אין דער גרויסער שטאַט איז די פּוסטקייט נאָך גרעסער, ווי אין קליינשטעטעל. זי איז דאָ ניט אַזאַ נודנע, דער-פאַר אַבער נאָך אַ שרייענדיגערע און חוצפה'דיגערע, ווי אין קליינ-שטעטעל. אַחוץ דעם פּוסטען און טומעלדיגען ה ע ל ע ר'ן, וואָס קלייבט זיך אַרויסצוגעבען אַ קאַפּיקע-צייטונג, איז דאָ נאָך פאַראַן אַ י ר א ש פ א ל י א נ ס ק י — אַן אויסגעלאַסענער שטאַטפאַרשוין, וואָס איז שטאַרק רייך און וואָס פעלשט אַן אוועקגעפאַרענעם מאַן.“ און ר י ק ע ל, — „אַ וואַקסיג 19-יאָר

דיג מיידעל, וואס האָט אַקארשט פאַריגען זומער די גימנאַזיע גע-
 ענדיגט, זעט אויס עלטער ווי אויפ'ן אמת, פאַרשפּרייט אַרום זיך
 אַ געפיל צי פון מידיקייט, צי פון גלייכגילטיגקייט און איז אינגאנצ-
 צען, מיט'ן גרויסען הוט און מיט'ן פאַרקעם, וואָס זיינען ביידע
 אַ ביסעל אַנגערוקט אויף אַ זייט, ווי געמאכט געוואָרען נאָכ'ן
 גרויסשטאַטישען פּאַסאַז... ס'דוכט זיך, אַז זי רעדט קיינמאַל ניט
 קיין קלוגע זאכען נאָר דערפאַר, וואָס זי איז צופיל מיד. נאָר אין
 דער אמת'ן איז גאָר ביי איר דער קאַפּ, ווי ביי איר מוטער, צופיל
 טעמפּ, און ס'ווערען אין אים זעלטען מחשבות געבוירען"... פון
 די וויבס-פאַרשינען אין, אגב, פאַראַן נאָך דאָ אין שטאַט מרים
 ל ו ב א ש י י, א געוועזענע קורסיסטין, די זיידענאָוסקיס אַ
 קרובה, וועלכע ווייזט אונז, אַז פון דער פּריערדיגער געזע-
 ש א פ ט ל י כ ע ר באוועגונג, וועלכע פלעגט אָפּט וואַרפען אויף
 מענשען אַ שיינ, וואָס פלעגט זיי מאכען אינטערעכאנטער און
 אינהאַלטסרייכער, ווי זיי זיינען געווען אין דער אמת'ן, — פון
 דער דאָזיגער באוועגונג איז איצט אין כרך, וואו די זיידענאָוסקיס
 וואוינען, קיין זכר ניט געבליבען: „פאַר דער חתונה“, דערציילט
 מיט אַ זעלבסטצופרידענעם געלעכטער דער סטודענט ל ו ב א
 ש י י וועגען זיין שוועסטער מרים — „פאַר דער חתונה, גע-
 דענקט ער, איז זי עפעס געווען, און אין די קרייזלאך האָט מען
 ביי יעדער נאַרישקייט איר נאָמען דערמאָנט. און איצט איז דאָך
 פון איר ניט מער ווי אַ פשוט'ע ניאַנקע געבליבען“. זי, די גע-
 וועזענע קעמפּערין, איז איצט אַ געזעצט שטוביג ווייבעל; וועגען
 כל-ערליי משפּחה-אַנגעלעגענהייטען איז מען זיך מישב מיט איר.
 די בעל-הבת-יש-רעוואָלוציאַנערישע אינטעליגענטען, וואָס דאָ גאָר
 ניט לאַנג, האָבען זיי וועלטען איינגעלייגט, האָבען זיך אומגעקערט
 צוריק אהיים און פילען זיך דאָ, ווי פיש אין וואַסער, — אַזוי ווי
 עס איז גאַרנישט ניט געווען. דאָס אייגענע איז מיט די פייער-
 לאך פון דעם געוועזענעם בעל-הבת-ישען יום-טוב, דעם ציוניזם:
 אויך זיי זיינען אויסגעלאָשען געוואָרען. מ א ז נ ט ש י ק, דער
 יונגער, צעטראַגענער, גרויסשטאַטישער געשעפטסמענש, איז גרייט
 צו געבען אויפ'ן נאַציאָנאַלפּאַנד, אַז מען שטייט צו אים צו, פון

ציוניזם אבער האלט ער ניט; און שלום זיידענאָווס־ק'י דער האלב־סוחר, האלב־משכיל, וואָס צוליב נדון האָט ער חתונה מיט אַן איבערנעוואַקסענעם דאַר־גופֿ'יגען מיידעל און איז אנגעשטויסען אויף דער גאנצער וועלט — שלום האלט סתם ניט פון דער אידישער יוגענט: „ביי אונז, זאָגט ער, קאָנען ניט זיין קיין געזונטע טיפּען“...

צווישען אַט דער ברוגז'ער אָדער זעלבסטצופרידענער בעל־הבתיש־אינטעליגענטישער פּוסטקייט מוז מיר עס לעבען נאָך איר חתונה מיט שמואל זיידענאָווס־ק'י! איז אַ חידוש, וואָס דאָס פירט נאָך צו ערגערע רעזולטאַטען, ווי איר לע־בען איז קליינשטעמעל? אמת, שמואל'יק זיידענאָווס־ק'י שטאַמט פון אַ מער יחוס'דיגער פּאַמיליע, ווי וועלוועל בורנעס; נאָר איז זיין פּאַמיליע האָט דער יחוס זיך אויסגעוועפּט; געבליבען איז פון אים נאָר ביים טאַטען פון דער פּאַמיליע, ביי יעקב יוספֿ'ן, עפעס אַ דעספּאָ־מישער, נגיד'ישער איבערנעמענדיג, און ביים זון, ביי שמואל'יק'ן — עפעס אַ ווייכקייט און אַ כאַראַקטערלאַזיגקייט. און דער וואַסער־דיגער שמואל'יק מיט זיין רוימען בערדעל, זיין משכיל'יש־סוחר'ישען לשון־קודש און שלעכטען רוסיש, איז מיר עס נאָך פרעמדער, ווי וועלוועל בורנעס, טראַכט זי אַמאָל, איז געוויס מער פּאַרגרעכט פון אים, שמואל'יק'ן, נאָר דאָך... קיין עקעל רופּט ער יעדענפּאלס ניט אַרויס! שמואל'יק זיידענאָווס־ק'י רופּט ביי איר אַרויס אַן עקעל. וועלוועל איז פּאַרגרעכט און פּראַסט, אַבער ער האָט ניט קיין פּרעטענזיעס אויף יחוס; בעסער אַן איינפּאכער געטראַנק, איידער אַן איידעלער, וואָס איז צו לאַנג געשטאַנען אַפען און האָט זיך אויסגעוועפּט! שמואל'יק איז אַן אויסגעוועפּטער. און נאָך פאַר דער חתונה האָט מען אין שטעמעל גערעדט פון די צוויי הנאים, וואָס מירעל האָט מיט אים אויסגענומען: „לעבען מיט איר, ווי אַ מאַן מיט אַ ווייב, זאָל ער זיך ניט ריכטען. און זי, מירעל... זי מעג אַוועקגיין אויף אייביג פון אים און פון זיין שטוב איז יעדער צייט, וואָס איר וועט זיך פאַרוועלען“. עטליכע מאָל האָט זי אויך אים

געטראכט אָפּשיקען די תנאים, אַזוי ווי וועלע וועלע זענען, דער הויפט דאָן, ווען איר טאַטענס געשעפטען האָבען זיך פאַרבעסערט; נאָר סוף כל סוף האָט זי פאַרשטאַנען, „אַז איר וועט שוין קיין כּה ניט בלייבען אַט די חתונה ניט צו דערלאָזען. קיין כּה וועט איר ניט בלייבען, ניט דערפאַר, וואָס זי באַדאַרף אַט די חתונה, און ניט דערפאַר, וואָס עמיצער און אנדערער באַדאַרף זי, נאָר דערפאַר, וואָס איר איז שוין אלץ איינס, און זי פילט שוין אַ שטאַרקען עקעל יעדען מאָל, ווען זי טראַכט מבטל זיין אַט די צווייטע תנאים אירע“.

זי פילט און עקעל צו יעדען אַקטיווען אריינמישען זיך אין איר לעבן. און ניט דערפאַר, וואָס זי איז גלייכגילטיג צו איר לעבען, נאָר, פאַרקערט, דערפאַר, וואָס זי גלייבט פאַטאַליסטיש, אַז איר לעבען וועט זיך אומבייטען אַזוי ווי פון זיך אליין, אַזוי זי דורך אַ נס; דערפאַר, וואָס זי וואַרט נאָך אלץ אויף איר אויסדערוויקלען, איר באַשערטען, וואָס וועט קומען, און איינציגער און אַ יום־טובֿ'דיגער, און וועט זי אַוועקפירען אַהין, וואו איר אַרט איז... אינאיינעם מיט'ן לעצטען יאָוש צינדט זיך אָן אין איר תמיד אויך עפעס אַ לעצטע האַפּענונג. און דאָס איז פאַר מירלען זייער באַראַקטעריסטיש... אַ געוויסער פאַטאַליסטישער בטחון טרעפט זיך ביי יעדען אַריסטאָקראַטישען יורד; נאָר דאָרט איז דער בטחון ס'רוב אַ פאַרסיווער און נאָר אַ פאַסיווער; ביי מירלען איז אַ מאַדנע פאַראייניגונג פון שוואַכקייט און עקשנות, פון פאַסיוויטעט און הער־ראַיזם. די פאַסיווע, אומבאַהאַלפּענע מירלען ווערט מוזיג און עקשנות'דיג־פּראַקטיש, ווי נאָר זי דערפילט, אַז איר לעצטע האַפּענונג שטייט אין סכּנה. זי טוט זיך אָן אַ כּה איז שטריינגט אַז איר לעצט ביסעל ענערגיע, אבי ניט פאַרשפּילען אַט די לעצטע האַפּענונג... דאָס זען מיר דאָן, ווען זי דערוויסט זיך, אַז זי איז טראַגעדיג. האָבען אַ קינד מיט שמואל'יק זיך דען נאָר ווי ס'קיי הייסט ניט נאָר דעם ערשטען תנאי, וואָס זי האָט מיט אים אויסגענומען, מבטל מאַכען (ער איז, אַנב, שוין בטל געוואָרען אליין, און איר ווילען); דאָס הייסט אויך אַפּזאַגען זיך פון צווייטען תנאי, — און זי קאַן אַוועקגיין פון איר מאָן, ווען זי וויל: פון אַ קינד אַוועקגיין קאַן מען ניט; דורכ'ן

קינד וואלט זי זיך אויף שטענדיג פארבונדען מיט די זיידע
 נארוסקיס, וואלט ווערען א גליד, א טייל פון זייער פאמיליע,
 און עם וואלט פארשוועכט ווערען איר יחוס'דיגע אפגעזונדערט-
 קייט — שוין ניט גערעדט דערפון, וואס זי וואלט ניט געקאנט
 שענקען איר הייליג מוטערגעפיל א קינד, וואס איז אן איר ווילען.
 אן איר ליבע, אויף דער וועלט געקומען... א געוויסע צייט קוועט
 קעלט זי זיך, אן אינעווייניגסטער קאמף קומט פאר אין איר. סוף
 כל סוף אבער געברויכט זי א הערפאליש מיטעל — ווערט פריי
 פון נייעס, אבער פרעמדען לעבען, וואס האט שוין געוועסט געא-
 טעמט ביי איר אונטער'ן הארצען: די פארטרוימטע, פארבענקטע,
 אומבאהאלפענע מירעל ווערט פראקטיש ביי גאך, ווען „דאס
 וואסער האט דערגרייכט ביז'ן האלז"... האבען מיר עם דען ניט
 געזען אפט אין דער געשיכטע פון אידישען פאלק, פון אט דעם
 קאלעקטיווען אריסטאקראטישען יורד, ווי עפעס א פארבארגענער
 אינסטינקטיווער לעבענס-אימפעט וואכט אויף פלוצלונג אין אים,
 בעת אין סכנה שטייט די ראסע? מירעל איז גרייט צו טאן
 אלץ, צו ווערען פלעביאיש-פראקטיש, אבי אפצוהיטען די ריינקייט,
 די אפגעזונדערטקייט פון איר יחוס. דורות-לאנג האט די משפחה
 הורוויץ זיך משרד געווען מיט זיך אליין, איז איצט, אן פון דער
 משפחה איז קיינער ניט געבליבען, בעסער שטעלען אין קאן דעם
 אייגענעם לעבען און דעם אייגענעם מאראלישען געשמאק, איידער
 ארויסברענגען א דור פון שעטנז... אלע געוויינליכע לעבענסגע-
 פילען, און צווישען זיי אויך דאס געפיל פון מענשליכען צוזאמענ-
 לעבען, זיינען אפגעשוואכט אין מירעלען, אין אט דער
 רעשטעל פון דער דעגענערירטער אריסטאקראטישער פאמיליע, ביז
 גאר; אבער דאס געפיל פון דער ראסע-דיינקייט, דאס יחוס-געפיל,
 איז נאך זייער שטארק אין איר. נאך מער: וואס שוואכער עם
 זיינען אין איר אלע אנדערע געפילען, אלץ שטארקער און איינגע-
 שפארטער ווערט אין איר אט דאס איין-און-איינציג יחוס-געפיל.
 ער פלאקערט אויף אין איר, אט דער יחוס-פייער, ווי א ליכט, איי-
 דער עם פארלעשט זיך... ווער ווייס, צי איז דער מאמענט, ווען
 מירעל באפרייט זיך פון איר קינד, ניט דער אייגענער מאמענט,

ווען איר פאטער גוסס'ט דאָרט אין שטעטעל און קלאַנגט זיך פאַר'ן רב, וואָס ער שטאַרבט אָן א יורש? ווער ווייס, צי האָט מיר ער נישט אָנגעוואוירען אי איר פאָטער, אי איר קינד אין איין און דער זעלביגער דגע? צי איז נישט גלייכצייטיג אָפגעשטאַרבען אי דער וואַרצעל, אי דער ערשטער פּרעמדער צווייג פון אַלטען יחוס-בוים? נאָר אויב דעם פאָטערס טויט האָט גרעסער געמאכט מיר ע'ס עלענדקייט, האָט איר באַפרייען זיך פון קינד צו ריק אין איר אָנגעצונדען די האַפענונג — אויף א ניעם לעבען. זי הויבט ווידער אַן טראַכטען וועגען אוועקגיין פון שטוב, פון מאַן. וואוהיין אוועקגיין — ווייס זי נישט; נאָר צי וואָס דאַרף זי עס וויסען? דער גאַנצער זינען און כּשוף פון איהר לעבען ליגט אין אַט דעם אומבאַשטימטען טראַכטען וועגען עפעס אַזוינס, וואָס וועט קומען און קלאָר מאַכען איר די רעטעניש פון איר עקזיסטענץ; דער גאַנצער כּח אירער ליגט אין אַט דעם אייביגען וואַרטען. אויך איר טיפּער אינטערעס צום העברעאישען פּאָעטיהערן נעמט זיך דערפון, וואָס פון אים וואַרט זיך נאָר עפעס. וואָרע בורנעס, ליפקיס, העלער, שפּעטער מאַנטשיק — האַבען איר אָפגעגעבען אַלץ, וואָס זיי האַבען פאַרמאָגט, זייער גאַנצע געטריישאפט און ליבע — זיינען זיי פאַר איר נאָר זכּרונות, נישט קיין האַפענונגען. הערן איז אַ האַפּער נונג! ער גיט זיך איר נישט אונטער, ווי די איבעריגע; ער לאַזט איר נישט שפּילען זיך מיט אים; פאַרקערט, ער שפּילט זיך מיט איר; ער ווערטעלט זיך; זיין ערשטער קוק אויף איר איז פון אויך בען אַראַפּ, עפעס איז אַ מאָדנער גרינער גלאַנץ פאַראַן אין זיינע אויגען, און אַ טרויער, און אַ שמייכעל, און אַן איראַניע; ער קומט גאָר פון אַן אַנדער וועלט. שוין דער ערשטער איינדרוק, וואָס זי האַט באַקומען, הערענדיג די אַקושערקע שאַץ דערציילען ווער גען אים, איז געווען דער איינדרוק פון עפעס נישט קיין געוויינליכען מענשען. עפעס מאַדנע איז זיין שטייגער לעבען: אַלע זומער לעבט ער ערגעץ אין אַ שווייצאַרישען דאַרף, ווינטער — „אינ'ם קליינעם ליטווישען שטעטעל, וואו זיין געשטאַרבענעם זיידען — דעם רב האַט מען שוין לאַנג אַ שטיינערנע מצבה פאַר קהל'שע געלט גע-

שטעלט". אין איר האָט אויפגעוואַכט אַ נייגיריקייט צו
ה ע ר צ'ו. נאָך איידער זי האָט אים דערזען. שפעטער, אַז זיי
האַבען זיך באַקענט, איז איר אינטערעס צו אים געוואָרען נאָך טי-
פער. ה ע ר צ' איז דער ערשטער מענש, וואָס די אַרומיגע זיינען
אים נאָך פרעמדער, ווי איר: אַט גייט ער איינמאָל שבת פאַר-
נאַכט, מנחה-צייט, דורכ'ן שטעטעל, שטייען אידען נעבען שול, קו-
קען אים נאָך און כאַפען וועגען אים אַזאַ מין קורצען שמועס.

— וואָס, זאָנסטו, שרייבט ער ?

— ביכלאָד ?

— מהיבא תיתי, פאַרוואָס דען נישט ? זאָל ער שרייבען...

און ניט נאָר די שטעטעלדיגע אידען זיינען אים פרעמד; די
גאַנצע וועלט, דאָס גאַנץ לעבען איז גאַרנישט ניט ווערט אין זיינע
אויגען. „ס'איז אים שוין — זאָנט ער — גאַרנישט געבליבען, הויז
דעם שמייכלענדיגען שווייגען". ווער ווייס, אפשר איז ה ע ר צ'
פון דעם אייגענעם סאַרט מענשען, וואָס מ י ר ע ל ? ער
שטאַמט אויך פון א יחוס'דיגער, רבנישער פאַמיליע; ער איז אויך
אפשר אַלע ציטער אין זיין משפחה, ווי ר' גדליה —
איז דער משפחה הורוויץ. ר' גדליה האָט זיך נאָך אין דער
וועלט פון דער אלטער אידישער קולטור געפילט, ווי אַ לעבעדיגער
צווישען לעבעדיגע; ה ע ר צ', דער העברעאישער פאַעט, פילט
זיך דאָרט שוין ווי אין „א טויטער שטאַט" (אַזוי ענדיגט זיך זיינס
א סימבאליש מעשה'לע, וואָס די אַקושערקע שאַץ לייענט פאַר
מ י ר ע ל אויסווייניג). „אַ שומר פון א טויטער שטאַט" —
פון אַזאַ מענשען מוז מ י ר ע ל וואַרטען ניט אין ערד מער, ווי
פון אַהעל ער אַדער אַמאָנט שיק. ער טראָגט אין
זיך אַליין עפעס אַ סוד, אַ סוד פון אַלמע צייטען: אפשר וועט
ער איר אויסזאָגען אויך דעם סוד פון א י ר ע ל לידען, פון
א י ר עלענדקייט, פון א י ר בענקשאַפט. ער איז, ווי זי, אַז
איינזאַמער, אַלעצטער: אפשר וועלען זיי, צוויי איינזאַמע, צוויי
לעצטע, זיך אינאיינעם באַהעפטען? און מ י ר ע ל ציט צו
ה ע ר צ'ו. זי שרייבט אים כסדר. ער איז דער שטערן, וואָס
ווינקט צו איר פון דער טונקעלקייט פון איר לעבען. ער איז די

האפענונג, וואס וואכט אויף אין איר, ווען עס איז שוין כלו כל הקצין, ווען עס איז שוין נאך אלעמען... מאנטשיק העלפט איר דאן אויסערליך; אינעווייניגסטע הילף זוכט זי ביי ה' ער צ'ו. ער איז אבער אליין שטארק נאך מיט זיין שמויבעל, מיט זיין שווייגען: ער קאן איר ניט געבען קיין זינען אין לעבען, ווייל ער האט אים אליין ניט. ער האט שוין אפילו ניט קיין ווילען צום לעבען... וועגען ה' ער צ'ו און די סימבאלישע באציאונגען צווישען אים און מיר לען, דארף מען צופיל ניט רעדען. פאראן זאכען, וואס ווערען פארשוועכט, ווען מען ציט פון זיי אראפ דעם שליער; פאראן זאכען, וואס פארשטעלמער הייט זיינען זיי קלערער, ווי בעת מען דעקט זיי אפ... איד וועל זיך באנוגען נאך נאך מיט א פאך באמערקונגען:

נאך אלעמען (דער נאמען פון ראמאן) — איז ניט דער לעצטער פסקדין וועגען מיר לען. שוין ה' ער צ'ו מאכט ווייכער דעם פארפאסערס הארב-ווארט און זאגט וועגען מיר לען. אז זי איז „אז איבערגאנגס-פונקט“. עס איז נאך ביי איר, ביי מיר לען, — „נאך אלעמען“; נאך זי קאן זיך קיין ארט ניט געפינען אין לעבען, ווייל זי לעבט אין אן איר בערגאנגס-תקופה, אין א תקופה, ווען דער אלטער יחוס שטארבט אפ (ר' גדליה), ווערט פאראיינזאמט, צו אויסגעאיידעלט — און דעגענערירט (העריץ), אדער פארגרעכט און זעלבסטצופרידען (די זיידענאווסק'ים), — און קיין נייער יחוס איז נאך נישטא; דאס איז די תקופה פון עפיגאנען און פארוועניוס, יורדים און אויפנע-קומענע... עס וועט אבער קומען א צייט (דער פארפאסער זאגט עס ניט בפירוש, אבער מיר האבען רעכט צו מאכען אט דעם אויס-פיר). — עס וועט קומען א צייט, ווען דער אלטער, יחוס'דיגער גייסט, וואס בלאנדזשעט ארום איבער דער וועלט, אין דער גע-שטאלט פון מיר לען, ווי א נשמה און א גוף — וועט זיך ווידער אנקליידען אין א קערפער, וועט ווידער שאפען פאר זיך די פאסיגע פארם און די פאסיגע סביבה, דאן וועט דער טרויעריגער הארבסט מיר לען און דער קאלטער ווינטער ה' ער צ'ו פארשווינדען, און ווידער וועט אויפבליהען דער פריילינג, — דער

פריילינג, וואס זיינע ווייטע זיסע קלאנגען ציטערן שוין איצט ערגעץ
 טיף אין מיר על'ס הארץ פארבארגען...
 איד מאד אט דעם אויספיר — לאַגיש. פסיכאלאגיש פילט
 מען זיך, לייענענדיג אט דעם מיט טרויער און שווערקייט אָנגעזע-
 טינטען בוד אין דער לופט פון הארבסט, ניט פון פריילינג; אזוי ווי
 דורך גרויע וואַלקענס, פאַרנעפעלטע און בלאַסע, קוקען אַרויס די
 שטראַלען, וואָס בלאַנדזשען אום ערגעץ אין דער טיף פון מירעל'ס
 נשמה. אבער זיי זיינען פאַראַן, אַט די שטראַלען. דורך דער קאל-
 טער וויסמעניש פון דער איבערגאַנגסצייט, אין וועלכער מיר על
 לעבט, ציען זיי זיך, אַט די שטראַלען, פון דעם ווייטען פאַרגאַנגע-
 נעם פריילינג צום קומענדיגען. זיי וועבען אויס, אַט די שטראַלען,
 אַן אומזיכטבארען פאַרהאַנג, און ער טיילט מיר על אַפּ
 פון אַלע אַרומיגע... זי גיט זיך ניט אונטער אַט די אַרומיגע, די
 אַויפנעקומענע, וואָס ווילען זיי איינשלינגען; זי
 בלייבט אַליין מיט איר בענקשאפט, מיט אירע ליידען, מיט איר
 טרויער. און אַט דאָס שטעלט זי אַוועק גאַר אויף אַן אַנדער הייד,
 ווי די מיוחסים-יורדים, וואָס עס האָבען געשילדערט אַ סטרינד
 בערג אין זיין „פריילינג יוליע“, אַט שעכאווי אין זיין
 „קארשען-גארטען“, אַט שלום אַש אין זיין
 „יחוס“. יענע יורדים זיינען דעגענעראטען און נאָר דעגע-
 נעראטען, — אַלץ איינס, צי דער פאַרפאַסער האָט זיי באַדעקט מיט
 אַ שליער פון פּאַעטישקייט און אומעטיגען, צאַרטען האַרבסט-גאַלד
 (טשעכאווי, אַש), צי ניט (סטרינדבערג). זיי
 האָבען שוין ניט קיין כאַראַקטער, קיין ווילען, קיין איד: דער
 ערשטער „געבילדעטער“ לאַקוי, דער ערשטער אויפגעקומענער פויער
 נעמט זיי אַריין אין זיינע גראַבע, געזונטע הענט און טוט מיט זיי,
 וואָס ער וויל. מיט מיר על קאָן קיינער ניט טאָן, וואָס ער
 וויל: וואָס זי וויל, טוט זי. זי איז נאָך שטאַלץ גענוג — צו
 בלייבען פריי. זי האָט נאָך מוט צו ליידען. זי וואַלט ניט אַוועק
 „אין מאַנאַסטיר“, ווען ביי אידען וואַלט געווען אפילו אַזאַ מין
 אינסטיטוציע. און אויך „אין שאַנטאָן“ גייט זי ניט אַוועק: זי וויל
 ניט פאַרטומלען אירע ליידען. און זי באַגייט אויך ניט

קיין זעלבסטמארד: זי וויל ניט, עס זאל ווערען א סוף צו אירע
ליידען; זיי זאלען האבען א זינען — וויל זי. זי זוכט דעם פאר-
לארענעם גזערו, די שטאלצע אומשולד פון דעם אלטען אידישען
יחוס, פון דער אלטער, אין איר בלוט, אבער שוין ניט אין איר
באוואוסטזיין לעבעדיגער אידישער קולטור. זי איז א טאכטער
פון דעם אייביגען אהאסעווער און פאראינס אן אויסדרוק פון דער
צייט, ווען זי לעבט, — פון דער איבערגאנגס-צייט, ווען דער אלטער
איידעלער גייסט זוכט פאר זיך א נייע, פונקט אזא איידעלע, פארם.
זוכט — און געפינט ניט.

דער גאנצער פארגאנגענהייטס-אומעט און די גאנצע צוקונפט-
טרוימעניש, וואס ליגט אין דער היינטיגער אידישער ראמאנטיק און
מאכט זי פאר א בריק צו דער קומענדיגער אידישער קלאסיק — איז
פאראן אין מירלען.

דער קינסטלער האט אונז פון מירלען געגעבען נאך א שאטענ-
בילד. דאס נעמט זיך ניט נאך דערפון, וואס אין בערגעלסאג'ס
שאפען איז בכלל דא ווייניג ליכט. דאס נעמט זיך אויך פון מירעל'ס
אינעווייניגסטער שאטענהאפטטיגקייט און דערפון, וואס מירעל איז
נאך אן „איבערגאנגספונקט“.

(1913)

ש'לום אש : מערי*)

א.

...ווי אויף א בארנוועג פילט מען זיך, לייענענדיג „נאך אלעמען“. ווייט אונטען ערגעץ גרינען פעלדער, שטייען וועלדער. ברייט איז דער הימעל אויבען, נאך דער וועג איז שמאל, און זיין ציל איז איינס — דער שפיץ בארג. אש'ס ראמאן פירט אונז, פארקערט, אויף ברייטע פלאדוועגען, וואס קערען זיך אי אהין, אי אהער, אין אלע זייטען. אש'ס וועג איז „מערי“ גראבט זיך ניט אין דער טיף, שטייגט ניט אין דער הויך, זיין באגער איז — די ברייט... געשלאסענער רוים איז ביי בערגעלסאנען, א געדרייטע, ווי אן עגבער, אבער א גראדע ליניע; ביי אש'ן איז אפגענער רוים, פרייע לופט, און ניט קיין ליניע, נאך א פלאך.

נישטאן אין אש'ס ראמאן יענע האנט, וואס אלץ שטייפער און שטייפער נעמט זי אונז אן שטילערהייט איז „נאך אלעמען“ און צווינגט אונז קוקען נאך אין איין זייט, אין איין ווינקעל, איז זיין פינטעל. ניטא קיין פ י נ ט ע ל איז אש'ס ראמאן, ניטא קיין צענטער. זיין נאמען איז „מערי“; מיט דעם אייגענעם רעכט האט ער געקאנט הייסען „מישא“, „קאוואלסקי“: מ ע ר י איז א צענטראלע פיגור, אבער אויך מ י ש א איז א צענטראלע פער-זאן, און קוואוואלסקי — אויך.

אבער אויך איז אט די אלע דריי פערזאנען צוזאמען גענומען ליגט ניט דער שווער-פונקט פון ראמאן. „מערי“ איז ניט קיין

(* ווילנער פארלאג פון ב. א. קלעצקין, ווילנע, 1913.)

פער זאנען - ראמאן, כ'מיון, ניט קיין ווערק, וואָס זיין
 כונה איז צו שילדערען איינציגע מענשען: ווען דאָס וואָלט געווען
 זיין ציל, וואָלטען צוויי דריטעל אין אים, און אפשר נאָך אַ גרעסער
 כערער טייל, געווען איבעריג. כדי אונז צו צייגען מער י'ו.
 איר כאַראַקטער, איז גוטניג צו דערציילען וועגען איר פאַטער, ר'
 חיים ראָזענצווייג, דעם זיידענעם איידעם, דעם טשאַרטקאווער
 רבו'ס אייניקעל מיט זיין חסידיש-נגיד'ישער אַריסטאָקראַטישקייט;
 עס איז אַבער איבעריג צו שילדערען דעם „ראָוו“: אפילו מי שא.
 ניט נאר מערי אַדער קאוואַלסקי, האָט צו אים גאָר
 אַ ווייטע שייכות; פונקט אזוי וואָלט מען זיך געקאָנט באַגיין אָן
 דער, אמת, אויסגעצייכענטער, באַשרייבונג פון די פעטערבורגער
 אירישע סאַלאַנען, פון דער פעטערבורגער אירישער אינטעליגענץ,
 וואָס פאַרנעמט כמעט דעם גאַנצען צווייטען טייל פון ראָמאַן. אין
 דער אמת'ן איז עס אַ מיספאַרשטייעניש, וואָס אין קעפעל פון
 ראָמאַן שטייט דער נאָמען פון אַ באַשטימטער פערזאָן: „מערי“
 איז אונז אויסען צו געבען אַ בילד ניט פון איינציגע כאַראַקטערען,
 ניט פון איינציגע טיפען, נאָר פון אַ גאַנצען קבוצ. „מערי“ דאַרף,
 לויט דעם פלאַן פון פאַרפאַסער, אויב איר האָב אים ריכטיג פאַר-
 שטאַנען, אונז צייגען די אַטמאָספערע, וואָס אין איר לעבט איצט
 דאָס אירישע פּאַלק. „מערי“ וויל זיין דאָס, וואָס קאָן אָנגערופען
 ווערען די אַפּאַראַראַמאָן.

דער דיאָספּאָראַראַמאָן דאַרף זיך אַפּשפּילען ניט ערגעץ אין
 איין באַשטימטען אָרט, אין איין באַשטימטען לאַנד, נאָר אין דער
 דיאָספּאָראַ, ד.ה. אין אלע עקען וועלט. זיין העלד דאַרף
 זיין ניט דער אַרימער אַדער רייכער, פרומער אַדער פאַרשויר-
 טער, געבילדעטער אַדער אומוויסענדיגער איד; ניט דער שטאַ-
 טישער אַדער קליינשטעמעלדיגער איד אַדער דער ישוב'ניק; ניט
 דער רוסישער אַדער גאַליצישער אַדער אמעריקאנישער איד; זיין
 העלד איז דער איד בכלל, דער איד אין וועג, דער
 איד אין דער וועלט, דער איד, וואָס גאָטס ערד איז
 אים אַ היים און אַן עשאַפּאַט, דער איד, וואָס זיין נאָמען איז:
 אַהאַסווער.

פאר אט דעם אהאסווער-ראמאן, וואס מוז
ווערען די העכסטע פארם פון אונזער נאציאנאלען עפאס — איז
יצקומען איצט די צייט. קיינמאל האט די דייאספארא זיך ניט
צעגאסען מיט אזוינע מעכטיגע כוואליעס איבער דער גאנצער ערד,
ווי איצט... דאס וועלט־פאלק וואקסט מיט דער וועלט אינאיינעם:
ווען איז די וועלט געווען אזוי ברייט, ווי איצט?*

און נאך: איז דער געשיכטע טרעפען מיר גרויסע אידישע
צענטרען אין פארשידענע לענדער איינעם נאך דעם אנדערען;
איצט זעען מיר זיי איינעם לעבען דעם אנדערען. און פון
איינעם צום אנדערען ציען זיך פעדים, און זיי פלעכטען זיך צונויף,
די פעדים, און עס ווערט באשאפען א נעץ, א וועלמנדע פון אידישע
ישובים. און מיר אלע זיינען אין נעץ געפאנגען. דאס איז אמאל
ניט געווען. אמאל פלעגען נאך יחידים — די, וואס פלעגען האבען
א חלק אין וועלטהאנדעל — זיין פארבונדען מיט אידען פון פאר-
שידענע לענדער; דער געוויינליכער איד פלעגט קענען נאך די אידען
פון זיין געגענט; דער ליטוואק איז שוין איז וואלדן אדער פוילען גע-
ווען א צלם־קאפ, און דער „ירושלמי“ איז געווען אומעטום אויף
חידושים. איצט האבען מיר קאנגרעסען, וואו בוכארער אידען באד-
געגענען זיך מיט אידען פון אויסטראליע, גאליצישע אידען — מיט
דרום־אפריקאנער, קאנאדער — מיט אידען פון תימן... קאנגרע-
סען? יווארטאלען האבען מיר, שטעט גאנצע, וואו אידען פון פאר-
שידענסטע לענדער ארבעטען אין איין שאפ, געהערען צו איין יוד
ניאז, ליענען איין צייטונג, גייען אין איין טעאטער, וואוינען אין
איין הויז. מען דארף ניט פארען קיין ניריארק, קיין דרום־אפריקע,
כדי עס צו זען; איז לאנדאן, איז פאריז, איז אנטווערפען קאז מען
עס זען; איז רוסלאנד אפילו האבען שוין א סך פון אונז באקאנטע,
וואס זיינען אויסען געווען, וואו די וועלט האט אז עק, און קאנען
אייד אפגעבען גערוסען פון וואנען איר ווילט נאך אליין: די
צעזיאונג האט געשאפען א פארבינדונג.

* דאס איז געשריבען געווארען פאר דעם וועלט־חורבן פון דעם
גרויסען קריג.

פון גלות איז געווארען קבוץ גלויות.
איז דא איצט די מעגליכקייט פון א ראמאן, וואס זאל ארומנעמען
אלע טיילען פונ'ם אידישען פאלק און זיין דאך א גאנץ און אייני-
הייטליך ווערק.

אמאל איז אין אידישען לעבען ניט געווען קיין העלד פאר אזא
ראמאן, איצט איז ער דא. איצט זיינען דא צענדליגער, הונדער-
טער אידען, וואס זייער היים איז ניט רוסלאנד, ניט גאליציע, ניט
ארץ-ישראל, נאר... די דיאספארא, די וועלט.

אמאל איז שווער געווען צו געפינען א שרייבער, וואס זאל
קענען גוט אידען פון פארשידענע לענדער (נאר אין די זכרונות
פון גליקל האמיל און אין די ווערק פון די גרויסע אידישע רייזענ-
דער טרעפען זיך צוזאמען אין איין ארט ידיעות וועגען אידען פון
פארשידענע מקומות), איצט האט זעלטען ווער פון די אידישע שריי-
בער ניט באגעגענט אויף זיין וואנדער-וועג אידען פון כל-ערליי לענד-
ער און מדינות.

און נאך א טעם איז פאראן, פארוואס א אידישער וועלט-ראך
טאן איז מעגליך גראד איצט: דאס לעבען פון דיאספארא איז
איצט פאראייניגט, אבער ניט פאראיינפאכט געווארען. א פאראיי-
ניגטע און דאך א פארשידענארטיגע דיאספארא—דאס איז א ניס.
אמאל זיינען אידישע קבוצים, זיי האבען געמעגט זיין ווי ווייט, ווי
אפגעריסען איינער פון אנדערען, געווען דאך ענליך איינער צום
אנדערען: „איז עס דען וואו געהערט געווארען, האט געפרעגט
מענדעלע נאך דא גאר ניט לאנג, אז אין א געוויסער שעה, פריי-
טאג צונאכטס, אשטייגער, זאל א פאלק אידען עסען פיש, לאקשען
און צימעס, שבת איז דער פרי, — רעטער און פעטשא, לעבער און
ציבעלעס מיט אייער, אן אויסגעפריעטע קאשע מיט א גרויסען
מארד-ביין דרינען; איז דעם און דעם טאג זאל מען עסען קרעפ-
לאך, איז יענעם טאג המז'טאשען און אין דעם טאג א געלען קויר-
לעטש מיט זאפרען? הויבט איינער אן זאגען „כל מקדש" אדער
שרייען „חי וקים" איז בערדיטשעו, הערט זיך דער אייגענער ניגון
און דאס אייגענע קול אויך איז ארגענטינע, וואס אין עק וועלט...
די מנהגים, וואס, ווי אייזערנע רייפען, האבען זיי ארומגענומען

דאס לעבען אין אלע עקען וועלט, האָבען אויף די פאַרשידענסטע
טיילען פון אידישען פּאַלק (ווייניגסטענס, אין איראַפּע) איין
שטעמפעל אַרויפגעלייגט. אידען האָבען אומעטום געהאט נאָר איין
שולחן-ערוך, און ער האָט רעגולירט דעם לעבען פון פרט און פון
כלל; די שאלות ותשובות, וואָס פלעגען געדרוקט ווערען אין קראָקע,
אין באָזעל, אין אמסטערדאַם, די ספרים פון מקובלים, וואָס פלעגען
ערשיינען אין צפת, פלעגען ווערען פאַרשפּרייט בכל תפוצות
ישראל; די מוסר-ספרים אפילו זיינען געווען אומעטום איינע און
דיזעלביגע; א גרויסער טייל פון דער רעליגיעזער ליטעראַטור אויף
עברית-טייטש איז איבערגענומען געוואָרען פון דייטשלאַנד קיין פּוילן
לעו, ליטע און רוסלאַנד כמעט אָן קיין שום שינויים... דער שולחן-
ערוך איז געווען די קאָנסטיטוציע, די רעליגיע — דאָס פאַטער-
לאַנד, גאָט — דער קיניג פון אלע אידען. צעזייט און צעשפּרייט
איבער דער גאַנצער וועלט, האָבען זיי אלע געלעבט אין איין גייס-
טיגען פאַטערלאַנד, אונטער איין-געטליכען רעזשים... דאָס אויסענ-
ווייניגסטע לעבען איז געווען ניט אומעטום אפּשר גלייך; א גזירה,
א בלבול, א גירוש פלעגט זיך טרעפען אין איין לאַנד אַמאָל פריער,
אין דעם אַנדערען — שפעטער, דאָס אינעווייניגסטע, דאָס רעלי-
גיעזע לעבען איז אָבער ביי אידען אין אלע לענדער געווען אַיינס
און דאָסזעלביגע. די עקאָנאָמישע תנאים אפילו זיינען אין איין
אַרט ניט געווען שטאַרק אַנדערש, ווי אין אַנדערען: אידען אין
מיטעלאַלטער זיינען געווען אומעטום כמעט הענדלער, פאַרמיטלער,
חלפנים, אומעטום זיינען זיי געווען קינדער (און טאַטעס) פון די
אויפגעקומענע שטעט, שטיפקינדער פון פעאַדאַליזם. געבען איז
יענער צייט א בילד פון מאַטעריעלען און גייסטיגען אידישען לע-
בען אין איין אַרט, האָט געהייסען אויסמאַלען א בילד פון אידישען
לעבען בכלל. איז ניט שייך געווען דאָן רעדען ספעציעל וועגען
דיאַספּאָראַ-ווערק: יעדעס ווערק, וואָס האָט אין זיך אָפּגעשפיגעלט
דעם לעבען פון איין טייל פון אידישען פּאַלק, איז געווען אַן אָפּ-
שפיגלונג פון אידישען פּאַלקס-לעבען בכלל: די טיילען, וואָס פון
זיי איז דאָן באַשטאַנען דאָס אידיש פּאַלק, זיינען געווען ווייט און
דערווייטערט, אָבער ענליך איינער צום אַנדערען.

נאך אנדערש איז די לאגע איצט. די דיאספארא באשטייט
שוין איצט ניט פון פארשידענע גלויביגע טיילען. איר איינ-
הייט איז אן „איינהייט אין א פילארטיגקייט“ — א דיפערענצירטע
איינהייט. אידען פון פארשידענע לענדער זיינען איצט מער ווי
אמאל פארבונדען איינע מיט די אנדערע; דאך, אינאיינעם מיט'ן
שטעמפעל פון דער אלגעמיינער נאציאנאלער אידישער קולטור, ליגט
אויפ'ן אידישען קיבוץ פון יעדען לאנד נאך אן אנדער שטעמפעל,
אן ארטיגער, און אפטמאל לייגט זיך איין שטעמפעל אוועק ניט
לעבען. נאך א וויף דעם אנדערען, און זיי ביידע באקומען
נאך א ניי אויסזען. די גאנצע פארוויקעלטקייט פון דער אידישער
נאציאנאלער פראבלעם אין דער איצטיגער צייט ליגט אין דעם
(ווי עס האט געזאגט אמאל אחר-העם), וואס, כאטש אידען בלייבען
אידען אין די לענדער, וואו זיי זיינען ניט צופיל צעזייט און צע-
שפרייט, ווערען זיי דאך אין יעדען לאנד נאך א באזונדער
סארט אידען. אין אמעריקע און אין אנדערע גרויסע איינ-
וואנדערונגספונקטען קאכען זיך די פארשידענע סארטען אידען
אויס אין איין קעסעל און באהעפטען זיך אין איין קבוץ — דאס
מאכט גרעסער די איינהייט פון אידישען פאלק, אבער דאס פאר-
גרעסערט אויך זיין פארשידענארטיגקייט, זיין קאמפליצירטקייט!
איז איין ניריאַרק קאנט איר איצט, אחוץ אידען פון פארשידענסטע
לענדער און געגענטען, זען אידען, וואס געפינען זיך אויף די פארשי-
דענסטע שטאפלען פון „אויסגעגריינטקייט“... וואס פאר א שפע פון
פארבען, וואס פאר א שפיל פון ניואַנסען, וואס פאר א רייכע סימ-
פאניע וואָלט עס געווען א ווערק, וואס זאל אונז צייגען, פון
אונטען ביז ארויף, דעם איצטיגען אידישען ניריאַרק פון דעם נאָר
וואס אַנגעקומענעם „גרינעם“ ביו'ן אידישען אויבערריכטער, פון
דעם ארימסטען אַרבעטאָערייניגן ביז דעם פילאַנטראָפישען אַרדען
פון „יאהודים“-באַנקירען, פון דעם משולח, וואס פאַרמאָם קליי-
בען געלט אויף אן איישישקער ישיבה, ביז דעם רעקטאָר פון אן
אמעריקאניש-אידישען קאלעדזש! היינט, ווען צו ניריאַרק זאָלען
צוקומען נאך טיפּען פון אנדערע אידישע צענטרען — דער פּועל און
שומר פון ארץ ישראל, דער פאַרמער פון אַרגענטינע, דער דימענט-

שליפער פון אמסטערדאם, דער קאשקעטען-מאכער פון פאריז, דער סטודענט פון בערו, דער „סעפאראטיסט“ פון טשערנאווין, דער זשורנאליסט און טעאטער-דירעקטאָר פון בערלין, דער אַרטאָדאָקס פון פראנקפורט, דער ספרדישער איד פון סאַלאָניק — פון דעם העכסטען שפיץ-באָרג וועט זיך ניט עפענען פאר אַיך אַזאַ רחבות, אַזאַ וועלט־פּאַנאָראַמע! קיין ליטעראַטור אין דער וועלט האָט ניט אַזאַ ברייט פּעלד פאר זיך. מיר אליין פארמאָגען אים און מיר אליין נאָר קאָנען אים פאַרווייען. מיר אליין — דאָס הייסט, דער גאון, וואָס וועט אויסוואַקסען צווישען אונז, וועט האָבען אַ ברייט האַרץ און אַ קוק פון אַן אַדלער און די קראַפט און די דרייסטקייט אַרומצונעמען אַט דעם מעכטיגען פאַרשידענאַרטיגען מאַטעריאַל, כדי פון אים אויסצוקנעמען, אויסצוהאַקען בילדער און געשטאַלמען. דאָס דאַרף זיין אַ דיכטער, וואָס אין זיין לאַנגען וועג זאָל ער ניט פאַרנעסען איין גנע זיין ציל; אַ קינסטלער, וואָס אין דער אומ־ענדליכער ב ר י י ט פון זיין בילד זאָל ער ניט אַנווערען די אַיינ הייט, אַ בויער, וואָס דעם איין־און־איינציגען פלאַן פון זיין געביי זאָל ער אונטערטעניג מאַכען אַלע פּרטים, אַן אַר־כיטעקט, וואָס די האַרמאָניע, דער ריטם פון די בוי־מאַסען זאָל זיין פאר אים וויכטיגער איידער די דעקאָראַטיווע, מאַלערישע שיינקייט מען פון איינציגע טיילען, אַ מייסטער, וואָס זאָל פילען, אַז צוליב אַ מעכטיגען און אַ מאַנומענטאַלען ציל מוזען אויך מיטלען געד ברויכט ווערען גראַנדיעזע און „מאַנומענטאַלע“.

אַזאַ מייסטער איז נאָך ביי אונז נישטאַ. אַש איז צופיל מאַל־לער און דעקאָראַטאָר, צו ווייניג קולטיווירט ער אין זיך יענע שטריינגע אויסענווייניגסטע דיסציפלין, יענע „קאַלמע“ קינסטלערי־שע אויסגערעכענטקייט, וואָס איז נויטיג פאַר'ן גרויסען בוי־מייס־טער, וועלכער וועט האָבען צו טאָן מיט אַזאַ מעכטיגען שטאַף, ווי די דיאַספּאָראַ. אַש האָט ניט געקאַנט אויספירען די גרויסע געניאַלע אויפנאָבע פונ'ם דיאַספּאָראַ־ראַמאָן. ער האָט זיך אַבער געשטעלט די דאָזיגע אויפנאָבע; ער האָט ג ע פ ר ו א ו ט זי אויס־פירען.

זוי גרויס זיין פּרוואו איז און וואָס פאר אַ ווערט ער האָט, וועט

מען וויסען ערשט דאן, ווען עס וועלען פארעפענטליכט ווערען די איבעריגע טיילען פון „מערי“. ערשט דאן וועט מען זען, צי האט אש"ס ראמאן ארומגענומען די גאנצע דיאספארא, אירע וויכטיגסטע צענטרען, צי נאר א טייל פון זיי, — און ווי גרויס איז אַט דער טייל און וואָס פאר אַ באַדייטונג ער האָט. ערשט דאן וועט מען זען, אויף וואָס פאר אַ שטיק וועג „מערי“ האָט אונז נענטער גע- בראַכט צום ציל — צו אונזער גרויסען נאַציאָנאַלען עפאַס, צום אַהאַסאַווער- און דיאַספּאַראַראַמאַן*.) דערווייל האָבען מיר נאָר דעם אַנהויב — די ערשטע צוויי טיילען פון ראַמאַן: לאַמיר זיך צו זיי צוקוקען.

ב.

אין ערשטען טייל זעען מיר דעם רוסישען „ת חו"ם" מיט זיינע אַרימע און רייכע בעלי-בתיים און אַרבעטער, אינמיטליגענטען

(* דאָס איז געשריבען געווען אין יאָר 1918. איצט זיינען די אי- בעריגע טיילען פון „מערי“ שוין פאַרעפענטליכט. זיי זיינען אַרויס אין דער פאַרם פון אַ באַזונדער ראַמאַן אין צוויי טיילען — „דער וועג צו זיך“. די דיאַספּאַראַ איז געוואָרען ברויטער. צום געוועזענעם אידישען „תּחום אין רוסלאַנד, צו דעם פעטערבורגער אידישען סאַלאָן, צו פינלאַנד איז צוגעקומען בערלין, ווין, זאַקאַפּאַניע, איטאַליע, שווייץ, פאַריז, אַרץ ישראל, דער וועג קיין אַמעריקע... עס האָבען זיך פּאַנאַדערגעוויקעלט אַן אַ שיעור נייע בילדער פון לעבען אין „גלות“ און אין אַרץ ישראל; עס האָבען זיך באַוויזען נייע אינטערעסאַנטע פּערזאָנען און עס זיינען באַ- שאַפען געוואָרען נייע קינסטלערישע און פּאַעטישע שטעלען, אַבער קיין גאַנצקייט און קיין אינהייטליכקייט איז נאָך אַלץ נישטאַ. פאַר- קערט, עס איז נאָך אַלץ בונטער געוואָרען, נאָך געלאַטעטער, קאַלידאַסקאַ- פּישער. עס זיינען אַנגערירט געוואָרען פיל נייע געוועלשאַפּטליכע און פּסיכאָלאָגישע פּראַבלעמען, — אַבער נאָר אַנגערירט געוואָרען, קיין איינע פון זיי, אַהויף אַפּשר דער פּראַבלעם פון מישא, איז נישט דערפירט געוואָ- רען ביז אַ סוף און זיי אלע זיינען נישט צונויפּגעוואַקסען איינע מיט די אַנדערע, נאָר צונויפּגעקלעפט.

און פראסטע אירען — דעם ת ח ו ם אין דער צייט פון דער
ערשטער רעוואָלוציע און די פאָגראַמען; דער אַנדער טייל פירט
אונז אריין אין דעם אידישען סאַלאַן אין פ ע ט ע ר ב ו ר ג.
לייענענדיג די דאָזיגע טיילען, איז מען אַנטציקט פון די איינצעל־
הייטען, אַנטווישט פון גאַנצען. עס דוכט זיך, אַז אַש האָט געהאַט
ניט איין פּלאַן אַ באַשטימטען, נאָר צוויי — גאַנץ אומבאַשטימטע
— פּלענער. דערפאַר האָט מען, לייענענדיג די ערשטע צוויי טייל־
לען פון ראַמאַן, אַ צווייערלייאַגען איינדרוק: די קאַפיטלען וועגען
מ ע ר י' ז און ק א ו א ל ס ק י' ז זיינען פרקים פון אַ גע־
וויסען מיט פ ס י כ א ל א ג י ש ע ן ראַמאַן; אַז מען קומט
אַבער צו דער שילדערונג פון „ראָוו“ און פון דער קינסטלער־באַ־
העמע און אינטעליגענץ אין פעטערבורג, קומט ניט ווילענדיג אויף
דער געדאַנק, אַז מען האָט דאָ צו טאָן ניט מיט אַן אינדיווידועל־
פּסיכאָלאָגישען, נאָר מיט אַ געזעלשאַפטס־ראַמאַן. און די דאָ־
זיגע צוויי עלעמענטען, דער אינדיווידועל־פּסיכאָלאָגישער און
דער סאַציאַלער, זיינען איינס מיט דעם אַנדערען שלעכט
פאַרבונדען. עס ציען זיך פון איינעם צום אַנדערען פּע־
דים, (געוויסע עפיזאָדען פון לעבען אין „ראָוו“ מאַכען
מ י ש א' ם כאַראַקטער בולט'ער און קלערער; דאָס „מאָדערנע“
„דעקאַדענטישע“ ליכט אין סאַלאַן פון נ א ט א ל י א מ י ר
כ א י ל א ו ו נ א פּאַלט אויף מ ע ר י' ם, טיילווייז אויך
אויף ק א ו א ל ס ק י' ם געזיכט און באַליכט זיי פון אינע־
ווייניג). די פּעדים פאַרבינדען אַבער צוויי גאַנץ באַזונדערע גע־
וועבען. — געוועבען, וואָס באַהעפטען זיך ניט און ווערען ניט
איינס... איז דאָס אַ פּראַגע פון „טעכניק“? יע, אַבער אין אַ קונסט־
ווערק האָט „טעכניק“ מער ווי אַ רייז־טעכנישע, רייז־אויסענ־
ווייניגסטע ווערדע. „טעכניק“ איז דער פּשט האַרמאָניע צווישען
אינהאַלט און אויסדרוק, ציל און מיטעל. „טעכניק“ הייסט אינע־
ווייניגסטע גאַנצקייט, שלמות. און ערגעץ איז די שלמות פון דער
טעכניק ניט אזוי ווייט, וואָרום אין ערגעץ איז ניטאָ אַזאַ געפאַר
צו זינדיגען געגען איר, ווי אין אַ ווערק, ווי „מערי“. „מערי“ וויל
געבען אַ ס׳הכל פון אַ גאַנצער תקופה מיט אלע אירע סתירות און

מלחמות, וויל שילדערען דעם לעבען פון די פארשידענסטע גרופעס פון אידישען פאלק אין די פארשידענסטע גייסטיגע און פיזישע סביבות! איז דא א סכנה, אז יעדער פון די פיל טיילען זאלען ווער רען צו אויטאנאם, צו זעלבשטענדיג. מוז דא דער דיכטער באזונדערס שטארק זארגען, אז די פארשידענע עלעמענטען, די קאלעקטיווע און די אינדיווידועלע, זאלען זיך אומבאמערקטערהייט צונויפניסען איינע מיט די אנדערע, אזוי, אז מען זאל זיי קאנען זען נאר איינע און די אנדערע און איינע דורך די אנדערע... פאר פארשיינען פון אזא מין ראמאן, אויב ער וויל געבען באמת א בילד פון גאנצען סאציאלען און נאציאנאלען לעבען פון אידישען פאלק, — טויגען נאר מענשען, וואס שטייען אין רעכטען מיטען, אין סאמע ברען פון לעבען; מענשען אקטיווע, מענשען, וואס זייער אייגענער פערזענליכער כאראקטער קאן קלאר ווערען נאר דורך דער שילדערונג פון דער אטמאספערע, פון דער כלל-אטמאספערע, וואס זיי זיינען אירער אן ארגאנישער טייל. נאר אזוינע פערזאנען, וואס אין לעבען שפילען זיי א צענטראלע ראָלע, וואס אין לעבען ציען זיך פון זיי פעדים, שטראלען, אין אלע זיימען, וואלמען געקאנט אויך אין ראמאן זיין א ברען-פונקט, וואס זאמעלט צונויף אין זיך און האלט שטייף צוזאמען די אלע פארשידענע עלעמענטען. אין די ערשטע טיילען „מערי“ זיינען פאראן אבער נאר ע פ י ז א ד י ש ע פ י ג ו ר ע ו, וואס וועבען זיך צונויף מיט'ן א ר ו ס, מיט'ן כ ל ל פון „ראוו“, פון אידישען פע-טערבורג; די הויפט-פיגורען: מ ע ר י, ק א ו ו א ל ס ק י, אפילו מ י ש א, זענען אריינגעטאן אין זייער אייגענעם איד — אין זייער ליבע, אין זייער בענקשאפט, אין זייער קונסט. זייער לעבען גיסט זיך ניט צונויף ארגאניש מיט'ן לעבען פון א ר ו ס. איין ווילע פארנעמען זיי דעם גאנצען פלאץ, די גאנצע אויפ-מערקזאמקייט; נאר באלד פארלירען זיי זיך, ווי קליינע פינטע-לאך, אויפ'ן ברייטען שטח פון א ר ו ס. דערין ליגט דער גרויסער ארכיטעקטאנישער פעלער פון ראמאן.

אויב אין „נאך אלעמען“ אין פאראן איין ל י נ י ע, וואס ציט זיך, ווי אז אַקס, דורך דעם מיטען, דעם הארץ פון ראמאן, הא-

בען מיר איז „מערי“ נאר שיינע, רייכע, מאַלערישע פּלעקען, פּלעקען און פיגורען. דאָס איז אַ ראַמאַן פון שיינע שטעלען, ווי די דייטשען רופען עס אָן, אָבער די דאָזיגע שטעלען זיינען באמת שיינ, און עס לוינט זיך אַפּצושטעלען אויף יעדער פון זיי באַזונדער.

3

צוערשט — דער „ראָוו“.

דאָס איז דער קוואַרטאַל, וואו עס וואוינען אידישע אַרימע לייט — די אידישע מאַסען. ווי זעט ער אויס ביי אַש'ן? אַ טי-פער גראַבען, פון בידע זייטען פאַרשטעלט מיט הויכע, זאַמדיגע ברעגעס. די גאַסען זיינען ניט ברוקירט, אָן רינשטאַקען, פייכטע, שמוציג, זעלטען ווען די זון קומט אהער אַרײַן, עס איז אַ נעסט פון קלעפּיגע קראַנקהייטען... וויסט און עלענד, קראַנק, פאַרשאַל-טען איז דער „ראָוו“! קיין איין ליכטיגער פּלעק, קיין איין זונער שטראַל! און ניט קיין צופעליגער קוואַרטאַל אין אַ צופעליגער שטאַט איז דער „ראָוו“, נאָר אַ סימבאָל פון גאַנצען „תּחום“: „דאָס גאַנץ אידישע פּאַלק (טראַכט מ י ש אַ, גייענדיג דורכ'ן „ראָוו“) לעבט אזוי אין רוסלאַנד, אויסער אייניגע גליקליכע, וועלכע האַבען זיך אַרויסגעקראַגען פון „ראָוו“ און לעבען אין די שטעט.“ קיין זכר ניטא פון דער אידיִלישער געזונטקייט, וואָס איז „שטעד טעל“: אַרים און קראַנק ליגט די אידישע מאַסע אין די ענגע, שמוציגע נעסלאַך פון „ראָוו“... האַט זיך אזוי אומגעביטען דאָס איר דיש לעבען פון דער צייט, זינט דאָס „שטעטעל“ איז געשריבען געוואָרען? געהערט דאָס געזונט, קרעפטיג לעבען פון „שטעטעל“ צו נאָר אַ פריערדיגער תקופה? אַדער אפשר האַט זיך דער דיכטער אַליין אומגעביטען, און ער זעט דאָס אידיש לעבען אַנדערש איצט ווי אַמאָל? אַדער האַט געווירקט אפשר דאָס, וואָס פון פּוילען האַט אַש זיך אין „מערי“ איבערגעטראַגען קיין קליינרוסלאַנד, נענטער צו דער אַרימער ליטע? איד וויל זיך ניט אַריינלאַזען אין חקירות וועגען דער דאָזיגער פּראַגע. איד קאַנסטאַנטיר אַ פּאַסט: די מאַ-

טעריעלע לאַגע פון די אידישע מאסען אין אין „מערי“ געמאַלט מיט טונקעלע, פינסטערע, פאַרבען.

און דער נייסטיגער מצב? — ער איז ניט בעסער. מיר זיי נען געווענט צו טראכטען, אז אין „יענע טעג“, אין דער צייט פון דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע, וועלכע ווערט געשילדערט אין „מערי“, האָט די אידישע מאסע געלעבט מיט עפעס אַ לעבעדיגער גערען לעבען, מיט עפעס אַ געשווינדטערען טעמפּוס און ליכטיגערע האַפּעכונגען. ווי געוויינליך; אַ סך פון אונז קומט „יענע“ צייט אויס ווי עפעס אַ חלום אויפ'ן וואַר: עפעס יום־טוב'דיגס און פּאַנטאַס־טישס האָט געציטערט און געפלאַמערט אין לופטען, אַ פייער האָט געברענט אין די הערצער, אין גאס האָט אַ הימן געשריען און געוועקט און גערופּען... דאַכט זיך, איצט,* ווען אַרום איז אַזוי וואַכעדיג און ניכטער און גרוי, דוקא איצט קאָן מען, דאַכט זיך, אַנטפלעקען אַ באַזונדער חז גאָר אין יענער העלער, פייערליכער, רופּענדיגער פאַרב. אַש איז אַבער בלינד פאַר דער פאַרב; ער האָט ניט געלעבט אין יענער הייסער, שטורעמדיגער לופט, און אויך אין זיין פּאַנטאַזיע קאָן ער זיך אַהין ניט איבערטראַגען. און ער צייגט אונז די אויפגערודערטע, מיט ברען־שטאַף און מיט הייסע שטימען אַנגעפילטע אידישע גאַס פון די יאָרען 1904—1905 ניט אַזוי, ווי זי איז געווען אין דער אַמת'ן, און אויך ניט אַזוי, ווי זי איז געבליבען ביי אייניגע אין דער פּאַנטאַזיע, נאָר אין יענער קאַלטער, גרויער געשטאַלט, אין וועלכער עס זעט זי איצט דער וואַכעדיגער, ניכטער רער, אין פּאַנטאַזיעס אַרימער בעל־הבתישער איד: די שטריקען און די אַלע „עקאַנאָמישע פּאַדערונגען“ האָבען אויסגעטראַכט בעל־הבתישע קינדער, זאַמע אינטעליגענטען, מאַכערס פון טעאַריעס; ווען איינער פון אַט די אינטעליגענטען האַלט אין וואַלד, אויף אַ פּאַרזאַמלונג, וואו דער גאַנצער עולם פון „ראַוו“ האָט זיך צונויפ־געקליבען, אַ רעדע מכּח „די באַדינגונגען, וואָס דער אַרבייטער פאַ־דערט“, פּאַרשטייען ניט די שניידערס און די שוסטערס פון „ראַוו“, וואָס ער רעדט! אין „ראַוו“, ווייזט זיך אַרויס, זיינען בכלל גאָר

(* געשריבען אין יאָר 1913.

ניטא קיין לויז־ארבעטער, פאראן נאָר אַרימע, הונגעריגע בעלי־מלאכות! צווישען זיי און זייערע געזעלען איז ניטאָ און עס קאָן ניט זיין קיין קאמף. דאָקטאָר לייזער־אָוויטש, (אגב, אַן אינטערעסאַנטע פיגור, וואָס האָט זיך אַשׁן זייער גוט איינגעגעבן) זאָגט צו איינעם אַ יונגען מאַן, אַ „פאַרטיי־מוער“: „אַבער קעגען וועמען קעמפען? איד בין דאָך דאָרט אין די הייזלאַך יעדען טאָג, די „בעלי־הבתים“ זיינען דאָך נאָך פיל אַרימער פון די אַרבעטער, און די בעלי־מלאכות גייט עס דאָך טויזענט מאָל ערגער, ווי זייערע „מענשען“. קעגען וועמען פירען עס אַ קאמף? דאָס זיינען דאָך ניט קיין אַרבעטער און „אַרבעט־געבער“, דאָס זיינען דאָך איין הויפּען אַרימע לייט“ א. אַז. וו. און אַט רעדט ניט קיין אינטער־ליגענט, נאָר אַן אַרבעטער (קענטיג, עס האָט זיך דאָך געפונען אויף אַ רפואה אַן אַרבעטער ביי אידען) אַבער וואָס פאַר אַן אַרבע־טער? — „אַן אומגעוויינליך אומאַנטוויקעלטער מיט אַן אַרויסגע־זעצטען הויקער, נאָר מיט אַ פאַר גרויסע שוואַרצע, באַלעבטע אוי־גען“. „ער האָט ניט גערעדט, ווי אַש דערציילט, פון שטריקען, ניט פון בעלי־הבתים און ניט פון מענשען... אליון אַ קינד פון „ראָוו“, האָט ער געשילדערט דאָס לעבען פון די קינדער פון איר דישען בעל־מלאכה פון „ראָוו“, ווי זיי וואַלגענען זיך אַרום אין קרענקליכער היץ אין דער בלאַטע און עמעמען איין פון קליינער־הייט אַן די פאַרדומפטע לופט פון די קאַנאַלען“ א. אַז. וו. א. אַז. וו. אַט די רייד האָט דער עולם „גוט פאַרשטאַנען און צוגעהאַרכט. איצט האָט מען שוין ניט געהערט קיין ווערטלאַך, נאָר קרעכצען, ביטערע קרעכצען, וועלכע האָבען זיך אויסגעריסען פון די הייזעריגע און שוואַכע סוכאַטישע ברוסטען, אויסגעמישט מיט הוילע הוסטען“. און מיט צושטימונג איז אַנגענומען געוואָרען דעם רעדנערס פאַר־שלאַג, אַז... דער „ראָוו“ זאָל דעמאָנסטרירען. אַבער ניט זיין קראַפט, ניט זיין גרייטקייט צום קאמף זאָל ער דעמאָנסטרירען, — פון וואנען זאָל זיך נעמען קראַפט און קאַמפּ־לױסט ביי אַט די הונגעריגע, דעריגע אַרימע־לייט? — זייער אַרימקייט, זייער אַנ־מעכטיגקייט, זייערע צרות זאָלען זיי דעמאָנסטרירען. אַן געזאַנג און אַן פאַנעם זאָלען זיי גיין איבער די גאַסען, „נאָך בלויז מיט זייערע

געשטאמטען". „וויזט אייערע לייבער — האט ער (דער רעדנער) אויסגעשריען מיט זיין כריפענדיג קול — דעקט-אויף אייערע שמאץ-טעם, נעמט אייערע קינדער, וויזט זייערע קרומע פיסלאך, זייערע קרענק, זייערע געשוואלענע וואסערדיגע קעפ און פארראפעטע אוי-גען, זאלען אייערע ווייבער אויפדעקען די ברוסטען און ווייזען זייערע סוכאטישע טארבעס, פון וועלכע זיי שפריצען אריין זייער קרענק אין דעם בלוט פון זייערע קינדער. פירט אייערע בלינדע אלטע פאך אייד, רעדט ניט קיין ווארט, זינגט ניט קיין ליד, ווייזט אייך נאך, זאל די וועלט זען דעם „ראָו" אין זיין פראכט און גלאנץ, און זאל זי דערציטערט ווערען!" דאָס בילד פון דער דאָזיגער פאַנטאַסטישער דעמאָנסטראַציע איז צווישען די רעוואָלוציאָנס-בילדער אין „מערי" דאָס איינציגע, וואָס האָט אַ גרויסע קינסטלערישע ווערדע. דאָס איז דער איינציגער רעוואָלוציאָנס-מאַמענט, וואו אַש גיט אונז צו פילען זיין שפערישע פאַנטאַזיע... אַ דעמאָנסטראַציע פון הינקעדיגע און בלינדע איז קיינמאָל ניט געווען אין דער צייט פון דער רעד-וואָלוציע, אַש האָט זי אויסגעטראַכט, אָבער ווי שטאַרק, ווי אומד פאַרגעסליך איז דער איינדרוק פון אַט דער אויסטראַכטעניש! ווי קינסטלעריש — ווי סימבאָליש-בולט מאכט זי מיט איינמאָל די גאַנצע אַנמעכטיגקייט פון „ראָו"!

צי איז אין דער אמת'ן אין „ראָו" טאקע מער ניט געווען, ווי אַנמעכטיגקייט? אַש'ס אויג האָט דאָרט, יעדענפאַלס, מער נאָר-נישט ניט געזען, און די גאַנצע „רעוואָלוציע" פון „ראָו" האָט ביי אים אַרויסגערופען נאָר אַ סאַרקאַסטישען שמייכל... אַש און הר מאַר — דערצו זיינען מיר געוואוינט; אָבער אַש און סאַרקאַזם — וואָס פאַר אַן אומגעריכטע זאך! און אַט די אומגעריכטע זאך איז געשען אין אַש'ס שילדערען די רעוואָלוציע אין „ראָו", (די רעד-וואָלוציע איז פעטערבורג איז אין צווייטען טייל „מערי" געמאַלט דוקא מיט פאַטאָס!). פון דער אירישער פרייהייטס-באַוועגונג און די אירישע רעוואָלוציאָנערע פאַרטייען האָט אַש אין „מערי" געד-מאַכט — לאַמיר זאָגען אָפּען — אַ פאַראַדיע: אַ דעמאָנסטראַציע פון בלינדע און הינקענדיגע פון איין זייט, פוסטע רייד און נאַרישע

פארטיי-צאנקערייען פון דער אנדער זייט — דאָס איז די „רעוואָלוציע“ אין „ראָוו“! אַש, וואָס דעם אַלעס איז ער, דעם פאַטריאַרד פון דער שטעטע-איידיילייע, זעט ער אין א שיינערער געשטאַלט, אין אַ וואַרימערען ליכט, ווי ער איז אין דער אמת'ן פאַרזעט אין דעם נייעם אידען, אין דעם פאַר-שטייער פון דער שטאַט-רעוואָלוציע, אפילו די ביסעל אמת'ע שיינקייט, וואָס ער פאַרמאָגט. וואָרים עס איז דאָך קלאַר, אז ווען דער נייער איד, דער איד דער קעמפער, וואָלט זיך אין אַש'ס קינסטלערישער פאַנטאַזיע אויסגעלייטערט אַזוי, ווי דער אַלמער, קליינשטעטלדיגער איד, וואָלט ער געהאַט אין דעם ראָמאַן נאָר אַן אַנדערען, א פיל ליכטיגערען, פנים, ווי איצט. ער וואָלט אַנב דאן רעפּרעזענטירט געוואָרען אין „מערי“ ניט דורך עפעס גרויע, וואַכעדיגע פאַרטיי-שרייער, נאָר דורך יענע זעלטענע מאַד-ראַלישע און אמת'רעוואָלוציאַנערישע פּערזענליכקייטען, וואָס האָב בעזן שטילערהייט און עקשנות'דיג געוועקט דעם „פרייז“, וואָס איז אין א „קליאַטשע“ מגולגל געוואָרען... אַ דאָזיקאַט, ניט אַ האַמ-לעט פון דער אידישער רעוואָלוציע, מישא, וואָלט דאן צוגעצויגען די אויפמערקזאַמקייט פון קינסטלער. דער קאַמפּספּיאַנער אידישער פּראָלעטאַריאַט אין אַ וואַרשע, אַ לאָדז, ניט אַ קאַריקאַטור-פאַר-זאַמלונג פון אַרימע, דערשלאַגענע בעלי-מלאכות הינטער אַ „ראָוו“ ערגעץ, וואָלט סימבאָליזירט דאן די אידישע מאַסע אין תּחום!

ד.

נאָר... די רעוואָלוציע אין „ראָוו“ וואָלט פאַרכאַפט אויך מי-שא'ן, ווען זי וואָלט געווען שענער, שטאַרקער, אימפּאַנירענדי-גער, און אַש'ן איז נויטיג, אז מישא זאָל בלייבען אויסער דער רעוואָלוציע, זיין האַרץ זאָל זיין פּריי פאַר מערי'ן.
און עס בלייבט פריי. אַלץ, וואָס מישא'ן קומט אויס צו זען צווישן די בעלי-הבת'ישע „אינטעליגענטען“, די

„רעוואלוציאנערען“, וואס שאפען זיך, ווי ער זאגט, פון פאלקס ליידען און אידעאל פאר זיך, איבערצייגט אים, אז דינען דעם פאלק מיט'ן גאנצען, ריינעם הארצען קאנען נאך אזוינע, ווי דר. לייזער-ראוויטש, וואס האט אנגענומען די פארמען פון פאלקס לעבען, וואוינט אין זיינע וואוינונגען, פארדינט פון וואס ער פארדינט, עסט זיינע שפייזען און שלאפט אויף זיינע געלעגערס. נאך אזא מין לער-בען פאר'ן פאלק און מיט'ן פאלק וואלט געקאנט מ'י ש'א'ן צופרידען שטעלען, ווייל ער געהערט צו די מענשען, וואס גיבען זיך אפ א זאך א'י נ'א'נ'צ'ע'ן, ווען זי געפעלט זיי. א'י נ'א'נ'צ'ע'ן אבער אפגעבען זיך דער רעוואלוציאנערער באוועגונג קאן ער ניט (די בעל-הבתישע דערציאונג, די ציוניסטישע שטימונגען, וואס זיינען אים פון דער יוגענט געבליבען, שטערען אים), גיט ער זיך אפ א'י נ'א'נ'צ'ע'ן מ'ע'ר'י'ן.

ער גיט זיך אפ שעמעוודיגערהייט, שוויגענדיגערהייט — מאכט עס זיין ליידענשאפט נאך ליידענשאפטליכער, נאך טיפער. און אט די טיפקייט, די גאנצקייט, די איינגעשפארטקייט, די ברע-נענדיגע שווינגעדיגקייט פון זיין ריינעם, קינדערשען געפיל איז דאס, וואס באשטימט זיין כאראקטער, זיין איד, און איז אויך דאס, וואס שטעלט אים אוועק ווי א קאנטראסט קעגען דעם צווייטען „ליבהא-בער, מ'ע'ר'י'ם — קאוואלסקי'ן.

נאך איידער מיר גייען איבער צו קאוואלסקי'ן און פארלאזען דעם „ראוו“, מוזען מיר זאגען, אז כאטש דאס בילד פון „ראוו“ שטעלט אונז ניט צופרידען און עס לאזט אין אונז איבער א געפעלדיגע און א צעברעקעלטען איינדרוק, זיינען דאך אין אים פאראן שטריבען, פלעקען, עפיזאדישע פיגורען, וואס האבען געקאנט ארויס נאך פון א קינסטלערהאנט. איך האב דערמאנט שוין פריער דעם דרייטען פאנטאסטישען איינפאל פון דער דעמאנסטראציע, וואס איז איר שפיץ גייען... הינקענדיגע און בלינדע! די דאך זיגע פאליטישע קארדיקאטור איז קינסטלער'יש זאך, וואס אנטציקט און שניידט זיך אונז איין טיף אין זכרון. שווער צו פארגעסען איז אויך די ווי פון איין גום אויסגעגאסענע

פיגור פון דעם — שוין אויך פריער דערמאנטען — ד.ר. לוי זער א וויטש, „וועלכער וואוינט אין דעם אַרימסטען אידן-שטעטל קווארטאל אין „ראוו“ און היילט בלויז אַרימע לייט און לויפט אַרום אין די רייכע הייזער און שלעפט צוזאַמען וועט פאַר די קראַנקע און שעמט זיך ניט אליין אַלץ זיי צוצוטראַגען איבער דער גאַס“. דער דאָזיגער לייזער־אויטש איז „אַ פאַרכיסענער פריי-דענקער און דעמאָקראַט פון די זעכציגער יאָרען (ריכטיגער: פון די זיבעציגער יאָרען, ווען אין רוסלאַנד האָט זיך צווישען דער בעסערער אינטעליגענץ פאַרשפּרייט די אידעע פון „גיון אין פאַלק“ — ש.נ.) אַרעץ“, אַ ליבעראַל“. ווי זיין זון דאָויד האָט אים מיט שפּאַט גע״רופען. ביי דעם דאָזיגען פריידענקער און כמעט פערזענליכען פיינט פון נאָט האָט די רעליגיע, וואָס דורך דעם „פרייען געדאַנק“ איז זי אַרויסגעטריבען געוואָרען ביי אים פון קאַפּ, זיך באַזעצט צו אים אין האַרצען אַריין אין דער געשטאַלט פון אַן אומענדליכער אידעאָליסטישער ליבע צו אַלע אַרימע און ליי-דענדיגע... ד.ר. לייזער־אויטש איז קינסטלעריש די בולט׳סטע פריגור אין גאַנצען ראַמאָן, כאַטש ער שפּילט אין אים נאָר אַן עפּיזאָד-דישע ראַלע*).

(* צווישען די עפּיזאָדישע פיגורען איז זייער לעבעדיג און פריש געשילדערט אין פערזענמען קאַפּיטעל דער פּאַטער פון דעם אַרויסגעטריי-בענעם גימנאַזיום סאַכאַלין, וואָס ערויט צו זיין זון, וועלכער האלט זיך אויף בוי ד.ר. לייזער־אויטש אין שטוב: — „צום דירעקטאָר זאָלסטו מיר גיין, די האַנט זאָלסטו אים קושען, צו די פיס זאָלסטו זיך אים וואַר-פען א. אַז. וו.“ און דאַן האַלב־אידיש, האַלב־רוסיש צום דאַקטאָר: „אַכט יאָר האָב איך דעם יונג אין גימנאַזיום געהאלטען. איך האָב ניט געגע-סען, איך האָב ניט געטרונקען, איך האָב געוואָלט האָבען א זון אין גימ-נאַזיסטען-קליידער“ א. אַז. וו. דאָס איז כמעט ווי אַ סימבאָל פון דעם אידישען בעליהבות, וואָס איז זיך מוסר־נפש, אבי זיין זון זאָל האָבען אַ תּכּלית, אַ דיפּלאָם, און איז אמת אומגליקליך, ווען יענער נעמט זיך מישען, ווי ער זאָגט, אין „פּראָוויטעלסטווענע זאַכען“...)

ק א ו א ל ס ק י איז אַ קינסטלער, אַ מאַלער. צו דער טעמע פון ראַמאן, ווי ווייט ער איז אַ סביבה־ראַמאן, האָט ק אַ ו אַ ל ס ק י ניט קיין שייכות. ווען ער באַווייזט זיך צום ערשט טען מאַל צווישען דער אינטעליגענטער אידישער יוגענט, וואָס צו איר געהערט מ ע ר י און מ י ש אַ, ווייס מען גאָר פון אַנד הויב ניט, צי איז ער אַ איר, צי אַ גוי. און ווי ווייט ער טרעט ארויס אין ראַמאן, איז ער אין דער אמת'ן טאַקע ניט קיין איר און ניט קיין גוי, נאָר אַ... קינסטלער. די פראַבלעם פון זיין כאַראַקטער, איז די פראַבלעם פון דעם קינסטלער־כאַראַקטער! דעם פּלאַם פון זיין ליבע ניט ער אַפּ דער קונסט; פאַר'ן לעבען בלייבען אים נאָר פונקען. פונקען, וואָס גיבען אַ שיינ און לעשען זיך אויס. ביי אים זיינען ניטאָ קיין איבערצייגונגען, פאַראַן שטימונגען: „מען דאַרף מיר ניט נעמען אַזוי ערנסט, ווי איר נעמט מיר, זאָגט ק אַ ו אַ ל ס ק י, וואָס האָט, ווי יעדער קינסטלער, ניט פיינט צו רעדן דען וועגען זיך: — היינט האָב איר אייך אַזוי געזאָגט, מאַרנען קאָן איר אייך גאָר עטוואָס אנדערש זאָגען, און, גלויבט מיר, דער יענער גער, וואָס האָלט זיך אָן אַ שטענדיגער מיינונג, איז נאָר אַ לאַנג ווייליגער מענש.“ די דאָזיגע באַמערקונג איז ניט איבעריגס אַריגינעל, נאָר זי איז העכסט כאַראַקטעריסטיש פאַר ק אַ ו אַ ל ס ק י'ן, דעם קינסטלער, וואָס די גרעסטע ווירקונג האָט אויף אים דער אוממיטעלבארער איינדרוק, דער איינפאַל, די אינטוואַיציע, דעם קינסטלער, וואָס איז אַקטיוו אין דער קונסט, פאַסיוו אין לעבען. מחמת זיין אַפגעבען זיך אין רשות פון די אייביג זיך בייטענדיגע לעבענס־איינדרוקען, מחמת דעם, וואָס נאָך יעדען צור פלוס — קומט אין אים אַן אַפּפלוס פון קרעפטען, — איז ער תמיד אַן אומרויאַגער, אַ זוכענדיגער, און איז ניט זיכער מיט זיך אַליין. „איר ווייס ניט, זאָגט ער, וואָס וועט זיין מאַרגען מיט מיר, איר בין ניט פאַראַנטוואַרטליך פאַר קיין איינציגער מינוט פון מיין לעבען, — ווייל איר קאָן אַז עס מיר אַ לייזן ניט נע-

מען, נאָר עס נעמט מיך. היינט נעמט אים איין
 זאך, מאַרגען — און אַנדערע. נאָר איז דער קונסט פאַרנעמט ער
 די שטים פון דער אייביגקייט, דאָס לעבען איז ביי אים אַ מינוט.
 און — אויך זיין ליבע. און דאָס איז זיין טראַגעדיע. ער ליבט
 מער י'ו, אַבער ניט ווי מי שאַ, וואָס האָט קיין אַנדער גע-
 פיל ניט, אַחוץ איינעם: דעם געפיל צו מער י'. און „ער האָט
 געבענקט נאָר אַ גרויסען ליבעס־געפיל, וואָס זאָל אים אינגאַנצען
 אַרײַנגעמען און (ער) זאָל זיך קאַנען אינגאַנצען אַוועקגעבען דעם
 געפיל, דינען דערצו. און ווי האָט ער איצט מקנא געווען מישאַ'ן!
 יע, עס איז דאָ אַ גרויס געפיל אויף דער וועלט, און נאָר געצײלעטע
 באַזיצען עס — מישאַ... — אַ שרעק האָט אים אַרומגענומען
 פאַר זיין לערקייט. ער האָט דערזען פאַר זיך אַ גרויס ליבט, צו
 וועלכען ער קאַן ניט דערגרייכען, און אַ בענקשאפט האָט אים איצט
 אַרומגענומען צו באַזיצען יענעם געפיל פון איבערגעבענקייט, פון
 אַוועקשענקען זיך, אויסטוישען אלע קליינע פאַרגעניגענס אויף אַ
 גרויס גליק און פרייד.“ ער האָט עס ניט געקאַנט. די ליבע צו
 בילדער האָט אַפגעשוואַכט אים די ליבע צו מענשען — דאָס
 איז זיין טראַגעדיע.

ו.

און דאָס איז אויך מער י'ס טראַגעדיע. מער י' איז
 ניט קיין קינסטלערין; אבער זי געהערט צו יענע פרויען, צו יענע
 מאַדערנע אידישע פרויען, וואָס דאָס לעבען איז ביי
 זיי — קונסט. מער י' וויל פון זיך אַליין מאַכען אַ קונסט־
 ווערק: איר באַגער איז ניט געניסען, נאָר — מען זאָל זי געניסען.
 מי שאַ ליבט זי, ווי זי איז, — דאָס איז פאַר איר ווייניג: מען
 מוז ליבען איר קונסט, מען מוז זי ליבען אין איר פאַרשענער־
 טער, סטילזירטער, ניט אין איר נאַטירליכער געשטאַלט. אַזוי
 ליבט זי קאַוואַלס קי. ער לערנט זי אַנטאָן זיך אין זיידענס
 און פערעל אויפ'ן שטייגער פון די פאַרצייטיגע אידישע פרויען;
 ער לערנט זי בולט מאַכען דאָס אַרײַענטאַלישע, דעם יחוס־דיגען.

אריסטאקראטישען חזן, וואס אין איר : זי איז פאר אים א געשטאלט, וואס וועקט זיין פאנטאזיע, זיין קינסטלערישע פאנטאזיע; ער מאכט פון איר, ווי פון א שיינעם פיוזאוש, א קונסט־ווערק. דאס געפעלט איר, דאס רייצט זי. אבער דאס איז מער שפיל, מער קונסט, איידער לעבען. און דאס איז איר אומגליק.

איר אומגליק איז אבער גרעסער, ווי ק א ו א ל ס ק י'ס. ביי יענעם איז קונסט — לעבען, ביי איר איז לעבען — קונסט. יענער גייט אוועק צו דער נאטור, צו זיינע בילדער, ווען ער דער־פילט די פוסטקייט, וואס ארום; זי האט ניט וואהיז צו אנטלויפען פון דער פוסטקייט. זי האט קיין באדען ניט אונטער זיך, זי איז א „ציגיגער־קינד“...

פון טאמענס הויז, פון דער אלטער אידישער קולטור האט זי, ווי מיר על אין בערגעלסאנ'ס „נאך אלעמען“, גארנישט ניט מיטגענומען. אחוץ דעם אריסטאקראטישען, אריענטאלישען חזן, אחוץ דער ליבע צו קליידען זיך אין זיידענס און די טרוימענישען. אין איר איז פאראן מער אידישעם ווי אין קאוואלסקי'ן, אבער אירע ליידען זיינען די אייגענע, וואס ביי אים, די ליידען פון א מענישען אן ווארצלען, פון א מענישען, וואס אים פעלט גאנצקייט און זי כערקייט פון געפיל...
ז.

איר האב געפרוואוט אנטאפען דעם עיקר פון מי י שא'ס, קאוואלסקי'ס און מערי'ס כאראקטיר. עס וואלט געווען אבער א טעות צו מיינען, אז אין ראמאן איז בולט טאקע אט דער עיקר. ניין, דארט זיינען קענטיג נאך פרטים. און אט די פרטים זיינען צעזויט און צעשפרייט איבער די פילע קאר פיסלאך פון בוך און גיסען זיך ניט צונויף אין איין גאנצער זאך; זיי בלייבען אפגעזונדערט איינס פון אנדערען, אזוי ווי ביי א מאך לער, וואס גרייט זיך ערשט אויסמאלען א בילד און צייכענט דער־ווייל איינציגע טיילען, ליניעס, שטריבען. מען מוז אנטריינגען די פאנטאזיע און טרעפען אין פינטל פון גאנצען, כדי צו פילען א

טעם אין די טיילען. און דאס אייגענע מוז מען זאגען וועגען
„מערי“ בכלל. ווי א גאנצע זאך דארף עס ערשט ווערען אויפגע-
שריבען. דערווייל איז עס נאך א זאמלונג פון פארשטודיעס. און
ווי אין ערשטען טייל, וואו עס ווערט געשילדערט דער ת ה ו ם ,
אזוי זיינען אויך אין צווייטען טייל, וואס פירט אונז קיין פ י נ -
ל א נ ד און קיין פ ע ט ע ר ב ו ר ג , — געלונגען אש'ן נאך
איינציגע עפיזאדען (ווי א שטייגער מ ע ר י 'ס באגעגעניש מיט
ק א ו א ל 'ס קי'ן אין פ י נ ל א נ ד), און איינציגע עפיזא-
דישע פיגורען (ווי, צום ביישפיל, מ א ק ס י מ א ו ו י ט ש און
אנדערע באזוכערס פון נ א ט א ל י א מ י כ א י ל א ו ו נ א 'ס
סאלאן אין פעטערבורג). די דאזיגע פיגורען, וואס זיינען קרעפטיג
און פריש געשילדערט, ציען אונז צופיל אפ פון דער פסיכאלאגיש
פון די הויפטפערזאנען, זיי זיינען אבער וויכטיג דערמיט, וואס זיי
באלייכטען אויסגעצויבענט דעם אינעווייניגסטען לעבען פון דער
היינטיגער אידישער אינטעליגענץ. די העכערע אידישע אינטעלי-
גענץ, די „סאלאן“-אינטעליגענץ, איז אין דער אידישער ליטערא-
טור כמעט גאר א נייע טעמע, און די זיכערע קרעפטיגע שטריכען,
מיט וועלכע אש האט זי געשילדערט, צייגען, אז ניט בכלל קינסט-
לערישע קראפט האט אויסגעפעלט דעם אויטאָר פון „מערי“, נאָר
קינסטלערישע ק א נ צ ע נ ט ר י ר ו נ ג ס - קראפט.

אש איז געבוירען א מייסטער; ער איז אבער ניט געוואָרען
נאָך קיין ב ו י מייסטער. דאָס פילט זיך אין זיינע דראַמעס;
דאָס זעט מען אויך אין „מערי“, אין אַט דעם ערשטען גרעסערען
געביי, וואָס ער האָט גענומען בויען און וואָס מיר פילען זיך אין
אים ניט היימיש, כאַטש אין אים איז פאַראַן אזויפיל ליכט און
לופט.

(1913)

שלוש אש : אַנקעל מאָזעס*

„אַנקעל מאָזעס“ איז דער נאָמען פון ראַמאַן, ניט זיין תּוֹד. אַנקעל מאָזעס איז אַ צענטראַלע פיגור, דאָך ניט דער צענטער פון ראַמאַן.

מען זעט עס, ווען מען דערלייענט דעם בוך ביז'ן סוף. אין די ערשטע צוויי טיילען דוכט זיך, אַז די געשטאַלט פון אַנקעל מאָזעס איז דאָס, וואָס דער ראַמאַן וויל אונז צייגען. אַנקעל מאָזעס איז, וואָס מען רופט אָן „אַ מענש מיט כאַראַקטער“, — און נאָך באַד שטימטער : אַ מענש מיט אַ שטאַרקען ווילען. אפשר גאָר אַ מאַכט־נאַטור. איינער פון יענע אויסערגעוויינליך־ענערנישע, אַקטיווע מענשען, וואָס דאָס אידיש פּאָלק איז אזוי רייך אין זיי און די אידישע ליטעראַטור — אזוי אַרים... און עס האָט מיך אָנגענומען אַ צופרי־דענקייט, וואָס צווישען די פּאַרשוינען פון אונזער מאַדערנער ליטעראַטור, וואָס זיינען מייסטענס קנאַפע העלדען, וווינען זיך „העל־דען“, ווי מאָזעס, — מענשען מיט אַ ביסעלע אייזען און בלוט. מענשען אַז ווילען, צעבראַכענע און צעקראַכענע, גריבלער, מרה־שחורח־ניקעס, האַבען מיר אין דער נייער ליטעראַטור אונזערער געגנונג איבערגענוג. עס ווילט זיך זען יענע, וואָס זיינען געקומען אויף דער וועלט מיט אַ תּאוּה צו מאַכט, יענע אונזערע ברידער, וואָס בויען, — אמת, מיט פרעמדע הענט, אבער מיט זייער ווילען און לויט זייער פּלאַן. אזא איז אין די ערשטע צוויי טיילען פון ראַמאַן אַנקעל מאָזעס.

ער געהערט צו די, וואָס האַבען, אזוי צו זאָגען, קאָלאָניזירט אונזער אידישע אמעריקע. ער האָט אַראַפּגעבראַכט זיין משפּחה

(* „פּאַרווערטס“ פּאַרלאַג, ניו יאָרק, 1918.

און זיין גאנץ שטעמעל פון פוילען, צונויפגענומען זיי אלעמען אין א האלבע-פינסטערען דריי-שטאקיקען הויז אויף דער בויערי, געדע-מאכט זיי פאר שניידער, און איז אליין געווארען דער בעל-הבית, דער „פרעה“ פון דעם פארשקלאפטען, אבער בויענדיגען און שאפענדיגען פוילישען שטעמעל. „די שענסטע אידען פון זיין שטאט זיינען ביי אים פרעסערס, אפערדיטאָרס, און זיי ארבעטען פאר אים און זיי חנפ'ענען אים“. ער איז „א בעל-הבית פון טענעמענט-היזער, אין וועלכע די קוזמינער לאַנדסלייט וואוינען ביי זייער לעבען. א פאָר בעטלאַד טראַגען זיין נאָמען אין האַספיטאַל „ביקור חולים“, אין וועלכע די קוזמינער אידען ליגען קראַנק, ווען זיי ווע-דען אַלט, און „מאַזעס מעלניק“ פינקעלט זיך מיט גאַלדענע בוכ-שטאַבען איבער דעם טויער פון „שער רחמים“ ביים אַריינגאַנג פון דער „סעמעטערי“, אויף וועלכער די קוזמינער רוען נאָך זייער טויט“.

הכלל, ער איז זייער האַר, און זיי זיינען אין זיין רשות סיי ביים לעבען און נאָכ'ן טויט אפילו. זיי האָבען פאַר אים מורא, אָבער זיי האָבען אים ניט פיינט. זיי זיינען ביין אויף זייער גורל, אָבער ניט אויף אים; ער איז זייער „ברויט-געבער“, זייער „וואוילטע-טער“, זייער „קייסער“. ביי אים איז ניט קיין שאַפ. ביי אים איז עפעס א מין פאַטריאַרכאַלישע פאַמיליענווירטשאַפט. ער איז ניט קיין בעל-הבית פון א פאַבריק, ער איז א טאַטע פון א גרויסער פאַמיליע. א „גערעכטער“, אָבער א שטרענגער און א האַרטער טאַטע. אפילו זיין שאַטען, סעם דער אויפזעהער, מאַכט די אַר-בעטער פון שאַפ שטיל און אונטערטעניג; עס איז גענוג, ער זאָל זיי נאָר דערמאָנען אַנקעל מאַזעס'עס נאָמען.

אַנקעל מאַזעס איז א גוטער אָבער ניט קיין ווייכער און ניט קיין שוואַכער מענש. און די גאַנצע שטאַרקייט, די גאַנצע איינ-געשפאַרטקייט, און די גאַנצע קראַפט זיינען גייט אוועק ביי אים אויף ביזנעס. ניט ווייל ער וויל רייך ווערען און גוט לעבען. ניין, ער האַט כמעט גאַרניט קיין באַדערפענישען, און ער לעבט זייער איינפאַר, נאָר — „עס איז געווען, ווי ער וואַלט פאַרשקלאַפט געד-וואַרען צו זיין אומערשעפטער ענערגיע, און די ענערגיע יאָגט אים ווי א ניט-גוטע קראַפט, און ער מוז בלינד אויספירען די באַפעלען.

וואס זי באפעלט אים". זיינע לאַנדסלייט זיינען פאַרשקלאַפט ביי אים, און ער — ביי זיין ענערגיע, ביי זיין אימפעט. ער האָט גער האָט אַ פרוי, וואָס האָט געבענקט און געלעכצט נאָך זיין ליבע, — האָט ער ניט געזען ניט זי און ניט איר ליבע, קיין צייט ניט געהאט עס צו זען; און זי איז וואָס אַ טאָג פאַרבענקטער געווארען און שוואַכער, ביז זי איז געשטאַרבען. ער בלייבט אליין, אָן קינדער און אָן נאָנטע מענשען, וואָס זאַלען אים ווייכער מאַכען, און ער גיט זיך נאָך מער איבער דעם אימפעט פון זיין הערשען איבער די לאַנדסלייט, וועלכען זיינען אזוי פאַרשקלאַפט און אומבאהאַלפּען, אז זיי רופּען ניט אַרויס ביי אים קיין אַנדערע געפילען, אחוץ רחמנות און פאַראַכטונג. ביז... ער דערזעט אַ קליין מיידעלע פון אַ יאָר פערצען, זיינעם אָן אַרימען קרוב'ס אַ טאַכטער, מאַשא. זי קומט בעטען אים פאַר איר פאַטער און ווייזט דערביי אַרויס אזאָ שטאַלץ און אזאָ זעלבשטענדיגקייט, אז ער דערפילט אין איר עפעס אזוינס, וואָס וועקט אויף אים זיין ליבע און זיין יונגענדיג ליבקיט, — עפעס אזוינס, וואָס קאָן געבען אַ זינען זיין אימפעט און זיין גאַנצען לעבען.

אַבער דוקא דאן, ווען ער דערגרייכט זיין שווערען און זיסען ציל: ווען ער ווערט דער חתן און שפעטער דער מאן פון דער יונגער מאַשא, און עס ווערט ביי אים געבוירען אַ קינד, — דוקא דאן ווערט דער ענערגישער און קרעפטיגער מאַזעס שוואַך און אומבאהאַלפּען, און צום סוף פון ראַמאָן שטייט ער פאַר אונז שוין גאָר אַ צעבראַכענער און אַ חרוב'ער, פונקט אזוי ווי אַלע איבעריגע קינדער מינער לאַנדסלייט, וואָס זיינען פאַרוואַגעלט געוואָרען אין דעם ווייטען און פּרעמדען לאַנד...

און מיר דערזען, אז ער, דער „קייסער" פון די קוזמינער לאַנדסלייט, איז ניט מער ווי אַ ש ט ע ט ע ל ש ע ר „קייסער", און מיר פאַרשטייען, אז ניט אים אליין טאַקע האָט דער פאַרפאַסער אונז געוואַלט ווייזען, נאָר ער האָט אונז געוואַלט ווייזען ד אָ ס ג א נ צ ע פ ו י ל י ש ע ש ט ע ט ע ל, מיט אַנקעל מאַזעס און דער שפיץ, ווי עס זעט אויס און וואָס פאַר אַ פנים עס האָט אין אַמעריקע.

יע. דאָס שטעטל אין א נייער, אמעריקאנער, אויסגאבע, — אַט דאָס איז אַש'ס ראַמאַן „אַנקעל מאַזעס“.

דערמיט וויל איד ניט קלענער, נאָר קלערער מאַכען דעם ווערט פון אַש'ס ראַמאַן. איד וויל ניט זאָגען, אז דער פאַרפאַסער פון „שטעטעל“ חזר'ט זיך דאָ איבער. ער צייגט אונז דאָ טאַקע ווידער אמאל דאָס שטעטל, אבער נאָר אין א נייער סיטור אַציע. פריער האָבען מיר געזען דאָס שטעטל אין דער היים. דאָס איז געווען אַ משה - אידליע, מיט זון באַנאָסען און מיט חז. איצט, איז דעם ראַמאַן „אַנקעל מאַזעס“, זעען מיר דאָס שטעטל אין גלות, און דאָס איז שוין ניט קיין אידליע, נאָר אַ טראַגעדיע, אַ טראַגעדיע פון אַ משה, וואָס ווערט אויפגעהאַלטען נאָר דורך איד פאַרשקלאָפונג אין דער געגענווארט און דורך אירע עראינערונגען וועגען איר פרייערען לעבען אין דער פאַרגאַנגענהייט.

קוזמין איז פוילען און אַנשי קוזמין מיט זייער פּרעזידענט אַנקעל מאַזעס אין ניריאָרק, — דאָס איז אזוי ווי ביים אירישען פאַלק ארזי־ישראל און גלות. אַנשי קוזמין קאָנען ניט פאַרנעסען זייער אלטע היים, „יעדער אלטער שטיין, יעדעס אַלטע הויז און ווינקעל ווערט מיט ליבע און בענקשאַפט דערמאַנט פון די געטרייע קינדער פון אַלטען קוזמין, וועלכע זיצען מיט די הויזען (וואָס זיי נייען) אין זייערע הענט און בענקען נאָך איר, און וואו ניט וואו פאַלט אַ טרער, לאַזט זיך הערען אַ קרעכץ פון אַן אַלטען איינוואוינער פון קוזמין, וואָס האָט זיך דערמאַנט אַן איד שיינ־קייט...“

אַט לייגען די פאַרשקלאָפּטע שטעטעלשע בעלי־הבתים אויף אַ ווילע אוועק די נאָרען מיט די שערען און הערען זיך איין, ווי איינער פון זיי זינגט אַ שטיקעל קוזמינער חזנות. „דעם אַלטען חזנ'ס ניגון טראַגט איבער קוזמין אין דער אַלטער שול אריין, און עס דערמאַנט זיך זיי דער שיינער שבועות־דיגער שבת, ווען יעדער בעלי־הבית איז געזעסען אויף זיין שיינער „שטאַט“ מיט'ן טלית און גאַלדענער עטרה באַפּוצט און געקוואַלען זיך מיט'ן חזנ'ס ניגונים, — און היינט זיצט קוזמין מיט הויזען אין די הענט...“

טאמער האבען זיי א ווילע פארגעסען אן דעם, דערמאנט זיי
דער אויפזעך סעם, וועלכער ווייזט זיך אין טיר פון שאפ און
גיט א געשריי:

„נא, זעט, קוזמין זינגט! אזוי איז גוט. איר וועט זיך דא א
שווארץ יאך אויסריכטען פון מיר. איר רופ באַלד אַרויף דעם אַנ-
קעל מאַזעס צו אייד!“

אַנקעל מאַזעס, — דאָס איז דער פאַרשקלאַפּונגס־כּח, וואָס
האַלט זיי דאָ אויף אינאַיינעם.

אַבער סיי אַט דער פינסטערער פאַרשקלאַפּונגס־כּח און סיי
דער ליכטיגער כּח פון דער בענקשאַפּט און די עראינערונגען פון
דער אַלטער היים זיינען ניט ביכולת אויפצוהאַלטען אויף לאַנג
אין ניריאַרק דאָס שטעטל. וואָרים נייע פרעמדע עלע-
מענטען רייסען זיך אַרײַן אין דער שטעטעלשער משפּחה און זיי
רייסען זי אויף פון אינעווייניג. דאָס זיינען די קינדער, וואָס
זיינען אויפגעצויגען געוואָרען אין אַמעריקע. כאָטש זיי זיינען גע-
בוירען אין קוזמין, זיינען זיי דאָך פרעמדע אין דער קוזמינער
משפּחה. „זיי זיינען נאָר פון אן אנדער וועלט, גאַנץ אנדערע
מענשען.“ זאָגט וועגען זיי די משפּחה, ווען זיי קומען צום שוף
באַליטען די צוויי אַלטע אידען, וואָס פאַרען קיין קוזמין, אזוי ווי
פרומע אידען פלעגען פאַרען אַמאָל קיין ארץ־ישׂראֵל, — שטאַרבען.
זיי, די קינדער, פאַרשטייען ניט, וואָס עס בענקען אזוי די קוזמינער
אַהיים, און נאָך ווייניגער פאַרשטייען זיי די קוזמינער
„משפּחה־דיגקייט“ דאָ אין ניריאַרק, און ווען איינער פון
זיי, טשאַרלי, וואַקסט אויס און ער ווערט אַ סאַציאַליסט,
איז זיין טרוים, — אַרגאַניזירען אַ סטרויק פון די קוזמינער
שניידער און ברעכען די הערשאַפּט פון אַנקעל מאַזעס. און זיין
טרוים ווערט פאַרווירקליכט. די שטעטעלשע פאַטריאַרכאַלישע באַ-
ציאונגען צווישען דעם קוזמינער „קייסער“ און די קוזמינער שקלאַ-
פען ווערען איבערגעריסען. ניט גרינג קומט עס אָן טשאַרלי.
סטויטש, אַ מרידה געגען אַנקעל מאַזעס? וויפיל טובות האָט ער
יעדען איינעם פון זיי געטאָן? ער האָט דאָך זיי אהער אַראָפּגע-

בראכט און איז דער פרעזידענט פון זייער חברה „אנשי קוזמין“!
אבער סוף-כל-סוף געלינגט טשארלי'ן צו געווינען דעם צוטרוי פון
די קוזמינער לאַנדסלייט און זיי הויבען אָן צו רעדען וועגען אים,
ווי וועגען אַ משה'ן, וואָס איז געקומען זיי אויסלייזען פון אַנקעל
פרעה און זיין נוגש סעם, וואָס ארבייט מיט זיי עבודת-פרך“; און
עס הויבט זיך אָן אַ סטרייק, וואָס איז מער ענליך אויף אַ משפּחה
מחלוקת, ווי אויף אַ געוויינליכען עפּיזאָד פון סאַציאַלען קאַמף.
דאָס איז די שטעטעלשע, די אידישע פּאַרם פון סאַציאַלען קאַמף.
איר שילדערונג איז בוד געהערט צו די שענסטע און א י ד י ש
ס ט ע שילדערונגען פון דער סאַציאַלער באַוועגונג צווישען אידען.
„קוזמין האָט גערוט, און עס האָט אויסגעזען ווי חול-המועד איז
דער היים. ניט קיין שבת, ניט קיין יום-טוב, — עס איז אינדער-
וואַכען און מען ארבעט ניט.“ וואַלט אַנקעל מאַזעס נאָך געווען
דער בעל-הבית איז שאַפּ, וואַלט צו קיין סטרייק ניט געקומען:
קוזמינער לאַנדסלייט וואַלטען דעם אַנקעל ניט געקאָנט מעיוּ-פנים
זיין. — מען איז דאָר איין משפּחה! אָבער זינט אַנקעל מאַזעס
האָט חתונה געהאַט, איז דער בעל-הבית איז שאַפּ סעם, און ער איז
שוין מער אַמעריקאַנער, ווי שטעטעלדיגער. און דער סטרייק איז
מעגליך געוואָרען טאַקע דערהויפּט דערפאַר, וואָס איז שאַפּ האָט
זיך אָנגעהויבען אויסוועכען די פּריערדיגע ש ט ע ט ע ל ש ע
לופט.

דאָס איז געווען אַ משפּחה'דיגער סטרייק, פּונקט אזוי ווי
די פאַרשקלאַפונג פּריער איז געווען אַ משפּחה'דיגע. מער ניט,
וואָס אַנקעל מאַזעס האָט שוין מער ניט געהערט צו דער משפּחה.
דערפאַר אָבער האָט זיך אומגעקערט צוריק צו דער משפּחה
מ א ש א. זי האָט דערפילט, אַז זי איז פּונקט אזוי פאַרקויפט
צום אַנקעל מאַזעס, ווי אירע קרובים, וואָס שקלאַפען ביי אים אין
שאַפּ. זי איז געוואָרען זיין ווייב נאָך צוליב אירע עלעטרענס אַרימ
קייט; און „אין דעם קאַמף פון די לאַנדסלייט געגען דעם אַנקעל
האָט זי געזען איר אייגענעם קאַמף. זי וויל זיך אויך באַפּרייען
מיט אַלע לאַנדסלייט צוגלייך פון אַנקעל מאַזעס און פון סעמ'ען.“
זי קלייבט צונויף איר צירונג און טראַגט עס אַוועק צו די סטרייק

קענדע לאַנדסלייט. אבער זיי ווילען עס ניט נעמען. (די סצענע, וואו זי באַגעגענט זיך מיט די ווייבער פון די סטרייקענדע לאַנדס־לייט, געהערט צו די רירענדיגסטע אין בוך). זי דערפילט נאָך שאַרפער ווי פריער דעם עלענד און דעם ווייטאָג פון איהר פאָל־שען פאַרקויפטען לעבען. זי באַשליסט אַוועקצוגיין פון מאַזעס'ן. און ווען יענער לאַזט איר ניט אַוועקגיין, זאָגט זי אים אויס, אַז דאָס קינד, וואָס זי האָט געבוירען, זיין איינציג גליק אין לעבען, איז ניט פון אים.

פון דאָן אַז איז אַנקעל מאַזעס, דער פּרוערדיגער מאַכט־מענש, אַ צעבראַכענער שאַרבען. מיר דערוויסען זיך, אַז ניט קיין מאַכט און ניט קיין הערשאַפט און ניט קיין רייכקייט האָט אַנקעל מאַזעס געזוכט אין לעבען. ער האָט געוואָלט נאָר אַ ביסעלע פאַמיליענ־גליק. ער איז אַ איד, ווי אַלע ש ט ע ט ע ל ש ע אידען, און איז אַזוי עלענדר, ווי זיי, אין אַמעריקע. זיין דראַמע איז די דראַמע פון ש ט ע ט ע ל א י ז ג ל ו ת.

איר האַב געגעבען נאָר אַ טרוקענע סכעמע פון דער דראַמע. ביי אַש'ן איז עס ניט קיין סכעמע. דער ראַמאָן איז פול מיט לע־בען.

די איינציגע פּערזאָנען זיינען אַדער נאָר פון אויבענאָויה גע־צייכענט, אַדער אויספירליך געשילדערט, אַבער ניט אויסגעהאַלטען פּסיכאָלאָגיש. (אַזוי אַ שטייגער קומט מאַזעס'ן אין קאָפּ אַ געראַנק, ווען ער דערוויסט זיך, אַז מאַשאַ האָט אים ניט ליב, צו פאַרפירען זי און צו „צעברעכען“, כדי זיך אַז איר נוקם צו זיין, — אַ ברוד־טאָלימעט, וואָס שטימט ניט מיט מאַזעס'עם כאַראַקטער, וועלכער איז האַרט, אַבער, אין תּוֹך גענומען, גוט און איידעל; פּונקט אַזוי איז ניט מאַטיווירט פּסיכאָלאָגיש די אויפפירונג פון מאַשאַ'ן: אין אַנהויב טרעט זי אַרויס ווי אַ שטאַלצער און זעלבסשטענדיגער כאַ־ראַקטער, דערנאָך ווערט זי מיט אַמאָל עפעס אַ שעפעלע, וואָס טוט אַלץ, וואָס טאַטע, מאַמע און גוטע שכּנות הייסען איר טאָן, און ערשט צום סוף רעוואָלטירט זי און ווערט ווידער אַ זעלבסשטענ־דיגער מענש). אַבער ניט אין דער שילדערונג און אין דעם פּסי־כאַלאָגישען אַנאַליז פון איינציגע פּערזאָנען ליגט אַש'ס קראַפט.

נאָר אין מאַלען סימאָציעס און מאַסענסצענעס. און וואונדערליך־
געשילדערטע, ליריש־געפארבטע און פון הומאַר־באַלויכטענע סיטור־
אַציעס, גרופע־געפילען און גרופע־סצענעס זיינען דאָ אין בוך אָן
אַ שיעור. ווי אַ ביישפּיל וויל איד דערמאָנען נאָר די קאַפיטלען,
וואו עס רעדט זיך וועגען קוני־איילאַנד. קיין מייסטערהאַפטע
רעאַליסטישע פּרטים זיינען דאָרט ניט. פּרטים
וואָלט אָן אַנדער קינסטלער, אַ מער עפּישער, געגעבען אונז בולט־
ערע און מער דיפערענצירטע. אָבער צו וואָס דאַרפען מיר די פּרטים,
ווען עס אַטעמט אויף אונז די נשמה פון די זאַכען און עס
דינגעלט אונז אַרום זייער לופט? צו וואָס דאַרפען מיר דעם
„אַמת־עו“ קוני־איילאַנד, אַז אַש גיט אונז זיין קוני־איילאַנד,
— און עס לעבט און עס אַטעמט און עס כּשופּ׳ט. דאָס איז, ווי
אַלץ, וואָס אַש שאַפט, אַ שטראָם מאַסענלעכען, אַ שטיק יום־טוב־
דינקייט... די משפּחה פון שטעטעל איז געשטאַרבען, — זאָל לעבען
די גרויסע משפּחה־דינקייט, וואָס אויפֿן ברעג ים אין קוני־איילאַנד,
— די משפּחה־דינקייט, וואָס אַש פּילט אָן מיט איד די לופט
שטענדיג, ווען ער טרעפט אָן מענשען, וואָס זיינען צוזאַמען, —
אַלץ איינס, ווער זיי זיינען און וואו זיי זיינען... דעם שטעטעלשען
מאָזעס׳ן איז די דאָזיגע גרויסע, צו גרויסע „פּאַמיליע“ פון ניר
יאַרק פרעמד; זיין פּלימעניג, דעם גרויסשטעטישען סאַציאַליסט
משאַרלי, איז זי נאַנט. „אַ מאַסע, — זאַנט משאַרלי, — איז
דאָס גרויסע אייביגע לעבען, וואָס איז געווען פאַר אונז און וועט
זיין נאָך אונז... אַז איד געפּיין זיך צוזאַמען אין אַזאַ ים מיט מענ־
שען, ביז איד זיכער, מיר דאַכט זיך, אַז איד האָב זיך אויפגעלייזט,
— און בין אַ טייל פון דעם גרויסען אייביגען... משאַרלי איז גובר
מאָזעס׳ן: דער קליינער שטראָם פון שטעטעל האָט זיך
אַריינגעאַסען אין דעם ים פון ניר־יאַרק. ניר־יאַרק האָט
גע׳ירש׳ענט קוזמין.

פון קינסטלערישען שטאַנדפּונקט האָט דער ראָמאַן פעלערען,
דערהויפּט אַרכיטעקטאַנישע. אָבער אין פאַרגלייך מיט דעם ער־
שטען ראָמאַן אַש׳ס „מערי“, איז עס אַרכיטעקטאַניש אַ גרויסער
שריט פאַרויס. „מערי“ איז אַזוי ווי אַ גרופע אינזלען, יעדער

אינזעל איז פאר זיך א וועלט, נאר בריקען זיינען איבערגעווארפען
פון איין אינזעל צום אנדערען. אין „אנקעל מאזעס“ זיינען די
אינזלען צונויפגעוואקסען, דאס איז שוין עפעס א מין קאנטינענט.

(1921)

שלום אש: קדוש השם*

א.

איז דעם היסטארישען ראמאן „קדוש השם“ איז באארבעט א טייל פון די כראניקעס, וואו עס זיינען פארצייעכענט די הייליגע ליידען און שוידערליכע פאסירונגען פון גזרת ת"ח, ווען אין דעם אויפשטאנד פון די אוקראינער פויערים און קאזאקען קעגען די פוילישע פריצים זיינען חרוב געווארען הונדערטער אידישע ישובים און צענדליגער קהלות קרושות זיינען אומגעקומען על קדוש השם... וואס איז דער זין פון דעם דאזיגען הייליגען און שוידערליכען בלאט געשיכטע? קיינמאל האבען מיר ניט געדורשט אזוי צו ווייטען דעם זינען, ווי איצט, ווען עס האבען זיך אומגעקערט יענע צייטען...

„באהאלט אייער גבורה“ — זאגט דאס שניידערל צו די עטליכע פראסטע געזונטע פאלקס-מענשען, וואס זיינען געבליבען אין זלאטשאוו אין שול און ניט געוואלט זיך אונטערגעבען, ניט גער וואלט אנטלויפען, ווי אנדערע אידען, — „באהאלט אייער גבורה. גאט וועט דארפען אייער גבורה אויף א העכערען ענין, ווען עס וועט סימען די צייט, ווען מיר וועלען זוכה זיין דערצו. זייט מציל די נפשות, זיי באלאנגען ניט צו אידן, זיי באלאנגען צו גאט“. אידען בארען ניט אויסברענגען זייער שטארקייט און שטאלץ אויף קליי-

(* פארלאג „פארווערטס“, ניו-יאָרק, 1920.)

ניגקייטען, אויף עניני עולם הזה. זיי זיינען גאטס פאלק און נאָר פאַר גאָט און דער הייליגער אמונה, זי זאָל ניט פאַרשוועכט ווערען (אָדער אַנדערע גרויסע זאכען!), מעגען זיי מקריב זיין זייער לעבען. אזוי זאָגט דאָס שניידערל, וואָס איז ביי אַש'ן אַ מין למד-ואו'ניק, אַ סימבאָל פון דער אידישער אייביגקייט און דעם איד-שען במחווה, אַ וואַד-אויג, וואָס היט דעם לעצטען פונק, דאָס שארית הפלטה... און אזוי זאָגט אויך דער נעמיראָווער רב אין זיין לעצטער דרשה צום עולם אין שול: "...יעדער איד, זאָגט ער, א י ז ז י ד מ חו י ב צו ר א ט ע י ו ע ל ו ו י ע ר ק א ו ה און דער, וואָס ברענגט אונטער זיין לעבען בידים, דער איז אַ מאבד עצמו לדעת און ער האָט קיין חלק לעולם הבא ניט. פאַר גאָרניט זאָלט איר זיך, חלילה, אָפּשטעלען, ניט פאַר קיין פאַרמעגענס, פאַר גאַלד און זילבער, אָדער ספרים קדושים. וואָרים איר באַלאַנגט ניט צו זיך, נאָר צום רבוננו של עולם, און פאַר גאָרניט זאָלט איר זיך, חלילה, דאָס לעבען איינשטעלען, נאָר פאַר דער אמונה הקדושה אַל'יין"... ביז עס קומט צום פי-ני-טעל, צום רעכטען עיקר, פלעגט אַ איד נאָכגעבען און אונטערגעבען זיך, און נאָר אז עס פלעגט האַלטען ביים עיקר — איז ער גרייט געווען איינצושטעלען זיין לעבען... צו פאָסונג און מיפּסטע דערנידערונג אלע טעג פון אַ גאַנץ יאָר און שטאַלצע, הייליגע עקשנות ביז מסירת נפש, ווען עס קומט דער יום-הדין — דאָס איז די וואַד און דער שבת פון דער אידישער גע-שיכטע. קיין אַנדער פאלק ווייס ניט פון אזאָ צווייגעשטאַלטיג-קייט: אַ דער שקלאַפּישקייט, אַ דער העראָאיזם — דאָס איז די פּסיכאָלאָגיע פון מענשען און פעלקער. און נאָר מיר זיינען פּינאין צוגלייך אי אויף דעם אומווירדינסטען אָפּאַרטוניזם, אי אויף דער הייליגסטער מסירת נפש... מיר זיינען יאָרען, דורות-לאַנג: „מה יפות“, אַבער ווי עס קומט צום לעצטען נסיון, שרייען מיר אויס: „שמע ישראל, ד' אליקנו, ד' אחד!“

דאָס איז דער זין פון אינוער געשיכטע, דאָס איז אויך דער זין פון אַש'ם היסטאָרישער דערציילונג, ווי איר האָב זי פאַר-שטאַנען.

זי איז איינגעטיילט אין צוויי טייל.

אין דעם ערשטען טייל רעדט זיך דערהויפט וועגען דער גרוי-
סער אידישער לעבענסקראפט און וועגען דעם אידענס פיאיגקייט
זיך צוצופאסען צו אלע אומשטענדען און אנצונעמען פאר ליב אפילו
די שווערסטע דערנידעריגונגען, אבי נאָר צו קאָנען זאַמלען שטאַלץ
און מאַראַלישען כח פאַר העכערע ענינים...

ערגעץ אין די ווילדע פאַרוואַרפענע סטעפּעס פון פּאַראַליע,
צווישען די אוקראינישע פּויערים, וואָס זיינען פאַרשקלאַפט ביי די
פּוילישע פּריצים און וואַרטען אויפ'ן טאַג פון נקמה, האָט זיך פאַר-
קליבען אַ איד מענדעל, גענומען אין אַרענדע דעם שענק און די
פּראַוואַטלאַווישע רוסישע „צערקווע“, און איז געוואָרען אַ פּרויער
שקלאַף ביים פּוילישען פּריץ און אַ געצוואונגענער האַר איבער דעם
אוקראינישען פּויער.

דעם פּריץ האָט מענדעל געהאַלפּען איינמאַנען די צינען ביי
דער באַפּעלקערונג; מיט די קאַזאַקען פון „זאַפּאַראַזשיע“ האָט ער
געפירט געשעפטען; דעם פּויער פון דאַרף האָט ער פאַרקויפט
בראַנפּען... ער האָט געהאַט בשפּע פּרנסה; אָבער ווי טייער האָט
ער געצאָלט פאַר זיין מאַטעריעלען וואוילשטאַנד! דער פּריץ האָט
אים פאַראַכטעט, ווייל ער האָט זיך „מיט'ן גוטען ווילען“, ווי עס
האַט זיך געקאַנט דוכטען, פאַרקויפט צו אים און איז גרייט געווען
צו טאַן אַליץ, וואָס ער האָט אים געהייסען; דער פּויער האָט אים
געהאַסט, ווייל ער האָט געמאַכט שותפות מיט'ן פּריץ; און ביידע,
אי דער פּריץ, אי דער פּויער, האָבען געזען אין אים אַ פרעמדען, אַ
ד ר י ט ע ז, וואָס איז — ווער ווייס פון וואַנען — געקומען און
געשטעלט זיך א י נ מ י ט ע ז, צווישען די צוויי סאַציאַלע און
נאַציאָנאַלע גרופּעס, צו קיינער פון זיי ניט געהערענדיג...

ניט קיין „כלאַפּ“ און ניט קיין „פּאַו“, איז ער געוואָרען אַ
שקלאַף ביים פּריץ און איבער'ן פּויער אַ האַר. אַ שקלאַף ביים
פּריץ איז ער „מיט'ן גוטען ווילען“ געוואָרען — האָט עס אים נאָך
מער דערנידעריגט; אַ האַר איבער'ן פּויער איז ער געוואָרען דורכ'ן
פּריצים ווילען — האָט אויך דאַס אים קיין כבוד ניט געבראַכט.
זיצט אַט אַ שיכור'ער פאַפּ ביי אים אין שענק, קוויקט זיך מיט

זיין „אקעוויט“ — און סטראשעט אים, ווען ער וויל אים מער ניט בארגען, מיט „די ברידערלאד“, די קאזאקען, וואָס וועלען קומען צו רייטען פון סטעפ — „דאָס פּאַלק באַפרייען פון די פּאַנעס, די צערקד וועס פון די זשידעס און פאר גאַט'ס עולָה נקמה נעמען“. הערט עס דער איד — מיט זיין אינעווייניגסטען אויער הערט ער עס, מיט דעם אויער פון זיין געוויסען און זיין הונדערטיגריגער ערפארונג; ער הערט עס אפילו דאָן, ווען קיינער זאָגט עס אים ניט — און עס ציטערט אין איב יעדעס גליד. „טאַטע, פאַטער, פרעגט ער ביי גאַט, פאַרוואָס שטראַפסטו מיר אזוי? מיט וואָס האָב איד געזינט דיגט? האַלט איד ניט די צערקווע אין אַרענדע, שלאָגט מיר דער קסיאָנדי; האַלט איד די צערקווע אין אַרענדע, „שרעקט ער (דער פאַפ) מיר מיט די ברידערלאד...“

אַבער דערצו איז שוין דער איד געוואוינט, און ער וואַלט דאָס נעמען פאר ליב, ווען ער וואַלט געקאָנט כאַטש אירישיקייט אָפּהייטען ווי געהעריג איז. דאָן וואַלט אים דער שבת, דאָס גייסטיגע לעבען, באַלוינט פאר דעם צער פון דער וואָל, פאר די דאָנות און דערניר דערונגען פון דער ביטערער און פינסטערער פרנסה. דאָן וואַלט ער געוואוסט, פאַרוואָס ער ליידיט, און ער וואַלט אין שול און אין חדר און אין דער ישיבה און אין די אלמערס ספרים פאַרבאָרגען און באַהאַלטען און געזאַמעלט דעם שטאַלץ און די אלע הויכע גע-פילען, וואָס ער קאָן ניט ארויסווייזען זייענדיג ביים פריץ אין הויף און מיט די פויערים אין קרעטשמע. איז אַבער ניטאָ קיין שול אין זלאָטשאַוו (דער פריץ לאָזט ניט בויען קיין שול), און אָן א שול איז ניטאָ קיין אירישער ישוב, קיין אירישע קהלה, אידען ווילען ניט קומען אהער, איז ניטאָ אפילו קיין מלמד פאר'ן זון. מענדעל אליין מוז, זייענדיג ביי די פעסער „אקעוויט“, צווישען שכור'ע פויערים, לערנען מיט זיין זון שלמה: „וואמר — און ער האָט גע-זאָגט, ד' — גאַט, אל משה — צו משה'ן...“

אַבער אַ איד פאַלט ביי זיך ניט אראָפּ. אַ איד וויינט, קלאָגט זיך, אַ איד איז זיך אַבער ניט מיאש. אַ אידען שרעקט די רשעות פון דער וועלט, אבער זי שרעקט אים ניט אָפּ. אַ איד גיט זיך אָן עצה... איז געווען כח און מוט און דרייסטקייט צו באַזעצען זיך אין

א וויסמנעיש, איז א פארווארפענעם סטעפ, צווישען ווילדע און ווילד־פרעמדע מענשען, און דארט מאכען געשעפטען און אַנקלייבען גאלד און זילבער און אויסבויען א הויז — וועט זיין אויך א שול. עס מ ו ז זיין א שול אין זלאַטשאַוו, טראַכט מענדעל. זלאַט טשאַוו מוז ווערען א אידישער ישוב. וואס היכט, אזא גרויסער סטעפ, אזוינע רייכע קאזאקען, אזוי פיל פויערים, אזוי פיל פויר לישע פריצים, אזא קוואל פון פרנסה — און ניטא קיין אידען! און דאס שניידערל, דער אורח, וואס איז גראד אַנגעקומען (דאס שניידערל ווייזט זיך שטענדיג, וואו מען דארף אים), גיט אים צו מוט: „אזא גרויסער, ברייטער סטעפ און אָן א שול“: היתכן? „און אז דער רבנו של עולם, זאגט ער, וויל, אז זיינע אידעלאד זאלען דאוונען צו אים — וועט דער פריץ מוזען געבען די שול. ער וועט מוזען. מען וועט אים נויטען. פון הימעל וועט מען אים נויטען. ווי הייסט, ער וועט ניט וועלען?“

ווי הייסט, דער פריץ וועט ניט וועלען געבען קיין שול, אז דער איד מ ו ז האָבען א שול? א איד וועט זיך אָן עצה געבען. און דער איד האָט זיך אָן „עצה“ געגעבען. אויפ'ן גרויסען באַל, וואָס דער פריץ האָט געמאכט, קומענדיג קיין זלאַטשאַוו אויף געיעג, האָט מענדעל מיט זיין זון שלמה געזונגען פאר די יאשניר וועלמאָזשנע געסט אידישע זמירות, דערנאָך האָט ער, ניט וועלענדיג „זאָגען פאטשאַרעס פאר דער הייליגער מאַריא דריי מאָל“, ווי דער פאָז האָט פון אים פארלאַנגט — געטאַנצט א בער, ד. ה., צוויי קנעכט האָבען דעם אידעל גענומען און איבערגעצויגען איבער אים א בערענעם פעל. דער פריץ האָט געהייסען די (אידישע!) כליר זמר שפילען, און די צוויי קנעכט מיט צוויי לאַנגע בייטשען האָר בען אַנגעהויבען דעם בער צו שמייסען. דער בער איז געשפרונגען פון איין אָרט צום אַנדערען און געשריען: בר, בר... די שררות האָר בען געלאַכט און געדרייט זיך און איינער דעם אַנדערען האָט גע'טופט צום בער, און די קנעכט האָבען געשמייסען און געיאָגט אים פון איין אָרט אויף דעם אַנדערען“ — און אין זלאַטשאַוו איז גע'ווארען א שול! דער פריץ האָט געזאָגט צו מענדעלען: — גוט גע'שפילט, אידעל, דעם בער, קריגסט דערפאר די שול.

און איז זלאַטשאַוו איז געוואָרען אַ אַידישע קהלה, אַ הייליגע אַידישע קהלה! און ר' מענדעל איז געווען דער פּרנס... איז ער דען ניט ווערט געווען צו זיין א פּרנס ביי אידען? איז ער דען ניט גע- ווען דער אויפּטוער און דער בויער פון דער קהלה? האָט ער דען ניט געזונגען הייליגע זמירות פאר'ן פּריצ'ס געסט? האָט ער דען ניט געטאַנצט פאר זיי א בער? איז די אויגען פון דער קהלה האָט דאָס אים ניט דערנידעריגט. פאַרקערט, דאָס האָט אים דערהוי- בען. ער האָט געטאַן דאָס, וואָס אַ כשר'ער איד דאַרף טאָן: ער האָט זיך דערנידעריגט, כדי אַידישקייט צו דערהויבען. ער האָט זיך מבזה געווען פאַר מענשען, כדי ניט פאַרשעמט צו ווערען פאַר גאָט. און ער האָט זיך, איז דער אמת'ן, גאָר ניט מבזה געווען. קאַנען זיי דען אים דערנידעריגען — אָט „די עולם'הזה'ניקעס, וואָס פרעסען און זויפען און דינען צו אַ גאָט אַ האַלץ"? קאַנען זיי, די חמורים, דען פאַרשוועכען זיין פאַרבאָרגענעם הייליגען שטאַלץ? האַבען זיי דען עקזיסטירט פאַר אים, בעת ער האָט פאַר זיי גע- זונגען און געטאַנצט ווי אַ בער? האָט ער פאַר זיי דען גע- זונגען און געטאַנצט? פאַר גאָט האָט ער געזונגען און געטאַנצט. וואָס זיינען אים אַנגעגאַנגען די אויסערליכע דערנידערונגען, ווען אינעווייניג איז אים איז געווען גאָט און די אייביגקייט? וואָס איז אים אַנגעגאַנגען, וואָס אַנדערע טראַכטען וועגען אים, ווען ער האָט אינעווייניג איז זיך געוואוסט, אז ער גייט צו אַ הייליגען און אַן אייביגען ציל?

און ער איז געגאַנגען צו זיין ציל מיט זיכערע און גלויביגע טריט. ער האָט געוואוסט, אז ער איז ניט דער ערשטער אויף דעם דאָזיגען וועג און ניט דער לעצטער. ער האָט געוואוסט, אז דירות האַבען פאַר אים געליטען און געהאַפּט און איצט איז זיין צייט צו ליידען און צו האַפען און נאָך אים וועט זיין קינד טאָן דאָס אייגענע און זיין קינדס קינד, ביז עס וועט קומען די גאולה... ער האָט ניט „שטודירט די אַידישע געשיכטע“, ווי מיר, ער איז געווען אַ פּראָס- טער איד; אָבער די אַידישע פאַרגאַנגענהייט האָט געלעבט אין זיין בלוט און אין אלע זיינע אברים און אלע זיינע געדאַנקען, און פונקט אזוי זיכער איז ער געווען מיט דער צוקונפּט פון זיין פּאָלק און אויך

מיט דער וועלט'ס צוקונפט. קיין שום ספיקות האט ער ניט גע' האט, און ער האט געוואוסט די אחריות, וואס עס ליגט אויף אים, ווי אויף דעם רינגעלע, וואס בינדט צונויף די פארגאנגענהייט מיט דער אייביגקייט. ער האט געוואוסט, אז ער געהערט ניט צו זיך אליין, נאר צו עפעס א העכערער און אייביגער איינהייט. האט ער מיט אלע כחות געזען זיך אויפצוהיטען פאר אט דעם העכערען און אייביגען רעיון, און קיין שום זאך האט אים ניט אפגעשראקען... דער שכור'ער פאפ האט אים געסטראשעט מיט די „ברידערלאך“, די קאזאקען, וואס וועלען קומען און נוקם זיין זיך און די פאנעם און די זשידעס; אויף אים האט דאס געווארפען אן אימה; אבער ער איז ניט אוועק פון דער קרעטשמע: ביי די פעסער „אקעוויט“, צווישען שכור'ע פויערים, איז ער געוועזען און גע'חזר'ט מיט זיין זון: „וואמר — האט געזאגט, ד' — גאט, אל משה — צו משה'ן“. דער פריץ האט אים געמאכט צו שאנד און צו שפאט, און ער האט שטילערהייט, זאגענדיג תהלים, געטראכט: שענד מיד, שפאט פון מיר — אבער א שול וועט זיין אין זלאטשאוו, און א נייע אידישע קהלה וועט אויסוואקסען, א נייער קוואל פון פרנסה וועט זיך עפע' נען פאר אידען און — א נייער מקום תורה...

און ער האט אויסגעפירט. אין משך פון עטליכע יאָר איז דער פארוואַפּענער ישוב, וואו עס איז געווען נאָר איין איד, אַ פּאַר-גרעבטער ארענדאר, וועלכער האט ניט געהאט אפילו קיין מלמד פאר זיין זון און פלעגט אפט ניט וויסען, ווען שבת איז — געוואָרען א גרויסע אידישע קהלה, וואו עס האָבען זיך אויפגעקליבען אידען פון אלע עקען וועלט, איז דער ארענדאר האט געטאָן א שידוך מיט'ן רב און איז געוואָרען דער פרנס פון שטאָט... „און ווייט און ברייט האט זיך געטראָגען דאָס געזאנג פון דער נייער שול איבער די ווייסע סטעפעס פון אוקראינא, און געטראָגען האט זיך די בשורה איבער וואָלד און פעלד און גערוישט האט יעדער בוים און יעדעס גרעזעל אין דער וואַרמע פּרילינגס-נאַכט: א שול געבויט, א חופּה גע-שמעלט, די ברכה קומט! די ברכה קומט!...“

מענדעל ארענדאר האט זינס אויסגעפירט. דעם אידענס ענערניע, דעם אידענס איינגעשפארטקייט און צופאסונגס-פייאייג

קייט האט אלץ גובר געווען. דער איד האט פארבויגען זיין שטאלץ און באהאלטען און באגראבען אים טיף אין זיד, כרי אים צו זאמל לען און אויפצוהיטען פאר א ה ע כ ע ר ע ן ע נ י ן. דער איד האט, זינגענדיג מיט זיין קרעפטיגער שטים „מהדיפית“, געגרייט זיך צו דער רגע, ווען זיין נשמה וועט אויסשרייען מיט פרייד: „שמע ישראל, ד' אלקיננו, ד' אחד!“ און די רגע איז געקומען.

ב.

ווי זי איז געקומען און וואס אזוינס זי איז געווען — דאס דער ציילט אונז אש אין דעם צווייטען טייל פון זיין פיל מער ווי היסטארישער דערציילונג.

און דאס מאכט ער שוין ניט אזוי „רעאליסטיש“, ווי ער מאַלט די אידישע צופאסונגס-פייאיקויט, די אידישע לעבענס-קראפט און די אידישע לעבענס-עקשנות, אין דעם ערשטען טייל. דא טרעט ארויס פאר אונז דער צווייטער, דער יום-טוב'דיגער, אש — אש דער ראמאנטיקער.

עס איז ניטאָ די הייליגע איינפאכקייט און די זעלבסטפאר-שטענדליכקייט, מיט וועלכער עס ווערט דערציילט וועגען דעם קדוש השם אין די אלטע אידישע כראַניקעס. פאר די פאר-פאסערס פון די כראַניקעס איז עס געווען כמעט א נאטירליכע זאך, אז אירען זאלען הייליגען גאטס נאמען און אומקומען פון זיינעטוועגען. וויזשע אנדערש? „עס איז געווען — און א בתולה איז געפאנגען געווען ביי אַ קאזאק. ער האט זי גענומען פאר א ווייב. און עס איז געווען איידער ער איז מיט איר צוזאם מענגעקומען, האט זי צו אים געזאגט מיט גרויס חכמה, אז זי ווייס א סגולה, אז עס זאל איר ניט שאדען קיין כלי-זיין... דער קאזאק האט געמיינט, אז אירע רייד זיינען אמת און ער האט אויף איר אויסגעשאסען מיט זיין ביקס גארניט געמיינטערהייט, און די בתולה איז געבליבען ליגען אויף דער ערד טויט. זי איז אומגע-קומען על קידוש השם, דאס דער קאזאק זאל איר ניט מטמא זיין.“

אזוי דערציילט ר' נתן נטע האנאווער אין זיין בארימטען ספר'ס
 וועגען גזירת ת"ח ות"ט — און עם פאלט אים גאר ניט איין צו
 מאכען א פירוש אויף דעם. א אידישע טאכטער האָט זיך „מיט
 גרויס חכמה“ געלאָזט דערשיסען. נאָך אַ אידישע טאָכטער האָט זיך
 אַרײַנגעוואַרפֿען אין טײַד — האָט דען געקאָנט זײַן אַנדערש?
 „אזעלכע געשיכטען האָבען זיך זײער פֿיל געטראָפֿען“ — דערציילט
 אונז דער כראַניקער. דאָס איז געווען אַ געוויינליכע זאָך. פֿאַר
 אונז איצטער, אבער, פֿאַר אונז, איצטיגע וואַכעדיגע מענשען, איז
 עם שוין ניט אזאָ געוויינליכע זאָך. פֿאַר אונז איז עם אַ וואַנדער, אַ
 „פֿראַבלעם“ — אויפֿ'ן היינטיגען נאַרישען לשון. און דער קינסט
 לער פֿרוואַוט אויסשפֿרייטען זײַן ליכטיגקײט אויף דער „פֿראַבֿ“
 בלעם. ער לאָזט זיך אָבער ניט אַרײַן אין אַ „גענויעם פֿסיכאָלאָגֿ“
 גישען אַנאַליז“ פֿון די רײַנע און הײליגע נשמות — און דאָס איז
 גוט. אזאָ מײַן „אַנאַליז“ וואָלט אונז פֿאַרשעמט און באַליידיגט.
 אַוועק מיט דיין „רעאַליזם“ און מיט דיין פֿוילער „פֿסיכאָלאָגיע“,
 וואָלטען מיר געזאָגט צו יעדען פֿסיכאָלאָגישען נאַטוראַליסט — דאָ
 איז פֿאַראַן, דאָ מוֹז זײַן עפעס אַ טיפֿערער, אַ גאַנצערער
 און וויכטיגערער זײַן. דאָ מוֹז געפֿונען ווערען אַן איינהײט, אַ סיגֿ
 טען. אַ קוואַל מוֹז געעפֿענט ווערען פֿאַר אונז, אַ טיפֿער מיסטיֿ
 שער קוואַל, ניט קײן פֿלאַכע „פֿסיכאָלאָגישע“ רײַנעלאָד... און אַש
 זוכט דעם קוואַל.

וואו געפינט ער אים? אין דעם באהאלטענעם איינע
 ווייניגסטען לעבען פון דעם פארציטיגען אידען. דאָס
 איינעווייניגסטע לעבען איז געווען דער שפייכלער,
 דער רעזערוואַר פון יענעם שטאַלץ, פון יענעם כח, פון יענער
 גייסטיגקייט, פון יענעם אַריסטאָקראַטיזם, פון יענער אויסדערֿ
 וויילטיקייט און העראַאישקייט, וועלכע דער איד האָט מיט אַ כיוון
 ניט אַרויסגעוויזען אין זיין געוויינליכען טאַגֿטעגליכען לעבען, וועלֿ
 כע דער איד האָט מיט אַ כיוון געשטיקט אין זיך, כדי עם צו זאָמֿ
 לען און אויפצוהיטען פֿאַר אַ העכערען ענין, פֿאַר דער הײליגער
 רגע, ווען איז קאָן וועט שטײַן דאָס, וואָס ער האָט געהאַלטען
 פֿאַר'ן רעכטען עיקר, פֿאַר'ן זין פון לעבען...

מיר האבען געווען, ווי מענדעל דער ארענדאר האט זיך געלאזט
טרעטען מיט די פיס און שפייען אין געזיכט, אבי צו האבען א
שול — א היים פאר זיין פארוואַגעלטער נשמה. מיר האבען געזען,
ווי מיט זיין וואַכעדיגער, „הינטישער“, פעל האט ער פארדעקט און
באשיצט זיין שבת'דיגע, „פרינצישע“, נשמה. מיר האבען געזען,
אז ער האט שוין געמאכט פראבעס פון קידוש השם. אבער דאס
זיינען געווען נאָר פראַבעס. דאָס איז געווען נאָר אַן אָנהויב, און
אנזאג פון דעם שפעטערדיגען גרויסען און ענטגילטיגען מסירת נפש.
דאָס איז געווען אַ לערנען־זיד, אַ גרייטען־זיד צום ל ע צ ט ו
אקט...

יע, זיין גאנצען לעבען — אי זיצענדיג אין קרעטשמע און הער
לענדיג די טענות און התראות פון דעם שכור'ן פאָפּ, אי טאָנ
צענדיג פאר די צעלאָזענע פריצים, אי פאַרענדיג צווישען ווילדע
מענשען און ווילדע חיות דורך די נאַכטיגע סטעפעס און וועלדער
פון אוקראינע — אומעטום און שטענדיג האט מענדעל (ווי יעדער
איד) זיך געלערנט און געגרייט זיך אויסצושרייען דעם לעצטען
אויסגעשריי: „שמע ישראל!“ ווען עס וועט קומען די צייט. דער
ריבער איז עס ניט געווען פאר אים אזא נייעס און אזא גרויס
וואונדער, ווען די צייט איז געקומען. דאָס איז געווען נאָר אַ צור
ניופגענומענע איבער'חזר'ונג און אַ לעצטער סדר־הכל פון דעם גאַנץ
צען פריערדיגען לעבענס־חשבון, דאָס איז געווען נאָר אַ לעצטעס
אויפפלאַקערען פון אַ נר־תמיד...

און עס האט אויפגעפלאַקערט. פאַר איינעם — אזוי, פאַר אַן
אַנדערען — אַנדערש... עס זיינען געווען פאַרשידענע מדרגות...
מענדעל איז ניט געווען די העכסטע מדרגה. ער איז געווען
אַ פראַסטער איד און ער האט נאָך ניט דערגרייכט צו דער אמת'ער
הוילער אירישער רוחניות'דיגקייט. ביי אים איז די נשמה —
דער זין פון לעבען — נאָך געווען אזוי ווי צוגעקלעפט צו עפעס
אַ חומר. אים האט זיך געדוכט, אַז דער עצם ישוב, וואָס אידען
האבען אויסגעבויט פון גאָטס כבוד ווענען, איז ווערט, אַז מען
זאָל פאַר אים איינשטעלען דאָס לעבען. און ער האט ניט געוואָלט
אזוועקגיין פון זלאַטשאַוו און לאַזען אַלץ אויף הפקר, ווען מען האט

זיך געריכט אויף די קאזאקען, און דער רב האָט געהייסען שפּאַנען
 די פּערד אום יום־טוב — און ראַטעווען זיך. „אידען, האָט מען
 דעל געזאָגט, מיר וועלען ניט גיין פון דאַנען. מיר האָבען אַ ישוב
 געבויט, א שול — אויף וועמען וועלען מיר דאָס אַלץ לאַזען?“
 און עס האָט זיך אַרומגעקליבען אַרום מענדלען „און עולם אידען,
 בעל־מלאכות, פּערד־סוחרים... אידען מיט אָפּגעברענטע פּנימ'ער
 פון דער סטעפּישער זון, מיט שטאַרקע שוואַרצע בערד און הויכע
 ברעמען, אידען מיט ברייטע אַקסלען און גרויסע שווערע הענט —
 הענט, וואָס האָבען געבויט שטעט... און זיי האָבען מיטגעשטימט
 מיט'ן פּרנס: — ווער עס וויל גיין, זאל גיין. מיר וועלען מיט
 אונזער פּרנס בלייבען. — מיר וועלען מיט אונזער שול בלייבען.“
 דער פּראָסטער געזונטער אידישער עולם האָט געוואָלט בלייבן
 בען און שיצען זיך. ער איז נאָך ניט געווען אזוי פאַררוחניות־
 דיגט. ער האָט ליב געהאַט דאָס לעבען, ניט נאָר זיין „תּכּלית“
 און זיין „עיקר“. ער איז געווען איינגעוואַרצעלט אין דער ערד,
 כאַטש זייע אויגען זיינען געווענדט געווען צום הימעל. און ער
 איז אויך פאַר'ן פּשוט'ען ערדישען ישוב געווען גרייט איינצושטע-
 לען זיין לעבען.

איז געקומען דער רב — דער טרעגער און די פאַרקערפּערונג
 פון דער הויכער רוחניות — און געזאָגט, אז דער „ישוב“ און
 אפילו די שול, ווי ווייט זי איז נאָר אַ ערדישער בנין — איז ניט
 גענוג וויכטיג. „אידען, האָט ער געזאָגט, טאַרען זיך ניט איינ-
 שטעלען דאָס לעבען בחנם“. און זעענדיג, אז דעם עולם איז שווער
 זיך צו זעגענען מיט זייער שול און מיט זייער שטאַט, איז ער אַליין
 אַרויפגעגאַנגען צום ארון קודש, „אַרויסגענומען פון דאָרט צוויי
 ספּרי תּורות (דעם סימבאָל פון דער אידישער רוחניות) אויף ביידע
 הענט און האָט גענומען אַרויסטרעטען פון שול“. דאָן האָבען אַי-
 דען פאַרשטאַנען, אז מוסר נפש זיין זיך דאַרפּען זיי ניט פאַר דער
 שול (וואָס איז די שול? „שטיינער און העלצער“, ווי דאָס שניי-
 דערל זאָגט: גשמיות). מוסר נפש זיין זיך דאַרפּען זיי פאַר דער
 תּורה, פאַר דעם הייליגען עיקר פון זייער לעבען...
 דאָס האָבען אידען פאַרשטאַנען; אָבער נאָר מיט'ן שכל

דערווייל. דאס געפיל, דער לעבענס-אינסטינקט האט זיי נאך אלץ געטריבען איינצושטעלען זיך אויך פאר'ן ישוב, פאר'ן חומר. האר בען זיי זיך באפעסטיגט און זיינען געווען גרייט זיך צו שיצען אין נעמיראווי. נאך די קאזאקען אינאיינעם מיט די פוילישע פריצים האבען זיי אָפּגענארט. האבען זיי געוויזען זייער גבורה און העל-דענמוט אין טולטשין! „ניט איינמאל האבען (זיך) די אידען, ווי אמאל, ביי דער באַלאַגערונג פון ירושלים, אַרויסגעלאָזט זיך פון דער שטאָט, און מיט א פאַראַכטונג צום טויט געוואַרפֿען זיך אין די מחנות קאזאקען, געטויט פילע פון זיי און די איבעריגע צוריק-געיאַגט אין זייערע לאַגערען“. אין תכריכים, אין קיטלען און טליתים, גרייט צו שטאַרבען, פלעגען פיל אידען מיט חלפים אין די הענט, אַרויס אנטקעגען די האַרדעס קאזאקען. דערזענדיג, די ווייס געקליידעטע געשטאַלמען טראַגען זיך אין דער נאַכט מיט פלאַמענדיגע אויגען און הייליגע באשיינטע פּנימ'ער, פלעגען די קאזאקען זיך דערשרעקען. זיי פלעגען זיך אַראַפּלאָזען אויף די קני פאר די ווייסע אידען און בעמען צו זיי, ווי צו מלאכים: „גאט, האָב רחמנות!“

אַט אַזוי האָבען אידען זיך איינגעשטעלט פאַר זייער ערע, און דאָס זיינען געווען פאַרציטיגע „מיטעלאַטעריליכע“ אידען, וואָס אין אונזער אומוויסענהייט זיינען מיר געוואוינט צו קוקען אויף זיי, ווי אויף נעבעכלאך, ווי אויף אויסגעווייקטע, אויסגעצערטע פרושים און דערשלאַגענע, דערשראַקענע מהיפּית-אידען... גבורים זיינען צווישען יענע אידען געווען, ניט נאָר קדושים! אָבער די קדושים זיינען שטאַרקער געווען ווי די גבורים, און זיי האָבען געזיגט. ווען די אוקראַינער האָבען ווידער אַמאַל אָפּגענאַרט די אידען און די פּאַליאַקען האָבען זיי ווידער אַמאַל פאַרראטען, און אידען האָבען זיך — צו שפּעט! — דערוואוסט דערפון און, אַנ-שטאַט אַפּצוגעבען דאָס געווער, האָבען זיי געוואַלט זיך נוקם זיין אַז די עקעלאַפּטיגע פאַררעמער, „און דער עולם מענער, יונג און אַלט, מיט די חלפים אין די הענט, צוויי טויזענט מאָן שטאַרק, האָר בען זיך אָנגעהויבען צו רוקען אַרום די פּאַליאַקען“, און נאָך אַ מאַמענט — און די שרעקליכע שחיטה וואָלט געשען, וואָרים די

אידען זיינען זייער פארביטערט געווען" — האָט זיך פּלוצלונג דער-
הערט א שטים צווישען עולם :

— „אידען, בני ישראל, רחמנים בני רחמים, וואָס טוט איר?“
דאָס איז געווען די שטים פון דער נשמה, וואָס האָט זיך געשטאַרקט
איבער דער שטים פון בלוט. דאָס איז געווען די שטים
פון יעקב, וואָס האָט פאר'כישופ'ט און אָפגעשוואכט די
הענט, וואָס מיר האָבען גע'ירשנ'ט פון עשו. דאָס איז
געווען די שטים, וואָס האָט די גאַנצע צייט פארלאַנגט פון איר
דען, אַז זיי זאָלען ניט אויסברענגען זייער גבורה און ניט אָפגעבען
זייער לעבען אין נאַמען פון זייערע געווינליכע מענשליכע געפיר-
לען, נאָר זיי זאָלען בעסער באַהאַלטען און שטיקען אין זיך אינע-
ווייניג אַט די געפילען, כדי אויפצוהיטען זייער שטאַרקייט „פאר
דער ריכטיגער מינוט, ווען דער גרויסער נסיון וועט קומען“, פאר
דער מינוט, ווען אין געפאַר וועט שטיין ניט דאָס מענשליכע, נאָר
דאָס געטליכע, ניט דאָס פאַראיבערגייענדיגע, נאָר דאָס אייביגע
איז זיי.

אַט די איגעווייניגסטע, ניט־ערדישע שטים פון דער אירישער
געשיכטע האָט זיך איצט געלאָזען הערען. „און באַלד האָבען די
פּוילישע זעלנער ארומגערינגעלט די אידען און געזאָגט זיי צו גיין.
די אידען האָבען זיך געלאָזען. רבנים אין
טליתים זיינען געגאַנגען פאַרויס, און די אידען נאָר זיי“... דאָס
איז געווען אַ פּראָצעס פון הייליגע. ניט כאַזיגטע זיינען עס
געווען, נאָר זיגער; ניט געפאַנגענע, נאָר באַפרייטע. ניט צום טויט
זיינען זיי געגאַנגען, נאָר צום אמת'ן לעבען...

די גאַנצע אידעלע לירישע צאַרטקייט פון זיין פען, די גאַנצע
ליבשאַפט זיינע צו יום־טוב'דיגקייט און פייערליכקייט, די גאַנצע
פייאיקייט זיינע צו פאר'כישופ'ען אונז מיט אַ ציטערען און אַ
פלאַטערען פון ניט־געזעענע פליגלען און ארומצואוועבען אונז מיט
אַ געוועב פון פאַנטאַסטישע, זינגענדיגע קאַלירען — האָט אַש אַרייַן
געטאַן אין די שילדערונגען פון אַט זעם הייליגען און וואונדערלי-
כען טויט. און הנם ער האָט זיכער ניט געגעבען אַלי, וואָס מען

האט געקענט געבען — די שילדערונגען צויבערען אונז מער מיט זייער לירישען אויסגוס, ווי זיי ענטציקען אונז מיט זייער קינסט-לערישען אויסדרוק — איז אבער דאס אליון, וואס דער צארטער מאלער האט געגעבען, גענוג, אז די דאזיגע בלעטער זאלען ניט אפגעמעקט ווערען פון צווישען אונזערע טרייסטענדיגע שריפטען און אז לאנג, לאנג זאל זייער ווייכער שיין פאלען אויף דער פאר-שטויבטער טונקעלקייט פון אונזער לעבען...

איר האב געזאגט, אז איר זע ביי אש'ן דעם קירדן ש'ם מדרגות'ווייז. די ערשטע מדרגה איז מענדעל. די העכסטע מדרגה איז מענדעל'ס יונגע שנור, דבורה. דבורה איז ניט דער וועג צו הייליגונג, נאר די הייליגקייט אליון. דאס איז די שבת'דיגקייט, די שכינה פון דעם אידישען לעבען אין איר נאקטער געשטאלט, אז קיין שום לבוש. דבורה'ן האט ניט דער טויט געמאכט פאר א הייליגער. זי איז אזא געבוירען גע-ווארען, און אזא איז זי געווען אין דער פאנטאזיע פון איר מאן, שלמה, ווען ער איז געווען דערווייטערט פון איר און ווען ער איז צו איר געקומען צוריק... און בעת זי האט אינאיינעם מיט אים גע-ווארט אויפ'ן טויט אין נעמיראון אויפ'ן בית עולם, איז זי שוין גאר אינגאנצען געווען ווייט פון דער ערד. „עס איז אויסגעטאן גע-ווארען פון איר יעדעס ערדישעס, און זי איז לייכט געווארען, זי איז געווארען אזוי איידעל, ווי א בת השמים, ווי איינע פון די היי-ליגע אמהות, ווי יענע געמליכע ווייבליכקייט, די שכינה, וואס זואוינט ביינאכט אויף די חורבות פון בית המקדש, ווי די טויב פון דער כנסת ישראל“... דאס האט געפילט אפילו דער קאזאק, וואס האט זי געפאנגען. זי האט אים אויסגעזען, ווי „אן ערשיינונג פון א פרעמדער וועלט“.

אויס האט זיך אויסגעדאכט, אז ער האט זי געזען אין קירדן אויף א הייליגען בילד. און ער האט אין איר גע-שאסען, נאר דערפאר, ווייל ער האט געגלויבט אין אירע רייד, אז איר „קאן גארנישט געשען“. ער האט זי געהאלטען פאר ניט קיין

ערדיש וועזען. און דאָס איז זי געווען. זי איז געווען די אייביגע
גייסטיגקייט, די גייסטיגע אייביגקייט פון דעם אידישען פּאָלק.
איר אומקומען על קדוש השם — דאָס איז געווען איר לעבען —
און דאָס איז געווען דער זין פון איר לעבען...

מיר קענען מיט דעם איינשטימען און ניט איינשטימען. אפשר
איז אויך דער דיכטער ניט איינשטימיג דערמיט. איך ווייס ניט.
יעדענפאלס איז ער ניט אויסען געווען צו פ ר ע ד י ג ע ן דעם
רעיון פון דער אבסאָלוטער אידישער גייסטיגקייט און דעם איר
דישען מאָרטירערטום. ער האָט אונז נאָר געוואָלט ווייזען, וואָס
ע ר ז ע ט אין גזרת ת"ח ות"ט און אפשר אויך אין דער גאנצ
צער אידישער געשיכטע. ד אָ ס האָט ער אונז געוויזען. און
ד אָ ס אינטערעסירט אונז, לייענענדיג דעם בוך. די איינציגע
פערזאָנען יעדע פאר זיך אַליין זיינען ניט וויכטיג פאַר אונז. און
דערפאַר שטערט אונז ניט, וואָס זיי פעלן אָפּט קינסטלערישע
בולט'קייט און אינדיווידוואַליטעט — וואָס דער פּאָפּ איז ניט קיין
איינאונאיינציגער פּאָפּ, ניט אַ ש' אַ פּאָפּ, נאָר אַ געוויינליכער
אַלגעמיינליכער אַרטישער נוסח פון אַ ר ו ס י ש ע ן ג ל ח, וועל-
כער האַלט אין איין שכור'ען און אין איין פּילאָזאָפּירען, און וואָס
מאַרושא, מענדעל'ס גוי'אישע דינסט, איז ניט קיין נייגעשאַפענע
קינסטלערישע געשטאַלט, נאָר דער פון אַלטע (נאָר פּושקינ'ס) ציי-
טען כאַראַקטער טיפּ פון אַ טרייאַיבערגעגעבענער דינסט, און וואָס
אויך די אירען ווינען אַלע טיפּישע און ניט קיין אינדיווידועלע
געשטאַלטען. דאָס שטערט אונז פּונקט אַזוי ווייניג, ווי די... גראַד
מאַטיקאָלישע פעלערען, וואָס זיינען פול אין בוך. וואָרים ניט זיי,
די פערזאָנען, זיינען דאָ וויכטיג פאַר אונז, נאָר די אויסענווייניגס-
טע און די אינעווייניגסטע ל ו פ ט, אין וועלכער זיי לעבען, —
און אַט די ל ו פ ט האָט אַש פון ס'ניי באַשאַפען און אַנגעפּילט
זי מיט יענעם צארטען דופט, מיט יענעם ראַמאַנטישען חן, מיט
יענעם שטילען הומאָר און רוישיגער פּאַטעטישקייט, מיט יענעם
ליריום און שטראַלענדיגע שאַטענס, וועלכע אַש האָט אַזוי ליב און
אויף וועלכע ער איז אַזאַ מייסטער.

(1920)

שלום אש: די כשוף־מאכערין פון קאסטיליען*

איז דער צייטונג, וואו עס האט זיך פריער געדרוקט, האט עס ניט געמאכט אזא איינדרוק, ווי אין בוד. מען קאן ניט ליינען אזעלכע זאכען, טומלענדיג זיך מיט וואכעדיגע און מידע געדאנן קען אויפ'ן צייטונגס־יאריד. עס איז ניטא אין דעם הרהא פון זשורנאליסטישע שורות קיין פאסיגע אקוסטיק פאר אזוינע שטין מען. אין בוד איז די לופט ארום, דער כשוף־מאכערין פון קאסטיליען א מיטקלינגענדיגע: דאס איז די לופט פון דעם ראמאן „קדוש השם“, וואס איז געדרוקט מיט איר אין איין באנד.

„קדוש השם“ און „די כשוף־מאכערין פון קאסטיליען“ זיינען אין א געוויסען זינען א המשך איינס פון דאס אנדערע. ניט קיין המשך פון דער פאבעל, פון דעם ספור־המעשה: אין „קדוש השם“ ווערט דערציילט פון גזרת ת"ח ות"ט אין אוקראינע; „די כשוף־מאכערין פון קאסטיליען“ איז א דערציילונג פון דעם אידישען מסירת נפש אין זעכצענטען יארהונדערט, אין רוים, אונטער דער הערשאפט פון דעם פויכסט פאול דעם פערטען. די צייט און דער ארט זיינען פארשידענע: די מלחמה פון די צוויי וועלטען, דער גוי'אישער און דער אידישער; דער פיזישער נצחון פון דער ערשטער און דער גויסט'יגער — פון דער צווייטער; די פארפינסטערטע, דערנידעריגטע און פאראומוירדיגטע ו ו א ד פון דעם איר דען און זיין ליכטיגער, דערהויבענער, אין בלוט און פויער געהיי־ליגטער, ש ב ת; די שוואכקייט און ניט־געשיצטקייט פון אונ־

(* ארויסגעגעבען פון „שלום אש קאמיטעט“, ניו יארק, 1921.

זער לעבען און די נבורה, די הייליגע העלדישקייט, דאָס הימלישע
ליכט, דער הלל, דער הימן פון אונזער טויט.

דאָס איז פאראן אין בידע ווערק, און אייניגע זאכען — צום
ביישפיל, דאָס שטארבען מיט תהלים-געזאנג אויף די ליפען —
חזר'ן זיך איבער כמעט ווערטליך. אָבער „די כשוף-מאכערין פון
קאסטיליען“ איז דאָך ניט קיין איבער-חזר'ערונג, נאָר אַ המשך, אַ
פאָאָנדערוויקלונג פון אַ רעיון, וואָס איז אין „קדוש השם“ נאָר
אָנגעוואונקען. פונקט אזוי איז, פאַרקערט, אין „קדוש השם“ אויפ-
געדעקט דאָס, וואָס איז ניט גענוג באַלויכטען אין דער „כשוף-מאָ-
כערין פון קאסטיליען“. עס איז דאָ צווישען די צוויי ווערק אַ מין
אַרבייטסטיילונג: „קדוש השם“ גיט זיך אָפּ מער מיט דער אינע-
ווייניגסטער, אַ י ר י ש ע ר, זייט פון אונזער מסירת נפש;
„די כשוף-מאָכערין פון קאסטיליען“ גיט דעם הויפט-פלאַץ אָפּ דער
אויסערליכער, ג ו י ' א י ש ע ר, וועלט: ווי באַטראַכט זי
אונזער הייליגען מאַרטירערטום, אונזער קדוש השם? וואָס פאַר
אַן איינדרוק מאַכט עס אויף איר?

אַ פּרואוּו צו ענטפערען אויף דער פראַגע האָט דער דיכטער
געמאַכט שוין אין „קדוש השם“, אין דעם פאַרלעצטען קאַפיטעל.
דאָרט ווערט געשילדערט דער איינדרוק, וואָס די יונגע דבורה האָט
פאַר איר הייליגען טויט געמאַכט אויפ'ן קאַזאק יערעם. דאָס איז
איינס פון די שענסטע און אומגלויבליכסטע קאַפיטלאַך אין אַש'ס
ראַמאַנטיק. דבורה'ס אויגען זיינען געווען „געווענדט צום הימעל,
צו די שטערען“, וואו עס האָט געשוועבט די נשמה פון איר אויס-
דערווילטען (ער איז שוין פריער אומגעקומען על קדוש השם):
„באַלד קום איר צו דיר, — האָט זי געשעפּטשעט אין דער שטייל, —
באַלד קום איר צו דיר, מיין מאַן, מיין אויסדערווילטער, איר זע
דיך אין דעם ליכט, דו שטרעקסט אויס די הענט צו מיר. נעם
מיד צו דיר, מיין מאַן, מיין אויסדערווילטער. איר בענק נאָר
דיר“... „זי האָט געזען אַ בלויען, ליכטיגען ים, און באַשמערענטע
שיפּלאַך שווימען ארום. אַלע שווימען צו צו איין ברעג. דאָרט
איז אזוי ליכטיג. מען קאָן ניט אַריינקומען אין דעם ליכט אַריין.

א. א. וו. "זי איז שוין געווען דארטען, צווישען די שטערען. דאס ערדישע אין איר איז געווען דורכגעלויכטען פון זייער הימלישען ליכט. און אז יערעם, וואס איז שוין לאנג געווען פאר'כשו'ט פון איר שיינקייט, איז צוגעגאנגען צו איר נאנט, האט זיך אים גע- דאכט, אז ער הערט, ווי זי זאגט צו אים: „ריד מיר ניט אן, איר בין פייער. וועסט זיך אנצינדען אן מיר. דו זעסט, איר ברען. איר בין א ליכט. וועסט דיר אפבריען.“ און אים האט זיך גע- דאכט, „אז ער האט זי וואו און ווען געזען, ווען ער איז געווען א קליין אינגעל. און ער געדענקט ניט, וואו ער האט זי געזען. נאר באלד איז אים ווי א ליכט פאר די אויגען אויפגעגאנגען: — „איר קען דיר, איר ווייס, ווער דו ביסט. איר ווייס, א, איר זינדיגע נשמה. א, א!“ — און ער האט זיך געגעבען א לאז אראפ פאר דבורה'ן אויף די קני און אנגעהויבען צו בעטען, ווי מען בעט פאר א הייליג בילד...“ ער איז געווען זיכער, אז ער זעט פאר זיך גאטס מוטער. ער — און, לויט אש'ס אויפפאסונג, די גאנצע גוי'אישע וועלט — קאז ניט פארשטעלען זיך קיין גייסטיגע גבורה, קיין גייסטיגע שיינקייט, וועלכע זאל שטאמען פון א וועזען, וואס איז ניט אליין גאט, גאטס קינד אדער גאטס מוטער. דערפאר האט דאס קריסטענטום ניט געקאנט משיג זיין דעם אידישען מסירת נפש. ווי קאז זיך א מענש אינגאנצען אויסטאן פון גוף? דאס איז ניט קיין נאטירליכע זאך. דאס איז אדער געטליכקייט, אדער כשוף. דבורה'ס ליכטיגע געשטאלט האט געמוזט „פון הייליגען בילד אראפקומען“, טראכט יענער אין אנהויב. אבער גאטס סימן, ווען ער אנטפלעקט זיך צו מענשען, איז — זיין בייקומען דעם טויט פ ז י ש, זיין ק ע ר פ ע ר ל י כ ע ווידעראויפלעך בונג נאכ'ן טויט: אזוי טראכטען די, וואס גלויבען אין דעם מיטום פון נוצרי. און זיי הערען אויף צו גלויבען אין דבורה'ן און מורא צו האבען פאר איר, ווען זיי זעען, אז זיי בלייבט ליגען טויט, נאכ- דעם ווי זיי האבען זי דערשאסען. זיי האלטען פאר געטליך נאר פארקערפערטע וואונדער, פארקערפעטען גייסט. הוילע גייסטיג- קייט, לויטער רוחניות'דיגע נישטגעוואוינליכקייט — דאס פאר- שטעען זיי ניט: איז דאס כשוף. אידען זיינען מפקיר זייער לעך

בען, זייער גוף, אידען זיינען גרייט אומצוקומען אין עקסטאז פון גלויבען — דאס וואונדערט זיי, אבער זיי באוואונדערען עס ניט. באוואונדערען און פארגעטערען קאנען זיי נאָר יענעם, וואָס האָט, ווי קריסטוס, גוכר געווען דעם טויט קערפּערליך; יענעם, וואָס זיין לייב איז גייסט און זיין גייסט — לייב...

דאָס איז אויסגעדריקט אין סוף פון „קדוש השם“. אָבער דאָרט איז עס נאָר אַ שטריך; אין „דער כּשוף־מאָכערין פון קאס־טיליען“ איז עס אַ ברייט־פּאַנאַנדערגעוויקעלט בילד. פון דעם קליי־נעם עפּיזאָד מיט דבורה'ן אין „קדוש השם“ איז אין „דער כּשוף־מאָכערין פון קאס־טיליען“ אויסגעוואקסען אַ ראָמאַן. דער נייער ראָמאַן איז ניט אַזוי תּמצית'דיג, ניט אַזוי העל באַלויכטען פון אינעווייניגסטען, כּמעט רעליגיעזען, עקסטאַז, ווי „קדוש השם“; ער גיט זיך אָפּ מער מיט דער אויסערליכער, דעקאָראַטיווער זייט פון דער סביבה, וואָס איז איר האַכען געלעבט אי די אידען, אי די קריסטען אין רוים, בעת עס האָט געהערשט דאָרט אינאיינעם ליב־טייגקייט מיט פינטטערניש, רענעסאַנס מיט מיטעלאַטער; אָבער אין יעפּת ה' ז, דער הויפטגעשטאַלט פון דעם ראָמאַן, איז די סימבאָליק פון דער קריסטליכער באַציאונג צום אידישען „קדוש השם“ און צום אידישען פּאַלק ברייטער און בולט'ער, ווי אין דעם ראָמאַנטישען עפּיזאָד מיט דבורה'ן אין סוף פון „קדוש השם“.

יעפּת ה' שטאַמט פון דער פּאַמיליע אברבנל, וועלכע איז פּאַרטריבען געוואָרען פון שפּאַניען. איר פּאַטער איז אומגעבראַכט געוואָרען פון דער אינקוויזיציע אין ליסאַבאָן; אינאיינעם מיט איר בלינדען זיידען איז זי פּאַרוואַגעלט געוואָרען קיין רוים. די אוי־סערגעוויינליכע איידעלקייט און שיינקייט, דער אומענדליכער צער פון דורות קדושים זיינען געווען אין אירע אויגען און אין איר גאַנצער געשטאַלט. „דער צער פון דער וועלט לייכט אַראָפּ פון איר פנים; אין אירע אויגען ליגט דער טרויער; איבער איר הוי־כען, בולט'ען שטערען ליגט אויסגענאַסען די פרומקייט אליין“ — האָט געטראכט דער ווענעציאנישער מאַלער פּאַסטיליאַ — און ער האָט פון איר געמאַלען אַ מאַדאַנאַ־בילד. דעם גאַנצען רעליגיעז־

עראטישען און קינסטלערישען עקסטאז, וואס עס האט אין אים גע-
 וועקט די געשמאלט פון יעפתה, האט ער געלאזט לייכטען, שיינען,
 ברענען אין די ליניעס און פארבען פון זיין בילד. עס איז גע-
 ווארען דאס געליכטסטע און פארגעמערטסטע מאנדאגאנא-בילד פון
 דעם האלב-קריסטליכען, האלב-געצענדינערישען רוים. (די שטע-
 לען אין ראמאן, וואו עס ווערט געשילדערט, ווי דאס פאלק פון
 רוים דינט צום בילד פון דער אידישער טאכטער, געהערען צו די
 שענסטע אין בוד.) און ווען מען האט אמאל דערזען די לעבע-
 דיגע יעפתה, איז פארשפרייט געווארען א קלאנג, א לעגענדע, אז
 גאטס מוטער, „די מאדאנע פון ליבע“, די הייליגע געשמאלט, וואס
 איז אזוי פארגעמערט געווען, האט זיך אנטפלעקט אין דעם אי-
 דישען געטא, און עס איז געמאכט געווארען א בלבול, אז אידען
 האבען פאר'כשוף'ט גאטס מוטער און האלטען זי געפאנגען אין
 געטא, כדי זי זאל זיי באשיצען פון זייערע פיינט. יעפתה איז
 אינאיינעם מיט איר בלינדען זיידען גענומען געווארען אין די קע-
 לערען פון דער אינקוויזיציע. אבער די אינקוויזיטארען האבען
 מורא געהאט צוגיין צו איר. „די מאנאכען האבען דערקענט אין
 איר דאס פנים פון דער הייליגער מוטער און זיינען געפאלען פאר
 איר אויף די קני און זיך גע'צלמ'ט“. דער פויבסט אליין האט
 ניט געוואוסט, צי איז זי גאטס הייליגע מוטער אדער א כשוף-מא-
 כעריין. און ער האט גע'פסק'ענט (פונקט אזוי ווי די איינפאכע
 פויערים אין „קדוש השם“) — „פייער זאל באשטעטיגען, ווער דו
 ביסט! ביסטו אונזער געבענשמע פרוי, וועט פייער איבער דיין
 הייליג לייב קיין שליטה ניט האבען, ווי איבער אנדערע הייליגע;
 אז ניט, האסטו נאר מיט כשוף אנגעטאן דיר דאס געזיכט פון
 דער הייליגער מוטער“...

אזוי שטייט דער פויבסט — דאס רוימיש-קאטוילישע, פונקט
 אזוי ווי אין „קדום השם“ דאס גריכיש-קאטוילישע קריסטענ-
 תום — פאר דער פארגייסטע אידישער שיינהייט און פרעגט:
 — איז עס פון גאט? אדער — פון טייעל? איז עס קרושה
 אדער — כשוף?

א וויילע דאכט זיך זיי, און זיי זעען אונזער גבורה, אונזער גייסטיגקייט אין פלייש און בלוט אנגעטאן: פאלען זיי כורעים פאר דעם; אבער באלד הויבען זיי און צו פרו און אונזער לייב מיט שווערד און פייער און אלע געווער פון פארדארבונג; דערזעען זיי, אז אונזער לייב איז נאך לייב, און אונזער גייסט — בלויז גייסט, און פליישליכקייט; דערשרעקען זיי זיך פאר אונז און ווילען אונז פארניכטען...

דאס איז זייער סכעמאטיש און אבסטראקט אויסגעדריקט. אש צייגט עס אונז — און צייגט פיל מער, וויפיל איד האב דא, איז פראזע געקאנט זאגען — איז ברייטגעמאלענע בילדער, מיט אן עכט-אש'ישער ראמאנטישער פארבעדרייכקייט און א לירישער שטראמינגקייט; אש'ס קראפט ווייזט זיך דא, ווי אומעטום, ארויס ניט איז דער פסיכאלאגיע פון איינציגע פערזאנען, ניט איז דער גענויאיקייט און קלארקייט פון פרטים, נאר איז דעם אלגעמיינעם פאטאס פון דעם בילד, וואס ער צייגט אונז.

מער ווי אלע אנדערע ראמאנען אש'ס איז „די כשוף-מאכעריז פון קאסמיליען“ רייד איז מאסען-סצענעס און מאסען-פסיכאלאג-גיע — און דאס מאסען-לעבען איז דאך ווי אנגעמאסטען פאר אש'ס פענזיל, וועלכער האט ליב אזוי צו ווארפען אויפ'ן לוי-ווענט, אין לירישער אומאָרדנונג און מיט לירישען ברען, ברייט-צענאסענע און ריטמיש-זיך-וויגענדע פלעקען.

אש'ס בילדער און מעטאפערן איז דער „כשוף-מאכעריז פון קאסמיליען“ נעמען אונז, ווי אומעטום, ניט מיט זייער פלאס-טישקייט, נאר מיט זייער אינעווייניגסטער, עמאציאנאלער, בא-לעבטקייט. ווען ער שרייבט: „עס איז אנטפלעקט געווארען א רייצענדע אפגערונדעטע פלייצע, וואס האט זיך געפארמט איידעל און רונדיג און איז אראפגעפאלען ווי א קאל-טער וואס ער פאל מיט א לייכטער, שווער בענדער ליע“; ווען מיר ליענען ביי אים: „דעם פאפסטס פנים איז רויט געווארען. זיינע קניטשען האבען זיך אויפגעהויבען ווי א שטורעם

א י ז י ב" — ז ע ז מיר עם ניט, אבער מיר פ י ל ע ז
עס. אין זיינע געשטאלטען, ווי אין זיין גאנצען שטייגער מאַלען,
אין ניטאָ קיין „אנאטאָמיע“; אבער עם אין דאָ לעבען. עם אין
ניט גענוי און אַפּטמאַל ניט ריכטיג געצויכענט די סיסטעם פון
די אַרטעריעס; אבער עם זינגט דאָס בלוט אונטער דער הויט. אַז
אַנדערער, אַ מער „רעאַליסטישער“, שרייבער, וואָלט אונז געגעבען
אַפּשר מער גענויע פרטים פון דעם בילד, ווי יעפּתה אין פאַרברענט
געוואָרען אויפ'ן שייטערהויפּען; אבער צו וואָס אין די גענויאיג-
קייט פון די אַביעקטיווע איינצעלהייטען, ווען דער דיכטער שטעקט
אונז אַז מיט זיין וויזיע, כאַטש זי האָט זיך געוויזען צו זיינע
גייסטיגע, ניט פיזישע, אויגען, און מיר גלויבען, דאָס — „אַ מי-
נוט האָט זיך געדאַכט, אַז אַ געהיימע האַנט האַלט צוריק די פּלאַ-
מען פּייער ביי זיינע (זייערע!) ברענענדיגע הינטישע קודלעס, ווי
אַ ווילדען הונט, און יאָגט אַפּ זיינע ברענענדיגע הינטישע לאַפעס
פון דעם לעבעדיגען וועזען. דער פעבעל, וואָס האָט עם צוגעזען
מיט קלאַפּענדע הערצער און דערשראַקענע אויגען, האָט אויפגעציר-
טערט. בלייד זענען געוואָרען די נאַנעס, דערשראַקען די קאַרדינאַ-
לען. דאַ און דאַרט האָט זיך שוין געהערט אויסגעשרייען פון פּע-
בעל: „אַ נס! אַ נס!“ אבער פּלוצלונג האָט דאָס פּייער געגעבען
אַ קנאַק, ווי אַז אויסגעשריי פון זיך. דאָס פּייער האָט באַקעמפט
די געהיימע האַנט, וואָס האָט געיאָגט זיינע פּלאַמען פון לעבעדיגען
מענשען, און דער פּייער די גער הונט האָט זיך
באַפּרייט. צוערשט האָט ער געגעבען אַ שטרעק אויס אַ צונג
און מיט תּאווה געגעבען אַ לעק די נאַקעמע פּיס פון דעם לעבעדיגען
מענשען און פאַר גליק אויסגעשריגען מיט אַ קנאַק און מיט אַמאַל
האַט זיך דער פּייער געגעבען אַ וואָרף אויפ'ן מיידעל. מיט אַ גע-
שריי האָט דער פּייער אויפגעגעסען איר סאַמעט קלייד. אַ לעק
מיט דער צונג — און דאָס קלייד האָט זיך אויפגעריסען און אַראַפּ-
געפאַלען פון איר לייב, א. א. א. א. א. א. א. דאָס אין ניט קיין
באַשרייבונג, אבער ס'איז אַ באַלעבונג פּונ'ם בילד. דערפאַר עק-
זיסטירט עם פאַר אונז, ווען אפילו מיר זעען עם ניט. און אזוי
איז מיט אַלע אַש'ס שילדערונגען, און דערהויפּט מיט די שילדער-

רונגען פון פייערליכע, גראנדיעזע ערשיינונגען : זיי זיינען ניט גע^ט
נוג קלאר און בולט פאר אונזערע חושים, אבער זיי האבען גענוג
סוגעסטיווי-קראפט פאר אונזער פאנטאזיע.

(1922)

לעצן קאברין : ארע די באַרד*)

א.

דאָס איז, ווי עס שטייט אויפ'ן שערבבלאָט, אַ ראַמאַן „אויס דעם לעבען פון אידישע אימיגראַנטען, וואָס האָבען אויפגעבויט אַ נייע שטאָט אין אַמעריקע“. דאָס איז ניט דער איינציגער און ניט דער ערשטער ראַמאַן קאַברין'ס פון דעם אידישען לעבען אין אַמעריקע. שוין אין יאָהר 1909 האָט זיך אין דער ניריאַרקער „וואַר-הייט“, און דערנאָך אין אַ באַזונדער אויסגאַבע, געדרוקט קאַברין'ס אַ ראַמאַן „אימיגראַנטען“. — און דאָס איז, אויב איד האָב קיין טעות ניט, געווען דער ערשטער פּאָר און און אין דער אידישער ליטעראַטור צו געבען אַ ברייט בילד פון דעם אַמעריקאניזם פון דער אידישען לעבען אין דער פּאָר פּאָרס פּאָרס אַראַמאַן. דער פּראָוואַן איז ניט געלונגען; ווייל ער איז גע-מאַכט געוואָרען אין דער לופט פון אַ צייטונג?

לעצן קאברין האָט אַליין שפּעטער געוווּזען, אַז אַ ראַמאַן קאָן געשריבען ווערען פאַר אַ צייטונג און דאָך ניט זיין בלוין אַ... „ציי-טונגס-ראַמאַן“. געשאַרט האָט דעם ערשטען ראַמאַן קאַברין'ס, ווי מיר דוכט, עפעס אַנדערש: צווישען די פאַרשידענע מינים „אימי-גראַנטען“ האָבען אין ראַמאַן פאַרנומען אַ גרויסען אָרט אויך די ניריאַרקער אידישע ליטעראַטור- און טעאַטער-לייט, — און דאָס איז אַ סביבה, מיט וועלכער דער פאַרפאַסער איז געקומען אין אַ נאַנטער, צו נאַנטער לעבען - באַרירונג, — אַ סביבה, וואָס האָט געוועקט ניט אזוי דעם קינסטלער, זוי דעם

(* „פאַרווערטס“-פאַרלאַג, ניו יאָרק, 1918.

צ ע נ ש ע ז אין דעם פארפאסער, דעם מענשען מיט אלע זיינע
ליידען און ספקות און פארדראסען און זארגענישען און אומרואיג-
קייטען.

די סביבה, וואס ווערט געשילדערט אין „ארע די בארד“, האט
אנגערירט שוין ניט קאברין'ס פסיכאלאגיע, אויב מען קאן זיך אזוי
אויסדריקען, נאר קאברין'ען דעם פסיכאלאג. זי איז, מיט אנדערע
ווערטער, ניט קיין סוביעקטיווע, עטישע, נאר אן אביעקטיווע,
קינסטלערישע, פראבלעם פאר'ן פארפאסער. און דערפאר איז דער
אופן, ווי אזוי זי איז באהאנדעלט געווארען, א רואיגער און אן
אביעקטיווער.

וואס איז עס פאר א פראבלעם? אין פלוג זעט זי אויס צו
זיין א סאציאלע אדער א סאציאל-פסיכאלאגישע: א ר ע ד י
ב א ר ד, א פרומער, אבער א מגושם'דיגער קליינשטעטעלדיגער
איד, וואס איז אין אמעריקע, ד. ה. אין בראנזוויל, געווארען א
פעדלער, שטעלט און, נאך א לאנגען, פיינליכען ישוב-הדעת, די
עטליכע הונדערט דאלאר, וואס ער האט אנגעקליבען מיט גרויס מי
און מאטערניש, און קויפט מיט שותפים א „פארסעל“, — און אזוי
ווי בראנזוויל האט זיך דאן געהאלטען ערשט אין בויען, און פלע-
צער אויף צו בויען הייזער זיינען וואס א טאג געווארען טייערער,
און אידען, וואס האבען געהאנדעלט דערמיט (און וואסער איד האט
ניט געהאנדעלט דערמיט?), זיינען געווארען רייד, נעכטיגע ארימע
דאקטוירים, לאיערס, אנענטען, פעדלערס, ארבעטער, זיינען גע-
ווארען מיט אמאל גרויסע גבירים, איז אויך ארע דער פעדלער מיט
דער „משונה'דיג-גרויסער, שווערער, קאלטענעוואטער שווארצער
בארד“ געווארען אן עושר, האט גענומען א דאקטאר פאר אן
איידעם, זיך אריבערגעקליבען אין א רייד הויז, וואו עס איז געווען
א „ריכטיג אויסגעפארניטשורטע לייברערי“ און אלע זיבען זאכען
פון א נייעם נגיד, און האט דערצו נאך חתונה געהאט מיט א יונג
שיין מיידעל, ווארים ער איז שוין פון לאנג אן געווען אן אלמן...
און אזוי ווי ארע די בארד איז ניט געווען קיין אויסנאם, אינאיינעם
מיט אים האבען זיך צענדליגער און הונדערטער אנדערע אידישע
ארימע-לייט „ארויפגעארבייט“, און עס איז אויסגעוואקסען א גאנץ

צער קלאם אידישע „אָרײַטניקעס“ און אַ גרויסע אידישע שטאַט אין בראַנזוויל, און אזוי ווי אין ראַמאַן ווערט דאָס אַלץ אויף אַ זייער קלאָרען און בולט'ען אופן געשילדערט, און מיר זעען, ווי עס האָט זיך געביטען די געזעלשאַפטליכע לאַגע, די מאַראַל און דער גאַנצער לעבענסשטייגער פון אַט דעם נייעם אויפגעקומענעם קלאָס אידען, וואָלט מען טאַקע געקאַנט מיינען, אַז דאָס איז אַ געוויינ־ליכער סאַציאַל־פּסיכאָלאָגישער ראַמאַן.

אַבער דאָס וואָלט געווען ווייניג אויף צו מאַכען אונז אים אינטערעסאַנט.

די סאַציאַלע פּסיכאָלאָגיע פון דעם אויפגעקומענעם גביר אין אונז אַלעמען, מער אָדער ווייניגער, באַקאַנט. מיר קאַנען זיין צורייסען זיך מיט אַ זשענדעקייט צום לעבען און צו זיינע פאַרגע־ניגענס, זיין וועלען זיך אויספיינען פאַר דער וועלט, זיין יאָגען זיך נאָר יחוס, זיין וואַרפען זיך מיט געלט, זיין קאַמישע גרלות א. א. ו. נ. נייעס איז דאָ שווער צוצוגעבען. און קאַברין האָט קיין נייעס טאַקע ניט ענדעקט אין דער פּסיכאָלאָגיע פון דעם אויפגעקומענעם עושר; ער האָט נאָר זייער בולט געמאַכט די אַלטע, אונז אַלעמען גוט־באַקאַנטע, שטריכען.

ער האָט עס, אמת, געמאַכט קינסטלעריש און אַז ביליגער סאַטירע, נאָר, פאַרקערט, מיט הומאַר און אַפּטמאַל אַפילו מיט סימפּאַטיע צו אַט דעם קוואַל פון לעבען און פרייד, וואָס האָט זיך פּלוצלינג און אזוי אומגעריכט געעפענט פאַר די אַרימע פאַר־חושב'טע מענשען. אַבער דאָס וואָלט נאָר אויך ניט געווען גענוג אויפצואוועקען אין אונז צום ראַמאַן אַ גרויסען אינטערעס.

דאָס, וואָס מאַכט וואָר אין אונז דעם אינטערעס, איז ניט די סאַציאַלע, נאָר די אינדיווידועלע פּסיכאָלאָגיע פון די פאַרשוניען. דאָס סאַציאַלע איז דאָ נאָר דער לייווענט; דאָס בילד, וואָס ווערט אויף אים מיט איינפאַכע, אַפּטמאַל גראַבע, אַבער תמיד קלאָרע, קענטיגע און זיכערע פאַרבען געמאַלט, איז אַ בילד פון אַ י נ ע ו ו י י נ י ג ס ט ע ז לעבען.

אַ דאָס איז אזוי, צייגט אונז די פּערזאָן, וואָס דער פאַרפאַ־סער האָט אויסגעקליבען צו מאַכען זי פאַר דעם הויפטהעלד פון

ראמאן. — א ר ע ד י ב א ר ד. וואָלט דער פּאַרפּאַסער אויך טען געווען צו געבען אונז דעם סאַציאַלען טיפּ פון אַ אירישען פּאַרוועניו, וואָלט ער פאַר דעם הויפּטהעלד געמאַכט ניט אַרע'ן, נאָר איינעם פון די פּיעלע אַנדערע נייגעבאַקענע „ריעלעסטייט-ניקעס“. וואָס ווערען דערמאַנט אין ראַמאָן... י א כ ע נ ט ש י ק, אַט דער היימישער סטאַליער, וועלכער האָט פאַר די פּופּעזן יאָר, וואָס ער איז אין אַמערקע, שוין אויסגעפרוואוּט אפּשר אַ צענדליג פּרנסות; ס ע מ ק ע ב ל ו ס, אַט דער אַדעסער פּראַנט, מיט'ן געשליפענעם ציינגעל; דער סימפּאַטישער ס א מ ו ע ל ס א ז, אַט דער „געמיש פון אַ פּראַקטישען מענשען און אַ טרוימער“, אַט דער, וואָס איז צוגלייך אי אַן אויפריכטיגער סאַציאַליסט, אי אַ פּאַרקאַכטער „ריעלעסטייטניק“; דער אומסימפּאַטישער דר. זיל-בערשטיין, דער „אַנאַרכיסט“, וואָס האָלט פון דעם כלל, „אַז מען לעבט צווישען וועלף, מוז מען וואַיען ווי אַ וואַלף“, — און ער וואַיעט ווי צע ז וועלף, — יעדער איינער פון זיי איז אַ מער טיפּישער „אַלרייטניק“, ווי אַרע. און אויב דער פּאַרפּאַסער האָט פאַר דעם הויפּט-פּאַרשוין געמאַכט אַרע'ן, איז עס געוויס דערפאַר, וואָס די סאַציאַלע סביבה, וועלכע ער שילדערט, איז פאַר אים אין דער אמת'ן בלוז אַן אויסרייד און אַ מיטעל צו צייגען אונז דעם א י נ ע ו ו י י נ י ג ס ט ע ז נשמה-לעבען פון אַרע'ן און פון די פּערזאָנען, וואָס קומען מיט אים אין באַרירונג.

דאָס דאָזיגע אינעווייניגסטע נשמה-לעבען איז ניט זייער רייך; עס איז אַבער פול מיט קאַמף און דראַמאַטיזם. דער קאַמף מיט דעם דראַמאַטיזם ליגען ניט אין די עצם גע-שעענישען; ביי אַנדערע אומשטענרען וואָלטען די אייגענע געשע-ענישען געקאַנט פאַרקומען רואיג און אַן קיין שום קאַנפליקטען. דאָס קאַנפליקטהאַפטע און דאָס דראַמאַטישע טראַגט אין דער ער-ציילונג אַריין קאַברין, — און אַט דאָס איז דאָס ק א ב ר י נ י ש ע, וואָס איז דעם ראַמאָן.

אַ איד הויבט אַן האַנדלען מיט „ריעלעסטייט“ און ווערט רייך, — דאָכט זיך, עס איז זייער אַ געוויינליכע זאַך: וואָס איז דאָ פאַרען וואָס צו גריבלען זיך? וואו איז דאָ פאַראַן פּלאַץ פאַר

„פסיכאלאגיע“ און דראמאטיזם? איז דער תירוץ: אַרע'ן האָט קאָברין דערפאַר אויסגעקליבען פאַר'ן הויפטפאַרשויף, ווייל ער איז ניט קיין געוויינליכער איד, וואָס איז געבוירען צו האַנדלען היינט מיט פיש, מאָרגען — מיט זאַקען און איבערמאָרגען — מיט הייזער; אַרע'ן האָט קאָברין אויסגעקליבען, ווייל אַרע איז אַ איד, וואָס מוז פירען אַן אינעווייניגסטע מלחמה און מוז פיל זאָכען גובר זיין. איידער ער ווערט דאָס, וואָס ער ווערט, און ער איז דעריבער ווי אַנגעמאַסטען פאַר אַ שרייבער, וואָס האָט ליב זיך אַליין צו שטעלען שטערונגען, כדי זיי דערנאָך בייצוקומען.

אַרע איז, לויט קאָברין'ס שילדערונג, אַ פאַלקס־מענש, אַ האַרעפאַשניק, וואָס איז ניט געוואוינט צו ליכטע פאַרדינסטען און צו לופט־געשעפטען, און איז דערצו נאָך אַ מיושב'דיגער און זייער אַ פאַמעלעכדיגער מענש: „דער גאַנצער פנים איז ביי אים משונה'דיג געווען פאַרוואַקסען פון ביידע זייטען ביז אונטער די סאַמע אויגען, וואָס האָבען געקוקט מיד און פאַרטראַכט“, און עס דוכט זיך איד, אַז אויך זיינע געראַנקען זיינען פאַרוואַקסען גע־וואָרען און זיי קאָנען זיך ניט אַ ריר טאָן. און אַט אַזאַ מיז איד דאַרף דאָס אַרײַנלייגען זיינע אַזוי שווער פאַרהאַרעוועטע עטליכע דאַלאַר איז אַ „פאַרסעל“, אין עפעס אַזאַ מיז געשעפט, וואָס ער האָט קיינמאַל דערפון גאַרניט געהערט און וואָס זעט אים אויס צו זיין עפעס אַ מיז שפילען זיך מיט'ן מול, און ער מוז פירען מיט זיך אַליין אַ לאַנגען און אַ שווערען קאַמף, ביז ער פועל'ט ביי זיך צו קויפען בשותפות מיט יאכענטשיק'ן און סעמקע בלוט דעם ערש־טען „פאַרסעל“. ער ציט קניפלאַך און וואַרפט גורל, ער טוט תפלה צו גאָט, — וואָס טוט ער ניט? אויף גאַנצע זייטלאַך ציט זיך אַרע'ס לאַנגער און שווערער ישוב־הדעת. און עס איז גאָר קיין וואונדער ניט. די אלטע מוטער און דער איידעם האַלטען אין איין לייגען אַרע'ן שטיינער אויפ'ן האַרצען: די שותפים, זאָגען זיי, זיינען ניט קיין מענשען, וואָס מען זאָל זיך קאָנען אויף זיי פאַרלאַזען. א. ד. גל, הכלל, וואָס נאָר פאַר אַן אומשטענדען עס קאָנען שטערען אַרע'ן אַרויסצונעמען די עטליכע אָפגעשפאַרטע הונדערט דאַלאַר, ברענגט קאָברין אַרויס. אָבער אין דער אייגענער

צייט ברענגט ער, פארקערט, ארויס די אלע פאקטען, וואס טרייבען ארע'ן און גיבען אים צו מוט צו מאכען דעם געשעפט. פון אלע זיימען טראגט ער שפענדעלאד און שטרויעלאד און וואס נאך ער געפינט, כדי אויפצוהאלטען דעם קאליזיע-פיייערעל, וואס ברענט ביי ארע'ן אין הארצען... ער האט ליב צו קוקען אויף אַט דעם דראמא-טישען פיייערעל, און ער האט ליב אים אונז צו צייגען... און מיר האבען הנאה אויף אים צו קוקען... מיר האבען הנאה ניט אזוי פון אים. אליין (עס איז דאך סוף-כל-סוף א קליין אָרים פיייערעל); אונז געפעלט דער, וואס מאכט אים און האלט אים אויף מיט אזא פארטאנקייט און אזא אַרטיסטישקייט. אונז געפעלט דעם פאר-פאסערס „סטראַטעגיע“. ער זעט אונז אויס, ווי אַ שאַכמאַטיסט, וואס שפילט מיט זיך אליין. ער גייט מיט אַ כיון אַ קלוגען דראַענר דיגען גאנג מיט אַ ווייסער פיגור, כדי ער זאָל דערנאָך אליין קאָנען ווייזען אַ קונץ און ארויסרוקען אַנטקעגען דער ווייסער פונקט אזא ווירקענדיגע שווארצע פיגור.

דעם אייגענעם מיטעל געברויכט קאָברין, — מיר דוכט, אומ-באוואוסטערהייט, — אויך אין די איבעריגע טיילען פון דראַמא. אַ שטייגער, אַרע'ס חתונה מיט דער שיינער יונגער דייטשעל. דאָכט זיך, דאָס איז אויך אַ גאנץ איינפאכע און אַ געוויינליכע זאך. אַ איד, נאָך ניט גאָר קיין אלטער, איז רייך געוואָרען: זוכט ער אויף אַ אָרים, אבער אַ יונג און שוין מיידעל, — און האָט מיט איר חתונה. אין בעסטען פאַל איז עס מאַטעריאַל פאַר אַ קאַמעדיע, אבער ניט פאַר אַ דראַמע. ביי קאָברין'ען איז עס אַ דראַמע. פאַר ביידע צדדים אַ דראַמע, — אי פאַר אים, אי פאַר איר, פאַר דייטשלען, דערהויפּט אבער פאַר אים. זיי ביידע זיינען גוטע, ריי-נע, אבער פראַסטע און שטאַרקע נאַטורען. זי וואָלט קיינמאַל ניט חתונה געהאַט פאַר אַן אלטען אלמן נאָר דערפאַר, וואָס ער איז רייך, און ליב האָבען אַרע'ן קאַז זי ניט. זי האָט ליב סעמקע בלום, דעם אַדעסער פראַנט. אבער זי איז אויף אים בייז: ער האָט זי פאַרפירט. (די פאַרפירונגס-סצענע געהערט, אַנב, צו די שענס-טע און שטאַרקסטע שטעלען אין בוך.) זי איז אבער אויך בייז אויף אַרע'ס מוטער, וועלכע פלעגט אַמאָל, ווען זי האָט געוואוינט

ביי ארע'ן אין שטוב, זיך שלעכט מיט איר באגייז, און אויף אַרע'ס טאכטער, איר געוועזענע חבר'טע, וועלכע איז מיט איר געוואָרען גראָב, זינט זי איז רייך געוואָרען. זי פילט זיך טיף באַליידיגט, און אזוי ווי זי איז סתם אין כעס אויף דער וועלט, וויל זי אויס-גיטען איר כעס אויף אַרע'ס פאַמיליע און נוקם זיין זיך אָן זיי דורך דעם, וואָס זי וועט ווערען אַרע'ס פרוי און די בעל-הבית'טע איז זיין שטוב. אחוץ דעם פילט זי מסתמא אינסטינקטיוון, אַז איר חתונה האָבען מיט אַרע'ן וועט איר דערנענטערען צו סעמקע'ן, דעם אויסדערוויילטען פון איר האַרצען, — און געשלעכטליכע אינסטינקטען שפילען אין קאָברין'ס ווערק, ווי עס איז באַוואוסט, זייער אַ גרויסע ראַלע, אזוי דאָס איר שידוך מיט דעם אַלטען אַרע'ן איז אייגענטליך שוין דער סוף פון איר ראַטע.

ביי אַרע'ן אַליין איז עס אבער אַן עכטע ליבעס-דראַמע. ער האָט רייטשען ליב געהאט נאָר נאָר אמאָל, ווען ער איז געווען אַן אַרימאָן און זי איז געווען ביי אים אין הויז אַ „באַרדעקע“. אָבער ער האָט ניט געוואָגט אפילו צו טראַכטען וועגען דעם. ער האָט די זינדיגע געדאַנקען ניט צוגעלאָזען צו זיך. נאָר זינט ער איז רייך געוואָרען און אלע אַרום האָבען אַנגעהויבען הנאה צו האָבען פון לעבען, און זיין טאכטער האָט ער אויסגעגעבען פאר אַ דאָקטראַר, — איז ער געוואָרען דרייַסטער ביי זיך. אָבער ער האָט ניט געוואָלט זיך קריגען מיט זיין פאַמיליע און אַ ביסעל האָט ער זיך געשעמט פאר דער וועלט... און אַט די שעמעוודיגע ליבע פון דעם פופציגער יאָרען אידען, זיין פרומע ציטערדיגע בענקעניש, זיין פאַ-טערליכע זאָרג, זיין קאַמף מיט זיך אַליין און מיט די, וואָס זיינען אים נאָנט, — דאָס איז אַ פייערעל, וואָס פון אַלע זייטען האָט קאָברין פאר אים אַנגעטראָגען אזוי פיל טרוקענע שפענדעלאַד, שטרויעלאַד און גרעזעלאַד, אַז עס איז אַ חיות צו קוקען, ווי עס ברענט...

ניט די פראַבלעם, ניט די סאַציאלע און אפילו ניט די פּסי-כאָלאָגישע פראַבלעם איז דער עיקר אין דעם ראַמאָן, נאָר דער לע-

בענספולער דראמאטישער אטעם, וואָס קאָברין האָט אַרײַנגעאַטעמט
איז יעדען פֿון זײַנע טײלען, ווי אױך איז זײער צונויפשטױסונג און
צונויפלעכטונג.

קאָברין האָט גענומען כמעט מעלאָדראמאטישע, שונדיראַמא-
נישע פאַרשױנען און געמאַכט פֿון זײ לעבענספֿולע פּערזאָנען.
אײנציגע פֿונקטען זײנען דאָ אין ראָמאַן, וואָס אױף זײ איז
צופיל געאַרבעט געוואָרען, און זײ זײנען שױן צו אױסגעטייטשט,
אײנציגע אױסדרוקען חזר'ן זיך צופיל אױבער („ס'איז אַ חלום" —
טראַכט אַרע וועגען זײן ערשטען גרויסען פאַרדינסט ניט אײנמאַל,
נאָר עטליכע מאַל; עטליכע מאַל חזר'ט זיך אױך אױבער דער „קעל-
בערנער", אױסדרוק אױף אַרע'ס געזיכט, בעת ער קוקט אױף
רײטשלען), אָבער דער ראָמאַן איז נאנצען איז ניט אַן ערך געלונד-
גענער, ווי דער ערשטער ראָמאַן קאָברין'ס „אײמיגראַנטען".
עד איז, ווי יעדעס בעסער ווערק קאָברין'ס, אַ פאַראײניגונג פֿון הייסען
קינסטלערישען אַינסטיינען מיט קילער, קלאָרער, ערליי-
כער, לײטווישער, אױסגעכענטקײט.

(1920)

לעזן קאברין : די ערוואכונג*

דער ראמאן באשטייט פון צוויי גלייכע טיילען — גלייכע, לויט זייער גרויס, אבער ניט לויט זייערע קינסטלערישע אייגענשאפטען.

אין דעם ערשטען טייל ווערען מיר באקאנט מיט די פארשוירטע און זייערע באראקטערען. קיין קאנפליקטען קומען נאך ניט פאר צווישען זיי, און אויך אין זיי איז אלץ שטיל, רואיג; בלויז קליינע, טונקעלע וואלקענדלאך צייגען זיך פון צייט צו צייט, און א שארף אויג קאן זען, אז פון זיי וועט שפעטער ווערען א כמארע און א שטורעם; דערווייל איז דער הימעל קלאַר און אויסגעלייטערט... און אויך וואָלט דעם שרייבערס כוונה אין דעם ערשטען טייל אויסגעדריקט אזוי: אָט האָט איר פאַר אייך פאַרשידענע סאַרטען מענשען, מענער און פרויען; יעדער פון זיי האָט זיך זיין באַראַקטער; איד וועל אים אָפּמאַלען פאַר אייך מיט אלע פּרטים און איינצעלע הייטען; איד וועל אים אייך ווייזען, אָבער דערווייל נאָר אין זיין געוויינליכען גלייכגעוויכטיגען צושטאַנד, און די פּראַנע, וואָס אונז אינטערעסירט, איז — וואָס וועט מיט אים ווערען, ווען דאָס גלייכגעוויכט וועט פאַרשווינדען, און עס וועט אויסברעכען אין אים א שטורעם, א קאמף צווישען געפירטע, וואָס זיינען סותר איינס דאָס אנדערע? וואָס פאַר אן אויסזען וועט ער דעמאָלט האָבען? צי וועלען זיך זיינע גרונטשטרייכען בויען, ברעכען? אָדער, פאַרקערט, זיי וועלען ווערען נאָר שטייפער, שאַרפער, ווירקענדיגער?

(* פארלאג „פארווערטס“, ניו יארק, 1920.)

אין דעם ערשטען טייל ווערען, אלא, געגעבען די פסיכאלאגישע
 שיער טרענער פון דעם קאנפליקט, פון דער דראמע, וואס וועט זיך
 אפשפילען ערשט אין צווייטען טייל. און פון דעם שטאנדפונקט
 אין דער ערשטער טייל צו לאנג. ער לאזט צו לאנג ווארטען דעם
 לעזער אויפ'ן ע י ק ר. דער לעזער (און דערהויפט דער היינטיגער
 גער, גרויסשטעטישער, נערוועזער לעזער) האט רעכט צו זיין אומ-
 געדולדיג און פאדערען פון קינסטלער א שנעלערען טעמפוס. דער-
 הויפט אין אונזער פאל וואלט דער שרייבער געקאנט לאזען דעם כא-
 ראקטער פון די הויפט-פארשוינען ארויסווייזען זיך אין דעם קאנ-
 פליקט גופא, אנהויבענדיג גלייך פון אים, און ממילא וואלט ער
 פארשפארט אפצוגעבען א ג א נ צ ע ה ע ל פ ט פון ראמאן
 דער זעלבסטשטענדיגער און אויספירליכער שילדערונג פון די כא-
 ראקטערען.

אחוץ דעם, וואלט דאן אויך קענטיגער געווען דער אונטער-
 שיד צווישען די הויפט-פערזאנען און די נעבענ-פערזאנען. די ערש-
 טע וואלטען באלויכטען געווארען העל, צוליב דעם קאנפליקט, וואס
 שפילט זיך אפ אין זיי; די צווייטע וואלטען נעבליבען אין שאטען.
 ווי עס פאסט פאר זיי. איצט ווערען אזוינע נעבענ-פארשוינען.
 ווי ר ו ב י נ ט ש י ק און זיין שוועסטער ש א ס ס ע. גע-
 שילדערט פונקט אזוי בולט, אויב ניט בולט/ער נאך, ווי די הויפט-
 פערזאן, ר א ב י נ ט. אין א דראמע ווערט די גראדאציע פון
 די העלדען באשטימט אויף א נאטירליכען אופן דורך דער האנד-
 לונג. אבער אין א ראמאן אדער אין א דערציילונג איז, דוכט זיך
 מיר, גלייכער צו געברויכען מיט א כיון בלאסערע פארבען פאר די
 פערזאנען, וואס שפילען ניט קיין גרויסע ראליע.

אבער דאס איז נאך ניט אזוי וויכטיג, בפרט אז דער קינסט-
 לער קאן האבען אין דער פראגע גאר אז אנדער מיינונג און וועלע-
 דוקא באארבעטען די נעבענ-פארשוינען, ווי דאס טוט ל. קאברין.
 כמעט מיט דער זעלביגער פולשטענדיגקייט, ווי דעם עיקר, — און
 ניט דערפון נעמט זיך, אין דער אמת'ן, די לאנגקייט פון דעם
 ערשטען טייל. זי נעמט זיך דערפון, וואס אי וועגען די וויכטיגע,
 אי וועגען די ניט וויכטיגע פארשוינען ווערען דערציילט אין דעם

ערשטען טייל עפוזאדען און געגעבען שילדערונגען, וועלכע זיינען
 אליון פאר זיך אפשר אינטערעסאנט, אבער וועלכע האבען א קנאָד
 פֿע א י נ ע ו ו י י נ י ג ס ט ע שייכות צו דער עצמ־זאָד. אזוי,
 איז די, אויספירליך באַשריבענע, געשיכטע וועגען ראַבינ'סעס רעוואַ-
 לוציאַנערישער פאַרגאַנגענהייט ניט פאַרבונדען פּסיכאָלאָגיש מיט
 דער ליבעס־דראַמע, וואָס שפּילט זיך אָפּ אין אים און וואָס איז אזוי
 קינסטלעריש געשילדערט אין דעם צווייטען טייל. ראַבינס האָט
 געקאַנט האָבען נאָר אַן אנדער פאַרגאַנגענהייט און נאָר אנדערע
 עראַינערונגען פון די קינדערשע יאַרען, און דאָד א ו י פ ו ו אַר
 כ ע ז צו פּערציג יאָר, ווען ער באַקענט זיך מיט זיין כּלח'ס אינ-
 גערער שוועסטער, און איבערלעבען דאָס, וואָס ער לעבט איבער,
 ווען נאָד זיין פאַרלאָבונג מיט ע נ י'ן דערוויסט ער זיך, אַז
 זיין יוגענד קען אים אומקערען צוריק נאָר איר אינגערע שוועסטער,
 ר ו ט י, און אַז זיין גליק מוז ווערען דאָס אומגליק פון זיין כּלח
 און איר גאַנצער פּאַמיליע. און אויב דער פאַרפּאַסער האָט, צו
 ליב דער אַדער יענער סיבה, אונז דאָד געוואָלט פאַרשטעלען דאָר-
 בינס'עס יוגענד־געשיכטע מיט אזוינע און ניט מיט קיין אנדערע
 פרטים, איז ער, יעדעגפּאַלס, ניט געווען מחויב זיך אָפּצושטעלען
 אויף זיי אזוי אויספירליך, און נאָד ווייניגער איז נויטיג געווען צו
 ברענגען אזוינע דעטאַליזירטע שילדערונגען פון דעם טאַג־טעגליכען
 לעבען פון די נעבענ־פּאַרשוינען, מעגען די שילדערונגען זיין ווי
 ריכטיג פּסיכאָלאָגיש.

קאָברין'ען געלינגט אָפט צו געבען אונז א גאַנצען כאַראַק-
 טער, א גאַנצען מענשען, דורך איין קליינער סצענע, און פאר דעם
 פיינערען לעזער איז דאָס גענוג. ווען מען צייגט אים דאָס אייגענע
 נאָד אמאָל און נאָד אמאָל, פּילט ער זיך געלאַנגווייליגט, — און
 אויך דערפאַר מוז אים דער ערשטער טייל פון ראָמאַן, וואו די
 שוין פון אָנהויב אַז גענוג קלאַרע כאַראַקטעריזירונג פון די העלדען
 ווערט אַרומגעוועבט מיט אזוי פיל אויסערליכע, אָפט איבעריגע,
 פרטים — אויסזען לאַנג און צעצויגען.

מיר האָבען אין דעם ע ר ש ט ע ז טייל דעם איינדרוק,
 אזוי ווי ווען דעם פאַרפּאַסער וואָלט נאָד ניט קלאַר געווען גענוג,

וואס ער וויל, און וואו אייגענטליך עס ליגט דער תוך, די אידעע פון זיין ווערק, — און דערפאר איז פאר אים דאָרט די גענויע כאַראַקטעריזירונג פון יעדע פון די פאַרשוינען אַזוי ווי אַ ציל פאַר זיך אַליין. ווי נאָר אַבער מיר הויבען אָן זיך אַריינצולאָזען אין דעם צווייטן טייל, אַזוי דערפילען מיר גלייך, אז דער קינסטלער קאַנצענטרירט זיך, וואָס ווייטער, אַלץ מער, אויף איין רעיון, אויף איין פּראָבלעם, קיין ניט נויטיגע, זייטיגע פרטים זיי נען מער ניטאָ, אָדער כמעט ניטאָ. אַלץ ציט זיך צו איין פונקט, וועלכער ווערט, וואָס ווייטער, אַלץ שאַרפער, אַלץ בולטער — און דעם לעזערס שפּאַנונג וואַקסט פון קאַפיטעל צו קאַפיטעל. אין דעם צווייטען טייל צייגט אונז דער פאַרפאַסער, וואָס מיט אייניגע פון די פריער געשילדערטע פּערזאָנען ווערט, ווי זיי פילען און וואָס זיי טוען, ווען אינעווייניג אין זיי ברעכט אויס אַ שטורעם, אַ שטרייט.

דער צווייטער טייל הויבט זיך אָן דערמיט, וואָס עס קומט אַהיים פון „קאָנטרי“ רוט, די אינגערע שוועסטער פון ראָבין'ס כלה. רוטי איז, אַחוץ איר מוטער אסתר, די איינציגע צווישען די אלע פּערזאָנען, וואָס ערשט אין דעם צווייטען טייל וויקעלט זיך פאַנאַנדער פאַר אונז אינגאַנצען איר כאַראַקטער, און אַזוי ווי פאַר אונזערע אויגען צינדט זי זיך אָן און ברענט, ווי אַ שטיק ליכטיגע יוגענד, ברענט מיט דעם פייער, דער קראַפט און נאַטירליכער פּרישקייט, וואָס דער קינסטלער האָט איר געגעבן, איז זי די גאַנצע צייט דער צענטער פון דעם לעזערס אויפּמערקזאַמקייט, און זי איז באַמת די רייכסטע, פּרישסטע און כּשופּ'דיגסטע געשטאַלט (סיי קינסטלעריש און סיי ריין פאַבר'לאַריש) אין דעם גאַנצען ראַמאַן.

זי איז ניט קיין שטאַרק אינדיווידוואַליזירטע געשטאַלט, דערפאַר איז זי אבער טיפּיש. (קאַברין געהערט בכלל צו די קינסטלער, וואָס אפילו די אינדיווידועלע געשטאַלטען זייערע זיי נען טיפּען). זי איז די פאַרקערפּערונג פון דער יוגענד (פון דער יוגענד, נאָר וועלכער ראַבינס בענקט אַזוי). זי האָט פון איר פאַטער גע'ירש'נט די ליידענשאַפטליכקייט, פון

איר מוטער — די פעסטקייט פון כאראקטער; זי איז א דייכע און א שטארקע נאטור; אבער פריער ווי אלץ איז זי יונג. זי איז פול מיט כחות פון שאפען און לעבען. זיי ליגען נאך אבער באהאלטען אין איר, ווי בלומען-בלעטער אין דעם קנאָספּ. דער קנאָספּ עפענט זיך, ווען זי באַקענט זיך נענטער מיט דעם קלוגען, שטארקען, מעגליכען ראַבינער, איר שוועסטערס חתן. דאָן וואַכט אױף אױף אױך דער פּרױ-לײַנג. און אױך אױך אױס וואַכט אױף — דױך גענר.

דאָס איז אַ דאַפּעלטע אױפּוואַכונג — פון דער ערשטער יוגענט אין רוט'ן, פון דער צווייטער — אין ראַבינער'ן. ביידע דערשרעקען זיך אזוי ווי פאר דער נייער, שטומער קראַפט, וואָס האַט אַנגעהויבען רעדען אין זיי פּלוצלונג. זיי ווילען זיך אַליין ניט מודה זיין אין זייער נייעם געפיל, און זיי שטיקען עס אין זיך — יעדער אױף זיין שטייגער. נאָר וואָס מער זיי שטיקען עס אין זיך, אלץ שטאַרקער ווערט עס און אלץ ברענענדיגער. און עס הױבט זיך אַן אַ טיפּער אינעווייניגסטער קאַמף אױ אין רוט'ן, אױ אין ראַבינער'ן. די סבה פון קאַמף איז פאַרשטייט זיך, עני: ראַבינער'ן איז זי אַ כּלח, רוט'ן — אַ שוועס-טער. רוט'ן וואַלט זיך אַפּשר ניט אַפּגעגעבען אזוי קלאַר קיין רעכענונג אין דער פאַרבאַטענקייט און געפאַר פון איר לײַבע צו איר שוועסטערס חתן; קומט איר מוטער, וועלכע דערשפּירט מיט'ן אינסטינקט, וואָס דאָ האַט פאַסירט, און מאַכט עס איר קלאַר.

די מוטער איז אין אַנהױב מיט איר צאַרט און פאַרזיכטיג; דערנאָך, ווען זי דערפילט, אז די לאַגע איז ערנסט, ווערט זי באַדפּעלעריש און כּמעט ברוטאַל. פּריער, אין ערשטען טייל, האָבען מיר געזען די שטילקייט און איינגעהאַלטענקייט, איצט זעען מיר די פעסטקייט פון איר כאַראַקטער. דער איבערגאַנג פון צאַרט-קייט צו שטריינגקייט איז בױ איר, אפּשר, אַביסעל צו שאַרף, אבער בכלל איז זי, ווי די איבעריגע פּערוואַנען, לעבעדיג (איד ווייס נאָר ניט, צו וואָס זי דאַרף זאַגען נאַכאַנאַנד: „ווי זאַנט יענער“). און די קראַפט פון איר פעסטען ווילען גיט די מוטער

איין איר טאכטער. און רוטי האלמט'דיין, צוימט איר געפיל צו ראבינס'ן. אבער א לעבעדיגער, שטארקער שטראם, וואס מער מען האלט אים איין, אלץ שטארקער און אלץ שטראמדיגער ווערט ער. און איז רוטי'ן, ווי איז ראבינס'ן, ברענט זיך אלץ העלער פאנאנ-דער דער אינעווייניגסטער קאמף — און אט דער קאמף איז דער הויפט אינהאלט פון צווייטען טייל. אויב דער ערשטער טייל איז א געוויינליכע באראקטערען-שילדערונג, איז דער צווייטער טייל — א דראמע.

קיין נייע טעמע איז אין דער דראמע ניטא. שוין ניט איין מאל איז געשילדערט געווארען אט דער שטרייט צווישען ליבע און פליכט, — אבער ניט איינמאל נאך וועט מען זיך אומקערען צו אים אין דער ליטעראטור. דערהויפט איז דער דראמאטישער. דאס איז א טעמע, וואס ווערט קיינמאל ניט אלט. זי רירט אן א יסוד פון דעם מענשליכען לעבען, אן אייביגען יסוד.

וואס פאר אן ענטפער ניט קאברין'ס ראמאן אויף דעם פראג-לעם פון ליבע און פליכט? לאגיש — קיין שום ענטפער. דאס איז ניט דעם קינסטלערס זאך. זיין זאך איז שילדערען די פראג-לעם אליין, און ניט איר מאראלישע, — איר ריין-פסיכאלאגישע זייט. ניט דאס מאראלישע געפיל פון פליכט, נאך דאס מער עלער-מענטארע ליבע-געפיל איז ביי אים דער צענטער פון דעם קאנ-פליקט. ליבע איז ביי ל. קאברין די הויפט-טעמע אומעטום און אויך דא, און, ווי אומעטום, אזוי מאלט ער אויך דא די ליבע דרא-מאטיש, ניט אידיליש, און זיין ציל איז צו ווייזען אונז, ווי זי וואקסט און שטארקט זיך און שטורעמט זיך אויף, ווען זי באגע-גענט אויף איר וועג שטערונגען, אלץ איינס, אויסערליכע צי איר נערליכע. זיין ציל און זיין קינסטלערישער פארגעניגען — איז, צו לאזען פאר אונז שטורעמען אט דעם שטארקסטען פון אלע אונזערע לעבענס-שטורעמס... נאך פון אויבען-אויף קאן זיך אויס-דוכטען, אז די „פליכט“ נעמט איין דא דעם שטורעם פון דער ליבע; אין דער אמת'ן איז עס ניט אזוי. אין דער אמת'ן זיגט די ליבע אי אין רוטי'ן, אי אין ראבינס'ן, — ניט נעקוט אויף דעם, וואס רוטי פאלגט איר מוטער און ראבי ברענשטיינען און

פארט אוועק אין פאריז שטודירען מאלעריי, און ראַבינס בלייבט
דא און וועט אפשר חתונה האַבען מיט ענין... די ליבע האַט
געזיגט אין זייערע נישמוט. און אַט דעם אינערליך
כען זיג, וואָס די ליבע האַלט אָפּ אפילו דאן, ווען זי ווערט אוי-
סערליך באַזיגט, שילדערט אונז לעאָן קאַברין אין דעם צווייטען
טייל פון „דער ערוואַכונג“, און ער שילדערט אים אונז אזוי קרעפּ-
טיג, אַז מיר שפירען זיין לעבעדיגען, פאר'שכור'ענדיגען אַטעם
אפילו דאן, ווי מיר הערען אויס די נישטערע רייד פון דעם סימ-
פאטישען ראַבי בערנשטיין (אגב, א נייעם טיפּ אין דער אַמערי-
קאַניש-אידישער ליטעראַטור).

(1920)

י. אפאטאשן: היברו*

דאס איז א ראמאן, וואס מען דארף זיך אין אים גוט איינזייענען — ערשט דאן פילט מען אין אים א טעם. אין אנהויב איז ער לאנגווייליג. אויף צענדליגער זייטלאך ציען זיך שמועסען, בילדלאך און סצענעס פון דעם עלענדען און נודנעם לעבען פון די אמעריקאניש-העברעאישע לערערס און פון די „היברו סקולס“. די שמועסען, די בילדלעך און די סצענעס זיינען אלע „ריכטיג“ און „לעבעדיג“, ווי עס וואלט זאגען א רעצענזענט, אבער — צו וואס, טראכט דער לעזער, טויג די ריכטיגקייט מיט דער לעבעדיגקייט, אן איד ווייס ניט אויף וואס איד דארף עס און וואס קומט עס מיר צו לאזען הערען? צו וואס טויג מיר א שטיק גרוי און גראב לערבען, אויב עס עפענט ניט אויף עפעס א סוד און א טיפעניש פון דער וועלטס אדער דעם קינסטלערס נשמה?

אמת, פון די ערשטע זייטלאך אן הויבט זיך אן צו פילען דעם קינסטלערס אייגענארטיגע באציאונג צו די „העלדען“: מען זעט, אז ער האט ניט איבעריגס ליב אט די אומגליקליכע און (ווי ער שילדערט זיי) מיאוס'ע און נארישע נפשות. עס פאראכטען זיי די קינדער, מיט וועלכע זיי לערנען אויף ענגליש „לכה דודי“, און זיי, ווידער, זיינען פרעמד און פיינדליך צו זייערע תלמידים און צו די עלטערען פון זייערע תלמידים און צו זייער גאנצער, פינסטער רער און ביטערער, מלמד'ישער פרנסה — און עס קאן זיך דרוכטען, אז אט די אטמאספערע פון פרעמדקייט, פיינדליכקייט, קאלטקייט און נודנעקייט, מיט וועלכער דער פארפאסער

(* פארלאג מאקס נ. מייזעל, ניו יארק, 1920.)

דינגעלט ארום זיינע פארשווינען, די לערערס, איז יענע נייע זאך, יענער אויפטו, וואס בארעכטיגט די שילדערונג פון דעם דאזיגען גרויען און לאנגווייליגען לעבען; עס קאן זיך אזוי דוכטען דעם לעזער, אבער עס דוכט זיך אים ניט, וואָריום וויבאלד אז אים אינ-טערעסירען ניט די לערערס מיט די „היברוס“ (זיי אינטערעסיר-רען אים אפשר אין לעבען, אבער ניט אין דער קונסט, וואו ער זוכט עפעס וויכטיגס און אלגעמיינס), אַרט אים ניט, צי אימער צער האָט זיי ליב אָדער פיינט. און עס לאנגווייליגען אים די גרויע מענשען און די גרויע פארבען פון די ערשטע קאפיטלאך. אבער וואָס ווייטער, אלץ מער וועבט זיך דער לעזער אַרײַן אין דעם שיטערען, אבער שטייפען און אינהייטליכען געוועב פון ראַמאַן — און אלץ מער אינטערעס געפינט ער אין אים. וואָס ווייטער, אלץ מער ווערען די „היברו טיטשערס“ און די איבעריגע גרויע און לאנגווייליגע פארשווינען אוועקגערוקט אַז אַ זייט, און דעם מיטען, דעם צענטער (אויב ניט אין דעם ספור המעשה, איז אין אונזער באַוואוסטזײַן) פארנעמט ג ר י ז, דער דיכטער.

אויך ג ר י ז איז ניט קיין „העלד“ פאַר אַ ראַמאַן אין דעם געוויינליכען זינען פון דעם דאָזיגען וואָרט. ער שטייט אויסער דער געזעלשאַפט, וועלכע דינגעלט אים אַרום, און זיין לעבען איז אַרים אין געשעענישען, אין מעשים און אין אויסערליכער אַקטיו-וויטעט. דערפאַר אָבער האָט ער אַ רייכען אינעווייניגסטען לעבען. צווישען אים און דער גייסטיג-אַרימער סביבה קומט פאַר, אמת, ניט קיין „דראַמאַטישער“, אָבער אַ שטאַרקער מאָראַלישער קאמף. און אַט דער קאמף איז דער זין — און די בארעכטיגונג — פון דעם ראַמאַן.

עס האָט געלוינט „אַרויסצופירען אויף דער בינע“ די נאַרישע און לאנגווייליגע געזעלשאַפט, כדי צו ווייזען דעם עקעל און דעם האַס און דעם פראַטעסט, וואָס זי וועקט אויף אין גרינ'ען. זיין עקעל, זיין האַס און זיין אינעווייניגסטער פראַטעסט איז ד אַ ס ב אַ פ ר י ז ג ע, וואָס איז דאָ אין דער שווערער, דריי-קענדיגער לופט פון דעם ראַמאַן.

און עס קאן זיין, אז עס וואָלט גוט געווען, ווען דער ראַמאָן וואָלט געשריבען געוואָרען ניט אין דריטער, נאָר אין ערשטער פּערזאָן. — ווי אַ דערציילונג, אַ ורוי פון דעם דיכטער גרין. דאָן וואָלט אַ סך מער, ווי איצט, פאַרשטענדליך געווען דער סאַטירי־שער און — ערטערווייז — פאַמפּלעטישער טאַן. דער עקעל און די גאַליגע פאַראַכטונג צו דער לערער־ און שרייבער־באַהעמע, וואָס פילט אַן דעם ראַמאָן, וואָלט לייכט צוגעשריבען געוואָרען גרין'ען, איר קרבן און באַקעמפער, און ניט דעם קינסטלער, פון וועלכען דער לעזער האַט אַ רעכט צו פאַדערען, אַז ער זאָל האַבען מער הומאַר אין זיך און ווייניגער זיין אין כעס. אָבער אויך איצט דאַרף דער לעזער, האַלט איד, אויפנעמען די אַלע פאַרשוניען, די אַלע קלייניקייטען און קליינליכקייטען, וואָס אַפּאַטאָשו שילדערט מיט זיין קאַלטער און אַדדחמנות־דיגער פּען, ניט ווי דעם פאַר־פּאַסערס אַ סאַטירע אויף דעם לעבען פון דער ניו־יאָרקער איד־שער לערער־ און שרייבער־באַהעמע, נאָר ווי דעם גרויען פּאַן, אויף וועלכען עס טרעט אַרויס אַזוי בולט דאָס לעבען און דאָס ליידען פון גרין'ען, דעם הויפּט־העלד פון ראַמאָן. דער לעזער מוז זיך קאַנצענטרירען אויף גרין'ען און קוקען אויף אַלץ, וואָס איז אַ רומ אים, אויף אַט די אַלע העסליכקייטען און אומ־ווירדיגקייטען, ווי אויף דאָס, וואָס שטופּט אים, גרין'ען, אַרויס און צווינגט אים „נעמען זיך אין די הענט“ און אויפהויבען זיך, אַנשטאַט צו פּאַלען און ווערען פאַרוונקען אין זומפּ גלייך מיט אַלעמען...

גרין איז אין אָנהויב געווען אַ לערער גלייך מיט אַלע לערער פון די „היברו סקולס“. ער האַט אָבער ניט געקאַנט פאַרטראַגען די לופט פון טעמפּקייט, עס־האַרצות, בטלנות און פאַרדאַרבענקייט, וואָס רינגעלט אַרום די „סקולס“ — לויט אַפּאַטאָשו'ס שילדערונג־גען. און ער האַט די „סקול“ פאַרלאָזען. ער האַט זי פאַרלאָזען דאָן, ווען אים איז פאַרגעלייגט געוואָרען צו פאַרנעמען אין איר די שטעלע פון אַ „פּרינספּאַל“ — און אויף דער שטעלע איז צו־

ריק אנגעקומען פרידקין, עפעס א מיאוס'ער נפש, א „סקעב“, א מסור, א שפיו, א מנובל, וואס דערמאנט אן פערד א נא ו' ו' (דעם העלד פון סאלאגוב'ס ראמאן „מעלקי ביעם“).

אבער צווישען די שרייבערס פילט זיך גרין ניט בעסער, זוי צווישען די לערערס. די שרייבערס זיינען אין אפאטאשו'ס שילד-דערונג אלע, אחוץ א פאר אויסנאמען, בארימערס, ליידיגייטערס אדער סתם אזוי נארישע, נודנע און קאמישע פארשויען. און ניט נאר די שרייבערס און די לערערס — אויך דער ארבעטער סאשא און אויך דער פאבריקאנט, דער אויפגעקומענער גביר, דער פרעד זידענט פון דער „היברו סקול“, שולץ, און אויך דאס רוב איבעריגע פערזאנען, וואס ווערען געשילדערט אין ראמאן, זיינען קליינליכע, טעמפע ענאאיסטען אדער האלבע אידיאטען. טאמער איז ציור-שען די לערערס פאראן עפעס אן אנשטענדיגער מענש, זיסקינד, שמד'ט ער זיך און ווערט א מיסיאנער: ער אנטלויפט פון דער פוסטקייט און הפקר'דיגקייט פון דעם ארומיגען לעבען — און פון דעם „ווייטען“, צו ווייטען אידישען גאט... איז א וואונדער, וואס גרין, א מענש מיט דיכטערשען טאלאנט און א ריינער נשמה — פילט זיך עלענד און פרעמד אין אט דער סביבה? איז א וואונדער, וואס אים דערעסט ב ל י א ש, די האלבע-פארוועלקטע צבועצ'קע, וועלכע יאגט זיך נאך חוצפה'דיג נאך בחורים, זיענדיג אליין אן אנגעשטעלטע פון א געזעלשאפט פאר פרויען-שוין? בליאש איז פרידקין אין א קליידעל. און אפילו די יונגע, שיינע און סימפא-טישע בעסי ניט גרין אליין, כמעט מיט'ן גוטען ווילען, אפ ליפ-שיצ'ן, דעם געמיינעם אוואנטיוריסט און כלומר'שטען דיכטער, ווארים ער פילט, אז אויך זי פארשטייט אים ניט און דארף אים ניט, זי דארף נאר א קלינגענדיגען נאמען און — אפשר גאר א רייכען חתן. און ווען ער ווערט פריי אויך פון איר, אט דעם לעצטען פאדים, וואס האט אים צוגעבונדען צו דער געמיינער כביבה — קומט ער אינגאנצען צו זיך, ווערט אינערליך דערלייזט און דערפילט, אז ער איז „בכח צו שאפען א ניי לעבען“... און — „איז איין רגע איז פאר אים דורך די „היברו“, ווי א פארזעעניש. און פון דעם פארזעעניש האבען זיך גענומען ארויסשילען פריד-

קינ'ס, פרידקינדלאך, זיך צושטעלט אין רייען, פינסטער נעמאכט די גאס. ער האט באשלאסען אויסצורייסען דאס פארזעעניש מיט'ן ווארצעל, מעג עס אפילו פארגיין אין בלוט, עס פאנאנדער פלעכטען און א שליידער טאן עס אלעמען פאר די אויגען. וועט דער עולם זיך דאן צעלויפען, זיך האלטען פאר די נעז, הא, הא, הא! ניט גלויבען, אז דאס פארזעעניש האט ער נאך וואס אראפ גענומען פון זייערע פלייצעס!" — א ו ז פ ו ז ז י י נ ע א י י ג ע נ ע פ ל י י צ ע ס...

פון זיינע אייגענע פלייצעס האט גרין—אפאטאשו אראפגע נומען דאס „פארזעעניש“, אט די שווערע משא, אט דעם עקעל, וואס האט אים געשטיקט. פון זיך אליין האט ער עס ארויסגעריסען. ער האט עס א ו י ס ג ע ד ר י ק ט — און בא פרייט זיך דערפון. שוין ניט איינמאל האבען קינסטלער דורך זייערע ווערק, ד.ה. דורך זייער אויסדריקען עפעס א זאך, וואס איז געלעגען אויף זיי, ווי א לאסט, זיך באפרייט פון דער לאסט.

אבער אין דעם פאל איז עס ניט בלויז פאר'ן קינסטלער גע ווען וויכטיג, נאך אויך פאר זיין ווערק. א דאנק גרינ'ען האט דער ראמאן געקראגען רוים, פרייע לופט. ווען ניט דאס באפריי ענדיגע, וואס איז אריינגעבראכט געווארען אין ראמאן אין דער געשטאלט פון גרינ'ען, וואלטען מיר, לעזער, דערדריקט געווארען אין דער שווערער לופט פון די בליאשעס און די פרידקינס, און מיר וואלטען ניט געקאנט האבען קיין קינסטלערישען גענוס. דער ראמאן וואלט געווירקט אויף אונז, ווי א שארפער, ביטערער פאמפ לעט, ניט ווי א קונסטווערק. און דאס איז ניט, ווייל די פארשווי נען פון ראמאן זיינען כמעט אלע מאוס'ע און קליינליכע נפשות: האט דאך סאלאגוב געשאפען א ראמאן (און נאך וואס פאר א ראמאן!) פון אזא ארצי־מנובל, ווי פערעדנאוו. דאס איז דער פאר, וואס אפאטאשו'ס פערעדנאוו'ל, פרידקיז, איז איינגעקלעפט אין דעם זומף פון דאס ארטיגע און צייטליכע, און עס דערהויבט זיך ניט, ווי פערעדנאוו ביי סאלאגוב'ן, צו דער מדרגה פון אן אלגעמיינ־מענשליכען טיפ. דאס איז ניט דאס געמיינע און העס־

ליכע, וואס איז דאָ בכלל אין דעם מענשען, נאָר עפעס, וואָס איז פארבונדען מיט אַ געוויסען באַראַקטער אָדער גאָר אַ געוויסער פראָפעסיע ביי געוויסע אומשטענדען... און נאָר גרין, וועלכער איז גובר די אומשטענדען און וועמען דאָס באַוואוסטזיין פון דער ארר מיגער העסליכקייט גיט אַן אימפּולס צו באַפרייען זיך פון איר און אַנצוהויבען אַ נייעם לעבען, אַ לעבען, וואָס איז באַפּרוכפערט פון שאַפּונגסדראנג און גערעכמען האָס, — נאָר גרין רוקט אָפּ פון אונז די אַלע העסליכקייטען און קליינליכקייטען, וועקט אויף אין אונז דאָס נויטיגע דיסטאַנצ-געפיל, שאַפט די געהעריגע פּערעס פּעקטיוו און גיט אונז די מעגליכקייט צו קוקען אויף דער קלע פּיגער פּולקעפּיגער „פאַרזעניש“, וואָס אַפּאַטאַשו האָט מיט אַזאַ בייזער הנאה אונז אַ שליידער געטאן פאַר די אויגען, ווי אויף אַ שטיקענדיגער משא, וואָס ער האָט אראַפּגענומען אי פון זיינע, אי פון אונזערע פלייצעס — און אי זיך, אי אונז באַפרייט דערפון.

נאָר אויף אַזאַ אופן, ד. ה. קאַנצענטרירענדיג זיך אויף דער געשטאַלט פון דעם דיכטער גרין און ניט אַריינלייגענדיג זיך צו פיל אין די איבעריגע, זייטיגע שילדערונגען, מעגען זיי זיין ווי גוט, — נאָר אויף אַזאַ אופן געפינט דער לעזער דעם טיפּערען אַלגעמיינעם זינען פון אַפּאַטאַשו'ס ראַמאן, און עס קילט אים ניט אַפּ דער פּובליציסטישער און פּאַמפּלעטיסטישער שטראָם, וואָס רייסט זיך אַלע וויילע אַרײַן, דערהויפּט אין דעם ערשטען טײל.

נאָר אויף אַזאַ אופן איז דער לעזער גובר דאָס אַלמעגליכע און סוביעקטיווע, וואָס אין ראַמאן. אָבער אויך דאָן פילט ער דעם אַינטימען צו ער פון „היכרו“ — דאָס, וואָס האָט געפּעלט אין די פּריערדיגע ווערק אַפּאַטאַשו'ס.

אַפּאַטאַשו'ס פען איז אַ קאַלע. זי ציט פון ערגעץ, ווי פון אַ פּילם, פּאַסען, שטיקער לעבען — און איר ווייסט ניט, צי געפּעלט דעם שרייבער, וואָס ער ווייזט אײך, צי ניט; איר ווייסט ניט אפילו, צי געפּעלט אים דער עצם ענין פון

ווייזען אדער ער טוט עס נאָר פון לאַנגווייל. איין זאָך איז אייך נאָר קלאָר : דאָס, וואָס ער צייגט אייך, ל ע ב ט. לעבט ניט מיט דעם שרייבערס, נאָר מיט זיין אייגענעם לעבען. צום שרייבער אליין האָט עס קיין שייכות ניט. „היברו“ האָט א שייכות צום שרייבער אליין. צופיל שייכות. דאָס איז די געפערליכסטע — און דאָס איז אויך די אייגענארטיגסטע זייט אין דעם נייעם ראַמאָן פון אַפאָטאָשן.

אייגענארטיג און ניי — פאַר'ן קינסטלער — איז אויך דער סיוושעט פון זיין ראַמאָן. די סיוושעטען פון די פריערדיגע (אַחוץ די האַלב־היסטאָרישע) ווערק אַפאָטאָש'ס זיינען אלע כמעט שייך צו דער „אונטערוועלט“. ווי וויסענבערג'ן און ווי אַש'ן איז דעם ערשטען פעריאָד, אזוי האָט אויך אים געצויגען צו דער „קויר־לערגעסעל“. וואו עס וואוינען מענשען, וואָס זיינען נאָנט צו דער נאַטור, מענשען, וואָס לעבען מער מיט די פינף חושים, ווי מיט'ן פאַרשטאַנד, מענשען, וואָס לעבען — און טראַכטען ניט וועגען לעבען. דאָס האָט געשטימט מיט אַפאָטאָש'ס שטייגער שרייבען — מיט זיין שטייגער אונז צו געבען צו שפירען דאָס לעבען, אַנשטאָט עס אונז צו געבען צו פ א ר ש ט י ז. איצט האָט אַפאָטאָש פאַרלאָזען אויף א וויילע דאָס „קויר־לערגעסעל“. מיט זיין אוממיטעלכארען, האַלב־אַנימאַלישען לעבען און איז אַוועק איז — „בית־מדרש־געסעל“. דאָ איז אים שוין שווער צו לאָזען רעדען דעם לעבען אליין פאַר זיך, באַהאַלטען זיך הינטער זיינע אַרגאַנישע געזעצען, דאָ מוז מען שוין אַליין אַרויס אויף דער סצענע, און ער כאַפט זיך שוין דאָ אַרויס מיט א וואָרט און אַמאָל אויך מיט צוויי און אַמאָל אויך מיט צופיל ווערטער...

אַבער זיין טראַפט ליגט נאָך אַלץ אין די פ א ק ט ע ז, איז די רייע און הוילע ל ע ב ע נ ס פ א ק ט ע ז, איז וועלכע ער איז אזוי רייך. זיי זיינען ביי אים אזוי זעלבסטפאַרשטענדיג, און זיי ניסען זיך זעלטען צונויף ביי אים אזוי אינאיינעם, ווי זיי האָב בען זיך צונויפגעגאַסען אין דעם ראַמאָן „היברו“. אין דעם ראַמאָן, וואָס וואָלט געווען ווייניג וואָס ווערט, ווען ער זאָל אונז

געבען בלויז די ארימע לערער- און שרייבער-ס בייב, און וועל-
כער קריגט א גרויסען ווערט, שילדערענדיג דעם העלדס דע-
הויבען זיך איבער דער סכיבה און זיי באפרייען זיך
פון איר.

(1920)

י. אפאטאשן: אין פוילישע וועלדער*)

1.

אויב מען זאל ניט רעכענען אש'ס „קדוש השם“, וועלכעס איז אייגענטליך א דערציילונג, איז עס דער ערשטער קינסטלעריי-שער היסטארישער ראמאן אויף אידיש. אבער היסטאריע — דאס איז ניט די פארגאנגענהייט. היסטאריע איז דאס ניט-פאר-גאנגענע איז דער פארגאנגענהייט. היסטאריע איז דאס אייביג-מענשליכע, מער ניט — אפגערוקט פון אונז און, אז מיר זעען עס קלערער, פרייער, ברייטער, ווי דאס, וואס איז נאנט, צו נאנט. דערפאר, און נאר דערפאר, האבען קינסטלער ליב זיך וועגן דען צום עבר. זיי שטעלען זיך ניט מיט'ן רוקען צו דער ווירק-ליכקייט, ווען זיי טוען דאס. זיי באפרייען זיך נאר פון דער אומקלארקייט, אומרויאנקייט, ניט-איינגעשטעלטקייט, צעברע-קעלטקייט, וואס איז דא אין דער געגענווארט. זיי ווילען אונז צייגען דורך דער פארגאנגענהייט די געגענווארט, — נאר איז א מער געלייטערטער געשטאלט...

פאר דער אידישער ליטעראטור האט דער שטיצפונקט, וואס עס קאן איר געבען די געשיכטע, נאר א באזונדערע באדייטונג. אין דער יונגער אידישער ליטעראטור זיינען א לאנגע צייט געווען נאר פ א ר ש ו י נ ע ז, עס זיינען ניט געווען קיין ה ע ל ד ע ז; עס האט געפעלט אין איר דאס אויסערגעוויינליכע, דאס וואונדער-

* פארלאג מאקס נ. מיזעל, ניו יארק, 1921.

ליכע, דאס עקסמאטישע. די אידישע געשיכטע — אט דאס שווינד
דעלדיגע בארגארופ און בארגארופ, אט די שליחות פון גאט,
וואס ווערט פלוצלונג א שפיל פון שטן — לערנט אונז ניין אויף
דעם הויכען און שווערען וועג: פרצ'ס פאלקסטימליכע געשיכטען,
ביאליק'ס, יהואש'ס, ליעסינ'ס, „היסטארישע“ פאעמעס, אייניגע,
געלונגענע און ניט געלונגענע, דראמאטישע פרובען; אין
דער נייעמער צייט: אש'ס „קדושהשם“, ליייוויק'ס „גולם“.
— די אלע דערמאנטע (און ניט דערמאנטע) ווערק, וואס
שטיצען זיך אויף מאטיווען, געשטאלטען, סימבאלען פון
אונזער פארנאגנעהייט, האבען אָנגעהויבען שאַפען אין
דער אידישער ליטעראטור אן אַטמאָספּערע פון דערהויבענ־
קייט, יום־טוב־דיגקייט, ה ע ר א א י ש ק י י ט. אָבער דאָס איז
נאָר אַן אָנהויב. די כראַניקעס פון דער אידישער געשיכטע און
די אידישע לעגענדעס ווארטען נאָך אלץ, אַז די אידישע קונסט
זאָל קומען און שפּען פון זיי באַגייסטערונג, שיינקייט און וואונדער.
און נאָך אַ גרויסע זאָך קאָן געבען אונזער געשיכטע דער אַי־
דישער ליטעראטור, — דאָס איז: דאָס מ א ג נ ו מ ע נ ט ל ע, —
דאָס ווערק פון גרויסען סטיל, פון בריימען פאַרנעם. עס דורשט
און לעכצט נאָך דעם שוין לאַנג די אידישע ליטעראטור. עס איז
אַבער באַזונדערס נויטיג געוואָרען אין די היינטיגע צייטען. עס
איז איצט באַזונדער שאַרף דער געגענזאץ צווישען דעם קאָלאָסאַלען
מאַסשטאַב פון די וועלטהיסטאָרישע פּאַסירונגען און די נאָך אלץ
ענגע, היימישע, פאַרמעסטליגען פון אונזער ליטעראטור. עס איז אַ
ווייטאָג צו זען די שטרעקע, די אומגעהוירע שטרעקע, וואָס ליגט
צווישען די באַרגשפיצען, צו וועלכע עס ציט זיך דער וועג פון לע־
בען, וועלכעס שמידט זיך, גליענדיג, אַרום אונז, און די שמאַלע
טאַלען, וואו עס פּוּזען נאָך אלץ פילע פון אונזערע נאַוועלען־סקי־
צען־דראַמעס און לידער־שרייבער. עס איז אַן אַנמיושונג, וואָס
קיין גרעסערע קאָן ניט געבען, ווען די ליטעראטור איז בלאַסער
פון דער צייטונגס־כראַניק, אַרימער פון דער זוירקליכקייט. עס איז
אַ שאַנד — אַזאַ אַרימקייט. עס איז אַ שמערצליכע ירידה, ווען די
ליטעראטור גריבעלט זיך אלץ נאָך אין איינצעלהייטען פון טאַג

טעגליכען לעבען און ניט זיך אפ מיט בלאסע קליינשטעטעלדיג-
 קייטען, בעת אפילו דער לייט-ארטיקעל פון טאגבלאט דערציילט
 פון וועלטען, וואס ווערען הרוב, פון פעלקער, וואס קומען-אום, און
 דער רעדנער אפילו אויפ'ן מיטינג רעדט וועגען קולטורען, וואס
 שטויסען זיך צונויף, וועגען קלאסען, וואס שטייען, ווי מחנות באד-
 וואפענטע, איינער אנטקעגען דעם אנדערען, וועגען צוקונפט-עקס-
 פערימענטען, וועגען מרידות, וואס ווילען אומבייטען דאס געזיכט
 פון דער געשיכטע. עס איז אן אומזין צו לאזען אונז קוקען אויפ'ן
 גורל פון פעלקער און דורות דורך די בריילען פון דעם לייט-ארטיקעל-
 שרייבער און דעם פאליטיקער. וואו איז דער קינסטלער, דער דיכ-
 טער, דער העלזער? איז עס דען ניט קיין ליידיג-גייעריי צו „מא-
 לען מענשעלאד“ ווען עס שטייט פאר אונז, א גרויזאמער, דער
 פארבלומיגטער ספינקס פון דער געשיכטע? עס זיינען נויטיג אצינד
 רעטעניש-טרעפערס, צוקונפט-זעער, וועלט-סימבאליקער.

עס מוז זיך, יעדענפאלס, ווייזען ע פ ע ס ג ר ו י ס ע
 אין דער ליטעראטור, עפעס, וואס זאל אונז לערנען קוקען אויפ'ן
 לעבען, ווי פון א הויכען טורעם אראפ, פון וועלכען מען זעט א ל צ
 מ י ט א מ א ל. דאס קאז אונז נאר אפשר ניט געבען דאס מא-
 דערנע לעבען, ווייל עס איז צו פריש, צו הייס, צו קאכיג, צו נא-
 ענט; אבער עס קאז דערצו דינען די געשיכטע: זי האט אי אפ-
 גרונטען טיפע, אי הויכע טורעמס...

און אויב די אידישע ליטעראטור קאז זיך ניט אויפהויבען גלייך
 אויף אט די הויכע און העכסטע פונקטען, איז גוט, וואס זי גייט
 צו זיי כאטש שטאפעלווייז.

2.

י. אפאטאשו'ס דאמאן — „אין פוילישע וועלדער“ — איז אויך
 אזא שטאפעל, אזא שריט ארויף צו דאס ברייטע און מ א נ ר
 מ ע נ ט א ל ע, וואס דארף דערנרייכט ווערען אין דער אידישער
 ליטעראטור. (ווי ווייט עס איז אויך א שריט צו דאס שטארקע
 און ה ע ר א י ש ע — דאס וועלען מיר אונטען זען). דאס איז

דערווייל נאר איין טייל פון דעם גרויסען ווערק, אויף וועלכען
עס ארבעט שוין עטליכע יאָר דער יונגער טאלאנטפולער ראַמאַניסט.
אַבער שוין דער טייל אליין האָט אין זיך אַ גרויסען פאַרנעם און אַ
ברייטקייט, וואָס איז ווערט באַגריסט צו ווערען פריער פאַר אַלץ.
שוין דער טייל אליין איז אַ פּרוּואוּ צו געבען אונז אַ גאַנצע עפּאַכע
פון דעם אידישען לעבען אין פּוילען, אַ גאַנצע וועלט.

דאָס איז אַן עפּאַכע פון דער געשיכטע, וואָס האָט מער ווי אַ
געשיכטליכע ווערדע, דאָס איז די תקופה, ווען עס האָט אָנגעהויבען
צו פאַרגיין די זון פון חסידות און עס איז אויפגעאַנגען דאָס ליכט
פון דער השכלה. ביידע באַוועגונגען אין דעם אידישען לעבען, די
חסידות און די השכלה, האָבען איבערגעלאָזען שפורען, וואָס וועלען
קינמאַל ניט אָפּגעמעקט ווערען. עס וועט צערונען ווערען די
פאַרם, וואָס זיי האָבען געהאַט, אַבער ניט דער תּוֹך. ער וועט
בלייבען, וואָרים ער האָט אין זיך עפעס פון דאָס אייביג־מענשליכע.
און זיין אַנטפּלעקונג, אָדער, וויניגסטענס, אייניגע שטראַלען פון
זיין אַנטפּלעקונג, זעען מיר אין דעם ראַמאַז.

די געשעענישען וויקלען זיך פאַנאַנדער אין דעם מאַמענט, ווען
די אידישע געשיכטע אין פּוילען האָט אָנגעהויבען אויסצוטאָן שוין
די חסידישע בנדים און אַנטאָן קליידער פון אייראָפּע. עס איז גע־
ווען אַ טומעל, אַ מהומה, ווי דער שטייגער איז אין אַן איבערגאַנגס־
צייט. עס איז געווען אַ געמיש פון פאַרבען און קולות. עס האָבען
זיך געראַנגעלט אידעען מיט אידעען. פאַרמען — מיט פאַרמען. דאָס
ראַנגלעניש האָט זיך געצויגען צענדליגער יאָרען. פריער האָבען גע־
קעמפט די משכילים מיט די חסידים, שפעטער (אין אונזער צייט) —
די חסידים מיט די משכילים. און כל־זמן דאָס ראַנגלעניש האָט
זיך ניט אינגאַנצען איינגעשטימט, זיינען אויך די, וואָס האָבען גע־
שריבען וועגען דעם, געווען אַ צד. זיי האָבען אליין געהערט צו
איין מחנה אָדער צו אַן אנדערער און זיי זיינען געווען פאַראינטע־
רעסירט אין דעם אויסגאַנג פון דעם קריג. עס איז ניט געווען קיין
אומפאַרמיאישקייט, קיין אַביעקטיוויטעט אין זייער שרייבען. עס
זיינען געווען, פון איין זייט, משכילים, פון דער אנדער זייט —
חסידים אָדער (שפעטער) חסידיםטען. אין אָנהויב האָבען געוועל־

מינט די משכילים אין דער נייער אידישער ליטעראטור : האבען מיר געהערט וועגען חסידות נאָר רייד פון שפּאַט און געלעכטער. דערנאָך זיינען געקומען די געגנער פון די משכילים, די נאַציאָנאַלע ראַמאַנטיקער : האבען זיי געוונגען לויבעזאנגען דעם חסידים. מען איז פון איין עק אוועק צום אנדערען. פריער איז דער חסיד געווען שוואַרץ און נאָר שוואַרץ ; מיט אמאָל איז ער געוואָרען שניידווייס אדער הימעל-בלוי.

די ראַמאַנטישע אַפּאָלאָגיע (פון פּרע'ז. בערדיטשעווסקי'ן, שטיינבערג'ן און אנדערע) איז געווען אַן אומפאַרמיידליכער ענטפּ פער אויף די פאַראַדיעס און פאַמפּלעטען פון די סמאָלענסקיס, בראַנדשטעטערס, לינעצקיס א. אַז. וו. עס איז געווען אומפאַרמיידליך — און עס האָט אין אַנהויב געוועקט און באַפּרוכפּערט אונזער געדאַנק : עס האָט געעפּענט פאַר אונז אַ וועלט, וואָס איז געווען פון אונז פאַרשטעלט ; מיר האָבען אָנגעהויבען זוכען אמת און שיינִי קייט, וואו אונזערע עלטערע ברידער, די משכילים, האָבען געזען נאָר נאַרישקייטען און פינסטערניש. דאָס איז געווען גוט. אָבער עס איז באלד פון דער חסידישער ראַמאַנטיק געוואָרען עפעס אַ מין סענטימענטאַליזם. אַ נעפעל איז אויפגעגאַנגען, און עס איז געוואָרען אלץ מטושמש און צעקראַכען. מיר האָבען אויפגעהערט זען דאָס חסידות, ווי עס איז. אונזערע אויגען זיינען פאַריבלענדט געוואָרען פון די זילבערנע עטרות און די גילדערנע גלעקע לאַד. וואָס מען האָט אויף דעם אָנגעהאַנגען. פּונקט אזוי ווי די משכילים האָבען געזען נאָר די שאַטענזייט, אזוי האָבען מיר זיך געקוויקט נאָר מיט'ן גלאַנץ פון חסידים.

עס איז שוין אָבער צייט צו זען דאָס ליכט מיט די שאַטענס אינאיינעם. עס איז צייט צו זען דאָס בילד פון חסידות אין אַ היסטאָרישער פּערספּעקטיוו. ניט ווייל עס איז טויט, נאָר, פאַריקערט, ווייל עס איז אַ לעבעדיגער קוואַל, פון וועלכען מיר קאָנען נאָך טרינקען. אַ לעבעדיגען קוואַל לאַזט מען ניט פאַרשטאַפט ווערען. אָבער מען רינגעלט אים אויך ניט אַרום מיט אַ גילדערנעם צאַם. מען גייט צו צו אים נאָנט און מען זעט, וואו זיין וואַסער איז טיף און ריין און וואו עס איז פאַרזאַמדיגט און פלאַד.

אזוי טוט אפאטאשו אין זיין ראמאן, ווי ווייט ער גיט זיך אָפּ אין אים מיט'ן חסידים. ער צייגט אונז אים אזוי, ווי ער האָט אויסגעזען, ווען ס'האָט זיך איבער אים געשטאַרקט זיין שונא — די השכלה. ער האָט אזוי ווי מיט א כיון אויסגעקליבען דעם מאָר מענט, ווען די חסידות האָט — אין פּוילען, ווייניגסטענס — אַנז געהויבען גיין באַרג-אַראַפּ, כדי מיר זאָלען זען ניט נאָר זיין שבת, נאָר אויך די וואַכעדיגע טעג זיינע, ניט נאָר זיין מלחמה פאַר אַ העכערען גייסטיגען לעבן. נאָר אויך זיין פשוט'ען קאַמף פאַר דער עקזיסטענץ.

3.

און אין דער אמת'ן זעען מיר אין דעם ראַמאן אי הויכע, אי ניערדיגע מדרגות פון פּוילישער חסידות אין מיטען פון פאַריגען יאַרהונדערט.

עס לייכטען-אויף פאַר אונז, פון איין זייט — די הויכע מאָר ראַל, די ברענענדיגע ליבע צו מענשען, דער מסירת נפש פון גרויסע יחידים (ר' איטשע מקובל) און פון דער אנדער זייט — די ברוטאַלע רוקייט פון די מאַסענ-מענשען (זייער פאַרשטייער אין ראַמאן אין דער באַרוועסער ישראל). עס שפּילען זיך אָפּ פאַר אונז סצענעס (אין הויז פון דניאל אייבישיץ, אין קאַפיטעל „תפארת“), וואו פון אַ גאַטעסדינסט ווערט אַז אַרניע, אָדער פון אַז אַרניע — אַ גאַטעסדינסט; סצענעס, וואָס איר ווייסט ניט צי איז עס ראַפּינירטע עראַטיק פון דעגענעראַטען אָדער מיסטיק פון אַנגעצונדענע הער-צער, אָדער ביידע זאכען אינאיינעם. איר זעט די סתירות פון חסידים; די סתירות וואָס מען געפינט אין אלע גרויסע רעליגיעזע באַוועגונגען, אין אלע מאַסענבאַוועגונגען איבערהויפּט, ווען מען נעמט זיי, ווי זיי זיינען. די סתירות, וואָס זיינען אייגענטליך גאַר ניט קיין סתירות, נאָר מדרגות, וואָס מוזען זיין, ווען אַז אידעע ווערט אויפגענומען פון ברייטערע מאַסען. אין אַנז הויב אין זי אַ לייכטיגער פונקט אויף אַ שפּיץ באַרג אָדער אַ שטע-

רען אין טונקעלען הימל — א ריינער, א לויטערער ליכט־קוואל; אבער דערנאך, ווען זי הויבט־אָן זיך אויסצושפרייטען איבער דער ערד, ווערט פול מיט איר הויך און נידער, פעלד און זומפ... און אין אַט דעם צושטאַנד ווייזט אונז אַפאַטאַשו דעם חסידישען רעיון. ער ווייזט אונז, ווי ער הויבט זיך אַרויף, אָבער אויך — ווי ער נידערט אַראָפּ. מיר זעען זיין אַ וַיִּסְפּוּר יִיטוּן ג אַיִן אַלע זיינע מדרגות.

עס איז פאַראַן אַ מיטען, אַ צענטער אין דער אויסשפרייטונג, אָבער דאָס איז שוין ניט דער רבי, ווי פריער, נאָר דעם רבי'נס הויף. דער רבי, ר' מענדעלע קאַצקער (דער לעצטער גרויסער חסידישער צדיק אין פּוילען), איז שוין יאָרענלאַנג פאַרשפּאַרט ביי זיך אין צימער. ער איז אַריינגעפאַלען אין עצבות אויף די עלטערע יאָרען. פריער האָט ער געהאַט ספקות אין זיך; דערנאָך האָט ער אָנגעהויבען צווייפֿלען אין די חסידים, צי דאַרפֿען זיי אים נאָר, צי פאַרשטייען זיי אים, צי זיינען זיי ווערט אים צו האַבען פאַר אַ רבי'ן — און עס איז אויסגעוואַקסען אַ וואַנט צוויי־שען אים און דעם פּאָלק. אַ וואַנט, וואָס האָט איינגע דערווייטערט און פילע, פאַרקערט, נאָר מער צוגעצויגען צו אים, ווי צו אַ סוד. דער „הויף“ האָט מורא געהאַט, די וואַנט זאָל ניט איינפאַלען און עס זאָל ניט אַנטפּלעקט ווערען דער סוד פון דעם רבי'נס ספקות, האָט ער געהאַלטען אַ שטאַרקע וואַד ארום דעם רבי'ן. דאָס האָט אים נאָר מער געמאַכט אומגליקליך, נאָך מער צעמישט און נאָך מער אים פאַרביטערט דעם לעבען. ער איז געווען אַ טאַפּעל־טער געפאַנגענער: ביי זיינע רעליגיעזע ספקות און ביי די וואַכער־דיגע אינטערעסען פון זיין „הויף“. און ער האָט געשאַלטען די חסידים, אַנשטאַט צו געבען זיי ברכות. אָבער זיי האַבען ניט אויפגעהערט פאַרען אין קאַצק. דאָס פּאָלק גייט נאָכ'ן שאַטען פון רבי'ן, ווען דער רבי איז אליין ניטאָ. דאָס פּאָלק מוז האַבען אַ טרייסט, אַן עצה, אַ היילונג, אַ האַפענונג — אַ פירער. די חסידים מוזען האַבען דעם רבי'ן מער ווי דער רבי — די חסידים. אים איז לייכטער אוועקגיין פון זיי, ווי זיי — פון אים. האַבען זיי אויפגעהערט צו זען דעם קאַצקער רבי'ן, זיינען זיי געפאַרען אין

דעם רבי'שען קאצק. חדשים-לאנג פלעגען זיי זיך ארמוואלאגערען און ווארטען — ניט וויסענדיג אליין, אויף וואס. זיי פלעגען אומ-גיין פארשמאכטע, פאראומערטע, פארבלאנדזשעטע, ווי שעפעלאך און א פאסטוד. אייניגע (ווי דער באַרוועסער ישראל) פלעגען שרייען, זידלען זיך, מאַנען א רבי'ן, בעטען ביי ר' איטשע מקובל ער זאל ווערען דער רבי אנשטאָט ר' מענדעלע'ן (און ער וואָלט עס, פון רחמנות וועגען, מסתמא אויך געוואָרען, ווען ניט זיין ליבע צו ר' מענדעלע'ן) און אנדערע האָבען שוין אפילו אויפגעהערט צו טענה'ן... „פארלאכוויין האָבען חסידים שפאָצירט איבער'ן הויף. די אַטלעסענע קאפאָטעס האָבען געבלישטשעט אנטקעגען דער זון. די לאַנגע, ווייסע זאַקען האָבען אַפירגעשריען, כמעט געבליצט פון וויסקייט. די געלאַקטע פאות זיינען געלעגען איבער די אַקסלען. און אז מען האָט זיך גוט איינגעקוקט, האָט מען געזען, ווי דער אַטלעס האָט זיך ביי א טייל חסידים אויסגערירלעוועט און ביי אַנדערע אין בלוז געבליבען דער אונטערשאַק. אויפ'ן גראַז — אין שאַטען — זיינען געזעסען חסידים, געשפילט אין קאָר טען לשם „היסח הדעת“, געטרונקען ריינעם אַקעוויט, שטייל און האַרציג געזונגען, אז יעדער איינער האָט זיך געמוזט איינהערען“.

עס איז ניטא דאָ, ווי מען זעט, קיין פאַרהערליכונג, קיין פאַר-שענערונג, ניט פון די חסידים און אפילו ניט פון רבי'ן. זיי שטייען פאַר אונז, ענדליך, אין זייער נאַטירליכער מענשליכער פּרעזענטאציע. עס האָט זיך איבערגע'חזר'ט אין דער איד-דישער ליטעראַטור די געשיכטע, וואָס פּרץ האָט דערציילט וועגען דעם ביאלער רבי'ן און דעם בריסקער רב (אין „צווישען צוויי בערג“). כל זמן דער מתנגד, דער בריסקער רב (אין אונזער פּאַל — דער רעאַליסטישער קוק אויף דער זאך) האָט ניט אַרײַנגעמישט זיך, אין אַלץ געווען אַזוי וואונדערליך און אַזוי ראַמאַנטיש: „און די דורשטיגע אויגען האָבען אים געזען ממש בחוש, זייגען פון גאַניקעל, פון רבי'נס פנים, די ליכט און וואָס מער ליכט זיי האָבען געזויגען, העכער געזונגען האָבען זיי. אַלץ העכער און הע-כער... אַלץ לוסטיגער, אַלץ הייליגער... און יעדע כחה האָט זיך געזונגען איר ניגון, נאָר אין דער לופט האָבען זיך די אַלע ניגונים

מיט אלע קולות אויסגעמישט; און צום רבי'נס גאנצקעל איז צוגע-
 קומען א י י ז זמר, א י י ז נינו... גלייך ווי אלע זינגען
 א י י ז זמר. און אלע זינגען — דער הימעל זינגט, די גלגלים
 זינגען און די ערד פון אונטען זינגט און די נשמה פון דער וועלט
 זינגט... אלץ זינגט". אזוי האט מיט פארגלאַצטע אויגען דער
 ציילט דער חסיד, און ניט אזוי דער חסיד, ווי דער חסידים. האט
 אבער פלוצלונג דער קאלטער מתנגד, דער בריסקער רב, שארף
 ארויסגעזאגט: „מען דארף מנחה דאוונען!“ — און אלץ איז פאר-
 שוואנדען געווארען! „שטיל... דער פארהאנג איז מיר צוריק גע-
 פאלען פאר די אויגען: אויבען — א פשוט'ער הימעל; אונטען —
 פשוט'ע פאשע, פשוט'ע חסידים אין צעריסענע קאפאטעס... אלטע
 צעריסענע שטיקלאך ניגונים... אויסגעלאָשען די פלעמלאך... איד
 קוק אויפ'ן רבי'ן — זיין פנים איז אויך חושך... דער פארהאנג
 פון דער ראמאנטיק איז אראפגעפאלען, די פלעמלאך פון דער איד-
 דעאלאָזירונג זיינען אויסגעלאָשען געווארען: עס זיינען גע-
 בליבען „פשוט'ע חסידים אין צעריסענע קאפאטעס און ביי
 אנדערע איז בלויז געבליבען דער אונטערשלאַק“, ווי אפאד
 טאָשו — דער ה י י ט י ג ע ר „בריסקער רב“ —
 דערציילט, און געזונגען האט מען שוין ניט אינאיינעם מיט די
 „גלגלים“ און דער „נשמה פון דער וועלט“, נאר אינאיינעם מיט די
 פשוט'ע חסידים, וואס זיינען געזעסען אויפ'ן גראז און פארטרונ-
 קען דעם קארטענשפיל מיט ריינעם אַקעוויט...

דאס הייסט ניט, אז אפאטאָשו האט זיך אומגעקערט צוריק
 צו דעם משכיל'ישען קוק אויף חסידות. ניין, ער האט נאר אנגע-
 נומען זיך פאר'ן רעאלען לעבען. ער האט אזוי ווי געזאגט צו זיך
 אליין: ק ר י ט י ק ע ר פון חסידות האט די אידישע ליטע-
 ראטור שוין געהאט (דאס זיינען געווען די משכילים); ד א מ א נ
 ט י ק ע ר פון חסידות האט זי שוין אויך פארמאגט (דאס איז
 געווען פריץ מיט זיינע חברים), איצט מעג זי זיך שוין פארגינגען צו
 האבען אויך א ה י ס ט א ר י ק ע ר פון חסידות; א
 היסטאריקער, וואס זאל אונז צייגען אי דעם הייסען גלוי-
 בען, וואס זי האט איז מעגשליכע הערצער געצונדען, אי

די גרויסע ספקות, וואס זי האט געוועקט; א היסטאריקער, וואס זאל האבען אן אויג סיי פאר די איידעלע, ליכטיגע ר' איטשעס, סיי פאר די ברוטאלע, באַרוועסע ישראל'ס, און זאל זען אי די עפילעפטישע, היסטערישע פרויען, וואס האבען געזוכט אין קאצק א היילונג פאר זייער קערפער און די וואַכעדיגע, פראַזא־ אישע הויפלייט, וואס האבען געצויגען פון חסידות חיונה, יחוס און מאכט, אי די האלבע שבת־צבוי־ניקעס און פראנקסיסטען, וואס האבען געזוכט אין איר א באַפרידיגונג און אן אויפֿרעגונג פאר זייער מיסטיש־עראַטישער פאַנטאַזיע, אי די, וואס האבען געדורשט נאָר איר ליכט, אי די, וואס האבען, ווי ר' מענדעלע אליין, גע־בלאַנדזשעט אין אירע טונקעלקייטען.

4.

אַזאַ קינסטלערישער היסטאריקער האט אפּאַטאַשו געוואַלט ווערען אין די קאפיטלאַד פון זיין ראַמאַן, וועגען וועלכע איר רעד דאָ, און דעם דאָזיגען ווילען זיינעם האט ער אַרויס־געוויזען אי אין אַ רייע מאַסען־און גרופען־סצענעס, אי אין דער שילדערונג פון איינציגע פּערזאָנען.

די מאַסען־און גרופען־סצענעס זיינען געמאַלט מיט אַ מייס־טערהאַפּטער זיכערקייט און צונויפֿגענומענקייט. אין זיי איז דעם קינסטלערס ווילען פֿאַר קערפּערט געוואָרען. אַנדערש איז מיט די איינציגע פּערזאָנען. פון זיי זיינען געלונגען אינגאַנצן צען נאָר די, וועלכע זיינען ניט קאַמפּליצירט: ר' איטשע, ישראל, שלמה דער מלמד, ר' דוד, — שטייען פאר אונז אַלע, ווי לעבע־דיגע. יעדע תנועה, יעדע באַוועגונג, יעדעס וואָרט זייערס, רופט אַרויס אין אונזער פאַנטאַזיע זייער גאַנצע געשטאַלט. אָבער די מער פאַרוויקעלטע פּערזאָנען — און דערהויפּט ר' מענדעלע אליין — זיינען מטושטש, און מיר זעען זיי ניט קלאָר.

און דאָס איז, דאַכט זיך מיר, ניט קיין צופאַל. אַפּאַטאַשו איז אַ מייסטער, ווען די רינגען פון דער לעבענסקייט ליגען פאר

אים פארטיגע; דארף ער זיי ערשט שמידען און צונויפקייט לען, ווערט עראן זיין זיכערקייט. ער איז, מיט אנדערע ווערטער, מער בריה אויף פאקטען, ווי אויף פאקטארען, מער פיזיאג צו שילדערען רעזולטאטען, ווי פארצעסען פון אינעווייניגסטען לעבען. דאס האט זיך ארויסגעוויזען שארף און בולט אין דער שילדער- רונג פון ר' מענדעלע קאצקער.

ר' מענדעלע איז אין דעם טייל פון ראמאן, וואו עס רעדט זיך וועגען חסידים, די רייכסטע און דראמאטישסטע געשטאלט. ר' מענדעלע איז פול מיט סתירות. עס קומט אין אים פאר עפעס א טונקעלע און שווערע מלחמה. פון איין זייט איז אין אים פאראן עפעס א הויכער רצון און ער גרייט זיך צו זאגען עפעס א „גרויס ווארט“, און פון דער אנדער זייט איז אין אים דא עפעס אזוינס, וואס טויט אפ זיין קראפט, פאראלזירט זיין ווילען און האקט אונטער זיינע פליגען. דער דאזיגער אינעווייניגסטער קאמף, דער דאזיגער טראגזיס פון זיין לעבען האט געקאנט מאכען, אז ער זאל קיינסטלעריש, ניט נאר מענשליך, זיין די אינטערעסאנטסטע פיגור אין ראמאן. אבער דוקא דעם קאמף און דעם דראמאטיזם פון ר' מענדעלע'ן איז אפאטאשו'ן ניט געלונגן גען צו צייגען אונז קלאר. עמליכע מאל גייט ער צו דער אויפ- גאבע און קיין איין מאל פירט ער זי ניט אויס, ווי געהעריג איז. ער לאזט ר' מענדעלע'ן רעדען, טענה'ן, פילאזאפירען, אבער ער לאזט אים ניט אויסלעבען זיך פאר אונזערע אויגען. ער מאכט אויף אים פירושים, אבער אים אַלליין ניט ער אונז ניט.

דערפאר, אז עס קומט אונז צו צייגען צושטאנדען, ניט אנט- וויקלונגען, סטאטיק, ניט דינאמיק פון מענשליכע נשמות — דאן איז די קינסטלערישע פלינקייט פון אפאטאשו'ס פען צו באוואונגן דערען. דאן גיט ער אונז מיט א פאר קורצע, אבער שארפע שמיי- כען מענשען און מאסען!

די מאסען-סצענעס אויפ'ן וועג, וואס פירט די חסידים קיין קאצק, איז די אכסניה'ס, וואו זיי שטעלען זיך אפ, לעבען רבי'נס

הויף, אָדער ביי דניאל אייבישיץ אין הויז ביינאַכט — צייגען די וואונדערליכע רעזולטאַטען, וואָס אַפּאַטאַשו דערגרייכט מיט די איינפאַכסטע מיטלען, ווען ער געפינט זיך אין זיין אייגענער ספּע-
רע, — אין דער ספּערע פון דעם, וואָס איז דאָ, ניט פון דעם, וואָס האַלט אין ווערען.

5.

דאָס זעען מיר אויך אין די קאַפיטלאַד פון ראַמאַן, וואו עס טרעטען אַרױס פאַר אונז די פאַרשטייער פון נייעם, וועלטליכען, משכיל'ישען, דור.

אויך די קאַפיטלאַד האַבען אַ ברייטען — אויב ניט נאָך אַ ברייטערען — פאַרנעם, זוי דער טייל, וואו עס ווערען אַרױסגע-
פירט די חסידים. מיר זעען דאָ משכילים, זוי דאָרט חסידים, פון די פאַרשידענסטע טיפּען און מדרגות:

עס ערשיינט פאַר אונז דער פאַרשטייער פון דעם ערשטען, נאָך „דייטשען“, דור משכילים — ר' יוסף שטרעל. ער האָט זוכה גע-
ווען נאָך צו קענען אין זיין יוגענד דעם רבי'ן פון די פּוילישע און גאַליצישע משכילים — ר' נחמן קראַכמאַל; ער האָט ביי זיך בריף פון ש. ד. לוצאטי, פון גייגער'ן; זיין באַליבטע באַשעפטיגונג איז — איבערזעצען אויף העברעאיש „פּאָסט“. ער לעבט אין דער וועלט פון ספרים און רעיונות. ער איז אַ רייכער סוחר און האָט באַ-
קאַנטשאַפטען אי אין אידישע, אי אין פּוילישע קרייזען; אבער גייסט'יג האָט ער אַ קנאַפע שייכות סיי צו דער אידישער און סיי צו דער פּוילישער סביבה. ער איז סתם אַזוי אַן אויפגעקלערטער מענש — אַ „הומאַניסט“.

דאָן זעען מיר משכילים, וואָס לעבען נאָך אינגאַנצען כמעט אין דער אַלטער אידישער סביבה: ש מ ו א ל, דער חסידישער יונגער מאַן, וואָס איז געוואָרען אַן אפיקורס; ד ו ד, דער אַרימער ראַנדאַרקעס איידעם, וואָס בייטאַג פאַרקויפט ער בראַנ-
פען די פּויערים, ביינאַכט שרייבט ער אַ ספּר'ל וועגען דעם זױלנעם נאַנ'ס געאַמעריע און אי בייטאַג, אי ביינאַכט חלומ'ט ער וועגען

פארען קיין בערלין שטודירען; מיר זענען די שוין האלבוועלט־
ליכע טעכטער פון ר' דוד'ל, ר' מענדעלע'ס אייניקלאד...

דאן קומען די משכילים, וואס זיינען שוין צוגעשטאנען אין יעד
נער צייט צו דער פוילישער קולטור און זיינען געווארען
א טייל פון דער פוילישער אינטעליגענץ און דער פוילישער
נאציאנאלער ראמאנטיק: פויליש קאהאנע, א
תלמיד פון משה העס, ביי וועלכען די פוילישע מעסיאניסטישע
ראמאנטיק מישט זיך מאדנע צונויף מיט עפעס א אידישען שטאלץ
און א אידישען מעסיאניזם; קראסנאפאלסקי, ר' לייב
בוש־חריפ'ס און אייניקעל, וועלכער איז געווארען א „פארזינער
פראנט“ און גרויסט זיך דערמיט, וואס ער רעדט פויליש און א
אידישען אקצענט; פוילישער, די יונגע שיינע פרוי פון
דעם אלטען שטראל, די פויליש־אידישע סאלאדאמע, די מומער —
און דער סימבאל — פון דער אסימילאציע אין פוילען...

דאן — מרדכי אליהו, דער יונגער העלד (אבער טאקע
שוין באמת העלד, ניט פארשוין) פון ראמאן, וועלכער
מאכט־דורך אלע חסידישע און אלע משיכילישע
מדרגות, וועלכער זאפט אין זיך איין די לופט פון אלע קרייז
זען — די אידישע און די פוילישע, און בלייבט דאך אזוי ווי אויסער
זיי.

מרדכי איז געבוירען געווארען און האט פארבראכט זיינע קינד
דערייאָרען אין די ווילדע פארוואַרפענע פוילישע וועלט־
דער, ביי זיין הייסבלוטיגען פאטער אברהם און זיין שטילער
מוטער דבורה'לע, פאר רביים האט ער געהאט אי חסידים (שלמה,
ר' איטשע) אי מתנגדים (זיין זיידע, דער רב), אי משכילים (שמואל,
יוסף שטראל, קאהאנע), און ער האט עפעס אין זיך אי פון זיין
אימפולסיווען פאטער, אי פון זיין שטילער מומער, און ער האט
עפעס געלערנט, עפעס אריינגענומען אין זיך פון יעדען פון זיינע
פארשידענע רביים...

מרדכי איז די פערסאניפירונג פון דער פילזייטיגקייט און
דעם ברייטען פארנעם פון ראמאן. נאך דער לעזער

וועט פון דער ב ר י ט ק י י ט נאך אלץ ניט האבען קיין ריכ-
טיגע פארשטעלונג, ווען איד וועל ניט צוגעבען, אז אין דעם ראמאן
שפיגעלט זיך אפ, אחוץ דער אידישער, אויך די פוילישע סביבה מיט
אירע אלע שיכטען (די פויערים, די פריצים, די אינטעליגענץ) און
אויך די באציאונגען, וואס זיינען געווען צווישען די פארשידענע
קלאסען פאליאקען און אידען, ערב דעם צווייטען אויפשטאנד.
אלוא, די וועלטליכע עלעמענטען פון ראמאן זיינען ניט ווייני-
גען — אויב ניט מער נאך — רייד, ווי די חסידישע עלער-
מענטען. און פונקט אזוי זיינען זיי גלייך איינע צו די אנדערע
אויך אין דעם קינסטלערישען פרט: ווי אין דעם „חסידישען“, זיי-
נען אויך אין דעם „וועלטליכען“ טייל געלונגענער, ווי אלץ, די
מ א ס ע ז - ס צ ע נ ע ס און יענע איינציגע פערזאנען, וואס
ווערען אונג געצייגט, ווי זיי זיי נע ז, ניט ווי זיי ווערען.
מ ר ד ב י, וואס דער שרייבער האט אונג געוואלט צייגען
זיין ווערען, זיין אנטוויקלען זיך, זיין איבערגיין פון איין
צושטאנד אין אן אנדערען — איז ארים אין קינסטלערישען פלייש-
אונבלוט. אין יעדען מאמענט, אין יעדען צושטאנד באזונדער
לעבען, ער, אבער אז מיר ווילען כאפען א קוק אויף זיין לעבען
איננאנצען, ארום און ארום, ווערט עס צערונען, צעשוואמען, ווי
ליכט אין א נעפעל. מיר זעען די רינגען פון זיין לעבענס-קייט, מיר
זעען אבער ניט, ווי זיי קייטלען זיך און ווי זיי קייטלען זיך צונויף.
מיר פילען געוויס אין מרדכי'ן עפעס אזוינס, וואס אין ברייט
און גרויס, עפעס, וואס נעמט אלץ ארום און נעמט פילעס אריין אין
זיך; מיר פילען זיין מוט, זיין שטאלץ, מיר גלויבען אין די זעאונג-
גען און האלוצינאציעס פון זיין מיסטיק. מיר זעען די פליגלען פון
זיין טרוים און פאנטאזיע. אבער אים אליין זעען מיר ניט. ער
וואקסט אויס צום סוף אין עפעס א מין ריטער פון גערעכטיגקייט,
אין עפעס א מין לעגענדארישען דאן-קיכאט, וואס נעמט זיך אן פאר
אלע אונטערדריקטע און באליידיגטע. עס דוכט זיך אן אנדערש
מאל, אז ער איז דער סימבאל פון דעם גאנצען אידישען פאלק, פון
דעם וועלט-פאלק, פון דעם וועלט-געוויסען, פון דעם וועלט-אומרן.
עס איז דא א רגע, וואו מרדכי זעט אזוי, ווי בנבואה, דעם רויטען

טאג, גאטס טאג, וואס קומט אן אויף דער וועלט : א געביידע
 נאך א געביידע קראכט, און איבער די חורבות שטייט א איד,
 שטייט ער, רופט צו זיך די דערשלאגענע, די הונגעריגע, די גע-
 פייניגטע, רייסט די שליווען, ברעכט די דאמבען, פארפלייצט די
 ערד, מאכט אלץ הרוב, דער מענש, א נאקעטער, א נייגעבוירענער
 זאל ווייטער קאנען שפינען גאטס פאדעם, דעם אידישען פאדעם,
 וואס איז נאך ניט איבערגעריסען געווארען". און בעת דער מרידה
 פון די פויערים זעען מיר טאקע מרדכי'ן אין שפיץ פון די מורדים.
 ער גייט אום פארשטעלטערהייט פון דאָרף צו דאָרף און בונטעוועט
 דעם פאלק. כאפען אים קאן מען ניט, ווארים, וויפיל עדות מען
 האט ניט אויסגעפרעגט, האָט יעדערער געגעבען אַנדערע סמנים,
 איינער דעם היפוד פון צווייטען, זוי ס'וואַלט זיך ניט געהאנדעלט
 וועגען אן אפגעריסענעם יונגענמאן, וואס איז געכמען געווען אין
 דאָרף, נאך וועגען א לעגענדע פון הונדערטע יאָרען, וואס לעבט
 אויף אין יעדער געגענד אַנדערש"...

אזוי הערט מרדכי אויף צו זיין א לעבעדיגע פערזאן און ווערט
 עפעס אזוי ווי א לעגענדארישע געשטאלט, א סימבאָל. אָבער ווי
 אזוי דאָס ווערט, ווי אזוי מרדכי וואַקסט אים — זעען
 מיר ניט. מיר זעען נאָר זיין הויכען וואַקס. פונקט אזוי ווי עס איז
 אונז ניט געצייגט געוואָרען ר' מענעדעלע'ס פ א ר פ ר ע מ ד ט -
 ו ו ע ר ע ז צו די אַרומיגע, נאָר זיין פ ר ע מ ד ק י ט.

אָבער מרדכי איז דאָ א גרויסער אויפטו. מיר פילען אים
 אַלײן ניט, אָבער די פלינגען זיינע און די קראַפט, וואָס הויבט
 אים, און די ריינע לופט, וואָס טראַגט אים — שפירען מיר. דאָס
 אינדיווידועלע אין אים איז ניט גענוג לעבעדיג; דערפאר אָבער
 לעבט אין אים עפעס קאַלעקטיוועס, נאַציאָנאַלעס. עס איז דאָ אין
 אים א וואַונק ניט אויף איין תקופה, נאָר אויף אלע תקופות, דאָס
 הייסט, אויף דאָס אייביגע אין דער אידישער געשיכטע. עס איז
 אין אים נאָך ניט געגעבען דער גרויסער העלד, די נייע מיטאַסיגע-
 שטאַלט, דער מאַדערנער משה, וואָס די היינטיגע אידישע ליטעראַ-
 טור דאָרף פון אונזער בלוט און פיין לאַזען אַרויסוואַקסען; אָבער
 עס איז אַנגעצייגט אין אים דער וועג צו אַט דעם הויכען און אומ-
 אויסמיידליכען ציל פון אונזער שאַפען.

און אויב אפאטאשו און אנדערע אונזערע פראזעז און פערזען
דיכטער, וואס האבען זיך געשמעלט שוין אויף דעם בארג-ארויפ-
גען וועג, וועלען האבען כח זויטער צו גיין אויף אים און העכער,
אלץ העכער קלעמערען, וועט אונזער ליטעראטור ווערען, ענדליך,
דאס, וואס עס דארף ווערען די ליטעראטור פון א פאלק, וואס
שטייט אין צענטער פון דער וועלטגעשיכטע.

(1921)

א. ראבא' : דריי ראמאנען*)

די דריי ראמאנען פון א. ראבא' (הער גאלדענבארג, „א פאס פון ים“ און „דאס ווילדע לאנד“) זיינען אייגענטליך איין ווערק, איין פאעמע פון — פערד, מענשען, אקסען, פרעריעס, וועלדער, ווע' גען, בערג, בענקענישען, טרויער, פרייד, זון, רענען, גאט. אפילו טעכניש וואלט מען זיי געקאנט צונויפגיטען אינאיינעם, ווי מען גיסט צונויף איז איין פלאש געטראנקען פון איין מין, ווען אפילו ניט פון איין שטארקייט. מען וואלט געדארפט מאכען דער' ביי נאך קליינע, טעכנישע, אפעראציעס און ארויסווייזען א געוויסע אויסערליכע בריה'שקייט און בוויקענטשאפט. אינערליך זיינען די ווערק סייזוי פון איין שטאף. אזוי, אז אנדערע לעזער האבען אפילו דעם איינדרוק, אז ראבא' חזר'ט זיך איבער. דאס איז אבער גאר ניט אזא זינד. אלע קינסטלער, וואס האבען א „איד“, „חזר'ן זיך איבער“, איז א געוויסען זינען; מער ניט, וואס דאס ווערט געווענליך פארשטעלט דורך דער פארשידענארטיגקייט פונ'ם שטאף. אפילו די נאטור אליין „חזר'ט זיך איבער“, און נאך מער פון די קינסטלער, ווען זי שאפט יעדעס יאָר גרינס און בלעטער און בלומען און אלע אנדערע באשעפענישען, וואס זייער מין איז שוין געווען. אבער יעדעס בלאט און יעדעס אָדערל און יעדער טראָפען זאפט אין אים איז א ניי שטיק לעבען, א נייע שאפונג, כאַטש אַלטע כחות לעבען אין דעם...

— האפיז, האפיז ווידערהאלט זיך —
שרייען אלע איין געשריי :
— יעדען טאָג א נייעם לידעל,
יעדעס ליד — דער אלטער וויי...

(* פארלאג „אמעריקא“, 1920.)

אד, איר קורצזיכטיגע מורמלער!
שאפט ניט גאט דען אויך אזוי?
יעדען יאר א נייעם פריילינג
דאך — דער אלטער סאלאוויי.

(י. ראלינק.)

איר האב אין ראבא'ים ווערק, יעדענפאלס, געפילט ניט קיין איבער'חזר'ונג, נאר א ה מ ש ד פון דעם, וואס איר האב פריער געליינט ביי אים. איר האב געפילט, אז ארום מיר וועבט זיך אלץ דאס אייגענע, ווילדע, פרישע, שטומע, אמאל טונקעלע און אמאל ליכטיגע ראבא'י' אישע געוועב. און איר האב זיך געפלאנטערט נאר אביסעל אין די נעמען. זיי זיינען אין יעדען ראמאן נייע, און זיי האבען געקאנט זיין איינע און די זעלביגע. א שטייגער, הער וויינבוים אין „פאס פון ים“. פארוואס וואלט ער זיך ניט געקאנט אנופוען הער גאלדענבארג, ווי עס הייסט דער העלד פון ראבא'ים ערשטען ראמאן? מיט וואס איז ער אנט דערש פון הער גאלדענבארג? אמת, הער גאלדענבארג האט ניט קיין קינדער און הער וויינבוים איז געבענשט פון גאט מיט א טאכטער. (און נאך אנדערע אונטערשיידענע.) אבער דאס זיינען אלץ אויסעריכטיגען. אין תוד, אין וויינבוים אין „פאס פון ים“ א גלגול פון הער גאלדענבארג אין ראבא'ים ערשטען ראמאן. הער גאלדענבארג האט ליב די ערד, וואס ער באארבעט, ווי זיך אליין, ווארים די ערד איז זיינע, ער האט איר די בעסטע כחות אפגעגעבען און אויך זי גיט אים אלץ, וואס זי פארמאגט. און דאס איינגעגע איז מיט הער וויינבוים. אויך ער האט די פרוכטבארקייט פון דער ערד מיט זיין ליבשאפט צו איר און מיט זיינע שטארקע ארעמס אויפגעוועקט. אין הער גאלדענבארג איז וואך געווארען די גלוסטונג צו דער ערד, וואס האט אין צענדליגער אידישע דורות געדערמעלט, און אויך הער וויינבוים האט אזוי ווי געזאמעלט און אויפגעהיט יענע פויערישע געדולדיגקייט, איינגעשפארטקייט און גלויביגקייט, וואס אלע איבעריגע אידען האבען זיי צעזויט און צעשפרייט איבער די וועגען פון זייער געדולדיגן. וויינבוים זאגט,

אז, א מענש באדארף זיך קלעפען צו איין אָרט, אַזוי ווי א שטיין קלעפט זיך צו דער ערד. מיט דער צייט הויבט דער שטיין אָן צו ווערען באַוואַקסען מיט גראַז. און אָט אַזוי האָט זיך צוגעקלעפט צו דער ערד אויך הער גאַלדענבאַרג, וועלכער זאָגט, אז ער האָט זיין לעבענסצוועק „אַט אַ דאָ אויף דער פּרעריי“ און וועגען וועלכען דער פאַרפאַסער דערציילט, אַז — „האַט ער אַ טשוואַק אין ערגעץ אַריינגעקלאַפט, איז עס געוועזען אַ טשוואַק אַריינגעקלאַפט פאַר זיך און פאַר קינדס־קינדער“.

און פונקט אַזוי ווי מיר באַגעגענען דעם באַיאָרטען גאַלד־דענבאַרג'ן פון דעם ערשטען ראַמאז ראַבאָי'ס אין דער געשטאַלט פון דעם אַלמען וויינבוים'ען אין „אַ פּאס פון ים“, אַזוי זעען מיר אַ י י ז י ק 'ו, דעם י ו נ ג ע ז „העלד“ פון „הער גאַלדענ־באַרג“, אין דעם זינגען וואַלד'ען, וואָס „אין פּאס פון ים“. אויך זיי זיינען אויסערליך ניט גלייך איינער צום אנדערען, צוויי גופ'ן, אַבער — איין נשמה. אמת, אייזיק וויל אויף דער פאַרם נאָר אויסלערנען זיך די מלאכה פון אַ פויער און פאַרען דערנאָך קיין אַרץ־ישׂראל און דאַרט „זיך אַ הויז בויען און אַ ברונען גראַד בען“, בעת דוד וואַלדען וויל דאָ בלייבען. אַבער וואָס איז די נפּקא מינה, וואָס פאַר אַ געדאַנקען אַ מענש האָט? דער עיקר איז דאָס ליכט פון זיינע אויגען און דאָס בלוט, וואָס רינט אין זיינע אַדערען. און איז דוד וואַלדען רינט אייזיק'ס בלוט און אייזיק'ס שטיף און זיכער ליכט ליכט אין זיינע אויגען. אייזיק'ס ליבע צו דבורה'ן, גאַלדענבאַרג'ס פלימעניצע, און דוד וואַלדענ'ס ליבע צו אַסתר'ן, וויינבוים'ס טאַכטער, איז איין ליבע: דאָס איז אַ שטומע ליבע; אַ פּעלד־און וואַלד־ליבע. עס זיינען דאָ באַוועגונגען, באַרירונגען, פאַר'כשוף'טקייט און בליקען און בענקעניש, אַבער ניט קיין רייד. עס איז דאָ די צניעות'דיגע אַפּענקייט פון דער נאַטור אינאיינעם מיט דער פאַרשלייערטקייט פון מענשען, וואָס זיינען דאָך שוין ניט קיין נאַטור־מענשען... אַבער ניט נאָר די ליבע — און די געד־ליכטע — איז ביי זיי איינע און די זעלביגע. זייער גאַנצער ישׂ: די אייגענשאַפּטע שוויגעניש און די שוויגענדיגע אייגענשאַפּט־קייט און די פאַרטראַכטקייט און די מיט טרוים פאַרוועכטע זוי־

לענס-קראפט שטאמט ביי זיי ביידען פון איין נשמה-קוואל. אין ביידען האט ראבאי אריינגעלייגט עפעס עיקר/דיגס פון זיך אליין.

און וואס איז בעז פון דריטען ראמאן („דאָס ווילדע לאַנד“)? דער אייגענער שווייגער און פאַר/עקשנ'טער טרוימער, וואָס אייזיק און דוד וואַלדען. דער אייגענער שטאַט-מענש, וואָס איז געוואָרען אַ פעלד-און וואַלד-מענש און וואָס פילט זיך צווישען פערד און בוימער און גראַז בעסער, ווי צווישען מענשען.

אבער הייסט עס דען, אז בעז איז באַשאַפֿען אין דעם פֿר-דעם און לויט דער געשטאַלט פון דוד וואַלדען און דוד וואַלדען — אין דעם פֿורעם און לויט דער געשטאַלט פון אייזיק? ניין, זיי זיי-נען אלע באַשאַפֿען אין דעם פֿורעם און לויט דער געשטאַלט פֿון... א. ראַבאי. ער האָט זיי פֿון זיך אַרויסגעטרוימט דאָ אונטער אַזאַ, דאָ אונטער אַן אנדער נאָמען, דאָ ביי אַזוינע, דאָ ביי אנדערע אומ-שטענדען. און וואָלט זיין עובדה געווען אונז צו געבען מענשליכע כאַראַקטערען, צו צייגען אונז קינסטלעריש-פּסיכאָלאָגישע עקספּע-רימענטען, אָדער צו דערציילען אונז נייע געשיכטעס, וואָלטען מיר געקאָנט האַבען טענות, פאַרוואָס ער גיט אונז וואַריאַנטען פֿון איינע און די זעלביגע כאַראַקטערען, פֿון איינע און די זעלביגע עקספּערי-מענטען, פֿון איינע און די זעלביגע געשיכטעס. אָבער ניט דאָס איז זיין שליחות אין אונזער פּראָזע-קונסט. ער איז ניט קיין כאַראַק-טאַרען-שילדערער. די געשטאַלטען פֿון זיינע ווערק ווערען אונז אָדער געצייגט נאָר פֿון איין זייט, אָדער עס ווערען געגעבען בלויז אַנצוהערענישען אויף זייער כאַראַקטער, און עס באַקומען זיך סײַ-לועמענצייכענונגען, אַנשטאַט קענטיגע קאָלירען. ער איז ניט קיין בריה אויף פּסיכאָלאָגישע „פאַרטיפֿונגען“ און זעעלישע „אויסגראַ-בונגען“. ער איז אויך ניט קיין דערציילונגס-מיסטער; ער האָט ניט קיין גוט צו „פּאַבלירען“ גלאַט אין דער וועלט אַרײַן און צו שפּינען לאַנגע און פאַרדרייטע דערציילונגס-פּערדן: דער ספּור המעשה פֿון „הער גאַלדענבאַרג“ קען דערציילט ווערען אין עטליכע ווערטער: הער גאַלדענבאַרג האָט געהאַט אין דער ווייטער וועסט אַ פּאַרם „אַנגעפֿילט מיט אַל דאָס גוטס, אָבער ניט קיין קינדער“.

האַט ער אריינגענומען אין שטוב צו זיך זיין שוועסטערס מאַכטער, דבורה: האט דבורה'ן ליב געקראָגען דעם קריסטליכען שכנ'ס זון יאָהאָן. און דבורה'ן איז געפֿעלען געווען גאָלדענבאָרג'ס פּערדריונג, אייזיק. נאָר אייזיק האָט ניט געוואָלט בלייבען אויף דער פּאַרם, וואָרום ער האָט געטרוימט וועגען אַ היים אין דעם לאַנד, וואו עס רינט מילך און האָניג. איז ער אַוועק. איז דבורה מיט אים מיט געגאַנגען. און הער גאָלדענבאָרג מיט זיין פּרוי רחל זיינען געבליבען אַליין...

די „מעשה“ פון די איבעריגע צוויי ראַמאַנען קען מען אפילו ניט איבערדערציילען, וואָרים עס איז אייגענטליך גאָר ניט קיין מעשה, נאָר איינציגע עפיזאָדען, וואָס פֿלעכטען זיך און פֿלאַנטער רען זיך איינע מיט די אנדערע און רייסען זיך איבער אינמיטען דערינען און פֿאַרטשעפען זיך ווידער און רייסען זיך ווידער איבער... ניט מיט די מעשיות און ניט מיט דער „פּסיכאָלאָגיע“ און די „דראַמעס“ פון זיינע העלדען און אפילו ניט מיט דער נייקייט פון דער מיליטע, וואָס ער שילדערט, פֿאַראינטערעסירט אונז ראַבאָי, נאָר — מיט זיך אַליין, מיט זיין אייגענער, געזעענער און גע־טרוימטער, וועלט, מיט זיין ווילדען, פּרישען סטיל, וואָס האָט אין זיך אַזאַ, נאָר ניט היינטיגע, תּמימות, און אַזאַ, ניט שטאַטישע, נאַטירליכקייט און ביִלדליכע אָנגעזעטיגטקייט... ניט מיט זיינע עצם ווערק נעמט ער אונז, נאָר מיט דעם אייגענאַרטיגען (קנוט האַמ־סונ'שען? ניין, ראַבאָי'שען) נעפֿעלדיגען הייטעל, וואָס איז אויף זיי אַרויפגעצויגען, און מיט די איינציגע, ליכטיגע אָדער טונקעלע, לע־בעדיגע פֿלעקען, וואָס מיר זעען דורך דעם נעפֿעל... ראַבאָי איז ניט קיין ראַמאַניסט און ניט קיין דערציילער אין דעם געווענליכען זינען. ער איז אַ — פֿאַרשטעלטער — ליריקער, און זיינע ראַמאַנען זיינען שטיקער פֿאַר גלויבן ער טע ליריק...

דאָס איז ניט דער גאַנצער ראַבאָי, פֿאַרשטייט זיך; אָבער דאָס איז אַ פּונקט, פון וועלכען מען קען אים, דוכט מיר, זען בעסער, ווי פון אַלע אנדערע פּונקטען (און וואָס זיינען דען אַלע באַמאָונ־גען פון דער „קריטיק“, אויב ניט צו געפינען פֿאַר'ן בילד פון קינסט־לער דעם בעסטען קוק־פּונקט?)

מעקט אויס פון א. ראבא'ס ראמאנען די עטליכע פארשוניגען, וואס ער האט ניט ליב און וואס ער האט זיי אריינגענומען נאָר ווי א קאנטראַסט צו די איבעריגע (אשטייגער, די ראָזענבערגס אין „א פּאָס פון ים“, אַט די שטאַטישע מענשען, וואָס האָבען ניט האַלט די ערד און וואָס זי האָט זיי ניט האַלט דערפאַר) — וועט איר זען, אַז כמעט אלע איבעריגע געשטאַלטען זיינען שטיקער פון ראבא'ס אייגענער — אינעווייניגסטער — וועלט.

איז וואָס דער חידוש, וואָס אין א סך פרטים זיינען פילע פון זיי ענליך איינע אויף די אנדערע? זיי זיינען אלע — ראבא'י. זיי אלע רעדען ווייניג, און זייערע געפילען און באשליסונגען דריקען זיי אלע אויס אין מעשים און באוועגונגען, אזוי ווי די פערד און די איבעריגע שטומע באשעפענישען, מיט וועלכע זיי קומען אין אַזאַ נאַנטער באַרירונג, און אַז זיי צורעדען זיך אַמאָל, איז עס ניט קיין געווענליכע רייד, נאָר עפעס אַן עקסטראַקט פון אויסגעליטענער ער-פאַרונג אָדער עפעס אַ טרוימעניש, אָדער גאָר עפעס אַ געזאַנג פון דער נשמה, אזוי ווי ביי ראבא'יען אליין. זיי רעדען ניט מיט זייער אייגענעם, נאָר מיט ראבא'ים' לשון. (אין אַן עפישען ווערק איז עס אַ חסרון, אין ליריק קאָן אנדערש ניט זיין.) אין זייער שפראך מוז זיך פילען ראבא'י, ווארום זיי זיך געזאַנג זיינען זיי; יעדערער — אַ טייל אָדער אַ וואַריאַנט פון אים: גאַלדענבאַרג און וויינבוים — די מעגליכקייט און די פרייד פון אַרבייט און דאָס שטאַרקע לעבענס-געפיל, וואָס אין אים; אייזיק, דוד וואַלדען אָדער בען — זיין שווייגענדיגע ציל-באוואוסטקייט און זיין אין טרוים אין טרויער פאַרוויקעלטע ווילענסקראַפט, אברהם וואַלדען — זיין רעליגיאָז-טעט (דאָס טיפסטע געפיל ראבא'ים) אסתר אָדער דבורה — זיין פרישע און שטראַמיגע יוגענדליכקייט א. אַז. וו. אלע זיינען זיי פאַרקערטע געפילען, טרוימען און תּהילות פון א. ראבא'י. אלע אַטעמען זיי מיט זיין אַטעם...

דאָס פאַסט ניט פאַר קינסטלער עפיקער, פאַר קינסטלער, וואָס כּשופּען אַרויס אַ לעבען, וואָס זיי האָבען אַליין ניט געלעבט, נאָר „געזען“ (מיט דעם אויג פון זייער ליב און — נאָר מער — מיט

ד'עם אויג פון זייער פאנטאזיע). ז י י לאָזען אויך איבער אין זייערע ווערק שפורען פון זייער איד, עכאם פון זייערע אינעווייניגסטע שטורעמס און שאטענס פון זייער שווייגען; אָבער דאָס זיינען פארדעקטע, פארשטעלטע שפורען, דאָס זיינען עכאָס ווייטער ווייטע און שאטענס בלאַסע, קוים וואָס מען זעט זיי; אַזוי ווי אַ דיקע וואנט, אַ מחיצה, וואָלט געווען צווישען זייער איד'לעבען און דעם לעבען פון די וועלטען, וואָס זיי שאַפען. ראַבאָי געהערט צו די קינסטלער, וואָס דער פאַרהאַנג, וועלכער טיילט אָפּ זייער לעבען פון זייער שאַפען, איז זייער אַ דינער און אַ דורכזיכטיגער און דערצו ווערט ער אינמיטען דערינען אָפּט צעריסען, און פרישע, נאָך ניט אָפּגעקילטע, איד'שטראָמען לויפען פון זיין לעבען אַרײַן אין זיין שאַפען. ראַבאָי געהערט, מיט איין וואָרט, צום טיפּ ל י ר י ש ע קינסטלער.

די איינציגע „פאַרשוּינען“, וואָס ווערען געשילדערט ביז צו אַ געוויסען גראַד „עפּיש“ אין ראַבאָי'ס ראָמאַנען, זיינען די, וואָס רעדען ניט אויף קיין מענשליכען לשון: דאָס זיינען די פּערד, די אַקסען, די וועלדער, די תּבוּאות און די איבעריגע זאַכען, וואָס ראַבאָי מאַכט, אַז זיי זאָלען לעבען און אָנפילען מיט זיך זיינע ווערק. אָבער אויך די וועלדער און די גראָזען און די פּערד און די בהמות, און די ערד, וואו זיי וואַקסען אָדער פּיטערען זיך, זיינען ניט מער ווי טיילען פון ראַבאָי'ס געזאַנג, פון ראַבאָי'ס עראַינערונגען, פון ראַבאָי'ס טרוימען אָדער תּפּלות. ווען ער צייגט אונז אָט די אַלע גאַטס באַשעפענישען, זעען מיר ניט בלוז זיי, נאָר אויך אים, ווי ער שטייט און קלייבט נחת פון זיי, ווי ער שטייט און פרייט זיך מיט זייער פרייד און האָט צער פון זייער צער. אויב ער דער ציילט אונז וועגען פּערד מער, ווי וועגען אנדערע באַשעפענישען, אויב פּערד געהערען, קאָז מען זאַגען, צו די הויפט פאַרשיינען פון זיינע ראָמאַנען, איז עס ניט ווייל ער קען זיי בעסער, נאָר ווייל ער ליבט זיי מער, ווי אנדערע באַשעפענישען... לירישע שרייבער שרייבען דערהויפּט וועגען זאַכען, וואָס זיי ליבען. און די דריי ראָמאַנען ראַבאָי'ס זיינען טאַקע ניט מער, אָבער אויך ניט ווייניג

גער, ווי די פאעמע פון ראבא'ס ליבע. פון זיין ליבע צו פערד,
צו פעלדער, צו וועלדער, צו מענשענקינדער, וואס לעבען צווישען
זיי, און צו אלע גאטס באשעפענישען, — אחוץ די גרויס-שטא-
טישע. זיי האט ניט גאט באשאפען, נאר דער טיוועל...

(1920)

יואל מאסטבוים: דריי דורות*

„די ווילדע „פייכטע כויענע“ האט פאר דעם פארהאָרעוועטען מענש פון דער גרויסער שטאָט, אלענפאלס, פאר דעם דילעטאַנט, וואָס לעבט אָפּ אַ גאַנצען ווינטער אין די סאַלאַנירטע ערטער, אונטער דעם שיין פון עלעקטריע, אונטער דעם קלאַנג פון דער קאַמע-ראַלער סאַלאַז-מוזיק, אונטער דער פּראָזעאַלאַגיע פון גריכישע קונסט און סתם געקונסטעלטקייט פון דער נשמה, קאַפּירטער שווער-מעריי, — האָט גאַט געגעבען אַ שטיקעל צייט אין יאָר, וואָס אַזאַ מענש האָט זיך ליב צוזאַמענצוטערעפּען מיט דער נאַטור“ — אַזוי הויבט זיך אָן דער דריטער טייל פון ראַמאַן.

„ווען עמיץ וואָלט פאַרבלאַנדזשעט אין אַ שטילע גאַס פון דער אונטערשטאָט, דאַרט, וואו עס שפּרייטען זיך אויס זומערצייט גרינע פלעצער, און מענער, פרויען און קינדער, ערשעפטע, לעגען זיך אויס געגענאיבער דעם טייד מיט די פאַרטריקענטע ברוסטען געגען הי-מעל, אריינצואטעמען די פרויע לופט, — וואָלט ער איצט דורך די פאַרשנייטע, ערטערווייזן בלאַטיגע פלעצער זיך ארויפגעקריגען אין אַ קליין בוידעם-שטיבעל פון אַ הויכשטאַקיגען הויז“ — דאַס איז דער אַנהויב פון פערטען טייל.

און עס פאַרשמיט זיך, אַז ווען עס וואָלט זיך אַנגעהויבען מיט אַזאַ מין פּראָזע דער ערשטער טייל פון בוך, וואָלט אים שוין קיינער ווייטער ניט געלייענט. קיינער וואָלט זיך ניט געריכט צו געפינען עפעס רעכטס אין אַ בוך, וואָס האָט אין זיך אַזוינע ווילדקייטען, ווי

(* פּאַרלאַג „אידיש“, ווארשע, 1920.)

די נאר וואס געבראכטע. און אפילו דער קריטיקער, דער „פראפע-
סיאנעלער“ ליינער, וואלט געמוזט פארמאכען אזא בוך גלייך נאך
דעם ערשטען זייטעל און אים מער ניט עפענען. ווארום וואס פאר
א ווערדע קאז האבען א חיבור, וואו עס ווערען געברויכט אויסדרי-
קען אזוינע, ווי „סאלאנירטע ערטער“, „קאפירטע שווערמערין“,
און וואו דער סוף פון א זאץ קלעפט זיך ניט צום אנהויב ?

אלזא, ווען נאך אויף די ערשטע זייטלאך וואלטען זיך גע-
טראפען אזוינע אומגעלומפערטקייטען, ווי די אויבען-ציטירטע,
וואלט עס גלייך גע'פסל'ט דעם בוך אין אונזערע אויגען און מיר
וואלטען אים ארויסגעלאזען פון האנט ניט געלייענט. אבער... דאס
וואלט געווען א שאד, א גרויסער שאד. ווארום עס איז א ל ע ב ע
ד י ג בוך, כאטש עס איז משונה-וויילד, פארגרייזט, פארקריפעלט,
און שטעלענווייז, פשוט, עס-הארציש, אנאלפאבעטיש.

עס איז דא אריגינאליטעט און זיכערע באגאבטקייט ביים
פארפאסער, — און עס איז דאך בעסער א טאלאנט א קריפעל, איי-
דער א רויטבאקיגע מיטעלמעסיגקייט. א טאלאנט זאגט אונז עפעס
אפילו, ווען עס שטאמעלט. אין זיין עצם שטאמלען איז דא עפעס א
רייז. עס איז פאראן א חז איז די קרימסטע שמייכלען און ווילדס-
טע ליניעס פון זיין געזיכט.

אזא רייז און חז איז דא אויך אין די ווילדע, קרומע, קראנקע
שמייכלען און אין דער שפראכליכער שטאמלעניש פון יואל מאסט-
בוים.

ער שרייבט אזוי, אז איר ווייסט ניט, צי עס איז א נאאיווער
סטיל, אדער, פארקערט, א הייכראפינירטער; אבער איר ווייסט עס
ניט בלויז דערפאר, ווייל ער האט אין זיך ביידע עלעמענטען אינ-
איינעם: ער איז א געמיש פון נאאיווער קינדישקייט און רייפ-
קייט, פון אלטמאדישקייט און מאדערניטעט — און דאס גיט אים
צו אזא מאדנע, געווירצטע אייגענארטיגקייט.

אט אויף וואס פאר אן אופן ער הויבט אן דעם ראמאן: „איי-
דער מיר צייכענען אן די ליניע און איבערהויפט דעם וועג, וואס
פירט צום לאנד פון אונזערע העלדען, מוזען מיר פריער פארבלאגן-
דושען אין א וועג א וואלדיגען, וואס זיין לופט איז דער פרי שמעקט

מיט עפעס בלומיגעס, קארנדיגעס און אנגענעמעס פון וואסער". דאס איז ניט קיין גלאטער זאץ, אבער די ניט-גלאטקייט איז דאס, וואס אונז אינטערעסירט, וואס ציט אונז אריין אין בוך, ווי א קרום כשופ'דיג וועגעל — אין די טיפענישען פון א טונקעלען וואלד.

דער געבראכטער זאץ פון דעם ערשטען בלעמעל איז ניט קיין אויסנאם. אזוינע מאדנע, פארדרייטע און אומגעריכטע ווענדונגען זיינען דא אויף יעדען זיימעל, — דערהויפט אין דעם ערשטען. אנב, בעסטען — טייל פון ראמאן. איד וועל ברענגען א פאר בייר שפילען. (פון אזוינע אייגענארטיגע ווערק איז שווער, כמעט אומ-מעגליך צו געבען א באגריף דעם לעזער אן אפטע ביישפילען):

...דאס איז א סטעזשקעלע, וואס גנב'עט אוועק אייערע טריט פון דעם טומעל, רויך, בראנפען און שטיינקוילען און פירט צו עפעס א פיינערער שמעקעדיגערער וועלט"...

....ווארום „מאריטקעלעס גליק" איז ניט דאס געוויינליכע גליק פון אלע מיידלאך ארום. ניט די געשניצטקייט פון איר וויג איז (די געשניצטקייט פון) זייער וויג געוועזען. און ניט דאס זיי-דענס פון אירע וויקעלשנורען זיינען (איז!) אויך זייערס געוועזען, ווארים פינף און דרייסיג יאר זיינען די שטובמענשען ארומגעגאנגען עלענדע, פארטראכטע, די מיילער האבען געגעסען, די אויגען — געשלאפען, נאר די נשמות האבען געקלאפט אין אלע טויערען פון הימעל, געבעטען זיך, גע'חלש'ט נאך א טאכטער, פשוט, ווי א שניטער נאך רעגען: „קום! קום!" און זי איז אויסגעבעטען געווארען".

מאסמבוים שרייבט אזוי, ווי ווען ער וואלט דער ערשטער אַנ-געהויבען שרייבען אויף אידיש: קיין שום מוסטערן עקזיסטירען ניט פאר אים. ער שעפט זיין שפראך, אירע ווערטער, אירע ווענד-דונגען, איר ריטם, איר ניגון, פון נאך עפעס א באזונדער קוואל. פון א קוואל, וועלכער ליגט ערגעץ ווילד פארזואקסען אין א טי-פעניש פון א ווייטען וואלד. ער האט זיין אייגענעם ווארטאוצר און זיין אייגענעם סינטאקסיס. דערביי, אבער, פילט זיך ניט קיין

געמאכטקייט און קיין טרוקענקייט אין זיין סטיל, ווי דאס טרעפט אפט ביי שרייבער, וואס ווילען (און ווייסען, אז זיי ווילען) זיין אריגינעל. פארקערט, עס איז דא אין זיין אייגענאר-טיגען אופן שרייבען (כל זמן ער פארפלאגנטערט זיך ניט) עפעס א געשמאקע אורקוואליגע גאטירליכקייט. אפילו זיינע אומבאהאלטענע פענקייטען שלינגען מיר לייכט אראפ, און אפט זינגט זיך דער זאץ ביי אים ארויס, ווי עפעס מוזיקאלישעס, אזוי ווי א קינד וואלט צו אונז גערעדט.

דאס אייגענע מוז מען זאגען וועגען דער קאמפאזיציע און דעם עצם אינהאלט פון ראמאן. עס איז, אזוי ווי די שפראך, א געמיש פון פרימיטיוויטעט און פיינער, עדעלער קאמפליצירטקייט, א צור-נויפשטעל פון קינדישער, בוכשטעבליך קינדישער פלאפלעריי און עפעס א מעלאדיע און א כישוף, וואס מאכט, אז די אומבאהאלפענע שטאמלעניש זאל אויפלייכטען מיט עפעס א פארבארגענעם זין.

דער פאדים פון דער דערציילונג הויבט זיך אן צו שפיגען „אין דער אידיילענוועלט“ (אזוי הייסט דער ערשטער טייל) פון מאַר-רִיט א ס קינדהייט. מאַריטא (אָדער מרים) איז דער מיטעל-פונקט פון ראמאן. זי איז עס די פערזאן, וועלכע קומט אין בארד-רונג מיט די דריי דורות, וואס ווערען דא געשילדערט.

די דריי דורות לאָזען איבער — יעדער אויף זיין שטייגער — שפורען, טיפע, ניטפארגייענדיגע שפורען אין מאַריטא'ס גוף און נשמה.

דער ערשטער דור — דאס איז מאַריטא'ס פאָטער. ר' מאַטיע אפרימ'ס, און די אלע מענשען, וואס לעבען ארום אים. ר' מאַטיע איז אן אייגענפונדעוועטער, רייכער און פרומער, פוילישער איד. ער האט א בראנפעז-פאבריק (א „גאַרזשעלניע“) מיט א גרויסען „הויף“ אן אייגענעם און פירט א ברייטען לעבען פון א רייכען גוטס-באזיצער. דעם פלאץ, זואו זיין הויף געפינט זיך, באַשרייבט מאַסטבוים אַזוי:

....פון צייט צו צייט שלייבען זיך דאָ דורך טריט בעל-

הבת'ישע, נחת'דיגע, שטילע און גאטספארכטיגע. און אט די טריט
 פירען אין א שטילער געגענד, וואס הויבט זיך אן מיט א געשניצ-
 טען, פרישגעשמירטען, געפלאכטענעם פארקאן. אונטען, ביי די
 טריט פון פארקאן, ביי דער טונקעלער ערד, פון וועלכער עס שמעקט
 מיט געזונטע ווארצלען, זעען זיך שמאלע וואסערלאך, קאלטע און
 אנגענעמע צום טרינקען, און איבער'ן פארקאן, דורך די דיקע פרוכט-
 בויער — א רייע רויט-דעכיגע הייזער מיט גרויסע קלארע שויבען
 און גארדינען ביי פענסטער. און אויף די ווענט דריי גאלדענע מע-
 דאלען און צוויי מעשענע. דאס איז עס, דאס איז עס — ר' מאַטיע
 אפרימ'ס הייזער, וואס שטייען שוין דא יארען, יארען. קיין חובות
 אויף זיי, קיין מאַנער, קיין פאָדערונג דורכצולייגען דאָ רעלסען
 אָדער פארנעמען עס אויף אקער-בוי. דען באהאנגען מיט מעדאלען
 פאר אַרענטליכקייט פון מסחר, באוואָרפען מיט נדן פון כלות און
 חתנים, באשאַנקען מיט יחוס און צוטרוי, לעבט דאָ די משפחה
 אונטער אירע טיולענע פאָרהאַנגען, זילבערנע לייכטער, גאלדענע
 בעכער און רויטע ספר תורות". די משפחה איז טיף איינגעוואָר-
 צעלט אין רואינען לעבען, גוט צו לייטען און איבערגעגעבען צו
 גאט. די קרוין פון דער משפחה און איר אויסגעבעטען גליק איז
 די בת יחידה, מאריטא. אַלע מענשען אין הויז לעבען נאָר פאר
 איר, צוליב איר. צו דרייצען יאר איז זי שוין פאר'קנסט צו א
 חתן, א חסידישען רבי'ס א זון. פון רבי'ס הויז האָט מען איר צור-
 געשיקט א מתנה — א בראַש מיט אַ בריליאַנט. דער בריליאַנט
 ווערט דער באגלייטער פון איר לעבען, פון איר גליק און אומגליק.
 ער וואַלט איר געבראכט אפשר נאָר גליק, ווען זי וואַלט געוואסט
 צו שעצען דאס הויז, פון וואנען ער איז געשיקט געוואָרען צו איר,
 דאָס הויז פון דער אלטער יחוס'דיגער רבי'שער פאמיליע. אבער זי
 האָט דאָס הויז ניט געהאלטען ערליך. זי האָט ניט געוואַלט בלייב-
 בען די כלה פון דעם רבי'ס זון. איר איז בעסער געפעלען געווען
 איר טאַטענס שרייבערעל, טוביה, וועלכער האָט געקענט שניצען
 און מאַלען מענשעלאך. און דעם בריליאַנט האָט זי אוועקגעגעבען
 כאַסיע'ן, זייער דינסט, פאר א דרשה'געשאַנק צו איר חתונה.
 פון דאָן אַן האָט זיך אָפגעטאן דער מזל פון ר' מאַטיע'ס שטוב

אין פון מאריטא'ן. טביה, וועלכען ר' מאטיע וויל ניט נעמען פאר אן איידעם אנשטאט דעם רבי'ס זון, פארט אוועק קיין ארץ ישראל. מאריטא בלייבט אליין, א פארבענקטע, און פאר ר' מאטיע'ן און זיין נע געשעפטען קומען אויך אן שווערע צייטען. די רעגירונג פירט איין א מאנאפאל אויף בראנפען, און ר' מאטיע'ס געשעפטען גייען וואס ווייטער אלץ ערגער.

העלפען אים רופט זיך אויס א איד פון א נאנטען שטעטעל, איינער צאליש — און דאס איז שוין א פארשטייער פון דעם צווייטען דור. צאליש, א ברוטאלער נפש, נארט אויס ביי ר' מאטיע'ן די הייזער און זוערט א בעל הבית פריער אויף זיין פארמעגען און דערנאך אויך אויף זיין טאכטער מאריטא. זי האט פאר אים חתונה, גלויבענדיג, אז אויף אזא אופן וועט זי פארבעסערען די לאגע פון איר אומגליקליכער פאמיליע. אבער די לאגע ווערט ניט בעסער. מאריטא'ס עלטערן האבען אָנגעוואוירען אלץ, וואָס זיי האָבען פאַרמאָגט, און מאַריטאַ אליין פאַלט, וואָס ווייטער, אַלץ נידעריגער אין דעם הויז פון צאליש'ען, וואו עס קלייבען זיך בלעזליי נידעריגע נפשות, אויסגעלאסענע קאמעדיאנטען און שכור'ע רוישע טשינאָוויקעס, מיט וועלכע צאליש פירט באקאנט-שאפט צוליב זיינע פינסטערע שמוציגע געשעפטען.

צאליש צעשטערט ר' מאטיע'ס אידיליען-וועלט, די וועלט פון דעם אלטען פרומען פאטריארכאלישען אידישען לעבען, און בויט אויס אויף אירע חורבות א נייעם לעבען, א לעבען פול מיט ברוטאל ליטעט, גראבען עגאאיזם, פאלשקייט, אויסגעלאסענקייט, הפקרות. וועגען ר' מאטיע'ס אלטען, פרומען און גוטען, לעבען, דער-צוילט אונז דער פארפאסער אין העלע ליכטיגע טענער. פאר צאליש'ן און זיין חבריה, ד. ה. פאר דעם דור, וואָס איז אויפגעשטאנען נאָך דעם חורבן פון דער פאטריארכאלישער פרומקייט און גאָטס-גלויביג-קייט, האָט מאַסטבוים ניט קיין אנדערע פארבען, אַחוץ פּעד־שוואַר-צע. ר' מאטיע'ס לעבען איז א ריינע אידיליע, צאליש'עס — א שמוציגע וואקסאנאליע. ר' מאטיע האָט געבראכט פרידען, רואיג-קייט און צופרידענהייט אויף דער וועלט. צאליש שפרייט ארום זיך אומרו, ביטערקייט, פוסטקייט און פארוויסטונג. אפילו די פערד,

די הינט און די פויגלאך זיינען זיך צעלאָפּען אָדער אומגעקומען, ווען צאלוש איז געוואָרען דער בעל־הבית איבער'ן הויף אנשטאט ר' מאטיע'ן... אזוי איז דערנאָך ביסלאַכווייז פאַרגאַנגען די לעצטע, לעצטע קלאַנגען פון דער אַלטער וועלט, און די הייזער פון אַלטען ישוב זיינען געוואָרען שיטערער, זעלטענער, עפעס ווי דערדריקט פון עפעס אַ געהיימער האַנט". אַ נייער ישוב איז אויסגעוואַקסען. ער איז אויסערליך שענער, רייכער, באַקוועמער, אָבער אינעווייניג איז ער ווערעמדיג, צעפּוילט. ס'איז נאָר אַ פּוסטער, אויבענאוי־פּיגער גלאַנץ אויף אים. עס איז, דאכט זיך, אַלץ ניי, אָבער די נייקייט איז גאַרנישט ניט ווערט. די נייע, פאַרשענערטע און רע־פאַרמירטע שול, איז קיין שול גיט, דער רב איז ניט קיין רב, דער חזן — ניט קיין חזן: עס איז אויפגענומען געוואָרען איז דער נייער וועלט אַ חזן, אָבער שוין ניט דער, וואָס האָט זיך ביי זיינע תּפּלות פאַרטראַכט, געזונגען מיט אַ באַזונדער כּונה, מיט אַ באַ־זונדער ניגון, נאָר אַ זינגער אויף גיך, ווי באַשמעלט אין ווין". עס איז אַלץ געוואָרען טאַנדעט — די געשעפטען, די פּאַמיליע, די רע־ליגיע, די בילדונג.

מאריטא האָט אין צאלוש'עם הויז ניט געקענט בלייבען. דער־הויפט איז איר צאלוש געוואָרען פאַרהאַסט און פאַרמאַוס'ט נאָכ־דעם ווי זי האָט אים געבוירען אַ קינד, און דאָס קינד איז געווען גע־ראַטען אין אים. זי האָט אויך דאָס קינד געהאַסט. און זי האָט נוי עס איז אַרויסגעראַטעוועט ביי צאלוש'ן דעם בריליאַנט — איר מוזל — וואָס סאַסיע האָט איר צוריקגעגעבען צו איר חתונה, און האָט פאַרלאָזט זיין הויז.

זי איז אַוועק פון זיין הויז, אָבער ניט פון דעם דור, וואָס ער איז זיין פאַרשטייער. זי האָט נאָר פאַרביטען דעם ווילדען קליינ־שטעטעלדיגען צאלוש'ן אויף דעם כלומרשט קולטורעלען גרויסשטע־טישען וואַצלאָוו. אָבער וואַצלאָוו, דער אַנטיקוואַר און דער ליב־האַבער פון קונסט, האָט זי נאָך מער באַליידיגט און געפּייניגט, ווי צאלוש. איר בריליאַנט — איר יחוס, דעם רבי'ס מתנה — האָט ער געגעבען אַנטאָן אויסגעלאַסענע פּרויען. און אינאיינעם מיט איר בריליאַנט איז אויך זי אליין פאַרשמעצט געוואָרען. וואַצלאָוו, אָדער

אפאלאן פון בעלווערער, ווי די פרויען רופען אים, האט זי אויסגע-
נוצט — און אוועקגעווארפען. גראד דאן, ווען זי האט געזאָלט
ווערען ווידער א מוטער, א זינדיגע מוטער, איז זי געבליבען אַן א
היים און אַן א באַשיצער.

דער נייער, כלומרשט קולטורעלער, דור, האט צעריסען איר
באנד מיט אירע עלטערן, מיט דער אלטער וועלט, און זי „בעפרייט“.
צוגלייך אבער האט ער אָנגעטאָן אויף איר נייע קייטען, די קייטען
פון פאַלשקייט, פוסטקייט, אויסגעלאַסענקייט, עלענדקייט. דער
בריליאַנט, וועלכער איז געווען פרויער די עמבלעם פון אומשולד,
טריישאפט און גלויבען, איז געוואָרען דער צייכען פון זינד, פאַר-
ראַט און פעלשונג.

און אַפּטמאַל, ליינענדיג דעם ראַמאן, דוכט זיך, אַז מאַריטאַ
איז, לויט דעם פאַרפאַסערס פלאַן, ניט קיין איינציגע, אינדיווידועלע
פערזאָן, נאָר די פערסאָניפֿיצירונג פון אַן אלגעמיינער אידעע אָרער,
ריכטיגער, פון א היסטאָרישען פּראָצעס, וועלכען עס האָט דורכגע-
מאַכט אין דער לעצטער תקופה די קאַלעקטיווע אידישע פערזענ-
ליכקייט, דער אידישער שאַפונגס-נייסט, די אידישע רעליגיע, די
אידישע קולטור. דערהויפּט קומט אויפֿן זינען די אידישע קונסט,
ווען מען הערט וואָס דער שרייבער דערציילט אונז וועגען די
גלגולים פון מאַריטאַ און איר בריליאַנט. די קונסט איז — ניט
צופעליג געוויס — איינגעפלאַכטען אין דער געשיכטע פון יעדער
פון די דריי מדרגות, פון די דריי דורות, וואָס מאַריטאַ האָט דורכ-
צומאַכען. אין דער ערשטער סטאדיע, ווען מאַריטאַ איז נאָך ביי
אירע עלטערן אין הויז, א ציטערדיגע בת יחידה, איז עס דער
פאַלקסטימליכער, אידישליכער קינסטלער טביה, דער משכֿך און
בצלאל-טרוימער, צו וועלכען עס ציט מאַריטאַ'ן. ווען איר פאַטער, —
די אלטע, פרומע, גוטע, אבער ניט קינסטלערישע וועלט, — וואָלט
זיך ניט איינגעשפּאַרט דאן און ניט פאַרשטויסען טביה'ן, וואָלט
אפשר נאָר דאָס אומגליק ניט געקומען: מאַריטאַ און טביה —
די אלטע אידישע ריינקייט און דער אלטער אידישער שאַפונגס-
נייסט — זיינען א פאַר. זיי וואָלטען אַרויסגעבראַכט א דור, א
וועלט, וואָס וואָלט געהאַט א קיום. און פאַרקערט: ווען מאַריטאַ'ן

וואלט ניט געצויגען צו טביה'ן, צום אידישען קונסט־גייסט, און זי וואלט טריי געבליבען צו איר פאטערס ווארט און חתונה געהאט פאר'ן רבי'ס זון, דעם פארשטייער פון דער אלטער רעליגיעזער טראדיציע, וואלט אויך אפשר אלץ געגאנגען כשורה. אבער דאס איז ניט באשערט געווען. מאריטא איז אפגעריסען געווארען פון די אלטע ווארצלען — סיי פון די אידיש־רעליגיעזע און סיי פון די אידיש־קונסטלערישע ווארצלען. זי האט זיך געלאזט פארפירען פון די פיינט פון דער אלטער ירושה — פון צאלוש'ען און אפאלאנ'ען. און דאס האט איר עלענד און אומגליקליך געמאכט. אין צאלוש'עס „פרייהייט“ איז קיין פרייהייט ניט געווען, און אפאלאנ'ס קונסט און קולטור איז קיין קונסט און קיין קולטור ניט. צאלוש'עס פריי־הייט איז אויסגעלאסענקייט און געשעפט, אפאלאנ'ס קונסט און קולטור איז אויך ניט מער, ווי אויסגעלאסענקייט און גראבער, ברר טאלער עגאאיזם.

עס האט געמוזט קומען א נייער כח, א נייער דור — און דאס איז שוין דער דריטער דור — וועלכער זאל פראווען אויס־לייזען מאריטא'ן און אויפהויבען זי פון איר געפאלענקייט. דער דאזיגער דור קומט אין דער געשטאלט פון איבראהים אדער „דער וואנזיניגער...“ ווי מענשען רופען אים — און ער איז ווידער א קינסטלער. ער איז שוין אבער ניט פון טביה'ס נאאיווען, פאלקס־טימליכען און ניט פון וואצלאוו־אפאלאנ'ס געפוצטען, פאלשען אזי פרעמדען שניט. ער איז א קינסטלער, וואס האט זיך פון דער נייער וועלט אומגעקערט צוריק צום אלטען, אידישען, מקור. ער וויל מיט נייע מיטלען דערגרייכען די צילען, וואס עס האט זיך אמאל געשטעלט טביה. ער ווערט מאריטא'ס באשיצער. מאריטא ווערט דער מאדעל פאר זיין נייעם בילד. מאריטא מיט איר בריליאנט אויפ'ן הארצען. „ער וועט“, טראכט ער, „אויסמאלען דעם בריליאנט ניט ווי קיין בריליאנטיגען שטיין, נאר ווי עפעס א הארץ מיט א סך נגונים. אין דעם הארץ וועט זיין די יונגענטיכסטע פארבען פון זיין ראזען הימעל, די שטים פון זיינע קליינע תפלות, דאס געבעט פון זיינע קינדערשע נעכט.“ אזוי טראכט איבראהים. און מאריטא האט געטראכט: „דא אונטער שטאט וועט זיי קיינער ניט שמערען.“

פריי וועט זי די ליכט צינדען, בענשען, קוקען צום הימעל, פרייען זיך מיט'ן קינד און טאטען, ווי א שטילע בת מלכה. א דור, א נייער, א דור א גוטער, א דור א פרייליכער."

אבער אזא דור איז ליט באשאפען געווארען: מאריטא'ס גליק האט זיך צוריק ניט אומגעקערט. זי האט זיך אָפגערייניגט פון די זינד און דעם שמוץ, גע'נט זיך מיט צאלוש'ען, געווען גרייט זיך איבערצובעמען מיט די עלטערן, אָבער — מיט איבראהים'ען האָט זי זיך ניט באהעפט. אויך דאָס בילד, וואָס ער האָט געמאַכט פון איר, האָט ניט אויסגענומען ביי דער וועלט. אויסגענומען האָט דאָס בילד, וואָס עס האָט געמאַכט פון מאריטא'ן איבראהים'ס חבר, לעווי. לעווי האָט אויפ'ן האַרצען ביי דער פרוי אויסגעמאַלט אַן שטאַט אַ ברייאַנט — א טויטע שלאַנג. לעווי איז געווען דער היפוד פון איבראהים. איבראהים האָט געגלויבט אין לעבען, לעווי האָט געזען אומעטום טויט. און אויך ביי מאריטא'ן אויפ'ן און אין האַרצען האָט ער געזען טויט. און זיין זעאונג איז געווען די ריכטיגע. מאריטא איז אין א קורצער צייט אַרום געפונען געוואָרען אַ דערטרונקענע...

איד האָב איבערגעגעבען און פאַרטייטשט נאָר דעם עיקר שבעיקר פון ראַמאן. איד האָב דערמאָנט נאָר די הויפט־פאַרשוינען און אַרויסגענומען בלויז דעם תמצית פון דער פאַבולע. אָפּשטעלען זיך אויף די נעבענ־פאַרשוינען און פאַרטיפען זיך אין די איינציגע עפיזאָדען וואָלט געהייסען זיך פאַרפלאַנטערען אין דעם פלאַנטער, פון וועלכען דער פאַרפאַסער אליין איז קוים אַרויסגעקראַכען. איד האָב מורא געהאַט צו ריזיקירען.

דערצו האָב איד געוואָלט אַרויסקריגען דאָס פּאָזיטיווע, וואָס איז דאָ אין דעם זווילרען ווערק: די שילדערונג פון די איינציגע עפיזאָדען און די איינציגע פאַרשוינען, אַלס אינדיווידועלע געשמאַל־טען, געהערט ניט צו דאָס פּאָזיטיווע. עס איז ניטאָ כמעט איין פּערזאָן און איין עפיזאָד אין בוך, וואָס זאָל לעבען מיט אַ פּולען לעבען און וואָס זאָל אונז צופרידענשמעלען — פון דעם שטאַנד־פּונקט פון געוויינליכער, רעאַליסטישער, כאַראַקטעריזירונג און שילדערונג־קונסט. די פּסיכאָלאָגישע מאַטיווירונג און די רעאַ-

ליסטישע אויסמאלונג פון פאסירונגען און האנדלונגען עקזיסטירט
 ניט פאר אונזער פארפאסער. אויך וויל ער ניט וויסען דערפון,
 וואס הייסט דיאלאג. אז צוויי מענשען רעדען ביי אים, רעדען זיי
 פארשידענע זאכען, אבער דער לשון איז ביי זיי איינער — דער
 לשון איז אין אלע פאלען א מאסטבווישער. און דאס נעמט זיך
 ביי אים ניט ווי ביי א. ראבאי, פון דער לירישקייט פון זיין שאפען.
 נאך פשוט דערפון, וואס קיין זאך ווערט ביי אים ניט
 אינדיווידואליזירט. און ווען דאס וואלט געווען מיט אן אַנֶר
 דערען אזוי, ניט מיט מאסטבוים'ען, וואלט... נאָר נישט
 געווען, ד.ה., די פערזאנען, די געשפרעכען, די געשעענישען
 און די האנדלונגען וואלטען געווען טויט און עם וואלט ניט געווען
 וועגען וואס צו רעדען! א קופע ווערטער — און מער גארנישט.
 ביי מאסטבוים'ען זיינען אויך דא א סך ווערטער — דערהויפט איז
 צווייטען און דריטען טייל — וואס זיינען ניט מער ווי ווערטער,
 און דערצו נאך ווילדע, פארקריפעלמע ווערטער. אבער בכלל איז
 דא לעבען אין ראמאן. אויב ניט עפיש, איז ליריש לעבען, און
 אויב ניט אין די איינציגע שטריכען, איז אין דעם אלגעמיינעם פאן
 פון בילד.

מאסטבוים האט די פיאיגקייט צו מאכען לעבען א געוויסע
 מיליע ניט דורך דער באלעבונג פון אירע איינציגע טיילען, נאך דורך
 דעם, וואס ער מאכט זי וויברירען אויף א געוויסען אופן און לאזט
 זי באהערשט ווערען פון א געוויסען אלגעמיינעם טאן. אזוי א
 שטייגער שפירען מיר די ריינע און ליכטיגע אידיילישקייט פון ר'
 מאטיע'ס הויז אדער די געמיינהייט און עקעלהאפטניגקייט פון צא-
 לוש'עם און וואצלאו'ס חברה ניט דורך די פרטים, וואס מאסט-
 בוים שילדערט און וואס זיינען זעלטען ווען איבערצייגענדיג, נאך
 דורך דעם אלגעמיינעם קאליר, קלאנג און ריח, וואס זיי האבען.
 מאסטבוים קאן ניט מאלען דאס געזיכט פון אן איינציגען מענשען
 אדער די נשמה פון איינציגע זאכען, אבער ער צייגט אונז דאס גע-
 זיכט און די נשמה פון דער מיליע, ער גיט אונז די מוזיק פון דער
 סביבה...

עס זיינען דא אינדיווידועל־פסיכאלאגישע ראמאנען און עס

זיינען דאָ פּסיכאָלאָגישע מיליע־ראַמאַנען. „דריי דורות“ איז אַ
פּסיכאָלאָגישער מיליע־ראַמאַן.
מיט דעם דאָזיגען וואָרט וויל אײך ניט פאַרשטעלען די ווילד־
קייטען און אומגעלומפערטקייטען פון ראַמאַן: זיי וואַרפען זיך אין
די אויגען, און מען מוז זיי זען, צי מען וויל צי ניט. אײך וויל נאָר
זאָגען, אז דאָס ווילדגראַז פון בוד וויקעלט זיך אַרום אַ לעבעדיגער
בלום, און אז דאָס זיינען משוגע־נע העויות פון אַן אַריגינעלען
מענשען.

(1921)

צבי הירשקאן : צוויי וועלטען*

דער ראמאן „צוויי וועלטען“ איז צום ערשטען מאל געדרוקט געווען אין פריז'ס זאמעלביכער „אידיש“ (11—1910). דאס איז געווען הירשקאן'ס ערשטער ליטערארישער ארויסטריט. און ער האט געוווּזען, און א טאלאנט קאן אויך פון אלטען שטאף — און מיט אלטע געצייג — מאכען א רעכטע זאך. ווארום סיי דער שטאף, סיי דער סטיל פון ראמאן איז אין דער אידישער ליטערא-טור ניט ניי.

דאס אידיש לעבען איז פארצייטיגען אלט-פרענקישען שטע-טעל — און אט דאס איז דאס לעבען, וואס ווערט געשילדערט אין די „צוויי וועלטען“ — דאָרף מען האָבען נאָך אַן אָפּגעבאַקענערע טעמע? ווער האט וועגען דעם ניט געשריבען? וואסער אידישער פראזאאיסט און וואסער ליריקער האט ניט געמאלט די אידישע אָדער דעם חורבן פון דער אידיש-קליינשטעטעלדיגער פאטריארכא-לישקייט? כמעט די נאנצע נייע אידישע ליטעראטור איז פול מיט דער לופט פון קליינשטעטעל, מיט זיינע שאַטענס און געשטאַל-טען; נאָר פיל אידישע שרייבערס — און דער הויפט די, וואס זיינען אליין פון שטעטעל אוועק אין שטאָט אַרײַן — האָבען זיך ניט באנוגענט מיט דער אלגעמיינער לופט פון שטעטעל, וואו זיי האָבען פאַרבאַכט זייערע קינדערשע יאָרען: זיי האָבען געפרואוּט אונז געבען א נאנץ און קאַנצענטרירט בילד פון שטעטעל, ווי פון נאָר אַ באַזונדער סױזשעט. אַזױ האָבען געמאַן אַש, וויסענבערג,

(* „קיעווער פארלאג“, קיעוו, 1918.

רייזען, קאברין און אנדערע; אזוי טוט אויך הירשקאן אין די „צוויי וועלטען“.

ער נעמט א קליין ליטוויש שטעטעל **בעראזאוו** — און ווייזט עס אונז, „ווי עס שטייט און גייט“. אז מיר ליינען דורך זיין „ראמאז“ (וואס איז אייגענטליך ניט מער ווי א לענגערע דערציילונג), ווייסען מיר ניט נאר פון דעם, וואס עס טוט זיך אין די „צוויי וועלטען“ — די „צוויי הייזלאך, איינס געדעקט מיט שטרוי, גוייש, דאס אנדערע מיט ברעטלאך, אידיש“, וואו עס שפילט זיך אפ דער ראמאז; — מיר דערוויסען זיך אויך פרטים פון אנדערע שטעטעלשע הייזער, פרטים פון שטעטעלשע פרנסות און לעגענדעס, שולען און ירדן, קבצנים און נגידים, שבת-גויים און אזוי גויים; מיר באקומען א בילד פון דעם גאנצען ליטווישען קליינשטעטעל, ווי עס האט אויסגעזען מיט א פאך צענדליג יאָר פריער, איידער עס האט זיך אנגעהויבען דער גרויסער וועלטקריג און די גרויסע וועלט-איבערקערעניש.

עס איז שוין דאן ניט געווען אין **בעראזאוו** ע יענע פארציטיגע וועלטפרעמדקייט און אפגעזונדערטקייט, וואס מחמת איר פלעגען אפילו חתונות „פארקומען אמאל מערסטענטילס צוויי-שען זיך, קרובים איינע מיט די אנדערע, צופרידען פון זיך אליין“; **בעראזאוו** איז שוין דאן ניט געווען אזוי פארוואַרפען און אפגעריסען פון גאטס גרויסער וולעט; **בעראזאוו** ע האט שוין גענומען דאן זוכען בלינדערהייט א וועג צו דער וועלט, צו די גרויסע שטעט, אפשר גאָר צו אמעריקע... נאָר דער שניט און שטיי-גער פון איר לעבען איז נאָר געווען אלץ דער אלטער, פון אמאל, און די בעלי-הבתים און דעה-זאָגערס זיינען אויך געווען נאָר די אלטע אמאָליגע אידען, וואָס צו זיי געהערט אויך דער טאטע פון דעם יונגען „העלד“ פון דער דערציילונג, יעקב פסח דער מלמד... „יעקב פסח'ס טאטע און זיידע זיינען אויך געווען מלמדים... און מיט גאון פלעגט ער זאָגען, אז זיין גאנצער יחוס-בריה איז א מלמד'ישער, ניט ווי די היינטיגע יונגע ליטלאך, וואָס נעמען זיך צו אַט דער פרנסה, בשעת עס איז לית-ברירה; די געשעפטען—

שמאל; און דער דלות — ברייט... יעקב פסח'ס מלמדות אין א
 יחוס'דיגע, א ירושה'דיגע, אן איינגעפונדעוועטע... אויך אש'ס
 „שמעטעל“ הויבט זיך אן מיט דער שילדערונג פון דער שמעטעל-
 שער איינגעזעסענקייט און פעסטקייט; נאך אין פוילישען שטעד-
 טעל אין די פעסטקייט און די איינגעפונדעוועטקייט פון אלטען
 לעבען געווען פריער ווי אלץ אן ערדישע, א מאטעריעלע: „אין
 הויז ביים וויכסעל זיצט א משפחה פון יארלאנג, דארט לעבט מען
 מיט זיך און מיט'ן טיך, דעם שכן. „חיים איבערפירערס“ הייסט
 דאס הייזעל היינט; אמאל, מיט דרייסיג יאָר צוריק, האָט עס געד-
 הייסען „משה איבערפירערס“ און אפשר אין צוואַנציג יאָר אַרום
 וועט עס נאָר הייסען „דוד איבערפירערס“. נאָר עס איז ניט קיין
 חילוק; בלויז דער נאָמען טוישט זיך מיט די יאָרען, אָבער דאָס
 הייזעל, דאָס וואַסער און דער נאָמען „איבערפירערס“ בלייבען ביז
 איצט... אזוי איז עס אין אש'ס פוילישען שטעטעל.
 אין פוילישען שטעטעל איז אויך פאראן אן איינגעזע-
 סענקייט און א ריין מאטעריעלע ירושה'דיגקייט: „יעקב פסח קוקט
 קרום אפילו אויף יענע, וואָס פארקויפען אָדער בייטען אויס זייערע
 ירושה'דיזלאך... מען דאַרף ניט שפּרינגען, חכמ'ענען זיך, אַלץ
 דאַרף גיין, ווי עס גייט“; נאָר איז אַט דעם
 „אַלץ דאַרף גיין, ווי עס גייט“ הערט איר שוין אַ פּירוש, אַ דער-
 קלערונג, אַ מאַטיווירונג, — אַ פאַר גיט יס טי גו נג פון
 דעם קאַנסערוואַטיווען לעבענסשטייגער. דאָס פוילישען ש-
 שמעטעל קאָן זיך ניט באַגנוגענען דערמיט, וואָס עס איז פאַר קי-
 טיש „איינגעפונדעוועט“ און פאַרגליווערט; עס מוז מאַכען אַ
 פּירוש אויף דעם, עס מוז האַבען אַ אידעאָלאָגיע! און
 ניט קיין צופאַל איז דאָס, וואָס דער פאַרשטייער פון דעם שטעד-
 טעלשען קאַנסערוואַטיווען ביי הירשקאנען איז שוין ניט קיין
 פּראַסטער „איבערפירער“, ווי ביי אש'ן, נאָר אַ... מלמד, אַ גריבלער
 און אַ פּירוש'מאַכער: „אַלץ, וואָס דער אויבערשטער האָט באַ-
 שאַפען, — גיט איבער הירשקאן יעקב-פסח דעם מלמד'ס געדאַנ-
 קען — דאַרף זיך ניין מיט'ן אייגענעם וועג און ניט וואַרפען זיך
 אויף אַלע זייטען. ביי די עלטערען מיט די קינדער דאַרף זיין איין

פרנסה, אין לעבען מוז זיין עפעס א הזקה, צו וואָס קיין פרעמדע האַנט זאָל זיך ניט קאַנען צורירען... די אלטע עכט מיטעלאַל-טערליכע צעכענפילאָזאָפיע! און די דאָזיגע אלטע, בירושה איז בערנגענומענע, געדאַנקענוועלט איז ווייניג נאָך פאַר דעם ליטווישען חקרן: ער מוז נאָך אליין אויך אַביסעלע פילאָזאָפירען, און ער איז מוסיה; „דורות דאַרפען זיך ציען איינע נאָך די אנדערע, ווי פערל אויף א קראַנץ, יעדערער מוז וויסען זיין אָרט, פון וואַנען ער קומט, און וואוהיין ער גייט“.

קורץ: עס איז נאָך ווייניג צו ל ע ב ע ן אויפ'ן אלטען שטייגער (דאָס האָט געקאַנט דער איד פון פוילישען קליינשטעטעל אויך!) ; מען דאַרף מאַכען א פירוש אויף דעם אלטען לעבענסשטייגער, — און אָט דער פירוש, אָט די איי-דעאָלאָגיע, אָט די אַטמאָספּערע פון חסידישע מעשיות און מלמדי-שע חקירות אין דאָס, וואָס שפּרייט אויס אן אייגענאַרטיגען ליטווישען שיינ אויף דעם שטעטעל, וואָס ווערט געמלאַט אין הירשקאָנ'ס „צוויי וועלטען“.

אַבער ניט דאָס אליין. דאָס שטעטעל פון צבי הירשקאָן איז אייגענאַרטיג נאָך אויך אין דעם פרט, וואָס עס ווערט אונז געד צייגט אין דעם וויכטיגען מאַמענט, ווען אינעווייניג אין אים הויבען אָן שוין צו וואַקסען נייע לעבענספאַרמען, הגם פון דרויסען איז עס נאָך אַלץ איינגעוויקעלט אין דער שאַלעכץ פון מיטעלאַלטערלי-כער פאַרגליווערטקייט.

די דאָזיגע, אין דער שטיף זיך שאַפּענדיגע, נייע לעבענס-עלע-מענטען האַבען זיך געגעבען צו פילען נאָר אין פרטים: אין דעם, וואָס מיט יעקב פסח דעם מלמד קאַנקורירען שוין עפעס לערערס „מיט דרוק“; אין דעם, וואָס זרח דער רימענקרעמער וויל שוין גיט אַפּגעבען זיין אינגעל צו יעקב פסח דעם גמרא-מלמד, וואָרום „היינטיגע צייטען — זאָגט ער — דאַרף מען א קינד מאַכען פאַר אַ מענשען... לערנען אים רוּם, זאָל ער, לבל הפחות, קאַנען רעדען מיט'ן גוי, אויב אים איז באַשערט צו זיין א סוחר, האַנדלען אין וואַרשע... כ'ווייס — זאָגט ער — אויב איר ווילט אויף אַ שעה

לערנען מיט אים תנ"ך, אויסלערנען לשון קודש, וועל איך זיך מיט
 זיין... אין דעם, וואס איטשעלע דעם נגיד'ס בחורים, שפאצירען
 שוין ארום מיט'ן גוישען רופא'ס שקצים און רעדען „דוקא אויף
 צו להכעים גויש און גויש“ „און די גאטספארכטיגע מאמע זיי-
 ערע מיט'ן אנגעפרעסענעם גיידער קלייבט נחת פון די געבענשטע
 קדישימ'לאך... דאס זיינען געווען נאך אויסנאמען, פרטים; דאס
 איז געווען נאך אז אנצוהערעניש, א וואונק אויף דער אַנקומעדי-
 גער „מאדערנער“ אירישער בורזשואזיע; נאך די דאזיגע אלע וואונ-
 קען און אנצוהערענישען האבען געצייגט, אז טיף אונטער דער שא-
 לעכץ פון דעם אַפגעוונדערטען און אין זיך אליין איינגעשלאָסע-
 נעם פארצייטיגען אירישען לעבען האט זיך אַנגעהויבען שוין עפעס
 א יערונג, עפעס א צערודערונג, וואס האָט אַנגעזאָגט, אז אַטאָמ-
 וועט דאָס היימעל, וואָס איז אין משך פון דורות געווען אַרויפגע-
 צויגען אויפ'ן אירישען לעבען, פלאצען, עס קאָן גאָר אַנדערש ניט
 זיין, וואָרום אויב איטשעלע דער נגיד האָט זיך נאָר מ א ט ע-
 ר י ע ל אַפגעשיידט פון קלמן דעם קבצן, פראווען זיך שוין
 איטשעלע דעם נגיד'ס קינדער שאַפען פאר זיך אויך א באַזונדערע
 ג י י ס ט י ג ע אַטמאָספערע: זיי חכר'ן זיך שוין מיט דעם
 גוישען רופא'ס שקצים און ריידען „דוקא, אויף צו להכעים, גויש
 און גויש...“ די דאזיגע גייסטיגע קולטורעלע דיפערענצירונג פון
 דעם אירישען קבוצ איז נאָך ניט געווען קיין מאַסענזאך, נאָר עס
 איז שוין געווען א געפאָר, אַז זי וועט עס ווערען, און אַט די גע-
 פאָר האָט געצוואונגען דעם שטעטעלשען אירישען קבוצ צו טוליען
 זיך מער נאָך ווי פריער צו די אלטע, גע'ירשנ'טע לעבענספאָרמען
 און לעבענסווערטען. און אַט דאָס ציטערדיג טוליען זיך צום אַל-
 טען לעבען, אַט די פאַרבאָרגענע מורא, טאַמער ווערט עפעס נייעס
 און קערט איבער אלץ קאַפּויר, איז דאָס, וואָס ניט צו ה י ר ש-
 ק א נ ' ס פאַרגליווערטען שטעטעל עפעס אַ מאַדנע אומגעזענע
 רירעוודיגקייט.

אַבער ניט דאָס איז נאָך דער עיקר אין דעם ראַמאָן „צוויי
 וועלטען“. ניט דאָס מאַכט פריש זיין אלטען שטאַף. פריש מאַכט
 אים גאָר אז אַנדער זאך:

ווי א שטיל היים יאדערל, שוילט זיך עפעס ארויס פון דער שטעטעלשער שאַלעכץ — און בליט אויף: דאָס איז די ליבע, וואָס מענדערל, יעקב פסח דעם מלמד'ס אינגעל, קריגט ליב אנאפיען, דעם שכן זייערען מיקיטעס טעכטערל.

די טאטעס, יעקב פסח דער מלמד און מיקיטע דער שוסטער, זיינען פרעמד איינער מיט דעם אנדערען, כאַטש זיי וואוינען יאָר רענלאנג בשכנות, א שטוב לעבען א שטוב. „יעקב פסח האָט מיט מיקיטע'ן זינד זיי לעבען אויף דער וועלט קיין איין מחלוקת ניט געהאט“; נאָר פרעמדקייט איז ערגער פון שנאה, און „הגם איז אַט די הייזלאך, איז וואָסערע זיי וואוינען, האָבען אויך געלעבט זייערע טאטעס און זיידעס פון פוילען אָן, פונדעסטוועגען שמועסען זיי צווישען זיך קיינמאָל ניט, כלומרשט ווי זיי וואָלטען געווען נאָר אומבאקאנט אָדער פונקט ווי מיקיטע אשטיינער וואָלט נאָר ניט געקאנט אידיש רעדען“... מיט יונה דעם נאָרבער און אנדערע אידען פון א גאנץ יאָר, אידען בעלי מלאכות און אידען קרעמער, איז מיקיטע דוקא אויפגעטראָגען; א פארפרעמדקייט איז פאראן נאָר צווישען מיקיטע'ן און דעם פארשטייער פון די אידישע כלי קודש, דער אידישער נייסטליכקייט — יעקב פסח דעם מ ל מ ד. דאָס איז זייער א וויכטיגער קולטור־היסטאָרישער פאקט: אפילו אין געטא איז דער פראסטער איד, דער פאָלקסמענש, ניט געווען אינגאנצען אָפגעשיידט פון די שכנישע פעלקער; נאָנט צום וואָר כעדיגען וועלטליכען לעבען, איז ער ממילא ניט געווען אויך אַזוי דערווייטערט פון דעם לעבען פון די אַרומיגע פעלקער; נאָר די כלי קודש, די רבנים, דיינים, מלמדים, סתם לומדים און זיידענע אידען, וואָס זיינען געווען אָפגעשיידט פון וועלטליכע, עולמ־הזהר־דיגע זאכען, זיינען געווען אויך אָפגעזונדערט און אָפגעטיילט, ווי מיט א מחיצה, פון „גוי“. און עס איז ניט קיין וואונדער, וואָס די פארפרעמדקייט צווישען די צוויי שכנים — יעקב פסח דעם מלמד און מיקיטע'ן דעם שוסטער — האָט זיך באַזונדערס שטאַרק געלאָזט פילען איז אזעלכע טעג ווי יום כפור אָדער „קאַליאָדעס“, ווען די רעליגיעזע אָפגעזונדערטקייט איז בולטער ווי אלע מאָל: יום כפור צו נאכט פלעגט מיקיטע'ן זיך דוכטען, אַז „אַט באַרד

וועט ארויסשפרינגען עפעס א שד מיט נענעל, וואָס יעקב פסח
לאַזט איבער לעבען טייכעל, אוועקגייענדיג אין שטאַט צו כל-
נרדי, — אַט דער שד וועט זיך אַרויפּוואַרפען אויף אים און זיין
געזונדעל, צעמאַלען, צעדערעשען, אויף פיציברעקלאַך... און ער גייט
אַוועק צו אנדריי דעם באַדגוי אונטער'ן קעסעל; שמועסט, רוי-
כערט א ליולקע און ציטערט; פאַרקערט, אז עס קומט די ערשטע
נאַכט קאַליאַרעס, איז מען ביי יעקב פסחז איז שטוב אומרואיג;
„מען פאַררינגעלט און פאַרשליסט טיר און טויער, מען הערט פון
קיינעם אפילו קיין וואַרט, ווי אין שטוב וואַלט געלעגען, חס ושלום,
עפעס א חולה“... און נאָר עפעס א באַזונדער כח האַט געקאַנט
אומוואַרפען אַט די דיקע וואנט פון הונדערטיאַריגע שרעק און
פרעמדקייט. און אַט דער כח האַט זיך באַוויזען... ווי איז זיין
נאַמען? „בילדונג“? ניין, פון „בילדונג“ איז אין יעקב פסח דעם
מלמד'ס שטוב נאָך קיין סימן ניט געווען, און אין דעם פרט איז
צווישען יעקב פסח'ן און זיין זון מענדעל קיין שום הילוק ניט גע-
ווען; זיי האַבען איינער דעם אנדערען זייער גוט פאַרשטאַנען
און — יעקב פסח מיט מענדעלען פלעגען ערנסט שמועסען צווישען
זיך עפעס אויפ'ן וואונק וועגען פאַרשידענע ענינים. די גאַנצע
געשיכטע פון כורש מלך פּרס ביז משה מאנטעפיאַרע און באַראַן
הירש פלעגט אויפּלעבען פאַר זייערע אויגען, און, באַרואיגטע, מיט
א שטאַרקען במחז, אז נאָט וועט ווייטער פירען די וועלט אַזוי
שיין און גוט, ווי ביז איצט, פלעגט מען זיך צולייגען שלאָפען...
וואַס-זשע איז געשען מיט מענדעלען? דאַס אייגענע, וואָס מיט
פ ר צ' ס מאַניש'ען.

מאַניש געהערט נאָך צו אן עלטערען און פאַרגליווערטערען
דור, ווי מענדעל: —

געלעבט האַבען דעמאַלט
נאָך די אלטע בעלי-בתים
מיט מעשענע ברילען
און זילבערנע בתים...

נאך דאס האָט נאָך שטאַרקער, נאָך בשופ'דיגער געמאכט דעם
כשוף פון מאַרין, דעם דייטש'עם טעכטערעל, אַט דער פאַרשטעל-
טער לילית — „און ער שווערט איר ביים פּרַכּת, ביי דעם כתר,
בא דער תורה“... דאָס אייגענע קומט פאַר מיט מענדלען; נאָך
איצט איז עס שוין ניט קיין פאַנטאַסטישע געשיכטע מיט דעם
אַשמדאי און לילית, וואָס ווילען אריינכאַפּען דעם יונגען עלוי אין
זייערע נעצען, נאָר א פיל איינפאַכערע זאַך: פון דער ראַמאַנטי-
שער באַלאַדע איז געוואָרען א רעאַליסטישער ראַמאַן! אין אַט דעם
ליגט דער חילוק צווישען פּרַצ'ס „מאַניש“ און הירשקאַנ'ס „צוויי
וועלטען“... הירשקאַן ווייזט אונז אויף א גאַנץ איינפאַכען פּס י-
כ א ל א ג י ש ע ז אופן, ווי אזוי אין איין שיינעם נאָד-פּסח
ו ו א כ ט א ו י פּ אין דעם מלמד'ס אינגעל, ווי אין דער גאַנ-
צער נאַטור, ד ע ר פ ר י ל י נ ג, און ווי אזוי אַט דאָס עלע-
מענטאַר מענשליך געפיל איז גובר די נזירות און שרעק פון דעם
אידען פאַר דער גויישער וועלט און וואַרפּט אום די וואַנט, וואָס
שטייט ווי א מחיצה, צווישען אים און איר... דאָס קומט, פאַר-
שטייט זיך, ניט פאַר מיט אַמאַל, נאָך נאָך א לאנגען און פּינלי-
כען קאַמף צווישען צוויי כחות, צוויי וועלטען, אינעווייניג אין מענד-
לען. דעם ערשטען מאַל, אַז ער האָט דערזען פּרילינגס-צייט אַנאַ-
פּיע'ן שטיפענדיג ביים ברעג טיך מיט וואַסקע דעם טעפּערס, און
זיין גאַנצער גוף „האַט זיך אַנגעצונדען“, „איז ער געוואָרען רויט
פון חרפה פאַר זיך גופאַ... ער האָט זיך אַרומגעקוקט אין אַלע זיי-
טען, צי שפּירט מען אים נאָך, צי זעט מען ניט, וואָס מיט אים
טוט זיך דאָ, און דאָר האָט אים, ווי מיט צוואַנגען, געצויגען אַהין,
וואו אַנאַפּיע איז געשטאַנען“. און אַז ער קערט זיך אום, אַ פאַר-
שעמטער און אַ צעשראַקענער, אַהיים, וואַרפּט ער זיך אַרויף אויפ'ן
פרומען ספּר'ל, „כדי צו צעשלאַגען די רעיונות, וואָס האַבען אים ניט
געלאָזט צו רן“... אַבער דאָס ספּר'ל איז אַ קנאַפּע סגולה. דאָס
ספּר'ל וואַלט אים געקאַנט אַפּשר אויסהיילען פון „טרפּה“ אַפּיקור-
סישע געדראָנקען; קעגען געפּילען איז דאָס
ספּר'ל אוממעכטיג, און דער קאַמף, וואָס קומט פאַר אין פאַרצייטיגען
אידישען קליינשטעמעל צווישען דער „אַלטער“ און דער „יונגער“

וועלט, איז ביי הירשקאנ'ען, ווי ביי פרצ'ן, א קאמף צווישען צוויי געפילן סוועלטען, ניט (ווי אין דער אמאליגער השכלה-לימע-ראטור) צווישען צוויי געדאנקע וועלטען. געדאנקען זיינען ניט קיין שטאף פאר קונסט (דערפאר האָט די השכלה-לימעראטור ניט געקאנט זיין קינסטלעריש, ווען אפילו זי וואָלט עס וועלען). שטאף פאר קונסט איז דאָס געפילס-לעבען, און אויב די „צוויי וועלטען“ איז א קונסט-ווערק, איז עס ניט דער פאַר, וואָס אין אים ווערען איבערגעגעבען די רעיונות, די חקירות און די אויסענווייניגסטע מנהגים און פירונגען פון שטעטעל (דאָס האָט נאָר א קולטור-היסטאָרישע און עטנאגראַפישע באדיי-טונג), נאָר דערפאַר, וואָס אין אים שפיגלט זיך אַפּ די גע-פילן סוועלט פון אמאליגען שמעטעל.

די דאָזיגע וועלט, דוכט זיך פון אויבענאויף, איז פאַרשלאָסען און פאַרגליווערט; קומט צו דער קינסטלער מיט זיין טיפערען קוק און זאגט: ניין, פאַרגליווערט איז נאָר אויבען די שאַלעכץ; אונטען אַבער, איז דער שטילער טיפעניש, איז דאָ אַ לעבען, זיינען דאָ גע-פילען! די געפילען זיינען פאַרווערט, פאַרשטיקט? זיינען זיי נאָר הייסער, פולער. די בלעטלאך אין די „צוויי וועלטען“, וואו עס ווערט דערציילט וועגען מענדעל'ס פאַרבאָרגענער, פאַרבאָטענער ליבע צו אַנאפיע'ן, זיינען די פולסטע און די ווירקענדיגסטע אין גאַנצען ראַמאָן. אַנאפיע האָט ליב מענדלען פונקט אַזוי ווי ער זי, נאָר איר שמערט קיינער ניט, זי שרעקט זיך פאַר קיין זאך ניט, אין איר קומט קיין מלחמה ניט פאַר, אין איר געפיל ניט אַזוי מסירת-נפש'דיג, ניט אַזוי אימפעטדיג — און ניט אַזוי דירענדיג, ווי ביי מענדלען. מענדעל האָט זיך בפועל ממש ניט וואו אַהין צו טאן פון זיין שטילער, שעמענדיגער, פאַרשטיקטער ליבע צום גוישען מיידעל... אין דער נאָטור און אומעטום, ארום און ארום, איז נאָר-פסח, פּרילינג — און אויך אינעווייניג אין אים האָבען אויפגע-וואַכט די פּרילינגס כחות!

איז עס א נייע טעמע, אַט די „פּרילינגס-אויפּוואַכונג“, אַט די קינדער-ליבע? אָדער אפשר איז ניי די ליבע פון אַ אירישען אינגעל צו אַ מיידעל אַ קריסטין? ניין, אפילו אין דער אירישער ליטע-

ראטור איז עס גיט קיין נייעס... ביאליק'ס „מארינקא“! ביאליק באנוגענט זיך שוין גיט מיט א ראמאנטישער געשיכטע, ווי פריץ איז זיין באלאדע „מאניש“; ער גיט אונז אלע פרטים, אלע פסוקים סאלאנישע פרטים פון דער קינדער-ליבע און דער קינדער-שפיל צווישען נח'ן און מארינקא; ער גיט אונז שוין אפשר צופיל פרטים: אויב פריץ איז צו ראמאנטיש, איז ער — צו נאטוראליסטיש; נאר איז „מארינקא“ איז פאראן שוין כמעט דער גאנצער אויסענווייניגסטרעסער ספור המעשה, וואס אין הירשקאנ'ס „צוויי וועלטען“: איז „מארינקא“ ווערען אויך געשילדערט צוויי שכנישע הייזער, א גוי'ס און א אידענס; און אויך דארטען איז צווישען די טאטעס א פארפרעמדקייט, א קריג, צווישען די קינדער — פריינדשאפט און ליבע...

און פונדעסטוועגען איז הירשקאנ'ס „צוויי וועלטען“ א נייע און א פרישע זאך! און דאס איז גיט דערפאר, וואס דא זיינען צוגע-קומען פיל נייע פרטים און וואס דא ווערט דער עיקר, די ליבע, גיט דערטרונקען, ווי ביי ביאליק'ן, אין א ים איינצעלהייטען, און אויך גיט דערפאר, וואס דא ווערט, אינאיינעם מיט די צוויי שכנישע הייזער, געשילדערט גאנץ שטעטעל, די גאנצע שטעטעלשע אטמאספערע, נאר דערפאר, וואס די פרישע פריילינגס-בלום, די קינדער-ליבע, איז דא אויסגעוואקסען אינמיטען דער ארומיגער פארגליי-ווערטקייט און האט אונז געוויזען, אז די דאזיגע פארגליי-ווערטקייט איז נאר אז אויבענאויפיגע, אז אויסענווייניגסטרעסער. אינעווייניג אין דעם אידישען פאלקס-קיבוץ — זאגט צו אונז הירשקאנ'ס ראמאן — האבען, ווי אין יעדען מענשליכען קיבוץ, גיט אויפגעהערט צו שלאגן גען די לעבענס-קוואלען, גיט אויפגעהערט צו בליען די אויביגע, אויביג מענשליכע געפילען פון ליבע. אונטער דער שטריינגער מאסקע פון מיטעלאטערליכער נזירות און רבנישער פרומקייט איז אין יעדען אידען געזעסען א שטיק „גוי“, א שטיק געצענדיגער, — און דאס, וואס איז געשען מיט יעקב פסח דעם מלמד'ס אינגעל, האט ביי פאסיגע באדינגונגען, געקאנט, געמוזט טרעפען מיט יעדען איד-דישען אינגעל, — און גיט נאר מיט א אינגעל: די לופט פון בערא-זאווע איז גיט אומזיסט פול מיט מעשיות און לעגענדעס וועגען

„זינדגע“... אָט איז אַ מעשה מיט נחמיה דעם שמיד : „אָרויסגע
גאַנגען מחדש לבנה זיין, ווי אלע אידען, און — פֿלוצים האָט זיך
צוגעקלעפט אַ שוואַרצע צויג... „אָוועק“! האָט דער שמיד אויס-
געשריען מיט כּעס — און אין אָט דער רגע איז פֿון דער צויג גע-
וואָרען אַ מלכה אין גאַלד און פּערל, און נאָכדעם — האַנקע די
בייגעל־בעקערין... אָרויפגעפּאלען אים אויפֿן האַלז און אינמיטען
נאָכט אַנגעהויבען וואַרקען, ווי אַ טייבעלע : „נחמיה, קום צו מיר,
מיין בעט איז באַשאַטען מיט בשמים און וויירויך, אַ קאַלדרע —
פֿון מצרים“ א. אַז. וו. אונטער דער קאַלטער מיטעלאַטערליכער
פּאַרגליווערטקייט האָט געשטרוימט אַ הייסער מענשליכער לעבענס-
שטרוים ; און ווי נאָר ער פֿלעגט, ווי אַ טיפּער אונטערערדישער
קוואַל, אָרויסשאַנגען פֿון אונטער דער טויטער שאַלאַכץ, פֿלעגט
ער אומוואַרפען אלע צאַמען און אַראַפּשוויינקען אלע נאַציאָנאַלע
און רעליגיעזע מחיצות. נחמיה דעם שמיד וואַלט קיינמאַל ניט
איינגעפּאלען עובר צו זיין אויף די דינים פֿון אידישען דת, אָבער
ווי נאָר ער איז פּאַר'כישופֿט געוואָרען פֿון האַנקע דער בייגעל־
בעקערין, וואָס האָט זיך אים געוויזען, ווי מען האָט דערציילט אין
שמעטעל, איז דער געשטאַלט פֿון אַ מלכה, „האַט ער פּאַרלאָזען אַ
ווייב מיט זעקס קינדער און באַזעצט זיך אין שכנות ביי האַנקע
דער בייגעל־בעקערין... אפילו פּסת איז ער אויך געווען ביי איר,
ביי דער גויע... געגעסען חמץ בפרהסיה“. דאָס אייגענע קומט פֿאַר
מיט מענדלען. כּל־זמן עס האָט ניט אויפגעוואַכט אין אים דאָס
געפיל צו אַנאַפּיען, ליגט ער איינגעוויקעלט אין זיין אידישקייט
שאַלאַכץ און אַפּגעטיילט פֿון דער גאַנצער אַרומיגער וועלט ; אַנאַפּיע
וועקט אויף אין אים ניט בלוז אַ געפיל צו זיך, נאָר אויך אַ טיפּען
אינטערעס צו דער וועלט, צו דער — ביז אַהער פֿאַר אים פּרעמדער
וועלט, — אין וועלכער זי לעבט. אַט דערזעט ער בעת דער גרוי-
סער רעליגיעזער פּראַצעסיע צווישען די זינגערקעס אַנאַפּיען, און
די (אַנב, זייער שטאַרק און שיינ געשילדערטע) פּראַצעסיע, וואָס
האַט פּריער געוועקט אין אים נאָר שרעק און מורא, ווערט פֿלוצלונג
אין זייער נאָנט, ער שטופּט זיך אַרײַן אין דעם עולם פּויערים
און פּויערטעס, מען שטויסט אים פֿון אלע זייטען און מען קוקט

אויף אים פריינדליך, ווי אויף א פרעמדען, נאָר ער איז פאַרכאפט פון דעם וואונדערליכען גראנדיעזען בילד און שפּעטער אַביסעל, אַז ער קומט צו זיך, קומט אים אין זינען גאָר „א נייע אומגעוואָרטע מחשבה“: — „ווי קאָן דאָס זיין, אַז זיי ער גאָט איז מער ניט אַ שטיקעל האַלץ, וויבאלד, אַז מיליאָסען מענשען בוקען זיך צו אים, גלויבען אין אים? שוין זשע זיינען אַלע גאַראַנים ווילדע ברואים?“...

דאָס מענשליך געפיל, וואָס איז פריי געוואָרען אין אים, האָט אויך זיין געדאַנק געמאַכט פרייער. דער פאַרבאָרגענער אינעווייניגסטער לעבענסשטויב, וואָס האָט אַרויסגעשפּאַרט, האָט אומגע-וואָרפען אַלע אויסענווייניגסטע מחיצות.

צוויי וועלטען זיינען ניט נאָר מענדעל'ס אידישע און אַנאַפיע'ס גוישע וועלט. צוויי וועלטען לעבען אין מענדלען — און אין יעדען אידען — גופא: איינע, אַז אינע-ווייניגסטע, אַז „אַלגעמין מענשליכע“, און די אנדערע, אַז אויסענ-ווייניגסטע, אַז אַפּגעזונדערטע... דער חסרון פון הירשקאַנ'ס ראַמאַן איז, וואָס ער גיט אונז צו פיל פּרטים פון דער אויסענווייניגסטער, אידישליכער, וועלט, אין וועלכער עס לעבט מענדעל, פון דער וועלט, וואָס איז אין דער אידישער ליטעראַטור שוין ניט איינמאַל געשלי-דערט געוואָרען. די גרויסע מעלה פון ראַמאַן איז די קורצקייט און קאַנצענטרירקייט, מיט וועלכער עס ווערט אונז געצייגט די איי-נעווייניגסטע וועלט פון דעם העלד, די וועלט פון זיינע פאַרבאָרגענע, פאַרבאַטענע און דערפאַר נאָר הייסערע מענשליכע געפילען, וועלכע מאַכען, אַז עס זאָל צעניין דער אייז פון דער הונד-דערטיאַרענדיגער אַפּגעזונדערטקייט און עס זאָל אַנטבלייזט ווערען פון אונטער דעם צודעק פון אידישקייט דאָס פנים פון אַ מענשען.

(1919)

דוד אינגאטאָוו: אין קעסעלגרוב

איד האָב געלייענט דעם ראַמאָן צום ערשטען מאל מיט אַ יאָר זיבען צוריק, ווען ער איז געדרוקט געוואָרען אין די „שריפטען“. פאַר דער צייט זיינען אזוי פיל וואַסערען פאַראיבערגעלאָפֿען, ניט איינער פון אונז איז אַנדערש געוואָרען, האָט אַ נייעם, אַ נאַקעטע־רען, קוק געקראָגען אויפֿ'ן לעבען און אויף זיך אליין, און אויך אינגאָטאָוו'ס ווערק האָט זיך אַביסעלע געענדערט, אַרויסגייענדיג אין בוד־פאַרם: עס זיינען צוגעקומען היבשע עטליכע נייע שורות מיט אַ מין פֿירוש אויפֿ'ן הויפט־העלד פון ראַמאָן — און דאָך איז דער איינדרוק פון בוד דער אייגענער, וואָס פֿריער. דער איינדרוק פון אַ שיינעם ניגון, וואָס ווערט פֿאַלש גע־שפּילט.

עס איז אַ צווייענדיגער פאַרדראַם: וואָס דאָס שפּילען איז שלעכט — און עס ליידט דאָס אויער — און וואָס עס ווערט קאַליע אַ זאך, וואָס וואָלט געקענט פאַרשאַפֿען פאַרגעניגען. באַמט: אינגאָטאָוו'ס ראַמאָן וואָלט געקאָנט זיין אַ וויכטיגע געשעעניש אין דער אידיש־אַמעריקאַנישער ליטעראַ־טור. ווען ער איז אַרויס, איז יאָר 1913, האָבען מיר אין דער אידישער ליטעראַטור נאָך ניט געהאַט קיין ראַמאָנען פון אַמעריקאַ־נער אידישען לעבען. עס זיינען געווען 5. קאַברין'ס „אימיגראַנט־טען“. זיי האָבען ניט פאַרמאָגט אָבער די מעלות פון קאַברין'ס שפּעטערדיגע ראַמאָנען. און אינגאָטאָוו'ס „אין קעסעלגרוב“ איז שיער ניט געווען דער ערשטער אַמעריקאַניש־אידישער ראַמאָן און.

(* פּאַרלאַג „אַמעריקאַ“, ניו יאָרק, 1920.)

וואס ס'איז נאך וויכטיגער, איינער פון די ערשטע מאדערנע ראמאנען אין דער אידישער ליטעראטור איבערהויפט.

„אין קעסעלגרוב“ איז ארויס כמעט אין דער אייגענער צייט, ווען אין רוסלאנד האבען זיך געדרוקט אש'ס „מערי“ און בערגעל-סאנ'ס „נאך אלעמען“ — דאן, ווען דער ראמאן פון מאדערנע נעם אידישען לעבען, איז אמאדערנעם סטיל, האט זיך ערשט אנגעהויבען ווייזען ביי אונז.

און דערצו איז נאך אין אינגאטאו'ס ראמאן געווען ניי נישט נאך אלזיי דער שטאף און דער סטיל. עס איז אין אים ניי — און סימפאטיש — געווען דאס שטרעבען אויפצוהויבען זיך העכער פון דער אלטעגליכקייט. העכער — אין עטישען, ניט נאך אין ריז קינסטלערישען זינען.

קינסטלעריש איז יעדעס ווערק, אויב נאך ס'איז א קונסט-ווערק, העכער, ד. ה., געלייטערטער, עיקר'דיגער און אלגעמיינער, ווי די פאקטען פון לעבען, וואס דינען אים פאר שטאף; און ביז צו א געוויסען גראד איז יעדעס קונסטווערק, ממילא, אויך אן עטישער אויפטו, ווייל עס לייטערט און קאנצענטרירט אונזער בליק אויפ'ן לעבען, באפרייענדיג אונז פון זיינע טונקעלע און כאאטישע צו-פעליגקייטען און אנטפלעקענדיג אין אים פאר אונז עפעס א פאר-בארגענעם מוז, עפעס א ווילען און א זיגען; איד רעד שוין ניט וועגען דער אלגעמיינ-גייסטיגער דעהויבונג צום נשמה-לעבען און ממילא אויך צום לעבען פון גאר דער וועלט, וואס ער ברענגט מיט זיך דער אמת'ער עסטעטישער גענוס... אבער געוויינליך איז אין קונסטווערק דאס עטישע נאך א בייזאר. און אפט בלייבט עס פארבארגען און קומט נאך ניט צום באוואוסטזיין. און אויך איז דער נייער אידישער סקיצען און נאָוועלען-ליטעראטור האט גע-פעלט יענער שאַרפער און הייסער עטישער פאטאס, וועלכער איז אין דער אלטער אידישער ליטעראטור געווען אזוי קענטיג און אזוי בולט און וועלכער האט אויף איר ארויפגעלייגט אזא אייגענארטיגען שמעמפעל. דער איינציגער, וועלכער איז אין דער אידישער לי-טעראטור פון דעם נאָרד-מענדעל'ישען פּעריאָד אַרויס ווידער מיט אן עטישען ברען, איז געווען פּרץ, ער האט, אנשטאָט דער

פֿס יב א ל א נ י ע פון מאַנטעגליכען לעבען, וואָס ער איז אליין
 איז איר געווען אין אנהויב אזוי פארטאן, גענומען אונז צייגען די
 ע ט י ק פון „שבת-יומ-טוב'דיגע“ נשמות. און זיין איינאונאייני-
 ציגער תלמיד א י ז ד ע ר א מ ע ר י ק א נ ע ר א י ד י ש ע ר
 פראזע האָט (אין דעם פרט) א ו י ס ג ע ז ע ז צו זיין דוד איג
 נאטאוו, אויב מען זאָל ניט רעכענען דעם ניט אין ערד טיפערען.
 קאנצענטרירטערען און אייגענארטיגערען ל. שאַפיראָ, וועלכער איז
 דאָד ניט קיין אמת'ער „אמעריקאנער“.

אַז מען האָט אָנגעהויבען לייענען אינגאטאוו'ס ראָמאן, האָט
 מען גלייך, שוין איז די ערשטע קאפיטלען גענומען פילען, אז זיין
 מיין איז אנטקעגענשטעלען דעם היינטיגען אידישען לעבען אין
 אמעריקע עפעס אַ ז א נ ד ע ר לעבען, אַ ריינערען און אַ
 בעסערען.

שוין איז די ערשטע קאפיטלאָד זעען מיר די צוויי העלדען פון
 ראָמאן, ברוד און מאַקס, איינער אנטקעגען דעם אַנדערען, ווי שבת
 קעגען וואַכעדיגקייט, ווי אידעאָליזם קעגען פראַקטישקייט, ווי די
 פרייע שטרעבונג צו דער צוקונפט קעגען דעם פאַרשקלאַפט זיין דורך
 דעם היינטיגען טאַג, ווי עפעס אַ מיין גלויביגער און ענטזויאסטי
 שער דאָן קיכאַט קעגען עפעס אַ מיין ניכטערען סאַנטשאַ פאַנטשאַ,
 שוין אויף די ערשטע זייטלאָד הערען מיר, ווי מ א ק ס, וועל-
 כען ח נ ה, ב ר ו ד ' ס געליבטע, האָט גענומען פאַר אַ מאָן
 נאָר דערפאַר, ווייל ב ר ו ד, איר אמת'ער געליבטער, האָט ניט
 געוואַלט מיט איר חתונה האַבען, ווארום אין דער גרויסער שטאַט,
 וואו ער זעט פאַרויס אונזער אונטערגאַנג, ווייל ער ניט האַבען קיין
 קינדער, — שוין אויף די ערשטע זייטלאָד הערען מיר, ווי אַט
 דער „פשוט'ער בחור“, מאַקס, זאָגט צום „הימעל-מענשען“, ברוד'ן:
 „דו פאַרשטייסט? — איד מיין, וואָס האַסטו פון דעם, וואָס אַט
 ביסטו דאָ און אַט ביסטו ניטאָ — וואָס איז דאָס פאַר אַ לעבען?
 פלוצלונג הייבסטו זיך אויף און בלייבסט ניט ערגעץ... און איד
 ווייס — — חנה לאַכט דאָד פון דיר... און צו וואָס דאַרפסטו
 טאַקע אועלכע געדאַנקען, אַז די אידען שטאַרבען דאָ אויס, און די
 „דערפער“ דיינע (ברוד רופט אידען באַזעצען זיך אין „פרייע דער-“

פער"ש. נ.) און... איד ווייס וואס נאך — — — די קינדער
 רעדען דא ניט קיין אידיש? איז וואס? אדרבה! איד מיין — —
 — וועמעס באבעס דאגה? הערסט, ברוד! ווען דו פאלגסט מיר
 און האסט חתונה! הערסט? אויף מיין ווארט!" א. אן. וו. און
 ב ר ו ד טראכט: "...א פאלק, פון וועמען גאט האט ארויסגע-
 קוקט שענער און לויטערער, ווי פון אלע אנדערע פעלקער — און
 וואס גייט דא פון אונז ווערען? חנה (ער רעדט מיט חנה'ן אין
 זיינע געדאנקען). חנה, מיר דארפען גיין אהין אין דער ווייטער
 וועסט. די רעגירונג גיט דארט אוועק די ערד כמעט אומזיסט.
 דארטען וועלען מיר קאנען לעבען אונזער אייגען לעבען. דארטען
 שטארקט זיך ווידער אונזער בלוט, אונזערע מוסקולען" א. אן. וו.,
 א. אן. וו. עס איז ניט וויכטיג, ו א א ס פאר א נייעם לעבען
 ברוד פּרעדיגט. עס איז ניט וויכטיג, צי זיינען מיר מסכים מיט
 זיינע מיינונגען צי ניט. דער עיקר איז, וואס אין ברוד'ן האט
 אונז דער פארפאסער געוואלט געבען אן א י ד ע א ל ע גער
 שטארקט, א מין העראאישע פערזאן, א ה ע ל ד אין דעם אור-
 שפרינגליכען זינען פון דעם דאזיגען ווארט, א מענשען, וואס וויל
 א י ב ע ר מ א כ ע ו די וועלט און פירען א מלחמה ק ע ג ע ז
 דעם פוילען, פיליסטערישען „אזוי איז באשערט — פארפאלען!
 מען דארף לעבען, ווי עס לעבט זיך!"

אט דער וואונש אינגאטאוו'ס איז ווערט געווען, מען זאל אים
 באגריסען. עס איז געווען אזא גוטער, אזא שיינער, אזא רייכער
 וואונש. און דאס איז געווען ניט נאר אינגאטאוו'ס וואונש אליין.
 ער האט דאן, מיט א יאר צען צוריק, אזוי ווי געטראגען זיך אין
 דער לופטען. ער האט דאן געוועקט און געמינטערט און גע-
 כשופ'ט פילע אידישע אינטעליגענטען — אין רוסלאנד אזוי גוט,
 ווי אין אמעריקע. עס איז דאן אין דער אידישער ליטעראטור גע-
 ווארען אריינגעקאפעט א טראפען פון דעם עקעל און דעם האס,
 וואס פילע פון אונז האבען צום היינטיגען, גרויסשטעטישען, איר-
 דישען לעבען, און אינאיינעם מיט דעם באגער צו פארשיטען און
 פארניכטען אט דעם „היינט", איז וואך געווען די שטרעבונג צו א
 נייעם לעבען, די שטרעבונג, וואס האט געטראגען ניט קיין אומד

פערזענליכען סאציאלען און פאליטישען כאראקטער (ווי פריער דער
 סאציאליזם און דער ציוניזם), נאָר אַ מער אינעווייניגסטען און
 מער אינדיווידועלען מאָראַלישען כאראקטער. דאָס איז
 געווען עפעס אַ מיין אינדיווידועלער ראַמאָנטיזם, וואָס האָט זיך
 געוואָלט אויסשיילען פון דעם פריערדיגען נאציאנאלען ראַמאָנטיזם.
 דאָס איז געווען דער האַלב־אומבאַוואוסטזינגער וואונש גובר צו
 זיין די אַבסטרקטן פון דער נאציאנאלער ראַד
 מאַנטיק און צו שאַפֿען אַ העלד, וואָס זאָל מיט דער באַנייִר
 אונג פון זיין פֿערזענליכען לעבען זיין אַ מוסטער און
 אַן אויסגאַנגספונקט פאַר דער אַפּפּרישונג פון דעם נאַציאָנאַל־
 לעבען. דער דאָזיגער וואונש האָט זיך אין דער אַדער יע־
 נער מאַס געפֿילט אין די דאַמאַלס געשאַפֿענע דראַמעס, פון אַ.
 ווייטער (אין פייער, „דער שטומער“), און אויך אין בערגעל־
 סאַנל'ס „נאָד אלעמען“ און אַש'ס „מערי“... אַבער ערגעץ איז ער
 ניט געווען אזוי בולט, ווי ביי אינגאַטאַוו'ן. און ווען אים וואָלט
 געלונגען צו געבען דעם דאָזיגען וואונש לייב און בלוט, קינסטלעך
 רישען לייב און קינסטלערישען בלוט, וואָלט עס זיכער געווען אַ
 גרויסער און זייער אַ צייטמעסיגער אויפֿטון.

אַבער דאָס איז אים ניט געלונגען.

ברוד, דער הויפט העלד פון ראַמאָן, האָט אויף זיך, מיט דעם
 פאַרפאַסערס הילף, ארויפגעצויגען אַ מאַנטעל פון שבת'דיג
 קייט (אָדער פון „נאַרישקייט“, ווי דאָס רופֿט זיך אין דער
 צווייטער רעדאַקציע פון ראַמאָן, וואו דער פאַרפאַסער האָט, ווי עס
 ווייזט, געוואָלט אַריינקאַפֿען אין ברוד'ס אונערטרעגליכער פאַטער־
 טישקייט אַ טראַפֿען איראַניע) — אַבער ביי אונז, לעזער, איז דער־
 פון ניט געוואָרען שבת'דיג אויפ'ן האַרצען. ברוד „וואַרפט אויף
 אונז אַן אַ אימאַ — און קיין אימאַ פאַלט אויף אונז ניט“, ווי עס
 האָט געוואָנט טאַלסטאַי וועגען אַנדערעוואָן. ברוד איז אַ הויכער,
 אַבער דאָס איז די הויכקייט פון די שטאַלצען, אויף וועלכע ער גייט.
 מיר גלויבען אין דער אויפֿריכטיגקייט פון זיינע רייד, אַבער מיר
 גלויבען ניט אין אים אליין. מיר זעען אים ניט, מיר הערען נאָר,
 ווי ער רעדט. ער רעדט אַז אַ שיעור; ער רעדט צו וועמען נאָר

עם מאכט זיד : צו אנדערע, צו זיד, צו הינט, צו קעץ, צו דער וואנט — אבי גערעדט. און וואלט ער כאטש ניט גערעדט אזוי שיין ! און וואלט ער כאטש אליין ניט געזאגט איינמאל צו זיינער א „פארערעין“ (אבי זאגען עפעס א שיין ווארט) : „וואס מיט מיר איז, לאה ? וואס מיט מיר איז ? — פארלאנגען פון אז אדלער, נאר קיין פליגלען זיינען ניטא. מאד איד זיד אפט גרייט צו פליען — און פלי ניט. און דאס ערגסטע — איד מאד, ווייזט אויס, אלץ אז אנשטעל פון איינעם, וואס פליט !“

ניין, דאס איז ניט „דאס ערגסטע“, ווילט זיד דעם לעזער אריינמישען זיד אים אין זיינע רייד. דאס ערגסטע איז, וואס ניט ער אליין מאכט „אז אנשטעל פון איינעם, וואס פליט“, נאר דאס טוט דער, וואס שטייט די גאנצע צייט הינטער'ן פארהאנג און זיט אים „פאר'ן שטריקעל“ — און פאר'ן צונג : דוד איגנאטאוו.

לייענענדיג דעם ראמאן, דוכט זיד איך זייער אפט, אז דוד איגנאטאוו האט פשוט געוואלט „אויסברענגען“ עטליכע שיינע (אמאל מליצה'דיגע און אמאל טאקע באמת פאעטישע) מעשה'לאד, וואס ער האט אנגעשריבען, האט ער זיי אריינגערעדט אין ברוכ'ן, און יענער מוז זיי נעבאר, ביי יעדער געלעגענהייט, דעקלאמירען. דער פארפאסער האט זיכער געגלויבט, אז ער האט דערמיט זיין העלד געטאן א גרויסע טובה : ער האט אים געמאכט „אינ' טערעסאנט“ און „פאעטיש“. אין דער אמת'ן האט ער ביי אים אפגענומען דעם לעצטען לעבענסטראפען און געמאכט, אז ער זאל מיט די ווילדע אויסוואקסען פון זיין מליצה דערשטיקען אלע שפור רען און אלע שפראצונגען פון לעבעדיגען לעבען אין ראמאן. אזוי, א שטייגער, וואלט ח נ ה געווען א גאנץ לעבעדיגע קינסטלעך רישע געשטאלט, אבער אויך איר דופק הערען מיר אפט ניט צוליב ברוכ'ס ניי-און-נייניציג מאס מליצה. מיט זיינע שיינע רייד האט ברוד פארטרונקען — און וויסט און נודנע געמאכט — דעם גאנץ צען ראמאן.

און עס וואלט וועגען אים נאר ניט געלוינט צו רעדען, ווען ניט די שיינע מעגליכקייטען, וואס זיינען אין אים געווען.

אויך אייניגע גאנצע ווערק אינגאטאו'ס), וועלכע צייגען, אז דער
 פארפאסער קאן אונז פיל מער געבען, ווען
 ער וויל אונז ניט געבען מער, ווי פיל ער קאן.
 ד. ה. ווען ער לאזט זיך ניט פארפירען פון דער ניט-מעגליכער און
 ניט-קינסטלערישער תאוה צו פוצען זיך און צו געברויכען, אנט-
 שטאט לעבעדיגע באגריפען — „ווערטער, ווערטער, ווערטער“...
 וועגען די שיינע מעגליכקייטען, וואס זיינען געלעגען אין דער
 אידעע פון ראמאן, האב איך גערעדט. איד וויל דערמאנען אייניגע
 פון די שיינע שטעלען (די שטעלען און שיינע רייד), וואס זיינען
 פאראן אין ראמאן. דאס זיינען אייניגע סצענעס, דערהויפט גרוד-
 פענסצענעס, אויפ'ן באל, אויפ'ן גליטש אדער הינטער'ן שטאט,
 וואוהין ברוד מיט זיינע פריינד פארען ארויס פארברענגען. די
 דאזיגע סצענעס ווייזען, אז אינגאטאו קען אונז געבען לעבע-
 דיגע בילדער (דערהויפט באוועגונגס-בילדער און גרופענביל-
 דער) און קען שרייבען אויף א לעבעדיגער, נאטירליכער און דער-
 ביי אייגענארטיגער, איינגאטאו'שער, שפראך.
 און אט טאקע דערפאר אין אזוי גרויס דער פארדראס, וואס
 אין דעם ראמאן „אין קעסעלגרויב“, וואו דער פארפאסער האט זיך
 געשטעלט אזויגע ערנסטע אויפגאבען און וואו עס ווערען אנגע-
 רירט אזויגע וויכטיגע, עטישע און שיער ניט רעליגיעזע, פראגען —
 וואס דוקא דא פילט זיך א טיפע אינעווייניגסטע אומאויפריכטיג-
 קייט און א מליצה'דיגקייט, וואס טויט אפ דעם גאנצען בוד.

געוויס האט אינגאטאו נוט געטאן, וואס ער האט פארלאזען
 דעם וועג פון דעם אלטען, באנאלען, וואכעדיגען און נישטערען, רע-
 אליזם און געזוכט זיך צו שאפען נייע אויסדרוקסמיטלען, מער רא-
 פינירטע און מער צוגעפאסטע צו דער, האלבי-היסטערישער, גרויס-
 שטעטישער פסיכיק. אבער אויב ניט יעדער „רעאליזם“ איז
 קונסט, איז יעדע קונסט, אין תוך גענומען, רעאליסטיש. ד. ה. יעדע
 קונסט — מען זי זיין „ראמאנטיש“ און „פאנטאסטיש“ — איז

געבויט אויף געוויסע, זאל זיין, פארוויקעלטע און פארבארגענע,
 ל ע ב ע נ ס נ ע ז ע צ ע ז, און אזוי מוז יעדער סטיל, מעג ער
 זיין ווי פריי, ווי אייגענארטיג און ווי אינדיווידועל, זיין פ ס י-
 כ א ל א ג נ י ש ב א ג ר י נ ד ע ט. ער מוז זיין פייאניג אויפצור-
 וועקען אין אונזער נשמה די אדער יענע אסאציאטיווע טעטיגקייט,
 די אדער יענע פייאניגקייט פון אונזער פאנטאזיע און אונזער זכרון
 צו פארבינדען מיט די אויסדרוקען, וואס דער פארפאסער געברויכט,
 יענע אדער בערך יענע בילדער און באגריפען, וואס ער וויל מיט
 זיי פארבינדען. אבער וואס קען ארויסרופען אין אונזער פאנטאזיע
 אזא מין „בילדליכער“ אויסדרוק ווי — „און אזוי טראגט זיך איר
 שמייכעל, פליט און טראגט זיך א גאלדענער מיט א פ א ר-
 ק ר י מ ט ע ז ש נ א ב ע ל א ו ז מ י ט ש א ר פ ע נ ע-
 ג ע ל צו ברוכ'ן און ער פארטשעפעט מיט זיינע פלייג-
 ל ע ז אויך בינומ'ען א. אז. וו.“ מילא, א ג א ל ד ע נ ע מ
 שמייכעל קענען מיר זיך פארשטעלען; א שמייכעל, וואס פליט
 א ו ז ט ר א ג ט ז י ד קענען מיר זיך אויך, אפשר, איינרע-
 דען, אז מיר זעען אים; אבער א שמייכעל מיט א פארקרימטען
 שנאבעל און מיט שארפע נעגעל און מיט פלינגען, קען ארויסרופען אין
 אונז נאך — א שמייכעל. און א „הימעל, וואס איז אויף מיילען און
 מיילען פארזיט מיט פינקעלדיגע קנאספען (פ א ר ז י י ט מיט
 ק נ א ס פ ע ז ?) פון גאלדענע טרוימען“ — קען ארויסרופען
 עפעס נאך אין גאנאל'ס „פעטרושקא“, וועלכער האט הנאה פון
 לייענען אליון, כאטש ער פארשטייט קיין ווארט ניט אין דעם, וואס
 ער לייענט. און פון אזוינע „זונען“, וועלכע ברוד האט אמאל „צע-
 נויפגענומען אין זיינע הענט און זיי געפרעסט צו זיין הארצען.“ —
 פון אזוינע, קאלטע, פאפירענע, זונען, וואלט, דוכט זיך מיר, פע-
 טרושקא אפילו קיין הנאה ניט געהאט... פרעגט זיך, צו וואס דארף
 מען עס? אין אינגאטאוו'ס שאפען (דארט, וואו ער שאפט, ניט
 ער גיסט מליצה) שפילט די שפראך (זי איז ביי אים אפט זייער
 מעלאדיש!) א גרויסע ראליע: דארף ער דאך מער נאך אכטונג
 געבען אויף איר און זען, אז זי זאל באשטיין פון לעבעדיגע, ניט
 פון טויטע ווערטער.

און ער האט פון טויטע ווערטער געוואלט שאפען א גאנצען
ראמאן!

איז גאר קיין וואונדער ניט, וואס דער ראמאן איז אים ניט
געלונגען. עס איז אבער א שאד, א גרויסער שאד: אינגאטאון
האט זיין אייגענעם סטיל און א מוזיקאלישע שפראך... גאד מער:
אפילו אין דעם ראמאן גופא זיינען דא, ווי געזאגט, פיינע שטעך
לען, מער ניט די צרה איז, וואס דער פארפאסער האט געגלויבט,
אז ווען ער וועט זיין העלד אונטערלייגען א שם המפורש פון שיינע
ווערטער, וועט ער פארשפארען אין אים אריינצוהויכען א נשמה.
אבער ווערטער אליין זיינען גארניט, זיי מעגען זיין ווי „שיין“...

(1920)

דוד קאסעל: אונטער א ווייסען פארהאנג*

„ליטעראטור“ — דאס איז דאס ווארט, וואס בעט זיך אויפ'ן צונג, ווען מען לייענט דורך דעם ראמאן (אדער די דערציילונג, אדער די קינדהייט־עראינערונגען, אדער סתם די לירע כ"ז — פון לשון ליריק — אין פראזע) פון דוד קאסעל.

שוין דער נאמען אליין — אונטער א ווייסען פארהאנג — איז א שטיק מליצה. וואָרים דאָס איז ניט קיין טאט און ניט קיין טאטזאד און אויך ניט קיין בילד, נאָר סתם אַזוי זיך א שיינער אויסדרוק. ער האָט ניט קיין אַנדער טעם, אַחוץ דעם, וואָס דער פאַרפאַסער גיט אין סוף פון דעם ראַמאן, וואו ער זאָגט, אַז „אײַם (דעם) אױס קינד געוואָרענעם משה'לען, דער צענטראַלער פיגור פון ראַמאן), דאַכט זיך, אַז אַ ווייסער פאַרהאַנג האָט זיך לאַנגזאַם אַראָפּגעלאָזט איבער דעם פריערדיגען משה'לען און זיין קינדהייט“. אונטער א ווייסען פארהאנג איז און דאָס איז, פשוט, דער טייטש משה'לעס קינדהייט. און דאָס איז אייגענטליך די טעמע פון ראַמאן. אָבער פאַר דוד קאסעל וואָלט עס געווען, צו איינפאַד אַנרופען דעם ראַמאן „משה'לעס קינדהייט“, האָט ער עס סטיליזירט און א נאָמען געגעבען: „אונטער א ווייסען פאַרהאַנג“.

און אַט דאָס אַנרופען זאָכען ניט מיט זייערע אייגענע, אמת'ע, נאָר מיט אויסגעטראַכטע „שיינע“, רעטאָרישע נעמען — איז קענ־טיג אין דעם גאַנצען בוך און אין דעם גאַנצען שרייבערישען שניט פון דוד קאסעל. ער וועט אייך קיין איין וואָרט ניט זאָגען פּראָסט

(* פארלאג „אידיש“, ווארשע, 1920.)

און אז קונצען. ביי אים איז אַלץ געצאצקעט, פאַרדרייט, פאַר-
 מליצה'וועט. עס איז דאָ איז זיין שרייבערישען כתב עפעס פון
 יענער קונציגער געגרייזעלטקייט, מיט וועלכער עס צייכענט זיך
 אויס די אונטערשריפט פון א פאַרצייטיגען קאַליגראַף. עס זיינען
 ניטאָ דאַרטען קיין באַזונדערע אותיות, זיי זיינען בטל געוואָרען, עס
 איז דאָ נאָר עפעס א געצוקט דריידעל, וואָס דרייט זיך און דרייט
 זיך און וויל זיך גאָר ניט אויפהערען צו דרייען. דער מענש מיט
 דעם שיינעם כתב קאָן אַמאָל אריינדרייען און אריינקוועטשען זיין
 חתימה אין אַן עק פון אַ קליין שורה'לע און אַמאָל קאָן ער זי צע-
 שפּרייטען, ווי א פּאָווע — אירע פאַרביגע פּעדערען... אַט וויל דוד
 קאַסעל זאָגען, אז דער טאַג גייט-אויס און עס הויבט זיך אַז דער
 אַווענט. וויל ער עס ניט זאָגען פּראָזאָאיש, נאָר... פּאַוועדיג, פאַר-
 ביג. איז עס ניט קיין עולה; פאַרקערט, ס'איז א יושר צו שרייבען
 בילדליך; און אַז מען האָט נאָר דערצו נייע און אַריינגעלעע קאַלי-
 רען, איז אַודאי גוט. איז אָבער די בילדליכקייט פון דוד קאַסעל
 אַז עכט... „קאַליגראַפישע“, ד. ה. סתם אזוי זיך, פון בריה'שקייט
 וועגען, געדרייט מיט דער פּען, אַז אַ זין און אַ זען מיט'ן אויג,
 אָדער געציקעלט זיך, ווי אַ חזן אין אַ קליין שטעטעל, אַז אַ הערען
 מיט'ן אויער: „...אויפ'ן שטויביגען שליאָד לייגט זיך שוין אומבאַ-
 מערקט אַ שאַטען, און עס שפּירט זיך, אַז פון טאַג פאַלט אַפּ דאַס
 ליכט, ווי פּערעל פון אַ ווייסען האַלז. עס איז נאָר ווייט צו נאַכט,
 אָבער נאַכט-פּעדערמלאָד וועבען זיך שוין אין די האַריזאָנטען און אין
 די שאַטענס, וואָס נב'ענען זיך אין די קאַרן-פּעלדער. דער שטילער
 קרענקליכער טאַג, וואָס איז מיד געוואָרען פון זיין אייגען ליכט,
 וויל זיך ניט ראַנגלען מיט די שאַטענס. געהאַרכזאַם גיט ער זיך
 אונטער, ווי אַ קראַנק קינד אַ פּרעמדער שטאַרקער האַנט. פּרי וויל
 ער צומאַכען די אויגען און אַוועק אַהין, וואו עס שלאַפען זיינע
 אויסגעלעבטע בריידער — מילימיליאָנען טעג. און דערפאַר, וואָס
 ער איז אַזאַ קרענקליכער און שטילער, איז ער באַזונדערס ליב, באַד-
 זונדערס טייער און נאַנט צום האַרצען און פאַרשטענדליך, ווי אַ
 לעבעדיגער“... וועלען זיך געפינען אפּשר לעזער. וואָס וועלען פּילען
 אין דער דאָזיגער רעטאַריק עפעס אַ לירישען טעם. דער גוסט איז

ביי מענשען פארשידען, און קיינער קאן ניט זאגען וועגען א זאך, אז זי איז אן א טעם און אן א ריח, כל-זמן אים דאכט זיך, אז זי קאן נאך אימיצען געפעלען, אחוץ איר אויטאר. אבער וועמען קאן געפעלען, אזא מין בילד: „ווי הויכע פוילישע גלחים, נויגען זיך פון ווייטען איינזאמע טונקעל-גרינע יעל-בוימער, ווי בלויע שפיגעל-לאך, ליגט צעשניטען דער הימעל צווישען די שטאמען, ווי גרינע טעפיכער, שיילען זיך אויס שטילע, זיס-איינגעשלאָפֿענע וואלד-לאַנקעס און ווי שלאַנגען, פלעכטען זיך די וואַרצלען איבער'ן וועג און שטערען דעם ראַד אין זיין גאַנג?“ „ווי הויכע פוילישע גלחים“, „ווי בלויע שפיגעלאַך“, „ווי גרינע טעפיכער“, „ווי שלאַנגען“ — וואָס פאַר אַ בילד ווערט פון דעם אַלעמען אינאיינעם? קיין שום בילד! די גלחים זיינען באַזונדער, די שפיגעל און די באַזונדער און די טעפיכער מיט די שלאַנגען ווידער באַזונדער. זיי גיסען זיך ניט צונויף אינאיינעם, ווייל זיי זיינען ניט געזען געוואָרען אינאיינעם. איין מאל האָט דער פאַרפאַסער געזען יעל-בוימער, וואָס האַבען אים דערמאָנט אַז „הויכע פוילישע גלחים“, און אַנדערש מאל האָט זיך אָפּגעדוכט, אַז דער הימעל ליגט צעשניטען צווישען די שטאמען (אין וואַלד), „ווי בלויע שפיגעלאַך“, אַ דריטעס מאל האַבען אים די וואַרצלען פון די בוימער אין וואַלד אויסגעזען „ווי שלאַנגען“, אחוץ דעם, געדענקט ער זייער גוט די שוין לאַנג אָפּגע-ניצטע „גרינע טעפיכער“ — האָט ער דאָס אַלץ גענומען און אַרײַנגעשטעלט, פון שיינקייט וועגען, אין איין זאַץ. האָט זיך באַקומען א „שיינער“ און כלומרשט אַ בילדליכער, אַכער אַ טויטער זאַץ. פאַרוואָס איז ער טויט? ווייל ער איז צורויפגעשטוקעוועט, צונויפגעשטוקעוועט, פאַרפאַסט, ניט אַרויסגעאַטעמט פון אַ לעבעדיגער וויזיע.

עס איז אין אים, ווי אין דעם גאַנצען בוך, אַנגעווענדט דער פּרינציפּ פון דעם אַזוי אַנגערופּענעם אימפּרעסיאָניזם. דער אימפּרעסיאָניסט זאָגט, אַז ער ווייס נאָר — און וויל אונז נאָר צייגען — די זאַכען ווי זיי זעען איהם אויס ביי די גענעבענע אומ-שטענדען, אבער ניט ווי זיי זיינען אין דער אמת'ען: ווער

ווייס, ווי זיי זייגען אין דער אמת'ען? איך קען נאר דעם בילד זייערען, וואס ווערט באשאפען דורך מיין אויפנעמען זיי און דורך דעם איינדרוק (דער אימפרעסיע) וואס א י ד באקום פון זיי. דאס איז א ריכטיגער געדאנק. אבער ער ווערט דורך דוד קאסעל ניט ריכטיג, ד. ה. ניט שעפער'יש אָנגעווענדט. ווען דוד קאסעל וואלט געווען באמת א קינסטלערישער אימפרעסיאניסט, וואלטען פאר אונז געשטאען אין וואלד הויכע פויגל'ישע גלחים, ניט קיין יעלבויםער. פאר אונז עקזיסטירען אבער ניט קיין הויכע פויגל'ישע גלחים און אפילו קיין פשוט'ע יעלבויםער זעען מיר אויך ניט. מיר זעען נאר א פארגלייך צווישען די בירע זאכען, ד. ה. „ליטע-ראטור“...

„ווי הויכע פויגל'ישע גלחים“... „ווי בלויע שפיגע-לאך“... „ווי גרינע טעפיכער“ — דאס ווי איז באמת פאררעטעריש! עס צייגט, אז דער פארפאסער אינטערעסירט זיך ניט אזוי מיט די זאכען אליו, ווי מיט זייער ליטערי-שע זגלול, ד. ה. מיט די מליצות, אין וועלכע מען קען זיי אָנ-קליידען.

און אַט דאָס „ווי“ פילט אָן — און מאַכט טויט — דעם גאַנצען בוך. ווי נאָר דער אויטאָר הויבט אָן אונז עפעס צו צייגען אדער צו דערציילען, אזוי קומט גלייך דאָס נודע „ווי“ אָדער „פונקט ווי“.

....דרויסען גנב'עט זיך ארויס דער טאג פון אונטער די טונ-קעלע סאַמעטענע אָווענט-הענט, פונקט ווי א גאַלד-גע-לאַקטער אינגעל אנטלויפט פון א זיידען...“

....און איבער אים פאָרט די זומער-נאַכט מיט בלויע פלינגלען, פונקט ווי מיליאָנען זונען, פאַרהילט אין בלויע של'יערס, וואַלטען אומגעשוואומען אין דער לופט“.

„אין משה'לען צעוואַקסט זיך דאָס האַרץ, פונקט ווי עס וואַלט געקומען אין באַרירונג מיט גאַט, מיט'ן הימעל און מיט אַלע עקען פון דער וועלט“.

פונקט ווי די אלע זאכען וואָלטען באַשאַפֿען געוואָרן
 רען, נאָר כדי דוד קאסעל זאָל קאָנען צוטראַכטען צו זיי עפעס אַ
 שיינעם פאַרגלייך. אַליין פאַר זיך זיינען זיי קאסעל'ן ניט נויטיג.
 אַליין פאַר זיך עקזיסטירען זיי ניט. און דערפאַר עקזיסטירען פאַר
 אונז ניט, ד. ה. האַבען קיין ממשות ניט — אויך זיינע כלומר'שטע
 מעטאָפֿערן. מיר פילען, אז זיי האַבען ניט קיין ממשות אויך אין
 זיינע אויגען. ער אַליין גלויבט ניט אין זיי, דאָס איז לייכט
 צו זען, ווען מען לייענט אזא מיין שטעלע: „צו נעילה דאָס
 זיך, אַז די ליכט ברענען מיט אַ מידען פייער, אז אויף די ווענט
 ליגט אַן אַפגע'חלש'קייט, אז דעם חזן פאַרפעלט אַטעם און אַז לע-
 בען יעדען אידען שטייט נאָט און גלעט אים — ער זאָל קומען צו
 די כחות. נאָט איז אַזוי ווייטליך אין שול א. אַז. וו. — — —
 — — — נאָט זיך אַפניס אַראָפגעלאָזט פון זיינע הויכע
 הימעל־פאַלאַצען א. אַז. וו. — — — — — נאָט אַליין,
 דאָס זיך, האָט זיך אַוועקגעזעצט אַפרוען לעבען טיר אויף
 אַ באַנט" א. אַז. וו. איד האָב מיט אַ כיון אונטערגעשטריכט די
 ווערטער „דאָכט זיך" און „אַפנים", ווייל זיי זיינען ניט ווייניגער
 פאַררעטעריש, ווי די פריער־דערמאָנטע „ווי" און „פונקט ווי".
 זיי זיינען פונקט ווי דאָס „ווי" און „פונקט ווי", אַ באַווייזן, אַז דער
 פאַרפאַסער זעט ניט דעם „מידען פייער" פון די ליכט צו
 נעילה (הגם ער ווייס פון דעם), זעט ניט ווי גאָט האָט זיך
 „אַראָפגעלאָזען פון זיינע הויכע הימעל־פאַלאַצען" אַדער „אַוועק־
 געזעצט זיך אַפרוען לעבען טיר אויף אַ באַנט". ווען ער וואָלט דאָס
 געזען, וואָלט זיך ניט אַרויסגע'גנב'עט ביי אים פון אונטער דער
 פען אַט דאָס „דאָכט זיך" און אַט דאָס „אַפנים", וועלכע זיינען
 פאַראַן ביי אים, אַנב, ניט בלויז אין דער ציטירטער שטעלע: —
 דאָס גאַנצע בוך איז פול מיט דעם, דאָס גאַנצע בוך איז אַ „דאָכט
 זיך"־בוך... ווען ער זאָל האַבען געזען — אַלץ איינס ווי: מיט די
 לייבליכע אויגען, צו וויזיאַנעריש געזען — די זאָכען, וואָס וועגען
 זיי דערציילט ער אונז, וואָלט ער אונז, לויט טאַלסטאָיאַ'ס און אויס־
 דרוק, אַ געשעטעקט מיט זיין זען. איצט עקזיסטירט
 פאַר אונז קיין זאך ניט. איצט הערען מיר נאָר רייד — אַמאָל

ווייניגער, אמאל מער געלונגענע — אבער נאך רייך, ניט מער, ווי רייך.

זיי פילען און דעם גאנצען בוך. און צו אלע צרות זיינען זיי נאך „שיין“. די „שיינע“ רייך — דאס זיינען דאך די ערגסטע. די גודנעסטע.

אמת, עם טרעפען זיך אין בוך אויסדריקען, וואס זיינען שען — און גענוענפילאך: „...אז אויסגעטריקענטע אידענע מיט יונגע אויגען, אמת מיט א שיינעם און א ווארעמען שמייכעל“; אדער: „בשעת משה'לע קומט (יום כפור) אין שול אריון, שטייט שוין דער טאטע אין טלית, מיט די ברילען אויף דער ברייטער נאז, און קענטיגן אין אויף אים, אז ער איז און א נגע דאווענט ער, און א נגע זאגט ער“. אזוינע און ענליכע אויסדריקען צייגן גען, אז קאסעל איז ניט שטענדיג א שיינשרייבער, עם טרעפען זיך ביי אים רגע'ס, ווען ער איז א שרייבער, א דיכטער. אבער, צום באדויערען, איז צו אפט אין אים דער שיינשרייבער גובר דעם שרייבער, און דער סוף איז, אז די פון ווערטער געפלאכטענע אריינגענטען פארשטעלען פון אונז דעם תוד.

דאס בוך פארנעמט צוויי הונדערט זיבעציג זייטען, און זאכליכער אינהאלט איז דא אין אים קוים אויף א פאר צענדליג. פארוואס? איז בוך רעדט זיך וועגען זיער פיינע זאך בען: וועגען דעם אינגעל משה'לע און דער קינדישער ליבע צווישען אים און שיינדעלען; וועגען שיינדעלע'ס פשוט'ער מאמען און משה'לעס אייגענארטיגען טאטען; וועגען איינעם א אידען זלמן, וואס איז א שווייגער און וואס האט ליב אבער צו דערציילען קינדער פאנטאסטישע מעשה'לאך; וועגען משה'לעס ריזע צו זיין אלטער באבען אין א קליין שטעטעל, וואו עם וואוינען אויך זיינע מאדנע פעטערס מיט זייערע קינדער; וועגען משה'לעס באפענען זיך דארט אין שטעטעל מיט זיין פעטערס טעכטער און זיין — שוין אביסעל מער ווי קינדישער — ליבע צו אייגער פון זיי, דער אריינגעלטער פון אלע; וועגען זיין אומקערען זיך צוריק אהיים און

דעם קאמף, וואס קומט פאר אין זיינע געדאנקען צווישען שיינדע-
לע'ס געשטאלט, פון איין זייט, און טעמעלע'ס, דעם פעטערס
טאכטער — פון דער אנדער זייט; וועגען זיין שווערען באפרייען
זיך פון די ביידע געשטאלטען און זיין זעגענען זיך מיט די קינדער-
שע יארען; וועגען זיינע רעליגיעזע איבערלעבענישען... דאס זיינען
אלץ זאכען, וואס גיבען שטארק גענוג פאר א ראמאן. עפעס א
קלייניגקייט — א קינדס נשמה! און דערצו נאך א באנאכטען
קינדס! זיינע רעליגיעזע און האלב־עראטישע איבערלעבונגען זיי-
נען דאך אליון גאנצע וועלטען. זיי האבען דער ליטעראטור פון
אנדערע פעלקער געשענקט אוצרות. עס איז גענוג צו דערמאנען
„די קינדערשע, אינגעלשע און בחור'שע יארען“ פון טאלסטאיי,
גארקיס „קינדהייט“, אדער דעם „גרינעם היינריך“ פון גאטפריד
קעלער (וואס עס איז שוין, אנב, לאנג צייט צו איבערזעצען אויף
אידיש). אבער קעלער, גארקיס, טאלסטאיי און אנדערע אמת'ע
דיכטער האבען ניט דורך רייד און מליצות געצייגט אונז די גרויסע
וועלט פון דעם קינדס נשמה, נאר דורך האנדלונגען און פאסירונ-
גען. דאס קינדישע עלטער איז (אויפ'ן קינדישען אופן) דאס
ז א כ ל י כ ס ט ע פון אלע עלטערס. ביי א קינד זיינען די
רייד אפילו — א האנדלונג (א שפיל אדער אן אויסדרוק פון א
וואסער עס איז נשמה־באוועגונג). א קינד, אז עס לייענט א בוך,
האט עס פיינט. אז מען לאזט זיך דארט אריין אין הקירות
אדער הוילע באשרייבונגען; עס וויל גלייך האבען דעם עיקר הדבר.
און אז מען שרייבט ו ו ע ג ע ז א קינד, דארף מען, מער ווי
אלעמאל, אויסמיינען די מליצה/דיגע באפוזונגען. אז מען שרייבט
וועגען א קינד, דארף מען, מער ווי אלעמאל, פילען איבער זיך
דעם בליק פון זיינע ריינע און קלארע אויגען. און דוד קאסעל האט
דוקא אט דעם אומליטערארישסטען פון אלע מענשליכע עלטערס —
פארליטערארישט!

דאס איינציג קינד, וואס קאסעל האט ניט אָנגעטשעפעט אויף
איים זיין ליטערארישע פליישענע קורטקע — איז ש י י נ ד ע ל ע ;
אבער שיינדעלע איז א נעבענפיגור און זי האט אן אָרעם, בלאַס
נשמה'לע. אינטערעסאנט וואלט געקאנט זיין די געשטאלט פון

דער פופצער-יעריגער טעמעלע, די „שניי-מידעלע“, משה'לעס יצר
הרע, אבער אז קאסעל קומט צו אינטערעסאנטע און אייגענארטיג-
גע געשטאלטען, גיט ער אונז נאך איינציגע שטריכען פון זייער
געזיכט, ניט דעם געזיכט אינגאנצען. יעדער שטריך באזונדער איז
ריכטיג און אמאל אפילו לעבעדיג, אבער אין איינעם זיינען זיי ניט
צונויפגעוועבט אויף א נאטירליכען ארגאנישען אופן, נאך צו ר-
ג ו י פ ג ע ש ט ע ל מ ע כ א נ י ש. דערפאר לאזען די פאר-
שוינען ניט איבער קיין רושם פון לעבעדיגע געשטאלטען, כאטש זיי
האבען אין זיך א סך קינסטלעריש-געזעענע און ריכטיג געשילדער-
טע פרטים. דאס פאלגענדיג ביישפיל וועט צייגען, ווי אזוי קאסעל
מאטערט זיך — און קאז ניט — מאכען פון איינצעלנע שטריכען
א גאנצע קינסטלערישע געשטאלט: „א לידיג ווייבעריש פנים אז
ברעמען מיט א גרוי שיטער בערדעל, וואס וואקסט בלויז אויפ'ן
האלז; ברייטע שיטערהוימיגע באקען, וואס טרייסלען זיך אין
גאנג; קליינע שטארע אויגלאך, ווי צוויי גרויע פאררויבערטע גלעד-
לאך, טיף אריינגעשטעלט אונטער'ן שטערן; א נאקעטער קאפ אז
האר מיט א הויכען שטערען, צעאקערט אין קנייטשען, מיט שוואר-
צע שנירלאך בלאטע אין די דאזיגע קנייטשען; א נאז, וואס זיצט
אויפ'ן פנים, ווי א קליין ווענטעל אדער ווי אז אפען טירעל אין א
שאפע, און איז אומעטום איין ברייט און איין לענג; אז אלטער
אפגעלאקירטער מאנטעל, וואס טויג זיך סיי ווינטער, סיי זומער;
גרויסע קלעצערדיגע שטיוועל, וואס זעען אויס, ווי געמאכט פון
בלעד; א גרויסער סוקעוואטער שמעקען אין ארבייטער-שווארצער
האנט — ד א ס א ל י א י ז ז ל מ ז“. איז עס זלמן? זעט
דער לעזער זלמן'ען? זעט ער בכלל א לעבעדיגען מענשען? ניין,
עס ליגט פאר אים א קופע צעשניטענע אברים — עפעס א שוין
דערליך ווי וויסעקציאניסטיש בילד — א בערדעל, באקען, א נאז,
א שטערען, אויגען — אבער ניט קיין געזיכט.

דער פארפאסער פילט, אפשר, זיין אומפייאגיקייט צו געבען
אונז א געשטאלט אין איר גאנצער פולקייט, פראוואט ער איז אנט-
דערע פאלען בולט צו מאכען א י י ז שטריך, כדי צו געבען
אונז דורך א י מ צו פילען דעם לעבען פון די מענשען, וואס

ער מאַטערט זיך צו שאַפען. וואָלט דאָס געווען אַן אויסוועג. אויך
ד א ס איז אַ קינסטלערישער גאַנג. אַבער ער געלינגט אים ניט.
ניט משה'לעס טאַטע, ניט זיין פעטער, ניט זיין באַבע (כאַטש זי
האַט שוין יע עפעס אין זיך אַ שטיקעל רוח חיים) און ניט אַלע
איבעריגע פאַרשווינען, וועלכע ער פּראַווט מאַלען אויף אַזאַ מיין
פ א ר ק י ר צ ט ע ן אופּן, האַבען ניט גענוג פּלייש און בלוט,
צו בלייבען לעבען אין אונזער זכרון. זיי שטייען ניט פאַר אונז
קיין לעבעדיגע, און ממיילאָ זיינען טויט אויך זייערע בלאַסע האַנד-
לונגען און צוגעפאַרבטע רייד. זיי זיינען מאַריאַנעטען-פיגורען,
וואָס באַוועגען זיך נאָר דאָן, ווען דער פאַרפאַסער ציט פאַר'ן שני-
רעל (דעם „בולט'ן שטריק“, דעם סימן מובהק), וואָס ער האַט צו
זיי צוגעבונדען...

„אַרום משה'לען“, שרייבט אין איין אַרט דער פאַרפאַסער,
„דרייט זיך די באַבע, ווי אַ מעכאַנישער מענש“ — און אַזוי דרייען
זיך ארום אין בוך כמעט אַלע איבעריגע פאַרשווינען: זיי זעען אויס
אַלע כמעט, אַחוץ אַ פאַר אומבאַדייטענדיגע אויסנאַמען. — ווי
מ ע כ א נ י ש ע מ ע נ ש ע ן.

איז דאָס גאַנץ בוך, אַחוץ עטליכע איינציגע שמעלען (ווי, אַ
שטייגער, די באַשרייבונג פון דעם דייטשן קונצען אויפ'ן מאַרק
אַדער פון דעם פאַנטעזישפּיל אין די קאַפיטלאַך עלף און צוועלף) —
איז אַ מעכאַניש בוך — ל י ט ע ר א ט ו ר (ווי עס רופּען דאָס
אַז די פּראַנצויזען).

(1921)

יהושע פערלע: מירל*

אין יהושע פערלע'ס ראמאן „מירל“ איז אויך פאראן „לי-טעראטור“. אבער זי פארפלייצט ניט אזוי דעם בוך, ווי ביי קאָסעל'ן. מיט אירע, אויף דראַט־אָנגעצויגענע, פּאַפּירענע בלומען. זי דערשטיקט ניט דעם לעבעדיגען אַטעם פון בוך. זי צווינגט אים אַמאָל זיך אָפּהאַקען. אָבער באַלד דערהערען מיר און ווידער. און מיר לאָזען אַרויס פון האַנט דעם בוך מיט דעם איינדרוק, אז עס איז דאָר פּאַראַן אין אים עפעס, אַחוץ „ליטעראטור“.

דאָס דאַזיגע „עפעס“ איז ליידער אָבער ניט יענעס, וואָס דער פּאַרפּאַסער האָט געוואָלט שאַפּען. ער האָט געוואָלט שילדערען אן אייגענאַרטיגע אַינדייטליכע פּרויען־געשטאַלט. דאָס זעט מען פון דעם נאָמען, וואָס זיין בוך האָט: מירל. אָבער מער ווי דעם נאָמען פון אַן אינדיווידועלער פּערזאָן איז אין בוך ניטאָ. איר אינעווייניגסטער אייגענאַרטיגער יש איז אונז ניט געגעבען געוואָרען... „עס איז אזוי שווער צו וויסען, וואָס מירל וויל“, זאָגט (אָדער טראַכט אַמאָל) דער דיכטער ליפּסקי, דער הויפּט־העלד פון ראַמאָן. נאָר דיכטיגער וואָלט געווען צו זאָגען: „עס איז אזוי שווער צו וויסען, וואָס מירל איז“. ניט בלויז דער דיכטער ליפּסקי ווייס עס ניט (און דערפּאַר כּשופּ'ט זי אים אזוי), אויך דער אויטאָר, ה' פּערלע, ווייס עס ניט אויף קלאַר. אַמאָל איז זי ביי אים איינע, וואָס „געהערט צו יענע דערוואַקסענע קינדער, וואָס קאָנען ניט קלערען און וואָס האַבען ליב געזאַנג און געדלעכטער“: אַמאָל האָט זי „עפעס אין זיך שד'ישעס“; אַט איז זי אַ גאַנץ געוויינליך קאַפּריזונע ווייבעל, וואָס איר איז לאַנגווייליג מיט

(* פּאַרלאַג „די ציוט“, וואַרשע, 1920.)

איר לאַנגווייליגען פאַרליבטען מאַז, און אַט דרעמעלט אין איר „א שטיק פאַנטערע, נאָר מיט ריין בלוט און אַ קיניגליכער פעל“ : אַט איז זי באַנאַל, וואָס באַנאַל הייסט, און אַט ווערט זי מיט אמאַל „דעמאָניש“. און דאָס זיינען ניט קיין סתירות פון איר נשמה. דאָס איז דעם שרייבערס אַנמעכטיגקייט זי קלאָר צו מאַכען פאַר אונז. אַ לעבען קאָז זייער איינהייטליך און בולט געשילדערט ווע- דען אויך, ווען עס איז געוועבט פון ווידערשפרוכען. די פאַרשי- דענע פאַרבען פון דער געשילדערטער געשמאַלט דאַרפען ניט מוטושטש מאַכען דעם קינסטלערס בילד. זיי דאַרפען עס נאָר מאַך כען רייכער, פאַרוויקעלטער. דאָס בילד פון מירלען איז אַבער מוטושטש — ניט פאַרוויקעלט, נאָר פאַרפלאַנטערט. דער לעזער דאַרף זיך אַנטאָן אַ כח און מיט זיין אייגענער פאַנטאַזיע אַרויס- ציען מירלען פון דעם נעפעל, וואָס דער פאַרפאַסער האָט אויף איר, ניט ווילענדיג, אַנגעשיקט.

און אז מען כאַפּרייט זי פון דעם נעפעל, זעט מען, אַז זי איז ניט קיין א י נ ד י ו ו י ד ו ע ל ע פרויען געשמאַלט, ניט קיין יוצא מן הכלל, נאָר אַ פרוי בכלל — „אַ פרוי מיט יעדען ריר“, ווי עס טראַכט ווענען איר איינמאַל ראַפאַל ליפּסקי. דאָס, מיט וואָס זי צייכענט זיך אויס, איז, אין תּוֹד, כאַראַקטעריסטיש פאַר אַ געוויסען מין שיינע פרויען איבערהויפּט. און אויב דעם פאַר- פאַסער איז געלונגען אונז צו געבען אין מירלען עפעס אַזוינס, וואָס ל ע ב ט, איז עס טאַקע נאָר אַט דאָס אַלגעמיינפּרויענהאַפטיגע. דאָס דאָזיגע אַלגעמיינע האָט אין מירלען אַ געוויסע אייגענ- אַרטיגע פאַרב (די פאַרב פון אַ געצערטעלטער, געפעסטשעטער פרוי ? פון אַ גרויס-שטעטיש-נערוועזער, ראַפינירטער פרוי ? פון אַ פ ו י ל י ש - אַידישער פרוי ?), אַבער די דאָזיגע בלאַסד און אַנג- מעכטיג-געצייכענטע גרופּענהאַפטיגע שאַטירונג ווערט בטל אויפ'ן פּאָז פון די געדיכטע און קענטיגע אַ ל ג ע מ י י ז - ווייבליכע שמריכען. און דעם לעזערס אויפּמערקזאַמקייט ווערט צוגעצויגען ניט צו דער פרוי מירל, נאָר צו דער פרוי אין מירלען. צו דער פרוי, וואָס האָט ניט קיין אַנדערע חלומות, אַחוץ די, וואָס וויקלען זיך אין דעם סוד פון איר אייביג ניט געשטימטען

פארלאנג, וואס האט ניט קיין אנדערע ציטערנישען אין איר נשמה, אהויז די, וואס קומען פון ליבע, און קיין אנדער ליבע, אהויז דער, וואס אין א פיינליד'זים שפיל פאר איר און א טיפער געפער-ליכער ערנסט פאר איר... איר וויסט ניט, צי ליבט מירל אדער זי האט האלט נאר געליבט צו ווערען. עס איז איר אליין ניט קלאר, וואס ליבט זי אין איר געליבטען, אים אליין אדער — זיין ליבע צו איר. עס דאכט זיך, אז אין יעדען מאן רייצט איר די געהיימע מעגליכקייט פון ליבע, נאר כל'זמן זי איז א געהיימע און א ניט-זיכערע. (מיט דעם סטודענט אַזשעק, מיט לעווענ-שטיינ'ען און מיט איר מאן אין זי זיכער: ד א ר פ ז י ז י נ י ט.) איר געפעלט דער שטארקערער מאן נאר דערפאר, ווייל עס איז א גרעסערער שטאלץ אים בייצוקומען. און ער געפעלט איר נאר ביז וואנען זי קומט אים ביי. זי שלעפערט אים איין, ווי דלילה שמשונ'ען, אויף אירע קני, נאר כדי אים צו מאכען אויס גבור. דערפאר פילט זיך ראפאל „צעבראכען“ דוקא נאכדעם, ווי זי האט געמאכט צו אים דעם לעצטען שריט. דאס איז געווען איר נצחון. ניט זיינער. אבער אויך זי פילט זיך אומגליקליך: ביי איר איז די ליבע נאר א קונסט — די קונסט פון דעם יענער: די יאגד איז געענדיגט — קומט די מידקייט, די פוסטקייט, די לאנגווייליגקייט... דאס ציל איז דערגרייכט; אבער זי דארף עס ניט. זי דארף דעם וועג צום ציל — און דער וועג איז צו ענד: ער איז אירער.

אנדערש איז מיט אים: זי ין אנטווישונג נעמט זיך פון דעם, וואס זיין ציל איז ניט דערגרייכט. ער איז געקומען צום לעצטען פונקט פון זיין וועג. אבער דער וועג איז, ווי עס ווייזט זיך ארויס, געווען ניט דער ריכטיגער: ניט צו דער מירלען האט אים געצויגען, ניט דאס איז געווען דאס בילד, וואס האט אים גע'כשוף'ט... „וואו איז זיין מירל?״ פרעגט ער: „זיין אויסגעבענקטע? זיין אויסגע'חלומ'טע? ווער האט זי צוגעדנומען?“

און דער שלום-זאץ פון ראמאן איז: „דורכ'ן פענסטער קוקט אריין א בלינדע נאכט און לאכט, דוכט זיך, מיט א ברייט אויס-“

געקרימט פנים". דאס איז א מליצה (א „ליטערארישע" א דור-קאסעל'שע מליצה), עס שטעקט דאך אין איר אן אמת: די קאד מעדיע פון דער ליבע צווישען מירלען און ראפאל'ן. זיי ער ליבע, די אייגענארטיגע, זיך קיינמאל-ניט איבער'חזר'נדיגע ליבע פון אייגענארטיגע און קיינמאל זיך ניט איבער'חזר'נדיגע פערזאן נען — איז אין בוך ניטאָ. די מדרגה פון קונסט, וואו אן אייביג און אלגעמיינ לעבענס-געזעץ ווערט אנטפלעקט אויף א נייעם און אינדיווידועלען אופן — האט דער ראמאן ניט דערגרייכט. איז אים ווערט דאס אלגעמיינע געצייגט בלויז אויף אן אלגעמיינעם אופן. אמת, עס טרעפט, אן אונזער מאלער לענט אויפ'ן ליינווענט פרישע, לעבעדיגע שטיקער פארב, און אייד דוכט זיך, אן אטאט וועט איר אים, ראפאל ליפסקי'ן, אדער איר, מירלען, דערזען אינגאנצען, ווי זיי זיינען, און איר וועט קאנען זאגען: יע, דאס איז ער, ראפאל ליפסקי, ניט קיין אנדערער, ניט סתם א דיכטער, ניט סתם א קלוגער, איידעלער מאנסביל, אדער: דאס איז זי, מירל, ניט סתם א שיינע, קאפריזע, פארבענקטע און געלאנגווייליגע פרוי. אבער איז א מינוט ארום דערזעט איר אויפ'ן ליינווענט נייע פלעקען פון פארב, נייע שטריכען, און זיי קלעפען זיך ניט צו די פריערדיגע, זיי זיינען אדער איבעריגע, אדער פאלשע, — און דאס ביז, וואס האט זיך געוועסט אנגעהויבען צו אנטפלעקען פאר איר, ווערט צערונען, אזוי, אן קיין פולע אינדיווידועלע קינסטלערישע געשטאלטען (אחוץ אפשר א פאר אומבאדייטיגע עפיזאדישע פער-זאנען, ווי דער הער און די פרוי שטיינבערג איז קאפיטעל זעקס) — זיינען אין ראמאן ניטאָ. עס זיינען דא נאר עטליכע אלגעמיינע פסיכאלאגישע שטריכען און פארשידענע איינציגע סיטואציעס און מאמענטען, אין וועלכע עס פילט זיך די פייאיקייט פון א קינסטלער.

אייניגע פון די דאזיגע שטריכען האב איר דערמאנט אויבען, וואו איר האב (אויף מיין אייגענע פאראנטווארטליכקייט) גע-פרואווט אויסטיישען דעם אלגעמיינעם כאראקטער פון מירל'ס און ראפאל'ס ליבע: איז מירלען האב איר געפונען די קינסטל-לערין פון ליבע, איז ראפאל'ן — די ליבע פון א קינסטלער. דא

ווייל איד נאך דערמאנען אייניגע פון די אלגעמיינע סיטואציעס, וועלכע זיינען קינסטלעריש געלונגען. דאס זיינען, פריער ווי אלץ, די שילדערונגען פון דעם באַל און פון מירל'ס בודואַר, ווען זי איז דארט אליין און אויך ווען זי נעמט דארט אויף ראַפּאַל'. די דאָ-זיגע און אייניגע קאנצענטרירטע און מיט אַ זיכערער האַנט גע-מאַלטע ביכער צייגען, אז אין יהושע פּערלע וואַקסט אַ דיכטער (דערצו נאָך אַ דיכטער, וואס קוקט אַרײַן אין אַ בײַ אונז נײַט גאַר געוויינליכער ספּערע פון לעבען — אין „סאַלאַן“), אבער עס איז נאָך נײַטא אין אים די פיזיאָגיקיט צו זען קלאַר און שילדערען בולט גאַנצע, אינדיווידועלע טיפּען, ער קאָן נאָך אויך נײַט זיפּען די איינ-דריקען און לײַטערען דעם מאַטעריאַל פון לעבען, אַזוי, אַז עס זאַל בלייבען נאָר אַ געדיכטע און קלאַרע עסענץ, און, אחוץ דעם, פּלאַנ-טערט ער זיך נאָך אַמאַל אויך אין דעם טױטען נעץ פון „ליטעראַ-טור... מען מוז אבער צוגעבען, אַז אים געלינגט אַ סך אַפּטער, ווי קאַסעל', אַרויסצוגיין אויף דער פּרײַ און אַ נ ט פ ל ע ק ע ז פאַר אונז דעם אינעווייניגסטען לעבען, אַנשטאַט אים איינצואוויק-לען — און דערשטיקען — אין ווייכער וואַטע פון מליצות.

(1921)

עוזר ווארשאווסקי : שמוגלערס*

אינגאנצען און לחלוטין פריי פון מליצות און „ליטעראטור“ איז דער ראמאן „שמוגלערס“ פון עוזר ווארשאווסקי (אפנים חדשות אין אונזער ליטעראטור). דאס איז א שטיק נאקעט לעבען. ניט אפגעדעקט, נאר לכתחילה נאקעט. אריינגעפירט אונז אין א וויכ קעל, אין א וועלטעל, וואו עס לעבען א געוויסער סארט מענשען. ביי געוויסע אומשטענדען, אוועקגעשטעלט אונז אין רעכטען מיטען און געהייסען עפענען ברייט די אויגען — און קוקען, אַנשטעלען די אויערן — און הערען. אַז קיים שום פאַרמיטלונג, אַז קיין שום מחיצה. אפילו דער פערפאַסער שטייט ניט צווישען אונז און דעם לעבען, וואס מיר זאפען אין זיך איין. ער האט געלאזען זיין איד הינטער דער טיר, וועלכע ער האט געעפענט פאַר אונז, אדער אפשר איז ער אליין א ד א ר ט י ג ע ר, דערפאַר זעט מען אים ניט אַז. ער ניסט זיך אויף מיט די ארומיגע. אפילו קיין שפראך, וואס זאל זיין אַנדערש פון זייערער, האט ער ניט. זייערע רייד און זיינע איז כמעט איין זאך. דאס הייסט ניט, אַז זיי ריידען, ווי ער, דער שרייבער: דאס וואָלט געווען שלעכט. נאָר ער רעדט, ווי זיי. אזוי, אַז אויך די שפראך פון בוך איז ניט קיין בוד־שפראך, נאָר אַ טייל איז אַז עכאַ פון רויען לעבען. דאָס איז כמעט ווי אַ ג ע ר ע ד ט בוך, ניט קיין געשריבענס. עס שטייט אויפ'ן גרע־נעץ פון פאַלקלאָר.

אַבער עס איז דאָך אַז א י נ ד י ו ו י ד ו ע ל ע שאַפונג: א י י נ ע ר איז געוואָרען דעם לעבענס מויל. און מסתמא איז עס ניט קיין צופאַל, וואָס ער רעדט צו אונז דורך אים דוקא אַט דער און ניט קיין אַנדער סאַרט לעבען. מסתמא פילט ער אין זיך

(* ווייסענבערג־פארלאג, ווארשע, 1920.)

א באזונדער פייאיקייט צו ווערען דער ארגאן דוקא פון אזא מין סארט לעבען.

און ער נארט זיך ניט אפ: ער האט די פייאיקייט. ער גיט אונז די שמוגלערס אזוי רוי און ברוטאל, און אפשר נאך רויער און ברוטאלער, ווי זיי זיינען. און ניט נאר זיי אליין, אויך זיין שילדערען זיי איז פריש און פייכט, ווי א נאך וואס אויפגעאקערט שטיק פעלד. ער מאכט ניט קיין „טעמע“ פון די שמוגלערס. ער שטעלט זיי ניט אויס אין מאלערישע גרופעס. ער פארנינט זיך אפילו ניט צו האבען קיין „צענטראלע פיגור“. ער זארגט ניט פאר דער „קאמפאזיציע“. דער ספור-המעשה איז אן אנהויב, און א מיטען און אן אן אויסלאז. מען קאן דורכלאזען אין בוד קאפיטלאד און צושרייבען נייע. עס איז ניטא בכלל קיין פאבעל, וואס זאל זיך האלטען אויף די אדער יענע דערציילונגס-כללים, עס איז א פנקס — דער פנקס פון א פויליש-אידישען שטעטעל בעת דער דייטשער אקופאציע. גייט, פאדערט פון כראד ניקעס אינהייטליכקייט פון פאבעל, גאנצקייט פון קאמפאזיציע, א.ד.ג.

אין א כראניק איז דא די אויסערליכע „אומארדענונג“ אין איינעם מיט דער טיפער געזעצמעסיגקייט פון לעבען. און דאס איז דא אויך אין דעם „ראמאז“ פון עוזר ווארשאווסקי. הינטער זיינע צופעליגע טאג-טעגליכקייטען באהאלט זיך אן אלגעמיינע קראפט און א געזעץ: די קראפט און דאס געזעץ פון רוי ען לעבען. דאס לעבען איז, איין תוד, שטענדיג רוי. נאך פאר דער מלחמה איז די רויקייט געווען פארבארגען, פארשטעלט, פאר-האנגען. עס זיינען געווען כללים, טראדיציעס, פירונגען, מנהגים, צוימען. עס זיינען געווען זאכען, וואס מען האט געמעגט, און זאך כען, וואס מען האט ניט געטארט טאן. עס זיינען געווען ווענט-לאך, מחיצות, וואס האבען אפגעטיילט איידעלע פון פראסטע, לימודים פון עס-הארצים, רייכע פון ארימע... עס איז געווען אויך געוויס פריער א „קוילער-געסעל“, וואו אלץ איז פריער, ווילדער, נאקעטער, ווי איז „בית מדרש געסעל“. און דאס קוילער-געסעל האט געקראגען א פלאץ אין דער ליטעראטור: מיר האבען עס גע-

זען — ראמאנטיש פארפוזט — ביי אש'ן און — פריש רעאליסטיש — ביי וויסענבערג'ן (אין רוסלאנד), ביי לעא קאברני'ען. י. אפאטאש'ן (אין אמעריקע). אבער עס האט ניט פארנומען קיין ארט אויבער-אז. עס איז געשטאנען הינטער דער בימה. א דעה האט געזאגט דער „מזרח“. דאס קוילער-געסעל איז געווען א קראפט, אבער ניט די קראפט פון לעבען. איז געקומען די מלחמה — די געזעץ-געווארענע ברוטאליטעט — די געקרוינטע כעסטע — און דאס קוילער-געסעל האט, אין איר רויסטער געשטאלט — זיך אויסגעשפרייט איבער'ן גאנצען שטעטעל. דאס בית-מדרש-געסעל איז חרוב געווארען און צעטרעטען געווארען מיט די פיס פון דער מארשירענדר פרעכהייט. עס איז געבליבען נאר דאס — איצט נאך מער הפקריגעווארענע און צערייצטע — קוילער-געסעל... אזוי איז עס ביי אנדערע פעלקער, אזוי איז עס אויך ביי אונז, אידען. מער ניט אויף אן אנדער אופן. ביי זיי האבען די הענט אנטהאלטן געהויבען ארבעטען ברוטאלער, ווי פריער, ביי אונז — דער קאפ, דער דרייקאפ. ביי זיי האט זיך אנגעהויבען א סדרה בלויז, ביי אונז — א סדרה שמוגעל (אדער שמוכל, ווי דאס האט געהייסען אין ווילנע).

אמאל איז שמוגעל געווען איינע פון די אידישע פרנסות, איצט איז עס געווארען די אידישע פרנסה. אנדערע קוואלען פון חיונה זיינען אויסגעטריקענט געווארען: „...ווער ארבעט דאס היינט? ווער מאכט זיך עפעס? טויט, אפגעשטארבען. אלע האנדל-לען: סוחרים פארקויפען די סחורות בחצי חנם, כדי צו האבען פארוואס צו קויפען ברויט, און בעלי מלאכות! בעלי מלאכות גייען ארום מיט ליכט אין די הענט און מען זוכט און מען „זאכט“ דעם פויער... איז טאקע געווארען שלעכט, וואס שלעכט הייסט. מען דרייט זיך פוסט און פאס, דער לעצטער רובעל איז שוין לאנג אויפגעגעסען. וואס-זשע טוט מען ווייטער?“ (*) הויבט מען אן

(*) דאס אויסלייגען איז אין מעקסט פאנעמיש, ד. ה., געשריבען ווי גערעדט, און ערגעץ פאסט זיך עס טאקע ניט אזוי, ווי אין אט דעם דיאלעקט-בוך.

שמוגלען, ד. ה., מאַכען געשעפט מיט פאַרבאָטענע זאַכען. פריער נעמען זיך פאר די געפערליכע פרנסות די דרייטערע און די שטאַרקערע, דערנאָך — א ל ע : „דאָס שטעטעל האָט דער שמוגלער אַרומגענומען, ווי אַ פייער, וואָס כאַפט אַלץ אַרום און וואָס קריכט, שמעקט און לעקט אויס אלע באַהאַלטענסטע ערטער, אלע פאַרהוילענסטע ווינקעלאַך... עס פאַרען מיט'ן שמוגעל שוין נישט נאָר אַזעלכע, ווי דוד'ל און שייקע, נאָר אויך אַ סטודענט, אַז ער דאַרף טוישען אַדער קויפען אין וואַרשע די לער-ביכלאַך, פאַקט ער זיך איין אַ פעקעל און פאַרדעקענדיג עס מיט די ביכלאַך, פאַרט ער און שלאָנגט זיך אויס די הוצאות... — — פאַרט אויך דער איינציגער לערער פון שטעטעל, וואָס איז אַנגעדונגען ביי קהל און האָט נאָר פאַר דער מלחמה געפירט די חשבונות פון דער לייקאַסע, וועלכע איז היינט שוין נישטאָ — — , עס פאַרט אפילו אויך דעם דינ'ס טאַכטער — אַ כלה-מיידעל — — .“

עס פאַרען אלע : בעל עגלות און סוחרים, בעלי מלאכות און זיידענע יונגעלייט, פראַפעסיאָנעלע גנבים און חשוב'ע בעלי-בתים, מאַנסביל און ווייבער, אַלטע און יונגע און אפילו קליינע קינדער, — יע, דאָס שוידערליכסטע : אפילו קליינע קינדער האַנדלען און שמוגלערען ! עס זיינען געפאלען די צאַמען פון קלאָס און קלאָס, גע-שלעכט און געשלעכט, עלטער און עלטער. דער דיינסטער ברודער — די קינדהייט — איז פאַראומרייניגט געוואָרען ! עס זיינען בטל געוואָרען אלע דינים, אלע געזעצען, אלע געוואוינהייטען : מען מעג אַלץ טאָן, אבי נאָר עס זאָל זיין פרנסה. פון די געזעצ-הייטער (די דייטשע אקופאַנטען) קויפט מען זיך אָפּ פאַר געלט, אָבער נאָר בעסער ווי געלט איז — פרויען. יעדער אמת'ער שמוגלער האָט אַ שותפ'טע — אַן אויסגעלאָסענע פרוי. זי פירט מיט אים אינאיינעם די פאַרבאָטענע סחורה, און אַז מען קומט צוריק אַהיים פון וועג, וואוינט זי ביי אים אין הויז. די פרטים דערפון איז שווער צו ברענגען, נאָר איין שטעלע — „אַ צניעות'דיגע“ איז פאַרגלייבט מיט אַנדערע שטעלען — וועל איד ציטירען : „...אויף די פורען (וואָס פירען דעם שמוגעל) האָט שוין יעדער איינציגער זיין „בלח“.

דער בלינדער גרונם, וואָס פאַרט מיט יאַנקעל טשאַפּ, האָט כאַלב

ביים ערשטען מאל אריינגעפירט זיין „כלה“ צו זיך אין שטוב. דאס ווייב האט ער געהייסען זיך אויפהויבען פון בעט. „גענוג נעכאד ליעט!“ האט ער געזאגט, און די שיקסע זיינע האט זיך דערין אריינגעלייגט שלאפען. אזוי — און נאך א סך, א סך „איידע לער“ — באנייט מען זיך מיט די ווייבער. און מען שעמט זיך ניט „אוועקצולייגען און זייט“ אויך די ערע פון די טעכטער. דאס טוען ניט נאך די בלינדע גרונמ'ס און די יאנקעל טשאפס. דאס טוען אויך אזוינע בכבוד'יגע בעלי בתים, ווי דער זאלץ-סוחר ר' וואווע: — „און איצט, אז ער זעט די כוואוינארסקים ארויפ-גיין צום קאמענדאנט מיט בלומען — מקבל פנים זיין, פאלט אים איין דער געדאנק, ער זאל זיין טאכטער אויך ארויפשיקען צו אים. ס'פארשטייט זיך, ער דארף איר אנזאגען, ווי זי זאל רעדען מיט אים און ווי זי זאל קוקען. ווי זי זאל גיין, ווי זי זאל שטיין און ווי זי זאל זיצען: ניש'קא' קלייניגקייט... ווארען איז ער דען ניש' א טאטע... אזוי טרייסט זיך רב וואווע. און ער שטעלט זיך פאר, ווי זיין טאכטער שטייט אזוי פאר'ן קאמענדאנט און בעט אים, ער זאל איר פאטער ארויסגעבען אן ערלויבניש צו ברענגען א וואגען זאלץ און ווי ער, דער קאמענדאנט, קוקט איר אין ד'אויגען אריין — זיי קריגען דאך די כפרה פאר איר — און ער קאן איר נישט אפזאגען...“

עס איז אנגעשטאנען א וועלט, וואו עס זיינען אפגעריסען גע- ווארען אלע פינגער-בלעטער, א וועלט, וואו מען שעמט זיך ניט, א וועלט פון אפענער, נאקעטער, רויער, רויטער ברוטאליטעט. און אט די ברוטאליטעט פילט אן דעם גאנצען בוך.

די איינציגע זייטלאך, וואו עס איז דא עפעס א סימן פון מענשליכקייט, פון איידעלקייט, — זיינען די, וואו עס דערציילט זיך וועגען דער ליבע צווישען... א שמוגלער א אינגעל און א שמוגל- לערקע א פראסטיוטקע. די ריינע, צארטע, האלבקינדישע ליבע צווישען דעם יונגען שמוגלער און דעם גאסען-מיידעל איז דער איינציגער טראפען ליכט, וואס גנב'עט זיך אריין אין דער דאזיגער אונטערדוועלט. דעם פארפאסערס שפראך הערט אויף צו זיין שמוגלעריש און ווערט גאר פלוצלונג דיכטעריש, ווען ער רירט זיך

צו צו אַט דער איידעלער בלום אין מדבר : „... דאמאלט ציען אים זיך אליין אויס די הענט און ער נעמט זי ארום מיט דער אייגענער ליכטיגקייט, וואס ער האט איצט אזויפיל אין זיין קאפ און אפדריי קענדיג א הייסען קוש אויף איר פנים, בלייבען זיי ליגען שטיל־שטיל. — מענדעל'ס ווייבקייט איז געווען די, וואס דער גרעבס־טער יונג, ווען ער דערשפירט זי אין זיך, קאן ער דאמאלט נעמען די צארטסטע זאך אין דער האנט אריין, די ווייסטע ליליע, אז שום שאדען, און זי וועט ארויס פון זיין האנט אומבאפלקעט... און אפשר — אפשר נאך ווייסער, ווי פריער, ווייל זי איז געלייטערט דורך נאך א צווייטער צארטקייט...”

אבער אי אַט דער סטיל, אי אַט דער אינהאלט אין און בוד אז אויסנאם. דער כלל איז — ר ו י ק י ט. רועים געזען — און רוערהייט עם אונז געוויזען.

אין דעם ליגט די אייגענארטיגקייט, די דרייסטקייט, די פריש־קייט — און די סימפּטאָמאַטישע באדייטונג פון דעם ראַמאַן: דאָס איז דער ערשטער מלחמה־ראַמאַן אויף אידיש, דער ערשטער אַ י־ד־ישער מלחמה־ראַמאַן!

אַ מלחמה־ראַמאַן אַן מיליטערישע אַקציעס! אַן בלוט! דער־פאַר אַבער פול מיט האַנדעל און מיט שמוגעל! דאָס איז אַ ו־ז־ע־ר איינטייל אין דער שמוציגער קריגס־אַרגיע...

מיר האַבען געבראַכט נאָך קרבנות, ריינע און הייליגע, יענע, וואָס זיינען צו כּשר דערמאַנט צו ווערען דאָ, — אַבער דעם מזבח פאַר זיי — דעם פאַגראַם־מזבח — האַבען דאָך ניט מיר געבויט, נאָר אַנדערע. דעם מזבח פאַר די קרבנות פון שמוגלען האַבען מיר געבויט. אפשר ניט מיר אליין, אַבער מיר אַ ו־י־ד. און ווען די פינסטערע סעודה פון טויט האַט געהאַלטען ביי אויפהער־רען, האַבען עס ביי אַנדערע פעלקער באַדויערט די קריגס־העלדען, ביי אונז — די שמוכל־העלדען : „...אפילו יצחק יונה, אונזער יצחק יונה, דער שטילער, דער טאַנדעט־שניידער, וואָס איז ניט געווען ווי אַלע טאַנדעמניקעס; ער, וואָס דירט זיך ניט אַן אַ ברכה־לֶע, אַן אַ שקעטאַלע טאַבאַק — איז ער אויך ניט צופרידען געווען, וואָס ס'גייט זיך מאַכען שלום...”

אזוי איז מען עס איינגעוועבט געווארען אין דעם פרעכען.
שמוציגען געוועב פון קריג. אזוי זיינען עס פארטיליגט געווארען
די נשמות אין די געראטעוועטע קערפערס!

אבער דער פארפאסער מאראליזירט ניט, ווען ער צייגט עס
אונז: דערפאר געלינגט עס אים אונז צו צייגען אזוי קלאר. די
פארשוויגען, וואס גייען דורך פארביי אונז, פילען אויף זיך ניט
דעם אויטארא'ס שטראפענדיגען אדער גלעמענדיגען בליק, זיי פילען
נאר זיין טיף-אויפריכטיגע אויפמערקזאמקייט צו זיי: דערפאר בא-
וועגען זיי זיך, האנדלען און רעדען אזוי פריי און אזוי פריש.

זיי רעדען אין בוך, ווי אין לעבען, אויף זייער אייגענעם דיאל-
לעקט — און דאס איז ניט נאר רעאליסטיש, דאס איז סימבאליש:
— דער ד י א ל ע ק ט — דאס רויע, עלעמענטארע און אור-
שפרינגליכע — האט גובר געווען די באארבעטע, קולטיווירטע און
פארוויקעלטע ליטעראטור-ש פ ר א ד ! דאס איז דער סך הכל
פון קריג. ווער עס פילט עס, קאן שרייבען וועגען דעם. עוזר
ווארשאווסקי האט עס — אויף זיין שמאלען געביט — דערפילט.
איז אים געלונגען צו ווערען ביי אונז דער פארפאסער פון דעם
ערשטען מלחמה-ראמאן. אין דעם ראמאן איז דער הויפט-העלד
ניט אן איינציגע פערזאן, נאר עפעס א קאלעקטיווער עלעמענט,
א דבוק פון גאנצען כלל, און דאס איז: דאס נאקעט געווארענע
ברוטאלע ל ע ב ע ז...

דאס רויע לעבען רוי געמאלט — דאס זיינען „די שמוג-
לארס“ — אן אויסשפראצונג פון א נאך ניט צייטיגען, אבער פרי-
שען און פולען קונסט-קערערנדעל.

1921.

אינהאלט:

פארשמועסען.

זייט

7	פארשמועסען
7	I ליטעראטור — און קריג
37	II אין יאר 1917
47	III דער הויכער פונקט
61	IV פריער און איצט
69	V פאלק און פאלקלאר
74	VI „אידישע קונסט“
98	VII די נייע מיסיע פון דעם אידישען בוך
105	VIII ראמאן און ראמאנטיזם

ראמאנען.

137	דוד בערגעלסאן: נאך אלעמען
162	שלום אש: מערי
183	שלום אש: אנקעל מאזעס
192	שלום אש: קדוש השם
207	שלום אש: די כשופ'מאכערין פון קאסטיליען
215	לעאן קאברין: ארע די באַרד
223	לעאן קאברין: די ערוואַכונג
230	י. אפאטאשו: היברו
238	י. אפאטאשו: אין פוילישע וועלדער
254	א. ראבאי: דריי ראמאנען
262	יואל מאסטבוים: דריי דורות
274	צבי הירשקאן: צוויי וועלטען
286	דוד איגנאטאוו: אין קעסעלגרוכ
295	דוד קאסעל: אונטער א ווייסען פארהאנג
304	יהושע פערלע: מירל
309	עוזר ווארשאוסקי: שמונגלערס

